A tavalyi év legnagyobb könyvsikere a *Kepes Krónika* első része volt. Kepes András beszélgetéseinek gyűjteménye hónapokon át vezette a bestsellerlistát.

A második kötet a szerző történeteit tartalmazza négy földrészről: többek között Wayaman apóról, az amazóniai indiánról, Éhes Farkasról, a Sziklás-hegységben élő, magyar származású feketeláb indián vallási vezetőről, Őszentségéről, a dalai lámáról, Lukács Ernőről és feleségéről, akik húsz gyereket neveltek fel fácánkerti tanyájukon, a rendőrről, aki éjjel betörő volt, nappal pedig „kinyomozta" saját magát és Dr. John Mack pszichiáterről, aki űrlényeknek tolmácsol.

Kepes elmeséli, miként sikerült a közelébe férkőznie olyan világsztároknak, mint Gabriel García Márquez, Billy Wilder, az amerikai film nagy öregje vagy Sir David Attenborough, akinek természetfilmjeit több mint száz országban vetítik.

A szerző járt, jegyzetelt és kérdezett a délszláv háborúban, az őserdőben és a sarkvidéken, vendége volt fényes palotáknak és afrikai kunyhóknak, hindu, iszlám, buddhista, keresztény és indián szentélyeknek.

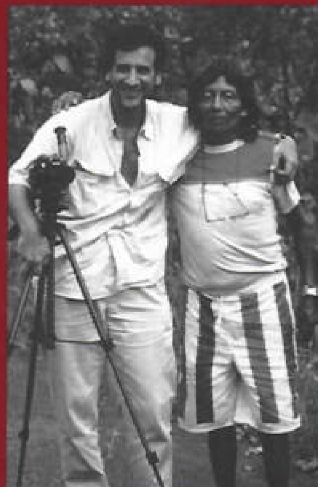
A kötet talán legizgalmasabb fejezete az, ahol Kepes András első ízben vall önmagáról: életéről, betegségéről és magánéletéről.

ISBN 963 530 593 1
9 789635 305933

KEPES ANDRÁS
TÖRTÉNETEK

KEPES
KRÓNIKA

TÖRTÉNETEK

A könyv megjelenését
a Pannon GSM,
a Reálszisztéma
és a Saab
támogatta.

Kepes András

Történetek

Park Kiadó
Budapest, 2000

A kiadvány a
Kepes Produkció
és az
Időkerék Vállalkozások
gondozásában készült
Novarese Book betűtípusból,
2000-ben.

Kiadta a Park Könyvkiadó

ISBN 963 530 593 1

Borítóterv: Impala Design, Stahl Eszter

A nyomdai munkálatokat a Reálszisztéma Dabasi Nyomda Rt. végezte.
Munkaszám: 00-0665
Printed in Hungary

Julinak, Borinak, Rozinak, Katának, akik már mindent
tudnak a Papáról,
Gopszinak, aki még semmit sem tud a nagypapáról,
édesanyámnak, aki még mindig meglepődik,
mi mindent nem tud a fiáról.

Előszó

Két évvel ezelőtt meglepődve értesültem róla, hogy halandó vagyok. Persze a lelkem mélyén addig is sejtettem, csak nem hittem el. Most kénytelen voltam szembesülni vele. A betegségem ráadásul egybeesett egy szomorú magánéleti válsággal is, így mindez afelé lökdösött, hogy kicsit elgondolkodjam önmagamról. Miközben ezt a könyvet írtam, egyébként is rájöttem, akárkit kérdeztem, akárkivel beszélgettem, alapjában véve mindig egyetlen dolog foglalkoztatott, az, ami az életben is: hogyan kellene élnünk? Milyen értékrend szerint? Mit vállalva és mit nem?

Nem mintha sokra mennénk a nagy bölcsességünkkel, hiszen egyszer-kétszer talán módosíthatjuk életpályánkat – mint a magyar származású Éhes Farkas, aki feketeláb indiánnak állt a Sziklás-hegységben –, de már aligha kezdhetjük újra. Bár ki tudja...? Mindenesetre ebben a bőrünkben hetven-nyolcvan év áll rendelkezésünkre a kísérletezésre, így hát én azt a módszert választottam, hogy megpróbáltam mások életét is átélni és megérteni. Milyen lehet amazóniai indiánnak lenni, mint Wayaman apó, tibeti lámának, mint Őszentsége, húszgyerekes apának, mint Lukács Ernő...

És közben – talán ez volt a legnehezebb – megkíséreltem megfogalmazni azt is, milyen lehet olyannak lenni, amilyen én vagyok.

Köszönöm munkatársaimnak, hogy éveken át segítettek tanácsaikkal és elviselték rigolyáimat. Köszönöm barátaimnak, elsősorban Herner Jánosnak és Vámos Miklósnak mindazt a rengeteg segítséget, amit könyvem írása, szerkesztése során nyújtottak, és köszönöm mindenkinek, barátoknak, ismerősöknek és ismeretleneknek, akik életem legnehezebb két éve alatt igyekeztek tartani bennem a lelket.

Wayaman apó

Boglár Lajos, az ELTE Antropológia tanszékének vezetője meséltе, hogy a dél-amerikai őserdőben egy öreg indián azt mondta neki: „Luiz, te már kétszer jártál az én falumban, és én még mindig nem tudom, milyen a te falud!" Boglár, akit a barátok csak Bucinak, a diákok újabban Buci bácsinak becéznek, elhatározta, elhozza Magyarországra Wayamant, az öreg indiánt, és megmutatja neki „az ő faluját", mármint Budapestet, végül is ez antropológiai kísérletnek sem utolsó.

Tudtam, hogy megüt a guta, ha nem kísérhetem el Boglár tanár urat, de ő egy héten belül indult Brazíliába. Megbeszéltük, hogy tíz nap múlva találkozunk Cayenne-ben, Francia Guyana fővárosában. Addig ő számomra is beszerzi a dzsungeléléthez szükséges legfontosabb kellékeket: a függőágyat és a moszkitóhálót, én pedig intézzem el a repülőjegyemet és az oltásokat, vegyek hálózsákot, bakancsot és egy „túlélő" tőrt. Külön a lelkemre kötötte, feltétlenül vegyek maláriagyógyszert, mert ezen a vidéken ennek a betegségnek az egyik legaljasabb fajtája pusztít, az, amelyik a központi idegrendszert támadja meg és többnyire végzetes. Szerencsére pedánsan betartottam az útmutatásait és időben elkezdtem szedni a gyógyszert. Nem úgy mesterem, aki úgy döntött, ilyen rövid időre neki nincs rá szüksége, és hazajövetelünk után néhány nappal olyan váltóláz tört ki rajta, hogy hideglelésében a kórházi vaságyát rázta, rémlátomások gyötörték, és ha egy nappal később érkezik a Szent László Kórházba, meghal.

Arról szó sem lehetett, hogy operatőrt vigyek magammal, hiszen Boglár engem még bemutathat mint barátját és tanítványát, de már egy kétfős stáb is magyarázatra szorulna. Profi kamerát egyébként sem vihettünk volna magunkkal, mert nincs magyar biztosító, amely ilyen körülmények között vál-

lalná a kockázatot a sokmilliós felszerelésre, arról nem is szólva, hogy feldúltuk volna az indián falu életét. Mindössze egy-egy kis amatőr kamera volt a málhánkban.

Francia Guyana, más néven Francia Amazónia a dél-amerikai kontinensen, Brazília fölött, az Atlanti-óceán partján fekszik. A franciák sokáig fegyenctelepnek használták. A század első felében mintegy 40 ezer ember pusztult el az éghajlat, a kényszermunka, a mostoha körülmények következtében Saint Laurent du Maroni börtöncelláiban. A rabokat először gyűjtőtáborba vitték, aztán átszállították őket a *Pillangó* című regényből ismert Ördög-szigetre vagy az őserdő mélyére.

A Maroni torkolatánál fekvő Saint Laurent utcáin sétálunk Bucival. A város olyan, mintha Rejtő valamelyik regényéből maradt volna itt. Az ódon szállodai kávéház fából ácsolt teraszán tüskésre nyírt, kigyúrt idegenlégiósok és aranyásók iszogatnak. Boglár figyelmeztet, ne forgassak, ezek az emberek nem rajonganak a nyilvánosságért. A düledező kőkerítéseket szétfeszítik a növények. Errefelé az emlékeket is gyorsan benövi a gaz. Az itt rekedt szabadult fegyencek, kalandorok nem szívesen mesélnek. Ha néha a sajtó nem röpítene világgá egy-egy botrányt, mint néhány hete, amikor aranyásók Brazíliában egész indián falvakat mészároltak le, talán nem is tudnánk róla, hogy már ide is elérkezett a civilizáció...

A legkülönösebb, hogy egyébként Franciaországban vagyunk. A szomszédos Suriname, az egykori holland gyarmat és a vele szomszédos Brit Guyana függetlenné vált. Francia Guyana azonban ma is az anyaország tengeren túli megyéje. Nemzeti ünnepként ugyanúgy július 14-ét, a Bastille lerombolását ünneplik, mint Párizsban, az utcákon a fekete rendőrök hamisítatlan francia egyenruhában feszítenek. A fővárostól, Cayenne-től jó 100 km-re fekszik Kourou, a francia űrhajózási központ, ahonnan az Ariadne rakétákat lövik fel.

Az eső errefelé óraműpontossággal érkezik. Ha egy helyi hivatalnok azt mondja, hogy „Jöjjön el az elöljáróságra eső után!", biztosak lehetünk benne, hogy ez délután fél négyet jelent. Abban már kevésbé lehetünk biztosak, hogy ügyünket is elintézik az ígért időre, és Cayenne ebből a szempontból még istenes. Boglár Lajos ezúttal „csupán" 5 hónapja intézi a papírokat. Brazíliában van olyan terület, ahova 11 éve várja a beutazási és kutatási engedélyt – eredménytelenül. Persze ha az ember a mészárlásokra és az őserdőt pusztító aranyásókra gondol, megérti a hatóságok bizalmatlanságát a beutazókkal szemben.

Amíg Cayenne-ben vagyunk, naponta elsétálunk „eső után" az elöljáróság koloniális épületébe, amíg Bucinak sikerül elintéznie Wayaman papírjait és hogy az engedély kettőnk nevére szóljon, így a turistáktól elzárt területre, Antecume Patába is elmehetünk és egy hétig ott tartózkodhatunk. Az őserdő mélyén, a Maroni partján fekvő Maripassoula csendőrségén kell jelentkeznünk, ott kell felmutatnunk a papírt, és egyúttal igazolnunk, hogy nem vagyunk betegek.

Francia Guyana területe körülbelül akkora, mint hazánké. De mindössze 140 ezer ember lakja. A lakosság – indiánok, a rabszolgaság elől menekült feketék leszármazottjai, kreolok és kínaiak – zömében az Atlanti-óceán parti városokban, Cayenne-ben, Kourouban, Saint Laurent-ban él. Néhány ezer ember tengődik az ország Suriname-mal határos részén, a dzsungel mélyén, a Maroni-parti kis falvakban, ahova most egy ütött-kopott kétmotoros géppel igyekszünk. Az előttem ülő apáca sűrűn hányja magára a keresztet. Jó ideje repülünk az ország középső részét borító őserdő fölött, amely innen fentről úgy fest, mint egy hatalmas brokkoli. A brokkoli gyakorlatilag lakatlan, lakhatatlan és szinte áthatolhatatlan.

A gép Maripassoulában, egy dzsungelfaluban száll le. Repülőtér nincs, még egy bódé sem, a viharvert masina odagurul a réten egy hatalmas fához és megáll. Csak a füvön árválkodó egy szem reptéri kézikocsi – a jóisten tudja, hogyan keveredhetett ide – jelzi, hogy valaki úgy döntött: ez lesz a reptér. Maripassoula inkább emlékeztet egy nyomortelepre, mint egy falura: mindenütt trópusi nap szítta, eső cserzette deszkabódék, bádogviskók. Buci ismét figyelmeztet, hogy itt sem tanácsos elővenni a kamerát, és hogy jobb lenne ezt a helyet minél előbb elhagyni. Aggódó arcán látom, hogy ez nem tréfa. A sáros folyóparton őrzöm a csomagokat, amíg Boglár a csendőrségen a papírokat intézi. A helybéliek távolról méregetnek. Én mindenesetre előveszem túlélő tőrömet, mintha csak unalmamban játszanék vele. Próbálok bátorságot meríteni belőle.

Háromórás csónaktúra vár ránk, felfelé a folyón, Antecume Patába. André Cognat jön értünk egy indián kenuval, amit errefelé pirogнак neveznek. A Maroni ezen a felső szakaszon már úgy tele van zátonyokkal és zuhatagokkal, hogy csak az juthat fel, akit az indiánok felvisznek. Csak ők ismerik az átkelőket, ahol tragédia nélkül meg lehet úszni a kirándulást. Ha valaki tudja ezt, az André. Harminckét évvel ezelőtt egy szerencsés kimenetelű baleset után maradt itt az indiánok között. Gyerekkorában mindig indiánosdit játszott, aztán fiatal kohászként évekig dolgozott, amíg előteremtette a pénzt a nagy álomra és elindult az őserdőbe. Cognat huszonhárom éves volt, amikor 1961-ben nekivágott az útnak. Indiáncsónakba pakolta a felszerelést: függőágyat, moszkitóhálót, fegyvert, élelmiszert, egy filmkamerát, több kiló gyöngyöt és horgászfelszerelést ajándékba. Alig néhány napja érkezett ehhez a folyóhoz, amikor az ár kiborította a csónakból, odaveszett minden vagyona, és egy szál fürdőnadrágban, a rovaroktól összemarva, éhezve, napokig küzdött az életéért egy part menti sziklán, amíg rátaláltak. Aztán úgy döntött, itt marad, és új életet kezd a wajanák közt.

„Talán így kellett történnie, talán erre születtem" – mondta később, amikor nádfedeles cölöpházában beszélgettünk, Antecume Patában, a felső faluban, amelyet ő alapított. Tizenkilenc évet élt az őserdőben anélkül, hogy hazament volna, és amikor végül hazalátogatott, alig tudta elviselni a rengeteg autót és a sok változást. Nem hisz már az „ártatlan természeti ember" mítoszában, de a wajanáknál olyan emberi kapcsolatokat talált, amelyek mára szinte kivesztek a nyugati civilizációból, ahol a legfőbb érték a pénz, a teljesítmény. „Nem állítom, hogy ebben a kis őserdei faluban minden tökéletes – mondja –, de mi még figyelünk egymásra, segítjük egymást. És úgy gondolom, hogy a nyugati világnak kétségkívül hasznára lenne, ha jobban megismerkedne ezekkel a letűnőfélben lévő kultúrákkal."

André nemcsak a tájba és a népbe szeretett bele, ahogy említette, hanem egy indián lányba, Aliszavaniba is. Amikor ideérkezett, nőtlen volt. Aztán egy nap úgy érezte, szeretné megosztani az életét valakivel, és megnősült. Nem anyakönyvvezető előtt, a francia polgári hagyományok szerint, hanem wajana indián rítusok szerint feleségül vett egy wajana lányt. „Ennél sokkal nehezebb volt meghozni a döntést, hogy legyenek-e gyermekeink – meséli. – Attól tartottam, hogy a gyermekeim mások lesznek, mint a többiek. Mint ahogy én is más vagyok. Hiszen bárhogyan is próbálok alkalmazkodni ehhez az életmódhoz, bennszülött nem lehetek, sajnos. Nekem ez sokáig gondot jelentett, és nem akartam gyereket. De minthogy egy házaspár két emberből áll, győzött a feleségem, és most van két gyermekünk. 1968-ban született a fiúnk, ő most tizenöt éves. Öt évvel később a kislányunk, aki tíz."

A kislány most ott lapul pirogunkban egy ponyva alatt, mert eleredt a trópusi eső, és ahogy haladunk felfelé a zuhatagokon keresztül, a folyóból is be-becsap a víz a csónakba. Aztán, mintegy varázsütésre, eláll a zápor, és a nedves inget tíz perc alatt ránk szárítja a tűző nap. Boglár tanár úr csapzottan ül velem szemben a csónakban, és nevet rajtam, ahogy ijedten takargatom a kamerát, mert ha most mindjárt az út elején tönkremegy, csak elmesélni tudom majd az emlékeimet...

Boglár Lajos jól ismeri ezt a vidéket. Brazíliában született, édesapja konzul volt a két világháború között. Buci ott nőtt fel, évtizedek óta járja a dél-amerikai dzsungelt. Egy tucat múzeum őrzi a gyűjteményeit szerte a világon, elismert dokumentumfilmes. Néhány éve jár a wajanákhoz. Kutatóként az érdekelte, miként békült ki egymással két – korábban ellenséges – nagy törzs. Van ugyan erre egy kézenfekvő magyarázat mindkét törzs mítoszában, ezt kosarakon és festett tárgyakon meg is örökítik, hogy tudniillik a folyóban élő gonosz démont, Tuluperét, a kétfejű szörnyet, aki a viszályt szította, sikerült megölni, és azóta szent a béke: lehet feleséget cserélni, közösen ünnepelni. De úgy tűnik, hogy az értetlenkedő európai tudós számára még az ilyen alapos magyarázat sem kielégítő... Boglár Lajos azt is szeretné megtudni az öreg indiántól, hogy az önmagát fejlettnek képzelő nyugati világ hogyan ölhetné meg a saját gonosz démonjait: megértést és szeretetet jöttünk tanulni Wayamantól. De mielőtt ezt a fennkölt tervet teljesítenénk, a bölcs öreg indián sokkal praktikusabb dolgot tanít meg nekünk: azt, hogy hogyan kell rendesen felkötni a függőágyat és hogyan kell kényelmesen aludni benne, hogyan kell ügyesen ráhúzni a moszkitóhálót, hogy a rovarok és kígyók ne jussanak be alá, mert a fehér ember még erre sem képes.

Az európai ember fejlett technikai eszközökkel gyilkolássza egymást, pedig amúgy teljesen élhetetlen. Nem ismeri a virágok nevét. Nem tudja, melyik növény ehető, melyik mérgező, melyik alkalmas gyógyításra. Ha magára maradna a dzsungelben, egy hétig sem élné túl a vacak kis dobozkái nélkül, amibe az élelmiszereit és a gyógyszereit préseli. A fehér ember nem tudja, hogyan fest a jaguár, ha éhes. És mikor nem kell tartani tőle. Az őserdőt csak a Tarzan-filmek alapján tudja elképzelni, de azt nem tudja, hogy ha ezekre a liánokra valóban felkapaszkodna a dzsungel fia, egy életre megemlegetné, mert legalább két kiló rovar zúdulna a nyakába. Nem tudja, mikor támad a kővé dermedt krokodil. A fehér ember azt képzeli magáról, hogy művelt, mert nyelveket beszél. Wayaman beszél wajanául, apalaiul, takitakiul, megérteti magát a bonikkal, a szaramakákkal, és tud beszélni portugálul, a brazíliai fehér emberrel. Igyekszem minden tanácsát megfogadni, lefekvés előtt átvizsgálom a függőágyamat, felkeléskor átnézem a bakancsomat, nem fészkelte-e be magát egy skorpió, és a tőröm mindig a kezem ügyében van, mert a „kunyhónak" nincs oldala. A négy cölöpöt csak a pálmalevelek fedik.

A kis indián falu nyolc hasonló „házból" áll. Minden cölöpkunyhóban egy-egy család. A berendezésük mindössze függőágyak, amiket vékony, színes vászonnal takarnak el, ez egyszerre szolgál moszkitóhálóként és függönyként. A „szekrény" a kunyhó tetőszerkezete, itt tárolják a tárgyaikat. A kunyhók között nyitott tűzhely, köröttük faülőkék.

Buci azt mondta, ne vegyem azonnal elő a kamerát, várjam meg, amíg megszoknak bennünket, de minden perc, amit nem forgathattam, kínszenvedés volt számomra. Szívtam magamba az őserdő illatát, a madárhangokat, a fényeket, az esti párát. Már akkor sejtettem, hogy életem egyik legnagyobb élménye lesz ez az út. Attól tartottam, hogy vissza nem térő pillanatokat mulasztok el. Inkább higgyék azt, gondol-

tam, hogy ennek a fehér embernek egy furcsa szerkezet nőtt ki a fejéből...

Másnap hajnalban azonnal nekiláttam a filmnek. Azt szerettem volna, ha ez a riport úgy kezdődik, mint egy igazi indiános film. Antonio, a legöregebb harcos, halászni indul. Puha léptekkel halad az ösvényen, amely a falutól a Maroni partjára, a barna folyóhoz vezet. Követem a kamerával. Nem túl barátságos, de tudomásul veszi a jelenlétemet. Talán mert az indiánok udvariasabbak, mint mifelénk. Filmezem, amint gondosan kiteríti a halászhálót, hogy halászat előtt még egyszer átvizsgálja. Akkor kezdtem gyanakodni, amikor indulat nélkül, szenvtelen arccal nekilátott vadászkésével felszeletelni a hálót. Akkor derült ki, hogy Antonio nem halászni indult. Előző nap Wajnu kivette Antonio hálójából a halat, és most büntetésül Antonio szétvágja Wajnu hálóját. Indián halászat helyett akaratlanul indián bosszút rögzített a kamerám. Wajnu ugyan azt állította, ő azt hitte, a parton gazdátlanul heverő hálót a szomszéd boni törzs hagyta ott és a hal beleszorult. De Antonio erre azt felelte: a dzsungel is kegyetlen, az őserdő sem bocsát meg a tévedésekért.

A reggeli tisztálkodásnál aztán ismét kiderül, hogy a fehér ember milyen értelmetlenül viselkedik. Szőrt növeszt a testén, aztán leborotválja. Az indiánok nem borotválkoznak, de legalább nem is nő rajtuk szőr. A fehér ember mániáitól még az őserdőben sem tud megszabadulni. Buci például pizsamában alszik, aztán reggel ebben vág neki az erdőnek. Így járunk a toalettre... A nap legkínosabb percei, amíg az ember kiszolgáltatottan guggol a hatalmas növények közt, és közben rémülten lesi, hogy egy mérgeskígyó nehogy az ő védtelen tomporát szemelje ki áldozatul.

A wajanák nem haragszanak a fehér emberre. Megmosolyogják ugyan, de azt mondják: „A fehér ember ilyen..." Az indián ellenben sok mindent tud. Carlos egy farönkből képes kenut faragni. A gyerekek errefelé szinte egyszerre tanulnak meg járni és úszni. Wajnu sem a háztartási boltban vásárol festéket. Tudja, melyik bogyó mire való, melyikkel lehet vörösre festeni a háncsból font tűzlegyezőt. A vörös egyébként is fontos szín a wajanáknál. A piros ágyékkötővel különböztetik meg magukat a többi törzs tagjaitól.

Wajnuék, feleségével, Wayaman apó lányával, kisfiukkal és egy hónapos csecsemőjükkel 19 napon át vándoroltak Braziliából az őserdőn át ide a Maroni partjára, hogy meglátogassák a családot. Wayamanék is valamikor onnan jöttek. Ezért beszélnek portugálul és nem franciául, mint a helybeliek. Az út során hét vízesésen keltek át, mindannyiszor kézben vitték a csónakot és a holmijukat, mesélik.

Kuszui, Wayaman másik veje tolldíszt tud készíteni. Olyat, ami megvéd a rossz szellemektől. A tolldísz tökéletességét mutatja, hogy Wayaman ebben nézte hevenyészett tévébemutatónkat egy apró monitoron. A rossz szellemek valóban elkerülték, akik pedig köztudomásúan benne laknak minden ilyen masinában.

Délben lakoma készül. Ez bizony nem disznósült és nem marhapörkölt. De hát itt nincs sem sertés, sem marha. Az őserdőben azt eszik, ami van. Ahogy nálunk is. És itt kajmán, pókmajom, tukánmadár, iguánagyík, öves állat a csemege. A kondérban, mintha csak áldozatra lesne, egy kajmán úszik, úgy fejestől, szemestől. Ezt az apró testű krokodilfajtát Carlos, a falu legjobb vadásza lőtte. Kétcsöves puskája ezúttal is nagy aratást végzett: két tukán hever a földön és már pucolják a majmot. Levágott karja akár egy csecsemőé. Aki ettől elborzad, gondoljon arra, hogy a francia antropológusok viszont, ha néprajzi horrort akarnak látni, a magyar falvakba járnak: disznóölésre...

Az egzotikus ételeknél mind ez idáig az volt az egyetlen kikötésem, hogy ne mozogjanak. Most a feltételeim listájára

felkerült az is, hogy ne hasonlítson emberre. Vagy legalább ne gyerekre! Azonnal megkóstoltam a kajmánt és a tukánt, de a majomból – Wayaman unszolása ellenére – képtelen voltam enni. Ez a fránya civilizációs gátlás az embert a legjobb falatoktól fosztja meg!

A szorongásom néhány nap után enyhül. Wayaman azt állítja: noha ez a folyó tele van vérengző piranhákkal és kajmánokkal, ezek a ragadozók errefelé nem esznek embert. Mindenesetre napokig tart, amíg bemerészkedem a Maroniba. De még úszás közben is az jár a fejemben, nehogy ezek a ragadozók éppen most változtassanak az étkezési szokásaikon. Mert végső soron a kajmánok között is teljes joggal terjedhetett el a hír, hogy én nem eszem kajmánt, hiszen eddig valóban nem ettem. Ám most mégis. Hátha a kajmánok is csak az alkalomra vártak, hogy engem megkóstoljanak... Aztán lassan megnyugszom, és egyre jobban érzem magam ebben a környezetben. Már az is megfordul a fejemben, ott kéne hagyni csapot, papot, az öntelt nyugati civilizációt, az idegbajos Szabadság téri televíziós székházat, feleségül venni a törzsfőnök lányát, és itt élni, a vadonban, mint Cognat.

André a „felső faluban", ami jó másfél órányi csónakázásra van felfelé a Maronin, kényelmesebb körülmények között él, mint az emberek itt az „alsó faluban". Antecume Patában (bár az emberek zöme ott is ágyékkötőben jár – Cognat is –, az asszonyok pedig fedetlen keblekkel) már cölöpökön álló házak vannak.

Wayaman kísért el Cognat falujába. Ülünk André cölöpházának tágas szobájában, Aliszavani frissítőt hoz, André könyvtárát nézegetem, aztán az ágyékkötőjére terelem a szót. „Ezek külsőségek – mondja. – Amikor ideérkeztem, még mezítelenül és mezítláb jártunk. Aztán jött az ágyékkötő. Majd a cipő és a ruha. Lassanként már maradi embernek fogok számítani,

mert én szeretem az ágyékkötőt: segít megállapítani, ki hogyan kötődik a múlthoz. Látszik, ki melyik törzsből való és ráadásul kényelmes. De nem mindenki gondolkodik így. A fiatalok egy része már a vászonsortot és a trikót keresi."

Andrét a wajanák akkor kezdték elfogadni, amikor rájöttek, ugyanúgy akar élni, mint ők, nem a felsőbbrendűségét akarja kiélni rajtuk, hanem tanulni akar tőlük. Egy házaspár örökbe fogadta, a család rokonnak tekintette és rajtuk keresztül rokoni szálak fűzik a faluhoz. Még avatásokon, marakékon is részt vett.

„A maraké abból áll, hogy hangyákkal vagy rovarokkal borítják be a felavatandó testét, és neki szótlanul kell viselnie a csípéseket – meséli. – De az avatási törvény nem egy erőpróbát ír elő egy életre, hanem hetet. A fiúkat az első maraké után – ez nyolc-tíz éves korukban történik – még nem tekintik felnőttnek, de már gyereknek sem. A serdülő lányok viszont a rovarpróba után már házasodhatnak is. A lányokat általában 11-12 éves korban avatják. Ami engem illet, hat hónappal azután estem át az első ilyen próbán, hogy ide kerültem. A második marakém 5 évvel később, 1966-ban volt. Akkor kétféle rovarral csípették a testem. Összesen négyszer avattak, ami – ahhoz képest, hogy milyen későn kezdtem az elsőt – jó aránynak számít. A 40 évesek között is kevesen vannak, akik átestek mind a hét próbán. Nem voltak feleslegesek ezek a szertartások – mondja Cognat, látván fintorgó ábrázatomat. – Megtapasztaltam, hogy képes vagyok elviselni a különböző rovarok, hangyák, méhek, darazsak csípése okozta fájdalmat. Más próbák alkalmával egész éjszakát kell végigtáncolni úgy, hogy az ember nyakára, kezére és lábára láncokat, díszeket aggatnak. Vagy napokig kell koplalni és ellenállni különböző kísértéseknek. Évekkel később alkalmam volt az ország belsejében és Észak-Brazíliában, az őserdőben egyedül barangolni. És többször kerültem kritikus helyzetbe.

Több alkalommal szenvedtem hajótörést és maradtam élelem nélkül. Mély meggyőződésem, hogy az tartotta bennem a lelket, hogy ezeket a marakékat végigcsináltam. Ismertem magam, és tudtam, hogy ki fogom bírni a fizikai és lelki megpróbáltatásokat is."

El tudom képzelni, mit állhatnak ki ezek a gyerekek. Mert engem ugyan csak egy hangya méretű bébiskorpió csípett meg, mellőzve minden rituális szertartást, de így is napokig sajgott a helye, noha André még valami kenőcsöt is kent rá kis orvosi rendelőjében, ahol éppen a soros védőoltásokat adta a falu lakóinak. Szerényen tagadja, de a róla elnevezett faluban, Antecume Patában – Antecume Cognat az indián neve – kicsit orvosnak és törzsfőnöknek is tartják.

„Nem, nem vagyok főnök – tiltakozik. – Soha nem is akartam az lenni. De én alapítottam ezt a falut, és így felelős vagyok azokért az emberekért, akik itt élnek. A fogadott családomban meghalt a fogadott apám. Meghalt sok más rokonom is. És ahogy az öregek kihalnak és én öregszem, lassan én kerülök a piramis csúcsára. Onnan, ha akarom, ha nem, nem lehet lejönni. Az én nemzetségemben egyike vagyok a legidősebbeknek. Már bizonyítottam is. De a legfontosabb, amit már mondtam, hogy én alapítottam a falut és felelős vagyok érte. De együtt döntök a családfőkkel. Wayaman tanácsaira mindig igényt tartok. Orvos sem vagyok, de én adom be a védőoltásokat, levezetem a szüléseket, begipszelem a törött végtagokat, bevarrom a sebeket, tehát sok olyan dolgot csinálok, amit az idők folyamán apránként megtanultam."

André napenergia-akkumulátorokat szereltetett fel a faluban, ami kézenfekvő ötlet, hiszen ha valami, hát napsütés aztán van. Ahogy Pesten mondják: „doszt". Iskolát szervezett, rádión kapják a tananyagot, és most azt tervezi, hogy az indián gyerekek megismerkedhessenek a komputerekkel is. Cognat orvosi rendelőjében még egy rádió adó-vevő készülék is van, amelyen végszükség esetén segítséget lehet kérni a maripassoulai csendőrségtől.

Az akkumulátorral, a T-shirtökkel és a rádióval a vadon fokozatosan elveszti a varázsát, de kinek lehetne joga megtagadni ezektől az emberektől a kényelmet, ha vágynak rá? Persze más kérdés, hogy olyan boldogságot hoz-e számukra a civilizáció, mint amiről a fiatalabbak közül néhányan álmodoznak. Boglár Lajossal sokat beszélgettünk erről éjszakákon át a dzsungelben. Buci azt mondja, ebben a kérdésben az antropológusok is bizonytalanok.

„Vannak, akik úgy vélik, hogy a civilizáció egy gyorsvonat, és nekünk az a feladatunk, hogy fölsegítsük ezeket az embereket a gyorsvonatra. De Wayaman erre azt mondja, minek nekünk a gyorsvonat, amikor mi csónakkal járunk. Vicente viszont civilizálódni akar. Iskolába küldi a gyerekeket, és szombaton mulatságokba mennek. A baj az, hogy ők a civilizáció peremén élnek, úgy is mondhatnánk, hogy az előszobájában, és egyáltalán nem biztos, hogy beengedik őket innen a fehérek szalonjába. A ,civilizáció' itt Maripassoulát jelenti, ami gyakorlatilag egy nyomornegyed. Ezen az őserdei településen van iskola és italbolt, lehet olcsó, rossz minőségű ruhákat kapni, de nincs munkalehetőség. Alkalmi munkákból pedig nem tudnak rendszeres pénzhez jutni. Vissza kellene térniük az eredeti foglalkozásokhoz, a halászathoz, a vadászathoz vagy a földműveléshez, de erről a pontról már nehéz visszatalálni a hagyományos életmódhoz és értékekhez."

Az új álmok másfelé húzzák őket. Kérdezem Carlost, mire vágyik. Azt mondja, hogy ő csak egy új horgászbotot szeretne, semmi mást. Semmi másra nem vágyik, csak horgászfelszerelésre. Különben mindene megvan.

Vicente, akiről Boglár Lajos azt mondta, hogy civilizálódni szeretne – bár ő is a braziliai Amazonas-vidékről vándorolt át ide Guyanába –, nem portugálul, hanem franciául beszélget

velünk, mint a helybéliek. Esténként néha eltűnik, és a következő reggel vörös szemmel, gyűrötten, másnaposan ébred. Pedig a wajanák, a rituális szertartások alkalmával szokásos kasíri ivászatot leszámítva, nem isznak. Cognat pedig Antecume Patából egyenesen kitiltotta az alkoholt. Vicente villanyáramról álmodozik, hogy lehessen tévét nézni és sötétedés után dominózni, mint Maripassoulában.

Az indiánok életmódját évezredek választják el a modern civilizációtól. Mintha mi egyszer csak egy ötezer évvel későbbi kultúrában találnánk magunkat, ahol sem a társadalmi kapcsolatokat, sem a bennünket körülvevő technikát nem értenénk. Miként lehet lelkileg és tudatilag feldolgozni néhány hét alatt ezt a különbséget, ez érdekelte Boglár Lajost, amikor úgy döntött, Magyarországra hozza az őserdő mélyéről Wayaman apót. És az öreg kíváncsiságát és bátorságát dicséri, hogy vállalkozott erre az útra. Ahogy telnek a napok és közeledik az indulás időpontja, Wayaman egyre többet kérdez. „Hogyan él a fehér ember? Milyen a háza? Milyen növények vannak arra? Milyen állatok élnek ott? Van-e bicikli? Milyen lehet folyton ágyban aludni, cipőben és ruhában járni?"

Wayaman most írni tanul. Buci tanítja, fogja a kezét, úgy vezetik közösen a tollat, amíg nyomtatott ákombákom betűkkel olvashatóan ki nem kerekedik a szó: Wayaman. Cayenne-ben útlevelet kell szerezni öreg barátunknak és azt alá kell írnia. Akkor még nem tudtuk, hogy az útlevél aláírásánál végül is beérték a monogrammal: a W-vel.

A hiteles adatok összegyűjtése sem egyszerű. Előkerül egy oltási bizonyítvány, amely szerint az öreg 67 éves. De a faluban többen állítják: legalább 72. Errefelé a születési évszámnak nincs nagy jelentősége, de ezúttal azt is be kell bizonyítani a cayenne-i hatóságoknak, hogy Wayaman egyáltalán létezik. Ehhez mindenképpen hasznos kellék egy oltási bizonyítvány, hiszen ha valakit beoltottak, az van. Boglár egy fotót is csatol az öregről a dokumentációhoz, amelyet egy tudományos könyvből fényképezett ki. Az antropológusok Wayamant úgy tisztelik, mint az indián hagyományok egyik legavatottabb tudósát. Buci is rendkívül sokat tanult tőle. Lám, mire jó, ha valaki sztárindián.

Wayaman neve csak a repülőjegy megvásárlásakor okozott gondot. A komputernek ugyanis két névre van szüksége, keresztnévre és vezetéknévre. Így aztán a jegy Mr. Père Wayaman, vagyis Wayaman apó névre készült. Vicente, az egyik fia is ad igazolást édesapja adatairól. De Vicente úgy saccolja, hogy az öreg 45 éves. Alig tudtuk meggyőzni, hogy ez nem valószínű, hiszen Vicente 43, és 1-2 éves korukban még a gyorsan érő wajanák sem nemzőképesek.

Az indulás előtti napon trófeákat gyűjtök. A szomszéd faluban a boni négereknél festett evezőt veszek. A fekete gyerekek mosolyogva fogadnak. Ismernek már. Az első napon, miközben csónakon elmentünk a falujuk mellett, odaúsztak hozzánk, és nevetve kiabáltak: „Fényképezz le, fényképezz le!" Már húztam elő a kamerám, amikor Buci lefogta a kezem, eszembe ne jusson! A bonik miszlikbe vágnak a fényképezésért, a kutatók is csak úgy tudnak erről a törzsről fotókat készíteni, hogy a wajanákat kérik meg rá. A boni gyerekek ezt pontosan tudták, csupán froclizni akartak. Kuszuitól tűzlegyezőt és egy Tuluperét ábrázoló fonott kosárkát veszek. Boglár rábeszél, vegyek valamit az elaggott, leépült törzsfőnöktől is, máskülönben megbántódik, és ő még szeretne ide visszajönni. Végül megalkuszunk a főnök íjában, három nyílvesszővel. Carloséktól díszes fésűt, gyöngyláncot veszek és a függőágyamért, a hálózsákomért és a moszkitóhálómért cserébe megkapom azt a gyöngyből készült gyönyörű táncövet, amely legnagyobb meglepetésemre autót, helikoptert és elefántot ábrázolt. Ha nem a szemem láttára fűzte volna a felesége, el sem hinném, hogy a díszítést minta nélkül, fejből készítette,

pedig ilyet nyilvánvalóan sohasem láthatott, hacsak nem a gyerekek képeskönyvében. Elajándékozom a késemet, a maradék konzerveket, a gyógyszereimet és a ruháimat.

Wayaman is összeállította már az úti batyuját. Inget, nadrágot kapott tőlem és az egyik pár cipőmet is odaadtam, bár legalább öt számmal nagyobb, mint a lába. De addig megteszi, amíg Cayenne-ben újat veszünk.

Tokoro, a sámán, Wayaman öccse az utazás előtti napokban éjszakákba menően mindent többször és részletesen átbeszél a testvérével, hogy enyhítse a szorongásait. Az indulás előtti napon az öreg legalább tizenötödször nézi át a ruhatárát. Ezúttal légmentesen záró műanyag tejes vödörbe csomagol, hátha ott, „Luiz falujában" is hömpölygő folyón kell felfelé utazni, és el ne ázzon a kelengye: a sok szép alsónadrág, amit egyik lánya szerzett valahol. Végül egy kis sporttáskánál marad, ezt hozta magával három hónapra.

Elérkezett az utazás reggele. Előkészítenek nekünk egy pirogot, vagyis kimerik belőle a vizet, miközben Wayaman hősiesen küzd a cipőfűzéssel. Segítenék neki, de félek, megbántom. Aztán az öreg diadalmas arccal felnéz a függőágyról, rajta a cipő, amelyben megteheti az első lépéseket a civilizáció felé. Ám nincs még rajta a nadrág. Wayaman kicsit töpreng, aztán egy ronggyal gondosan letörölgeti a cipője talpát, hogy amikor áthúzza rajta a nadrágot, nehogy összepiszkolja. Beszállunk a pirogba, Wayaman alig búcsúzkodik, vagy talán szemérmesen már elbúcsúzott az este, amikor nem láttuk. Ahogy a csónak távolodik a parttól, rezzenéstelen arccal ül, még csak nem is integet.

A maripassoulai reptéren a bőröndszállító kuli ugyanott áll a nagy fa alatt, mint egy hete. És másik fát sem neveztek ki 2-es terminálnak... A kis motoros gépen Wayaman feszülten néz maga elé egész úton, ha kérdezzük, alig válaszol, persze a zajtól alig halljuk egymás hangját. Mit nem adnék, ha tudnám, mi jár a fejében!

A kis cayenne-i szállodánkban Wayaman egyelőre Buci szobatársa lesz, nem merjük egyedül hagyni, szemmel láthatóan szorong, de nem mondja. A patakparti tisztálkodás közben én rettegtem, hátha egy kígyó vagy egy óriás pók éppen az én kiszolgáltatott hátsó felemet szemeli ki áldozatul, most Wayamanon a sor. A legváratlanabb helyekről gejzírek törnek föl – például a WC-ből. Fröcskölő óriáskígyó lapul a nejlonfüggöny mögött, az alá kell állni mosakodni. Egy belül világító fehér szekrényből jéghideg víz kerül elő, szinte elfagy az ember nyelve. És a falon valami rémes hörgő száj hideg levegőt lehel a szobába. Ami számunkra álmos kisvárosi délután, az az öregnek kimerítően zajos utca, alig van növény, az emberek sietnek, idegesek, mindenki ruhában, cipőben jár.

Wayaman is új cipőt kap. Ez már legfeljebb csak egy-két számmal nagyobb, mint a lába, hogy ne szorítsa. Egy másik boltban Buci nadrágot vesz az öregnek. Felajánlja, hogy válasszon, de ő leemeli az elsőt, és közli: „Ez éppen jó." Fényképet készíttetünk róla az útlevélhez, most már semmi akadálya annak, hogy megkapjuk az utazáshoz szükséges papírokat.

Tűzőn ragyog a nap, amint Buci és a derekáig érő, vékony, öreg indián kijönnek az elöljáróság épületéből. Mintha még a nap is azt ünnepelné, hogy Wayaman apó mától a Francia Köztársaság útlevéllel rendelkező polgára.

Boglár Lajos elutazott Saõ Paulóba. Két napig, a gépünk indulásáig kettesben maradunk Wayamannal. Megkér, hogy költözzem át a szobájába, mert fél egyedül. Meg egyébként is kell valaki, aki bekapcsolja a tévét. Este étterembe megyünk. Kérdezem az öreget, mit enne. „Leginkább tatut, vagyis öves állatot. Ha nincs tatu, majmot, ha nincs majom, kajmánt, ha nincs kajmán, iguánát, és ha az sincs, jó a bébipapi is" – te-

szi hozzá huncutul. Szerencsére van tatu. Amíg hozzák az ételt, vadászatról beszélgetünk.

Wayaman valamikor híres vadász volt, a faluban mesélték, hogy fiatal korában egy szál késsel megverekedett a jaguárral is. Most azt magyarázza nekem, hogyan kell kajmánt lőni. Ha éjjel a folyóparton rásüt a fény, állítólag könnyű préda. A tatu, az öves állat komplikáltabb. Különösen nyíllal nehéz meglőni, mert a nyílvessző lecsúszik a páncélról. Legcélszerűbb leütni. A másik megoldás hátulról a szétnyíló rostélyok közé vagy a nyaka tövébe lőni, ahol nem védi páncél.

Koktéllal kezdjük a vacsorát. Mindketten puncsot rendelünk: cukornádszirup, fehér rum, zöld citrom és jég. Wayaman azt állítja, „nem hideg a jég, éppen jó". Kérdezem, emlékszik-e, mit szólt, amikor életében először jeget látott. Azt mondja: nem szólt semmit, megette. A pincér hozza a sült tatut, az öreg szemmel láthatóan elégedetten vizsgálja. Az őserdőben minden lakoma ünnep. Néha napokig kell küzdeni egy-egy jó falatért. Wayaman, mint a mesében, először lát terülj-terülj asztalkámat, ahol választhat, mit egyen.

Számára az út során az egyik legnagyobb élmény, hogy mindig jól lehet lakni. A tatut, vagyis wajanául tapasit nem egészen úgy tálalják, mint az őserdőben, de Wayaman megbirkózik vele. Már most talpraesettebben viselkedik, mint én a dzsungelben. Ha valamit nem tud, megkérdezi. És ha egyszer megmutatom, másodszorra tökéletesen csinálja. Nem szeretné kiszórni a rizst, ezért megkér, én rakjam a tálból a tányérjára. Elég szokatlan, hogy jobb kezemben a kamera – mert vacsora közben is forgatok –, bal kézzel pedig szervírozok. Persze kiszórom a rizst. Wayaman nem használja a kést. Megnézte az élét, és azt mondta, „ez nem kés!". A villát is félreteszi, „nem fér rá semmi". A kanál, az hasznos. Kérdezi, hová kell rakni a csontot. Mondom, mi, ha nem hoznak csonttányért, a tányér szélére szoktuk, de Wayaman jobb

megoldást talál. A papírszalvéta egyik sarkát becsúsztatja a tányérja alá, kis tálcát formál a szalvétából, és abba gyűjti a csontokat, nehogy rendetlenséget csináljon. „Falevél is van!", csodálkozik. Mondom neki, az babérlevél, az ízesítés miatt. Wayaman kísérletező kedvű. Szó nélkül megeszi és a szárát gondosan leszopogatja.

Másnap elmegyünk az óceánpartra fürödni, mert az öreg még sohasem látott tengert. Megkóstoljuk a sós vizet, és Wayaman olyan boldogan lubickol, mint egy gyerek. Aztán csatangolunk a városban, puncsot iszogatunk a teraszokon, már amikor sikerül elcsábítanom a televízió elől.

Éjjel megindultan hallgatom, hogy álmában csendesen sír, halkan nyüszít, nyilván harcol vagy egyszerűen csak az elfojtott szorongásai törnek fel ilyenkor. De az indulás reggelére ismét a rezzenéstelen arcú, kemény harcos jön mellettem.

A cayenne-i reptér teraszán nézzük Wayamannal a gépóriásokat, miközben a gépünk indulására várunk. Az öreg karján kvarcóra. „Hány óra van?" – kérdezem. „Nem tudom – feleli kissé sértődötten –, nem ismerem az órát. Azért hordom, mert a feleségemtől kaptam ajándékba: dísz. Azt mondta, mindenki hord órát." Fordítva van a karján, ami abból a szempontból kétségkívül praktikus, hogy a szemben ülő könnyebben leolvashatja.

A párizsi De Gaulle-t, a világ egyik legnagyobb repterét Wayaman elintézte azzal, hogy „Nagy ház". A továbbiakban nem izgatta. Gondoltam, majd a csillogó üzletek, mint amikor egy évtizede Kelet-Európából háromévente Nyugatra szabadulhattunk... De a boltok sem érdekelték; az órák, ruhák, nyakkendők, írószerszámok haszontalan dolgok egy bölcs indián számára. Csupán egy régiségbolt előtt állt meg, mert a vitrinben különös állatokat fedezett fel: szarvast és nyulat. „Ez aztán nagyot döfhet a szarvával", mulatott Wayaman a szarvasra mutatva. De legjobban azért egy hatalmas műanyag

pandamackó tetszett neki, amelyben a környezetvédők adományokat gyűjtöttek. Azt többször is körüljártuk.

Végül a kissé megfáradt Csingacsguk és az újlipótvárosi Sólyomszem megérkezett Ferihegyre. Még vár egy-két megpróbáltatás öreg barátomra. „Honnan szólnak?" Az érkezési csarnokból a várócsarnokba áthaladva a szűk folyosón, egy falba épített ember el akarta venni Wayaman útlevelét, pedig olyan sokáig próbáltuk megszerezni. Szerencsére csak megnézte, belepecsételt valamit és visszaadta.

Amíg Boglár hazaérkezik, az öreg Ruppéknál lakik. Itt végre ismét ismerős tárgyak közt van. A kincseket Anikó gyűjtötte dél-amerikai útja során. Boglár Lajos tanítványa járt már nála az őserdőben. Wayaman időnként ritmusos dalokban rendszerezi, hogy mi történt vele. Mostanában ezekben a wajana nyelven szóló dallamos naplókban egyre többször szerepel három név. Anikó, Luiz, vagyis Lajos és André, vagyis én.

A budapesti Váci utcán festett bohócok szórakoztatják a járókelőket. Wayaman azt mondja, náluk az őserdőben is vannak olyan törzsek, akik testfestést alkalmaznak, főként a brazil területen. Kicsit hasonlítanak ezekre. Egy utcai árus földön tekergő papírkígyót kínál. Boglárék ugratják Wayamant, vigyázzon a kobrával, de Wayaman csak mosolyog, hiszen a kobra feje széles és szemüvege van. Sokáig nézegeti a népművészeti bolt előtt kiállított hímzett ruhákat. Azt mondja, azért tetszik neki, mert a színei emlékeztetik a Maroni-parti néger boni törzsek festményeire. Wayaman mindent elhisz, de azt már tényleg nem hiszi el, hogy a fagylalt tölcsérét meg lehet enni, „hiszen az a pohár".

Az antropológushallgató lányok szinte babáztak az öreggel, aki nem tiltakozott, sőt, egyszer megjegyezte, nem érti, ha ilyen kedvesek, miért nem mennek vele a függőágyba.

Boglár Lajos több mint 20 éve jár néprajzosként Mátraalmásra. A Boglár házaspár és Buci másik tanítványa, Miló Móni elvitték az öreget a kis faluba. Végre megláthatta azokat az állatokat, amelyekről eddig csak hallott. Döbbenten nézte, hogy itt szelíd „a vaddisznó", kövér és házban lakik. És látta, a zöldségek is házban laknak, mint az emberek. Rezzenéstelen arccal ette a méregerős paprikát, kortyolta a pálinkát, amit a nagypapa kínált neki és tökéletes magyar kiejtéssel köszönte meg. Wayaman eddig úgy tudta, a bor liánból vagy fából készül; kiderült, szőlőből. Az embert mindig érik meglepetések. Azt mondta, „Jó a bor, jobb a sör, de legjobb a Coca-Cola". És hogy Móni is nagyon szép, nem csak Anikó. Szétterjesztett karral táncolt a parasztház tornácán, és dalban mesélte el, hogy mi minden történt vele. Így köszönte meg a vendéglátást.

Aki azt hiszi, hogy a démonok csak őserdőben élnek, téved. A démonok Wayamant elkísérték ide Magyarországra is. Irányítják az életét, magyarázatot adnak a világ dolgaira, amit mi már rég nem értünk, csak tudálékos gondolatmenetekkel ámítjuk magunkat. Ki gondolná, hogy Tulupere, a kétfejű szörny egy magyar országúton is feltűnhet. Az öreg azonnal felismerte egy útkanyarulatban, a második és a harmadik villanypózna között. Izgatottan meséli, hogyan ölték meg a wajanák a kétfejű démont, aki ellenségeskedést szított az emberek között. „Bedeszkáztak egy hosszú utat, olyan hosszút, mint innen a harmadik villanyoszlop, Tulupere mint egy teherautó belerohant, akkor a harcosok beszorították és lenyilazták. És amikor már csak dülöngélve tudott járni, lecsapták a fejét. Mind a kettőt."

Az antropológusok régóta próbálják elmagyaráztatni a wajanákkal, hogyan is festhetett pontosan Tulupere. Wayaman döbbenten ismerte fel Tuluperét a pesti utcán. A 6-os villamosban. Azt mondja, „kicsit az 59-esre is hasonlít, de leginkább a 6-osra."

Három évvel később Boglár Lajos visszament Antecume Patába. Arra volt kíváncsi, mit mesélt Wayaman az útjáról. De hiába tudakozódott az emberektől, senki nem hallott „Luiz falujáról". Az öreg is csak annyit mondott: „Hiába meséltem volna nekik, nem értették volna meg. Hogyan magyarázzam el, milyen a villamos, milyen egy teherautó, egy ház? Jobb ez így!"

Az öreg mostanában sokat üldögél egyedül a Maroni partján. Nézi a szennyezett vizet, a kisodródott haltetemeket. Az aranyásók újabban kotróhajókkal kutatnak a nemesfém után, és a gyilkos vegyszereket a barna folyóba eresztik. Egy beteg szemű, öreg indián, aki már se vadászni, se dolgozni nem tud, egyre feleslegesebbnek érzi magát. Egyre ritkábban kérik, mesélje el a régi mondákat. Csak egy új keletű wajana mítosz emlegeti, hogy évekkel ezelőtt „Luiz és André" elvitte magával Wayaman apót az óceánon túlra.

Éhes Farkas

Kaptam egy levelet egy budapesti asszonytól.
Azt írta: unokatestvére indián a kanadai Sziklás-hegységben,
a blackfoot törzs egyik vallási vezetője, író, akinek több
mint ötven kötete jelent meg.
Így kezdtünk el levelezni Éhes Farkassal.

Ha nem volna jelzőtábla, fel sem lehetne ismerni a blackfoot (feketelábú) törzsszövetséghez tartozó Kainah indián rezervátumot. Ugyanolyan földek és tanyák, mint bárhol errefelé a dél-kanadai prérin. Évente egyszer, amikor a powwow-t, a ‚táncos ünnep'-et és a Sundance, a ‚Naptánc' ünnepséget tartják, persze könnyebb a helyzet, mert ilyenkor néhány napig az indiánok valóban úgy festenek, ahogy Coopernél vagy May Károlynál megszoktuk.

A legnagyobb kanadai indián rezervátum szélén, egy hatalmas mezőn évről évre sátrak százai állnak. Imitt-amott néhány eredeti tipi is látható, de már csak mutatóban, a többség ma már kempingsátorban táborozik az egyhetes ünnepség idején. A sátrak mellett lakókocsik, kempingasztalok és -székek, rotyog az étel a tűzhelyeken, serénykednek a lányok és az asszonyok, rohangálnak az indián gyerekek. A szigorú rendezők vagy húsz sorba terelgetik az autókat a tábor bejárata előtti réten kiépített parkolóban, a körhinta és az óriáskerék tövében. A táborban lacikonyhák, italospavilonok és kézművesbódék hívogatják a vendégeket, a közönség szinte kivétel nélkül az indián közösséghez tartozik, turistát sehol sem látok.

A műút túloldalán, a sátraktól néhány száz méterre, a legkeményebb férfiak rodeón mérkőznek. Vendéglátóim egy zömök indián srácot kértek meg, hogy kísérjen át, vezessen

végig és magyarázza el nekem ezt a sportot. A fiú láthatólag erősen be van szíva: sör és némi fű a tekintetében. Bemászunk a rozzant kisteherautójába, percekig kapcsolgatja a gyújtást, majd teljes gázzal kilő, úgy, hogy hanyatt dőlök az ülésen. Az út túloldalán éles kanyarral bevág egy benzinkút elé, hirtelen eltekeri a kormányt, az autó csikorogva kifarol, kis híján kidöntjük a benzinkutat. Kikerekedett szemmel bámulok rá, hogy ez mi volt. „Adj egy tízest – mondja megdöbbenésemet kihasználva –, különben nem tudok tankolni!" Adok tíz dollárt. A benzinkutas megvetően méricskél bennünket, aztán undorodva megtölti a teherautót. A rodeó bejáratánál újdonsült barátom kiszáll a kocsiból, de járva hagyja a motort. „Nem kapcsolod ki?" – kérdezem. „Ha kikapcsolom, nem biztos, hogy újra elindul" – feleli. „Így nem csoda, ha nincs pénzed benzinre!" – csóválom a fejem. A srác röhög. Azt hiszem, a viccemen, később kiderül, hogy rajtam. Ahogy beérünk, bemutat egy sebhelyes arcú rodeócowboynak. „A legjobb a bikán!" – mondja, és mire visszafordulnék hozzá, úgy eltűnik, mint a kámfor. A sebhelyes arcú is elköszön, dolga van a karámoknál, én pedig egyedül bóklászom.

A fából készült lelátó zsúfolásig tele. A programban az első számok végén tartunk. A legfiatalabb srácok növendék bikát ülnek meg, már ha tudnak. A produkció korántsem veszélytelen, a rodeók állandó kelléke a mentőautó. Tizennégy év körüli fiú nagy ívben röpül a bikaborjúról a porba, hárman mentik, és viszik a mentőhöz. Az ifi korosztálynak nehezebb feladat jutott: elszabadult bikát kell puszta kézzel a földre teperni. Minél hamarabb érzékelik a bika indulását, annál jobb időt futhatnak. A vetődésnél pontosan ki kell számítani, hogy elérjék az állat fejét, de rá ne essenek a szarvakra.

Aztán jön a családi vetélkedő. A hazai kereskedelmi tévétársaságok, ha idetévednének, láthatnák, hogy van még kiaknázatlan terület: egy vetélkedő, amit még nem vettünk át

Amerikából. Az elszabadult bikaborjút a papa egy lasszóval elkapja, és amíg hirtelen mozdulattal gerincre fekteti, a mama letépi a farkáról – mármint a bika farkáról – a színes szalagot és beszalad vele a célba. Mindezt időre. És íme, a győztes házaspár. Szalad a kisbika, papa dobja a lasszót, izgalmas pillanatok, szegény pára talpra ugrik, mama kicsit ügyetlenkedik, de aztán megkaparintja a szalagot, papa fölkapja a borjút, mint egy liszteszsákot, és két vállra fekteti. Közben mama beér a célba. 10,3 másodperc – bravúros idő.

Mire visszaérek a powwow ünnepségre, ott éppen a „nagy bevonulás" zajlik, amelyen részt vesz minden blackfoot törzsbeli, aki a határon innen és túlról idesereglett. A menet élén tollas fejdíszekben a törzsfőnökök és a nagy öregek, utánuk a harcosok, díszes tollruhákban, végül az asszonyok. Eljöttek más törzsbeli barátok is, akikkel a kainahok jó évszázaddal ezelőtt még véres csatákat vívtak volna. A blackfoot törzsszövetségnek ezt a törzsét nem véletlenül hívják „blood"-nak, vagyis ‚vér'-nek. Híres bölény- és skalpvadász harcosok leszármazottai. A törzsszövetséghez tartozó másik három törzsbeliek a siksikák, a tulajdonképpeni feketelábúak, valamint az északi pikunnik Kanadából, a déliek az USA-beli Montana államból érkeztek. A pikunnikat Kanadában ‚Peigans'-nak, az Egyesült Államokban ‚Piegans'-nak nevezik. Az Északi-Sziklás-hegység leghatalmasabb indián törzsszövetségének törzsei azonos nyelvet beszélnek és azonosak a vallási szertartásaik is. Nevük eredete vitatott: az egyik változat szerint a fekete földtől, a másik változat szerint a fölperzselt prérítől volt fekete a lábuk az ősöknek. Egykori vadászterületük Közép-Albertától a Yellowstone-on át mélyen benyúlt Montanába. A Sziklás-hegység csúcsai éppúgy odatartoztak, mint Saskatchewan fennsíkjai.

A powwow-n négy álló napig tart a táncverseny férfiaknak, nőknek, gyerekeknek. A versenyzők hagyományos táncban,

modern harci táncban: fancy dance-ben és chicken dance-ben, a ‚prérityúktánc'-ban mérik össze tudásukat, hogy csak néhányat említsek a helyi sajátosságok közül. A ruhák szemmel láthatólag nagyon különbözők. Mutatják, hogyan változott az indián divat az elmúlt 100–200 évben. Vannak köztük egészen régiek és viszonylag újak. Az ünnepségre mindenki összeszedi a családi ruhatár legbecsesebb darabjait.

Pa-pam, pa-pam, pa-pam... a dobok ritmusa a szívünk ritmusát idézi. Az indián hagyományok szerint a dob a Földanya szívdobbanása. A táncosok lábai egyszerre érintik a Földanyát és egyszerre dobban vele a szívük. Az énekesek és a dobosok a kör széléről énekelnek több szólamban, rajongóik pedig kismagnóval próbálják rögzíteni a zenét – otthoni használatra.

A hosszú évtizedeken át tartó megaláztatások után, az utóbbi években reneszánszát éli az indián kultúra. Az egyik széken felirat, ami 40-50 éve elképzelhetetlen lett volna: „Hál' istennek indián vagyok!"

Adolf

Egy szikár, izmos indián táncos, Hungry Wolf, Éhes Farkas, mókásan billegeti tollas fenekét a chicken dance ritmusára. Alaposan ki van festve, orrán napszemüveg, mint sok más indiánon, csak két hosszú copfba font világos haja különbözteti meg némiképp társaitól. Ezt az indiánt eredetileg Adolf Gutterleinnek hívták, és 53 évvel ezelőtt Németországban született magyar anyától és svájci apától.

Éhes Farkasék vendége vagyok. Beverly, Adolf felesége, terebélyes, okos, jó humorú indián asszony egy rögtönzött tűzhelyen hatalmas húsokat süt, sógornője és kisebbik fiuk, Iniskim felesége a salátákat keverik. Beverly szintén sikeres író, akárcsak Adolf, és feketeláb nyelvet tanít az iskolában. Odatelepedek mellé, hogy sütés közben is tudjunk beszélgetni. Azt meséli, hogy az indiánok körében hosszú ideig pusztított az alkoholizmus és a kábítószer, de amióta kezdenek ismét büszkék lenni saját kultúrájukra, van önbecsülésük, látványosan javult a helyzet. A lakókocsiban Éhes Farkasék tizennyolc éves, sugárzóan szép lánya, Star és kacér, tizenhat éves unokahúga a süteményeket készíti elő. Adolffal, Iniskimmel, Okannal, a huszonnégy éves nagyobb fiúval, Beverly egyik rodeócowboy bátyjával (hét bátyja van, mind a hét rodeócowboy) és szüleivel a sátor előtt ülünk és beszélgetünk. Okan, a törzs egyik legjobb táncosa a chicken dance-verseny esélyeit elemzi nagybátyjával, Adolf pedig az életét meséli nekem.

Szülei nem egészen egy évtizeddel a második világháború befejezése után Dél-Kaliforniába költöztek. Ott nevelkedett, ott járt egyetemre, sőt, először ott is nősült. „Dél-Németországban idegen voltam, hiszen a szüleim Magyarországról és Svájcból származtak. Aztán amikor 9 éves koromban Dél-Kaliforniába költöztünk, oda sem tartoztam, mert európai voltam, és ami ennél is rosszabb, Németországból jöttem. A környéken az összes fiú apja Európában vagy a Távol-Keleten harcolt a háborúban, egy bizonyos Adolf ellen, és engem ráadásul Adolfnak hívtak. Úgyhogy amikor a srácok játszottak, engem egyszerűen csak ‚hé, Hitler'-nek vagy ‚hé, náci'-nak szólítottak és többnyire jól megvertek. Egyik alkalommal egy srác az öngyújtójából rám locsolta a benzint, meggyújtotta az ingem, és közben azt kiáltotta: ‚Látod, náci, ezt tettétek a zsidókkal!'" Adolf nem tudta elmagyarázni, hogy apai ágon náluk mindenki hagyományosan Adolf volt, ennek semmi köze Hitlerhez. Azt meg akkoriban nem is tudta, hogy ráadásul a magyar nagypapa zsidó származását titkolva élt Németországban. „Ez furcsamód hasonló volt ahhoz, amit az indiánok tapasztaltak – folytatja Éhes Farkas. – Az indiánokkal való kapcsolatom

azért volt később könnyebb, mert tudtam, milyen érzés az amerikai társadalomban megvetettként, kiközösítettként élni."

A 60-as évek közepén egy öreg hopi indián mesélte, hogy legendáik szerint egy szép nap megérkeznek majd fehér testvéreik, akik hosszú hajat viselnek, és az indián hagyományok szerint kívánnak élni. Az öreg még azt is tudni vélte, hogy nem véletlen a hasonlóság a hopi és a hippi szó között.

Akkoriban Kaliforniától Párizsig, Londontól Budapestig fiatalok tízezrei fordítottak hátat a szülők életmódjának. Nem akarták, hogy életük legfontosabb állomásai a hűtőszekrény, az autó és a hétvégi ház megszerzése legyen. Így aztán Adolf is, történészdiplomával a zsebében, úgy érezte, végre megvalósíthatja gyermekkori álmát, és az indiánok közé költözött. Évtizedek óta Brit Columbiában él a farmján.

Amikor megérkeztem, Beverly várt a reptéren, de csak kerülgettük egymást. Egyikünk sem ilyennek képzelte a másikat. Nekem gyanús volt a testes, szemüveges indián asszony, de csak húsz évvel korábbi fényképet láttam róla, és ő sem ilyennek gondolt egy tévést: felszerelés nélkül, farmerben, egy sporttáskával. Aztán megvártuk, amíg kiürült a parányi váróterem, már csak ketten maradtunk, akkor mosolyogtunk egymásra.

Éhes Farkasék farmja ötven kilométerre van a legközelebbi várostól, Cranbrooktól. Beverly a Kootenay-folyó mentén vezeti a terepjárót, a távolban a Sziklás-hegység havas csúcsai látszanak. Elhagyjuk az utolsó települést, Skookumchuckot is, onnan még tizenkét kilométer a tanya. Erdőn át, vízmosta talajon zötykölődik a terepjáró, aztán kiérünk egy rétre, ahol sehonnan sehova vezető síneken vörösre festett, öreg vagonok állnak. Az egyik vagon lett a szálláshelyem.

A 70-es évek vége felé Adolf vitába keveredett néhány indián fiatallal, akiket dühített, hogy Éhes Farkas könyveket kezdett írni az indián kultúráról, vallásról és történelemről,

így kezdődött kapcsolata a vonatokkal. „Azt mondták, hogy ez a pasas nem tud semmit, csak idetolakodott, összeismerkedett az indiánokkal, könyvet ír róluk és meggazdagszik rajtunk", mondja Adolf még mindig felindultan a szálláshelyemül kijelölt, múlt századi vasúti kocsiban. Körözést adtak ki ellene, meg akarták ölni. Akkor azt mondta magában, tud ő másról is írni, nem csak az indiánokról. Így született az első, vasúttörténetről szóló könyve. Mindig szerette a vonatokat, úgyhogy 1977-ben elhatározta, hogy ír egy könyvet a Sziklás-hegység vasútjairól. Egy nagy könyvet tervezett, sok fotóval és sok szöveggel. Akkoriban még a régi házban laktak, a birtok másik részén, az sokkal kisebb volt, mint a mostani. A gyerekek viszont már elég nagyok voltak ahhoz, hogy összevissza szaladgáljanak. Egy komoly könyv megírásához nem volt hely. Úgy döntött, megpróbál nyugalmat teremteni magának. Először arra gondolt, épít egy kis dolgozószobát, egy bódészerűséget, és ott dolgozik majd, ott nyugta lett volna a gyerekektől. Akkor hallotta, hogy Calgariban a vasúttársaságnak van néhány régi vagonja, amin szívesen túladnának. Eszébe jutott, hogy amikor kisfiú volt, anyja mesélte, hogy valamikor nagyapjának, Braun Antalnak is volt Magyarországon két vasúti kocsija, a kertben. Régi vagonok voltak, abból az időből, amikor Magyarországon befejezték a vasútépítést. Odaadták a nagyapjának, aki vasutas volt, ő pedig hazavitte Sopron melletti családi házuk kertjébe. Adolf anyja úgy nőtt fel, hogy a kertben ott álltak a vagonok.

Éhes Farkas végül megvett 600 dollárért a vasúttársaságtól egy szolgálati kocsit, ami akkor rémes állapotban volt, csavargók laktak benne. Saját kezűleg rendbe hozta, és mozdonyokhoz kapcsolva végigutazott vele a Sziklás-hegységen, Calgaritól idáig. Az utolsó szakaszon darus kocsik hozták a vagont az erdőn át, hiszen errefelé nem vezetnek sínek. A szállítás kétszer annyiba került, mint az áru. „Három ágy van a személyzeti

vagonban, a legszélesebb a vonatvezetőé, hiszen ő a főnök, a másik kettő pedig a fékezőké. Fent van egy torony, ahonnan végiglátni az egész vonatot", magyarázza.

Szűk vaslépcsőn fölmászunk a toronyba, ami a többi kocsi teteje fölé emelkedik. A másfél négyzetméternyi kuckó körben üveg, két szélén egy-egy fapados ülés. „Szóval itt ült a vonatvezető vagy az egyik fékező, és ha előrenéztek, az ablakon át láthatták az egész vonatot. Ha valami baj történt, itt volt mellettük a vészfék, ez a zsinór. Megrántották, és megállt a vonat. Olyankor leszálltak, átvizsgálták, állítottak rajta. Máskülönben pedig csak itt üldögéltek, társalogtak feltett lábakkal és szivaroztak." Adolf meg is mutatja, milyen kényelmes. Fölteszi a lábát a szemközti ülésre. Begyakoroltak a mozdulatai, hosszú időt töltött itt: idejárt olvasni. Különösen télen gyönyörű innen a táj, a szarvasok és az őzek lejönnek a hegyekből, az ablakból jól látni őket. Apja egykori látcsöve ott lóg az ablak mellett, azzal meg különösen jól lehet nézegetni a különféle állatokat.

A vagonban, vagyis a „vendégszobámban" csöppnyi mosdó, amelybe kannából kell önteni a vizet, mellette ivóvizes kancsó. Adolf kölcsönkéri a kamerámat, hogy megörökítse, hogyan éltem náluk, és közben kommentálja. Gyermekkora szókincsének mély bugyraiból egészen különös magyar szavak kerülnek elő. „Seggluk", mondja váratlanul és tisztán érthetően édes anyanyelvemen, aztán angolul folytatja: „A magyar tévés személyiség fekszik a kanadai vasutas ágyában. Arra vár, hogy elinduljon a vonat, és hazavigye őt Budapestre. Valójában feleségéről álmodozik, aki otthon vár rá." Jót nevetünk.

Adolf lepipálta a magyar nagypapát, mert Braun Antalnak csak két vagonja volt, neki viszont kilenc van. Járunk vagonról vagonra. Az egyik kocsi a fiúké. Edzőtermet rendeztek be benne. Itt kiakaszthatták a Playboy-naptárakat, amit a ház-

ban Beverly nem engedett meg. Később aztán ide hordták a barátnőiket is. A másik vagonban kályha, ágy, varrógép: Beverly varrószobája. Itt varrta az indián sátrakat, a tipiket. „Valóságos táncparkett", perdül táncra Adolf, aztán megveregeti a kocsi oldalát, mintha egy ló lenne: „Jó kis öreg vonat!" Adolf és Beverly is ide vonult vissza, ha intim kettesben akartak maradni, távol a gyerekek vizslató szemeitől, amit aztán kamaszkorukban a gyerekek hangos derültséggel vettek tudomásul.

Mire bejártuk a „pályaudvart", Beverly elkészítette a reggelit a vagonok mögött épült tágas, nagy ablakos faházban. Adolffal és Beverlyvel az étkezőben ülünk. A kedvemért megpróbálják föleleveníteni, hogyan találkoztak negyed százada. Beverly egy powwow ünnepségen látta először Adolfot, a 60-as évek végén. A lány akkoriban hippi volt, és csak csavargott. Egy barátnője botlott a fiúba, és aztán egyfolytában azt magyarázta neki, hogy ez a hosszú hajú fickó milyen klassz srác, és beszélgetnie kellene vele. Szóval, végül rábeszélte.

„Egy idős házaspárral voltam ott, Louis és Maggie Plaintreatyvel, akik még a bölényvadászat idején születtek" – mondja a saját változatát Adolf. Meghívták a sátrukba, velük lakott. Az asszony Beverly távoli rokona volt. Beverly meglátta a fehér fiút, és minthogy az indián fiatalokat akkoriban nem nagyon érdekelték az öregek, nyilván kíváncsi volt, hogy miért lakik együtt az öregekkel, és miért öltözködik úgy, mint a régi korok indiánjai. Elkezdtek beszélgetni. Valamikor este 9-kor ültek le, és hajnalig beszélgettek.

Lehet képzelni, milyen értetlenséget okozott az indiánok körében, hogy miközben saját fiataljaik beletörődtek abba, hogy fehér ember módjára éljenek, és a hittérítők megmentsék lelküket az ördögtől, Adolf, odahagyva keresztény hitét, fölvette az ősi törzsi vallást. Indián ruhában, mokaszinban járt, befonva hordta haját és felcserélte nevét Adolf Hungry

Wolfra. Az öreg indiánok csóválták a fejüket: „Érdekes, pedig a fehér ember nagyon jó szellemekhez imádkozhat, ha ilyen sikeres az élete!" Beverly számára akkoriban mindez már azért is különös volt, mert a bentlakásos egyházi iskolában, ahova az indián gyerekek kötelezően jártak, szégyellni kellett a kultúrájukat. „Ha elmentünk a vallási ünnepünkre, a Naptáncra, utána meg kellett gyónnunk, mert a papok azt mondták, ez bűn. A rezervátumban a nagyszüleink és a szüleink pontosan látták, hogy a gyerekek milyen lehetetlen helyzetbe kerültek, nem akartak kettős értékrendet kényszeríteni ránk, így aztán nem is követelték meg tőlünk, hogy az indián hagyományok szerint éljünk. Hiszen az apácák már azért is megbüntettek bennünket, ha egymás között az anyanyelvünket, a feketeláb nyelvet beszéltük. Bezártak vagy megkorbácsoltak érte", meséli.

Az indián fiatalok a lelki megrázkódtatásokat sokáig titkolták, különösen a férfiak, akiket úgy neveltek, ne mutassák ki az érzelmeiket. Csupán az utóbbi időkben nyíltak meg, és derült fény a kínzásokra és a fajtalankodásokra, amiket gyerekkorukban a bentlakásos egyházi iskolákban elszenvedtek. Pedig a bennszülöttek nyitottak voltak minden vallásra. Olyan mély spirituális életet éltek, hogy hajlandók voltak minden transzcendentális üzenetet azonnal befogadni. Aztán, ahogy az utóbbi években visszatalálták saját gyökereikhez, az ősi vallás is kezdi visszaszerezni híveit. Csakhogy az elmúlt évtizedek során kihaltak az öregek, akik még ismerték az évezredes rituálékat.

Negyed százada Adolf az utolsó pillanatban érkezett, hogy az akkori vénektől összegyűjtse a hagyományokat. Első útja alkalmával összebarátkozott Utolsó Puskával, aki állítólag akkor már 116 éves volt. Az utolsó élő indián volt, aki a múlt század nyolcvanas éveiben még vadászott bölényre, járta a hadi ösvényt és a harcokban skalpokat szerzett. Az öreg a

törzs egyik legtiszteletreméltóbb vallási vezetője volt, sokféle szertartás tudósa, egy hód-varázsköteg és egy varázserejű pipacsomag tulajdonosa. Adolf a következő nyáron egy hónapot töltött nála, és Utolsó Puska beavatta őt az egyik szertartásba. Ez volt a szerencséje, mert akit Utolsó Puska beavatott, azt a többiek is elfogadták.

Beverly feltálalja a reggelit, Adolf asztali áldást mond: „Köszönöm, Teremtőm, hogy ismét elkezdődött egy nap, köszönöm, hogy idehoztad új barátunkat az óceánon túlról, és együtt lehetünk. Köszönöm az ételt az asztalunkon, köszönöm, hogy békés otthonunk van, és hogy gyermekeink is biztonságban élhetnek."

Varázserő

Sűrű bozóton át vezet az ösvény a folyóhoz, ami átszeli Éhes Farkasék birtokát. „Vannak, akik megmosolyogják az indián varázslatokat, pedig néha hihetetlen hatásuk van", mondja Adolf, és elmeséli egyik kedvenc történetét a „szerelmi gyógymódról", ami megváltoztatta a kiváló flathead indián énekes, Louie Ninepipe életét.

A flathead törzs egyik harcosa, Three Heads egy szép nap, hazafelé tartva, ledőlt az úton pihenni. Gyönyörű zenére ébredt. Látja ám, hogy néhány apró, világító farkú bogárka röpül felé, és az egyik így szól: „Mi zenélünk ilyen szépen. Apró fuvolánkkal, csörgőnkkel, csengettyűnkkel és dobunkkal, bármilyen szép zenét elő tudunk adni, és megtanítunk rá téged is. Ha készítesz egy ilyen hangszert, és ezeket a dalokat játszod rajta, bármely nőt megszerezhetsz magadnak, bármilyen fiatal legyen is és éljen akármilyen távol tőled. Csupán annyi a dolgod, hogy fújd a fuvolát, és közben gondolj erősen a nőre. Mi elvisszük a zenét, és becsempésszük a fejébe. Egy

idő múlva már semmi másra nem tud gondolni, csak rád, és a tiéd lesz. Ezt a varázslatot másnak is megtaníthatod." Így is történt. Three Heads megtanította a muzsikát Pierre Pichette-nek, Louie vak nevelőapjának, ő pedig Louie-nak. Ninepipe öregkoráig sohasem használta a „szerelmi dalt", hanem amikor megöregedett és teljesen magára maradt, egyre többet gondolt arra, milyen jó volna egy társ. Egy nap Angliából kapott egy levelet egy fiatal lánytól, aki egy felvételen hallotta Louie énekét. Levelezni kezdtek, Louie pedig furulyázott és sokat gondolt a lányra. Egy idő után illatos levelek érkeztek az óceánon túlról, majd cukorkák jöttek, végül megjelent a fiatal lány is, és közölte, szeretne feleségül menni az öreg emberhez. És boldogan éltek egészen Louie haláláig. Akkoriban sokat írtak erről a lapok.

A folyóparton megnéztük a lombsátrat, ahol Adolf felhevített kövekkel szaunázni szokott, és bemutatta, hogyan működik az indián kajak, amellyel naponta kijár evezni. Visszafelé az ösvényen megállunk egy kidőlt fatörzsnél, a kutya idegesen szűköl. „A nagy fekete állat gyakran jár erre", mutat Éhes Farkas a szétforgácsolt odúra. „Bogarakat, hangyákat keres, jól látni, hogy nem régen járt itt, frissek a nyomok. Ez a szegény kutya ilyenkor megőrül."

Adolf kutyája évekkel ezelőtt végignézte, amint a másik kutyát széttépte egy medve. Szegény pára olyan sokkos állapotba került, hogy elfelejtett ugatni. Azóta a gazdája onnan tudja, hogy idegen közeledik a házhoz, hogy a „házőrző" elbújik.

Adolf a medvét „nagy fekete állat"-ként vagy „bakszikue"-ként emlegeti, az utóbbi indián nyelven annyit jelent: ragacsos szájú, minthogy a mackó többnyire édes bogyókat eszik. Azok a blackfoot indiánok, akiknek a házában vallási ereklyék vannak, nem mondhatják ki a medve nevét, mert a medve szent állat, akárcsak a mi obi-ugor őseinknél. A tilalom a házban rám is vonatkozik, a házon kívül csak Éhes Farkasra és családjára. Adolf mindössze egyetlen medvét lőtt életében, akkor is csupán azért, mert a hatalmas éhes grizzly már a háza ajtaját döngette. A férfinak nem volt más választása, meg kellett védenie a családját.

Különös története van annak, hogy a vallási ereklyék hogyan kerültek Adolfékhoz. Amikor Adolf legidősebb fia, Wolf pici korában súlyos balesetet szenvedett, az apa fogadalmat tett a Teremtőnek, ha kisfia megmenekül, valami szent dolgot fog cselekedni. És a fiú meggyógyult. Az öreg indiánok akkor azt tanácsolták neki, szerezzen egy varázserejű pipacsomagot. Adolf akkor még az első feleségével, egy amerikai fehér lánnyal élt. Már addig is nehezen viselte férje mániáit, de amikor Adolf megesküdött egy idős indián házaspárnak, hogy átveszi tőlük a varázserejű pipacsomagot, és gondját viseli, az asszony kifakadt: „Ez már nekem is sok, ezt a kötelezettséget nem tudom vállalni!" Márpedig a szent csomagok ápolásához nő is kell. Úgyhogy Adolf fölkereste Beverlyt a rezervátumban, és megkérdezte tőle, vállalná-e, hogy partnere lesz az ereklyék gondviselésében. A kapcsolatuk Beverlyvel nem szerelemként indult, hanem egy varázscsomag „szülei" lettek. Aztán persze egymásba szerettek.

Adolf egy ideig együtt élt a két asszonnyal, hiszen az indián hagyományok szerint korábban több felesége lehetett egy férfinak, a legendák egy tizenkét nejű férfit is emlegetnek, de Adolf felesége nyár végére megelégelte a dolgot, és elköltözött. Ennek huszonöt éve. Régen az embernek szinte mindenét oda kellett adnia egy ilyen készletért. Lovakkal, bölénybőrökkel fizettek az átadási szertartáson. A mai napig is lovakat, értékes takarókat és pénzt fizetnek érte, mégpedig komoly összeget. Ők is harminc ló árát fizették a csomagért. Ezzel bizonyítja az új tulajdonos, hogy komolyan gondolja a dolgot, hogy hajlandó érte áldozatot is hozni. Eredetileg ez

azt jelentette, hogy a varázscsomag új tulajdonosa úgy döntött, hogy mindent felad, és egész életét a vallásnak szenteli. Nekik sem maradt szinte semmijük. „De később, ha az ember megtanulja a szertartásokat, apránként mindent visszakap. Mert a vallási ünnepségeken az emberek fizetnek azért, hogy a varázserejű pipacsomag tulajdonosa imát mondjon értük", magyarázza Éhes Farkas.

Adolf az ereklyékkel a blackfoot törzs egyik vallási vezetője lett. És elsőként a fehér emberek közül, sokévnyi munkával megtanulta a rituálékat. Tizenhat évig tanulta, amíg meg merte tartani az első szertartást.

Amióta először hallottam a varázserejű csomagokról, furdalt a kíváncsiság, hogy megnézhessem és lefilmezhessem. De a farmra érkezésemkor az első dolog, amit Adolf a lelkemre kötött, hogy nem léphetek be a szentélybe. A szent tárgyakat nemhogy videózni, de fényképezni se lehet. Napokig vártam türelmesen, hátha megszán. Időnként igyekeztem homályos célzásokat tenni a ház titokzatos részére, körmönfont utalásokat tettem a bűvös csomagokra, de Adolf minden alkalommal elhárította az érdeklődésemet. Aztán, úgy az ötödik napon, amikor Beverly és Okan egy-két napra elutazott, késő délután Adolf dolgozószobájában beszélgettünk. Egyszer csak, hirtelen elhatározással intett, és bevezetett a ház hátsó sarkához épített, függönnyel elválasztott épületbe. „Azt hiszem, most már ismerlek annyira, hogy nem fogsz visszaélni a bizalmammal. De filmezni természetesen nem lehet", mondta.

A szentély, akárcsak a blackfoot vallási tipik berendezése, emlékeztet az ősmagyarok sátraira. A kör alakú építmény közepén tűzrakó hely, a falon hatalmas bölénykoponya, a falakat állatbőrök borítják. A bejárattal szemben a család és a szertartás vezetőinek helye, a fal mellett ülőkék a többiek számára: balra az asszonyok, jobbra a férfiak. A házaspárok egymással szemközt ülnek, a tűz két oldalán. Olvasmányaimból már tudtam, hogy illik az ajtóban megállnom és megvárnom, amíg a házigazda megmutatja a helyemet. És hogy nem illik kérdezni. Ennél nagyobb kínt riporter aligha élhet meg. Adolf hellyel kínált a bejárat közelében, aztán elővett néhány kegytárgyat, tüzet gyújtott, és elmélyülten énekelni kezdett.

A varázserejű csomag, kicsit leegyszerűsítve, a feketelábúak számára a szent tárgyak gyűjteménye. Olyan tárgyaké, amelyek számukra a természetet szimbolizálják, például madárbőrök, állatbőrök, bizonyosfajta faágak, botok vannak benne. Néhány készletben van egy díszes pipaszár is, amelyet nem dohányzásra, hanem imádkozásra használnak, ahogy egy katolikus rózsafüzért morzsol vagy egy pap keresztet visel. A blackfootoknak is vannak kegytárgyaik, amelyek az élet spirituális értékeit szimbolizálják. És ha ezeket a kezükbe fogják, segítenek nekik összpontosítani a szertartásra. Ezeket a tárgyakat csak azok láthatják, akik be vannak avatva. Aki nem ment végig a nagyon komoly és összetett avatási szertartáson, nem is érti, hogy valójában mik ezek. „Látna néhány madár- és állatbőrt, botokat, és azt mondaná: De hiszen ezek vademberek, madár- és állatbőrökhöz imádkoznak, és megállapítaná, hogy lám, nem olyan okosak, mint ő, a fehér ember, akinek temploma van" – magyarázza Adolf.

Az indiánok ezzel szemben azt mondják: „Bezzeg a fehér ember káromolja az istent, de olyat még nem láttunk, hogy a dollárt átkozta volna."

A blackfoot indián nyelvben valamikor nem is létezett az a szó, hogy vallás, a hit olyan természetes volt. A teremtő Isten lényegében maga a természet. Minden a Teremtő, a teremtés része: a virágok, a madarak, az állatok, a fák, a folyók, a sziklák, és persze maga az ember. Azok, akik élnek és akik elköltöztek a földi világról. Ezért voltak képesek az indiánok teljes harmóniában élni a természettel. Adolf igazából erre vágyott akkor, amikor itt letelepedett. Erről szól az első és mindmáig legsikeresebb műve, amit több mint 50 könyv követett.

„Küldjetek füstjeleket!"

Amióta Beverly és Okan elutazott, Adolf főz nekem. Nem csinál nagy ügyet az étkezésből: reggel kását eszünk, délben szendvicset, este meg amit találunk a házban. „Hús is van", mondja, és kihúzza a komód fiókját. A fiókban szálkás, barna, összeszáradt lepények: nyers vadhús, a napon szárítva és lesózva. Itt-ott apró fehér kukacok mozognak benne. Fintorogva elhúzom a szám. „Nem árt!", mondja, és becsukja a fiókot. Az ablak alatti mosogatóban öblítjük el az edényeket. Minek ez a mosogató, ha nincs is folyóvíz a házban? „Már hogyne volna folyóvíz! Tessék, itt az én folyóvizem!", feleli, és kinyitja egy fémhordó csapját. A használt víz egy csövön át kifolyik a kertbe.

Éhes Farkas valóban komolyan veszi a természettel való harmóniát. A házban nincs vezetékes víz, egy távoli kerti artézi kútról hordja a vizet vödörben a házhoz. „Jó kis edzés" – mondja. A folyóra járnak fürödni, ami ilyenkor még istenes, de errefelé fél évig tart a tél, nem ritka a mínusz 30 fok. Előfordul, hogy sílécen kell kimennie a toalettre, már ha lehet ilyen finomkodva nevezni a kerti pavilont. Saját erdejéből hozza a fát, azzal főz és fűt. Nincs gáz, nincs elektromos áram, petróleumlámpával világítanak, nincs televízió, csak egy elemes rádió, és nincs telefon. Ha megkérdezik tőle, hogyan lehet elérni, azt szokta felelni: „Küldjetek füstjeleket!"

Elkísérem Skookumchuckba, ahol hetente egyszer összeszedi a leveleit. Amint beülünk az autóba, a kesztyűtartóból előhúzza a villanyborotvát, rádugja az akkumulátorra és vezetés közben borotválkozni kezd. „Kicsit becsapod magad, mert mégiscsak használsz áramot", froclizom. „Vannak dolgok, amit így könnyebb, mint ha vízzel kellene pamacsolni az arcom", magyarázkodik. Adolf minden reggel beül az autóba borotválkozni, még télen is, amikor mínusz 30 fok van, az akkumulátor

szinte halott, a borotva be van fagyva, akkor rálehelget, és borotválkozik.

A posta egy házikó a hamburgeres-vegyesbolt-kocsma mellett. Adolfnak saját kulcsa van hozzá. Kinyitja a postafiókot és szortírozza a leveleket. Egy levél a kiadótól, az új könyvéről, két levél a terjesztőktől, egy az ügynöktől, egy csomó hirdetés és szórólap, az úgynevezett postaszemét, ezt majd ki kell dobni, és két levél kubai barátaitól, ahol nemrég járt riportúton, fiával, Okannal. Egy könyvet írtak és videofilmeket készítettek a régi kubai vonatokról, amit örömmel vásárolnak a vonatrajongók, és közben Adolf valóra váltotta régi álmát, néhány hétig mozdonyvezetőként dolgozott.

A könyvraktár az egyik vagonban és a ház pincéjében van. „Ez az én bankszámlám, ebből élek. A bankban nincs egy fillérem sem. Nincsenek biztosítva, ami elég veszélyes, hiszen körülöttünk minden fa, nincs víz, úgyhogy ha kipattanna egy szikra, mindenem odaveszne", mondja. Az egyetlen tűzbiztos hely a birtokon a pince, amit vastag betonfal vesz körül és vasajtó zár. Itt van híres, több tízezer indián fotót számláló gyűjteménye, amit kamaszkora óta gyűjt, rendszeresen felhasznál a könyveiben, és amiből azt tervezi, hogy hatalmas albumot ad ki a blackfoot törzs múltjáról.

Éhes Farkas író, de nem követi az irodalom alakulását, jóformán csak azt olvassa, ami a munkájához kell. Kétféle könyvet ír, az egyik az indián kultúráról és a természetről szól, ehhez nem kell sokat kutatni, hiszen ez az élete, azt írja le, amit tapasztal, a vasutakról szóló könyveihez kell néha kutatnia, de ami az irodalmi klasszikusokat illeti, ilyesmiket alig olvasott életében. Tavaly ugyan elolvasott három könyvet Ernest Hemingwaytől, ezúttal is csak azért, mert Kubába ment, Kubában pedig mindenki Hemingwayről beszél.

Vadászni megyünk Éhes Farkassal. Az ő lábán mokaszin, az én cipőm is beázik, de az övé gyorsabban szárad. Adolf kezé-

ben egy 1895-ös mintájú Winchester, olyasmi, amit az indiános filmekben látni a harcosoknál. Azt mondja, nincs a Sziklás-hegységben olyan élőlény, amit ne tudna leteríteni vele, ha jól eltalálja.

A puska tusán rovások jelzik, hány szarvast és hány őzet ejtett el vele: az elmúlt 25 évben ezt ette a családja. A hosszú rovások a szarvasok, a rövidek az őzek. Amit lelő, azt mind megeszik, olyanra sosem lő, amit nem akar megenni, hacsak nem a családját fenyegeti.

Éhes Farkas a lelkemre kötötte, hogy az erdőben ne beszéljek. Nem illik. Elriasztja a vadakat, meg aztán nem ez az a hely, ahol fecsegni kell. Mélyedjünk inkább a gondolatainkba, azonosuljunk a természettel. Ha nagyon akarok valamit mondani, inkább kézzel jelezzem, ő is így tesz majd.

Némán megyünk felfelé a hegyre. Elöl Adolf, fürgén, mögötte én zihálok, próbálok a nyomában maradni. Adolf hirtelen megáll, odamegy egy hatalmas fához, lassan, mackósan ingatja a testét jobbra-balra és a körmeivel kaparássza a fa törzsét. Azt mutatja, hogy erre járt a nagy fekete medve, és ennek a 400 éves fának a kérgén élesítette a körmeit. Közben én meg azon gondolkodtam, hogy itt, minden lakott területtől távol, telefon nélkül mi történik, ha az egyik gyerek hirtelen megbetegszik vagy valakit baleset ér. Halkan, súgva megkérdezem. Adolf mosolyogva csóválja a fejét, hogy tíz percig sem bírom ki némán, de válaszol. „Amikor Okan betörte a fejét, én varrtam össze." Volt egy másik eset is, látogatóban náluk járt egy kisgyerek, játék közben ráesett a kályhacső és betört a feje. Azt is összevarrta, kitisztította. Van egy orvosuk a városban, az látja el felszerelésekkel. De ettől eltekintve komolyabb dolgok nem történtek; a gyerekek felnőttek. Szerencséje volt. Most meg, hogy már idősebb, ráér majd akkor aggódni maga miatt, ha a sors úgy hozza, szükség lesz rá. Áll egy autó, nem messze a dombon, ha megsérülne, odamenne, és ha a sérülése túl súlyos lenne, meghalna. „Így történik ez az állatokkal is", mondja higgadtan. Nem fél a haláltól. Élt már 53 évet, ha él még húszat, hát jól van, de ha csak egy napot él, úgy is jól van. Mindent megtett már, amit az életében akart: megírta a könyveit, felnevelte a gyerekeit, megtalálta az otthonát, sok éven át élvezte, nem aggódik, mit hoz a jövő.

Adolf most már nem beszél, csak mutogat. A baj csak az, nem mindent értek. Két ujját a feje fölé tartja: „Ott egy őz", ezt értem. Két ujjával a saját szeme felé bök: „Nézi őt." Adolf most valamit hadonászik. Ez nem tudom, mit jelent. Őrület! Ez az őz nem szalad el. Ki van tömve, vagy hallotta, hogy Adolf most úgysem lövi le, mert tele van az éléskamra, szórakozásból pedig nem öl.

Fölérünk a hegytetőre. Adolf leül, teátrálisan kipakolja pipakészletét, komótosan megtömi öreg, hosszú szárú indián pipáját, meggyújtja, és némán szívja. Befelé figyel. Én is megtömöm a saját pipámat, ülök, nézem a távoli kékes hegyeket és hallgatom a végtelen nyugalmat. Lent a mélyben egy kis tisztáson Éhes Farkasék tanyája látszik.

Beverly és Adolf négy gyereket neveltek fel itt. Három fiút, Wolfot, vagyis Negyedik Adolfot, Okant, Iniskimet és egy kislányt, Start. A gyerekek soha nem jártak iskolába, rendszerint együtt játszottak. Más barátaik lényegében csak kamaszkorukban voltak.

„Indián módon tanultak", meséli este Adolf. Ami nem úgy fest, hogy az ember leülteti őket, és azt mondja, itt a könyv, ez az első oldal, a növényekről szól, nézzétek, itt egy növény. Soha nem használt könyvet és nem használt egyéb oktatási eszközt sem. Úgy tanította őket, hogy ha elment vadászni, a fiúk felváltva vele mentek. Megtanulták a nyomkövetést és azt, hogy melyik állatot lehet elejteni. Nincs-e túl meleg az állat kilövéséhez, mert akkor hamar megromlik a hús. Az állat nem anyaállat-e vagy nem túl öreg-e, mert akkor kemény a

húsa. Tíz-tizenkét éves korukra valamennyien le tudták lőni az első állatot. Ismerték azokat a növényeket, amelyeket használnak. A bogyófélék a családi étrendben is fontosak, de a szertartásos étkezéseknél elengedhetetlenek. A gyerekek úgy nőttek fel, hogy kijártak tüzelőért az erdőbe: tudták, az étel, amit megesznek, azon fő. Kimentek a kúthoz, behordták az ivóvizet és a fürdővizet, mindent megismertek, amit használtak. Látták, mi honnan származik, mit hogyan kel megszerezni. Hogy mindenért meg kell dolgozni, és hogy ez nem könnyű. Az élet nem csak abból áll, hogy kinyitjuk a csapot, jön a víz, megnyomunk egy kapcsolót, és minden automatikusan működik. Mindent maguknak kellett előteremteniük.

A többi indián gyerek már régen nem ilyen körülmények között nő fel. Adolf talán éppen azért választotta ezt a nevelési módszert, mert ő maga sem így nőtt fel, de mindig erről ábrándozott. Nagyon sokat jelentett neki, hogy a gyermekeinek megadhatta ezt a lehetőséget. Azt nem tudhatta, nekik mit jelent majd, és most, hogy felnőttek, érdekes látnia az eredményt. Legnagyobb fia, Negyedik Adolf városban él, lakásban. Televíziója van, áramot használ, vezetékes vizet, és egy különleges sportkocsija van, igazán szép autó. Ő így akar élni. Apja életmódjáról szép emlékei vannak, de magának nem akarja. A többi gyerek, különösen Okan, sehol másutt nem tudna élni, csak a természetben. Visszajön, ha befejezi az iskolát.

Van úgy, hogy télen akár két hónapra is el vannak zárva a külvilágtól. A legutóbbi tél 25 év óta a legkeményebb volt, Adolf még az autóját sem tudta elvezetni a tisztásig, ahol parkolni szoktak, két és fél kilométerre a háztól, a dombon hagyta, a könyveit szánon vontatta. A hó olyan mély volt, hogy csak sílécen vagy hótalpon tudták megközelíteni a házat. De ő ezt is élvezte. Ilyenkor rengeteg állatot lehet látni, szarvast, őzet, jávorszarvast, pumát, hiúzt és kisebb állatokat, jól láthatók a nyomok, amint elvezetnek egészen fel a házig.

A gyerekeket Adolf és Beverly tanította otthon. Adolf a természetre, Beverly a kötelező iskolai anyagra. Okan magas, erős, nyílt arcú fiú tiszta, okos pillantással, most azzal keresi a kenyerét, hogy vadászokat vezet a vadonban. Csak a medvevadászatban nem segít, mert tiltja a vallása. Biológusnak készül, 22 éves korában, a főiskolán ült életében először iskolapadban. Ő volt az egyetlen indián diák és az egyik legjobb tanuló az évfolyamban. „Tudtam, milyen iskolába járni és beülni az osztályba, mert könyvekben már olvastam róla, csak a valóságban nem tudtam, milyen", mentegetőzik. Tréfálkoztam, nem lett-e szociálisan retardált. „Nem, nem", mosolyog. „Azt hiszem, könnyebben barátkozom, mint azok a gyerekek, akik iskolába jártak. Lehet, hogy az iskola befelé fordulóvá tette őket." A testvéreivel pedig különösen jó a kapcsolata, meséli. A szülők néha elvitték őket kocsival, hogy más gyerekekkel is játszhassanak, de többnyire együtt voltak a testvérek. Mai napig ők a legjobb barátai.

Star, a szent nő

Az indián ünnepségen a jelenlévők éppen Beverly papáját, Ed Little Beart, vagyis Kis Medve Eduárdot köszöntik, aki a törzs egyik nagy öregje. A tiszteletadásra felsorakozik mögötte az egész család, így vonulnak körbe-körbe. Hiszen a powwow igazi célja nem a különféle versenyek, hanem az, hogy ápolják a hagyományokat, megbecsüljék az öregeket és a szétszóródott családok évente egyszer, néhány napig együtt táborozzanak. Ilyenkor megy a nagy sütés-főzés, rotyog a húsos chili, sülnek a hatalmas bifsztekek, és közben lehet pletykálni.

Beverly mamája mellé ülök, kibeszéljük Éhes Farkasék életmódját. A nyolcvanhét éves, fogatlan nagymama nehe-

zen áll rá, nem akar beleszólni a fiatalok életébe. Azt mondja, Adolfnak bizonyos szempontból igaza van, hiszen nekik például van áramuk, telefonjuk és televíziójuk, viszont alig győzik fizetni a számlákat. Adolféknál legalább nem kell számlát fizetni, és szerelőt sem kell hívni, mert nincs, ami elromolhatna.

Persze Adolf sem akarja megállítani a világot. Nem gondolja azt, hogy ez példa lehet mások számára is. „Sok látogatóm van, de még egy sem akadt, aki azt mondta volna, hogy így szeretne élni, ahogy én. Szokták mondani, milyen csodálatos, de aztán hozzáteszik, ők nem bírnák ki víz és telefon nélkül. Sose mondtam azt, hogy a világnak így kellene élnie, ahogy én teszem. Azért jöttem ide, hogy a saját álmaimat váltsam valóra."

De amilyen irányba a világ tart a környezetszennyeződéssel, a természet kizsákmányolásával, előfordulhat, hogy néhány év múlva az embereknek sokkal egyszerűbben kell majd élniük, mint ahogyan most teszik. Talán nem úgy, mint ahogyan Éhes Farkas, de annál biztosan szerényebb módon, mint ahogyan jelenleg élnek.

A táncverseny a döntőhöz érkezett. A chicken dance kategóriában Okan bekerült a döntőbe. Az első díj több ezer dollár. A bírák vagy a tábor középpontjában kialakított tánctér közepén, az oszlopoknál, vagy a körön kívül állnak, és jegyzetelik a lépéseket. Ahogy Okan magyarázta, azért kedveli a chicken dance-et, mert nem olyan kötöttek a lépések, mint, mondjuk, a hagyományos táncban. Én nem értek ugyan hozzá, de szerintem is jól billegeti. Prérityúk legyen a talpán, amelyik utánacsinálja.

A powwow a nagy közösségi találkozó és mulatság helyszíne, az ezt követő Sundance-re már csak a beavatottak juthatnak be. Még Adolf, a szertartás vezetője sem tudná, igaz nem is akarja elintézni, hogy, akár kamera nélkül is, bepillanthassak a vallási ünnepbe. Pedig az idei különösen érdekesnek ígérkezik. Éhes Farkasék 18 éves lánya, Star nemrégiben szent nő lett. A szent nők a vallási szertartás, a Naptánc legfontosabb szereplői.

Az ősi indián mítosz szerint akkoriban, amikor az indiánoknak még lovaik sem voltak, néhány fiatal lány üldögélt a tipi előtt, és az eget kémlelték. Éjszaka volt, de olyan világos, mintha nappal lett volna. Kereken világított a hold és minden csillag ragyogott. Akkor egy szép lány azt mondta: „Nézzétek azt a csillagot, amelyik olyan fényesen ragyog, az lesz a férjem!" Másnap a lány a mezőre ment, hogy szárított bölénytrágyát szedjen tűzrevalónak. Hazafelé menet, ahogy lehajolt, hogy megkösse a zsákját, egy csinos fiatalember termett előtte. „Ki vagy te?", kérdezte a lány. „Én vagyok a csillag, akihez feleségül ígérkeztél", felelte a fiatalember. Aztán azt mondta a lánynak, tegye le a terhét, kapaszkodjon belé és csukja be a szemét. A lány így is tett. Mire ismét kinyitotta a szemét, már fent voltak az égben. Akkor a férfi azt mondta: „Az asszonyok errefelé kijárnak fehérrépát szedni, csatlakozhatsz hozzájuk, de eszedbe ne jusson leszedni az Óriás Fehérrépát, mert mi csak a kicsiket esszük!" Ott éltek boldogan az égben, minden ment a maga útján. Hanem egy napon a lányt nagyon elkezdte furdalni a kíváncsiság, hogy milyen lehet az Óriás Répa. Addig-addig furdalta, amíg elhatározta, megkeresi és kihúzza. Hosszú időbe telt, amíg sikerült körömmel kikaparnia és kihúznia az Óriás Fehérrépát, és amint kihúzta, látja ám, hogy a helyén akkora lyuk tátong, amin át letekinthet az égből a Földre. Lenézett, és meglátta a Földön az indián tábort, ahonnan származott, és rögtön sírva fakadt. A férje azonnal rájött, mi történt, és így szólt: „Hiába figyelmeztettelek, kihúztad az Óriás Fehérrépát. Most már nem tehetek mást, vissza kell engedjelek a Földre. De azért adok neked néhány ajándékot, amivel segíthetsz a saját népeden." És bemutatta neki a Naptánc szertartását és kegytárgyait. Megmutatta és elma-

gyarázta neki a Középső Sarkot, a világmindenség közepét, körülötte a jelzőkarókat és a nyersbőr szíjat, ami összefogja. Megtanította a lánynak a dalokat, megismertette a különféle füstölőkkel és a földfestés tudományával. Csodás módon a lány rövid idő alatt elsajátította minden tudományt, ami egyébként évekig vagy évtizedekig tartott volna, aztán egy varázs nyersbőr szíjon leereszkedett a Földre és megtanította a népének.

Star ragyogó tekintetű, büszke tartású, erős csontú lány, a könnyű, apró mintás kartonruhában is látszik sportos alakja. Csak munkában edzett, nagy, széles tenyere bontja meg a finom nőies összhangot. Különös módon éppen forgattam, amikor először megláttam: a lakókocsiból lépett ki és feltűnt a kamerám keresőjében. A kamerán keresztül néztünk farkasszemet egy ideig, aztán belemosolygott a felvevőbe, olyan kisugárzása volt, hogy azt vettem észre magamon, hogy lopva mindig őt bámulom. Este együtt mentünk megnézni a táncosokat, akik még éjszaka is ropták a póznákra szerelt reflektorok fényében. Star fázósan összébb húzta a vállán a kendőt, beszélgettünk, közben rám se nézett, mint aki megszokta, hogy a bőrén át is érzékeli a környezete pillantását. Mesélte, hogy korábban is érezte, számon tartja őt a blackfoot közösség, de amióta szent nő lett, minden cselekedetét árgus szemekkel figyelik. Szegény az idén még táncolni sem mer, és már előre retteg, mi lesz télen, hiszen ő az egyik legjobb hódeszkás a vidéken. De snowboardozhat-e egy szent nő? Mindezt tudta, amikor egy életre elkötelezte magát az ősi vallással, de vállalta.

Késő éjszakáig tart a mulatság. Aztán az ünnepek után lebontják a sátrakat, ismét üres lesz a préri. Okan folytatja az egyetemet, Iniskim és Star elkezdi. Iniskim jogásznak, Star antropológusnak készül. A tollakat mindhárman töltőtollra cserélik. A nagymamáék itt maradnak a rezervátumban, Adolfék pedig visszamennek a tanyára, a Sziklás-hegységbe.

A bölcsesség óceánja

A XX. század egyik utolsó nagy szellemi titka
a tibeti lámaizmus.
Testből testbe vándorló lelkekkel, különleges képességű szerzetesekkel, akik ki tudnak lépni a testükből, varázsolnak, sőt állítólag repülni is tudnak, és egy elbűvölő bölccsel, aki 1989-ben béke Nobel-díjat kapott.
Egy emberrel, aki nem képzeli magáról, hogy ő a dalai láma, mert hiszen ő a dalai láma.

A Himalája tele van istenekkel, szellemekkel, démonokkal. Ott kandikálnak a jeges hegycsúcsok mögül. A helyi vallások sosem vonták kétségbe a szellemeket és a démonokat, de szerintem itt még a hitetlen is – ha előretekint az útra, amelyik olyan keskeny, hogy némely kanyarban a több száz méter mély szakadék fölé lóg az autó egyik kereke – hajlandó hálát mormogni bárminek, csak élve megússza. Kegyetlen vidéken kegyetlen hitek születnek. És ámokfutó sofőrök. Szerencsére születik türelem és megértés is, különben a Dharamszalába vezető úton nagy bajban lettünk volna az egyik szűk kanyarban, amikor indiai sofőrünk egy szembe jövő, zsúfolt busszal kezdett viaskodni, hogy ki menjen előre és ki hátra. Kis híján úgy jártunk, mint a mesében a két kicsi kecske, akik együtt zuhantak le a mélybe.

Dharamszala a dalai láma székhelye, a Himalája lábánál fekszik. De a Himalája akkora, hogy még a lába is háromezer méter. Itt, a hegy indiai oldalán él őszentsége 1959 óta. Akkor menekült el hazájából, amikor a megszálló kínai csapatok leverték a tibetiek felkelését. Nyolcvanezer híve követte. Tibet nagyobb, mint Franciaország, Németország, Spanyolország, Nagy-Britannia és Skandinávia együttesen. Ma Kína nyersanyagkincsének jelentős részét adja, és ez a kínai atombirodalom központja. A nyugat-európányi területről költözött át

az emigráns tibeti kormány, élén a dalai lámával és udvartartásával erre a hegyi üdülőhelyre, amely olyan volt Indiában, mint Magyarországon, mondjuk, Mátraháza. A tibetiek azóta saját képükre formálták a települést. Az utcákon hömpölyög a zarándokok és az érdeklődő turisták zajos forgataga, megtelnek a tibeti kegytárgyüzletek, népművészeti boltok és vendéglők, a sikátorokban dörzsölhetik tenyerüket a kasmíri szőnyegárusok.

Három napon át lehettünk őszentsége közelében. Az ember nem is gondolná, milyen strapás dolog dalai lámának lenni, különösen így Losar, a buddhista újév után, a nagy imádságok idején.

Őszentsége általában fél négykor kel, aztán fél kilencig imádkozik, meditál, ha jó idő van, kinn a kertben. „A csillagos ég mindig tudatosítja bennem, milyen jelentéktelen vagyok a kozmoszhoz képest, és ez megnyugtató" – meséli. Mostanában egyre többet foglalkozik a virágokkal. A kertben kalitkában él egy papagáj is, akit sérülten találtak az erdőben, és most a dalai láma kezelgeti. Korábban volt több háziállata, de elhatározta, nem lesznek újak: „Túl nagy érzelmi kötődés!" – mondja. A meditáció után kását és müzlit eszik, „egy kis keletet összekeverek egy kis nyugattal" – meséli nevetve. Reggeli után, ha van ideje, beül a műhelyébe barkácsolni. Gyerekkora óta imád szerelni, sok órája van, amit maga javít, köztük egy arany Rolex, amit még Franklin Roosevelt elnöktől kapott. „Mennyivel érdekesebb ajándék egy gyereknek, mint a drága selymek, amit a kínaiak küldtek." Kamaszkorában autókat is szerelt. A palota garázsában megtalálta az öreg Dodge-ot és a két rozoga Austint, amelyeket még a XIII. dalai láma rendelt, aztán vagy két évtizedig senki sem használt. Nagy nehezen szerzett két embert, akik értettek az autókhoz, és hármasban bütykölve sikerült használható állapotba hozniuk két járművet, de azonnal meg is tiltották neki,

hogy a sofőr távollétében a közelükbe merészkedjen, nehogy valami baja essék. Az egyik nap a fiatal Tendzin Gyacónak mégis sikerült titokban kipróbálnia a kurblis Austint, de nem jutott messzire, mert már a kertben nekiment az egyik fának. Végül nagy nehezen visszatornázta az autót a garázsba, és izgalommal várta, mikor árulja be őt a sofőr, ha fölfedezi, hogy összetört az egyik lámpa üvege. De a sofőr hallgatott, amiért őszentsége a mai napig hálás neki.

A dalai láma mindennap tornázik is.

– Körülbelül egy évvel ezelőtt kezdtem el a hasizomgyakorlatokat, eredetileg azért, hogy ledolgozzam a pocakomat, de láthatja, nem sok eredménnyel.

– Miért zavarja a pocak? Kinek akar tetszeni?

– Tudja, ha túl nagy a pocak, nehéz az embernek keresztbe tett lábakkal, lótuszülésben ülni órákon át. Megfigyeltem, a nagy pocakú emberek, ha keresztbe rakják a lábukat, eldőlnek. Hát ezért. – Huncutul kacsint és nagyot nevet.

Őszentsége rezidenciájának egyik nappalijában ülünk. Szerény berendezés, mindössze néhány egyszerű fotel, a falakon kevés dísz. Három napja várjuk Lajos Tomi operatőr barátommal, hogy a dalai láma időt tudjon szakítani ránk. Napok óta együtt vagyunk vele, láthattuk, amint a főpapjaival imádkozott, amikor a fiatal szerzeteseket vizsgáztatta, ott voltunk mellette, amikor a Tibetből titokban átszökött híveket fogadta megrendülten. A környezete fokozatosan bizalmába fogadott bennünket. A palota bejáratánál az indiai katonák – akik a dalai láma biztonságáról gondoskodnak, amíg Indiában él – minden alkalommal alaposan átvizsgálnak mindkettőnket. Ellenőrzik a papírokat, a zsebeket, a felszerelést, telefonon egyeztetnek a tibeti testőrökkel, akik átveszik tőlük és felkísérnek őszentsége közelébe. A tibeti biztonsági parancsnok sötétkék öltönyös, jóarcú férfi, kifogástalan angolsággal beszél, és első találkozásunkkor meglehetősen

távolságtartó. Világosan elmagyarázza, a főtemplom körül meddig mehetünk, hol forgathatunk és hol nem.

A templom előtti téren szerzetesek százai imádkoznak, az épületek mellvédjein hívek és érdeklődők lesik, mikor tűnik fel őszentsége, aki főpapjai között felvonul, majd a templom belsejében elkezdi a szertartást. A biztonsági parancsnok bennünket a kapuig enged, ahonnan belátni sem lehet, mert az oltárt a kerttől kis előtér választja el, még így is kiváltságosaknak érezhetjük magunkat. Türelmesen várunk, és közben szemem sarkából lesem a testőrparancsnokot. Ő meg bennünket: hogyan viselkedünk. Aztán egyszer csak odajön hozzám. „Gondolom, érdekli, mi folyik odabenn, na jöjjön!" – mondja, bekísér a szentélyhez, és a fülembe súgja: „Egy percig maradhat benn!" Odabenn őszentsége és a főlámák díszes ruhákban, fejükön tollakkal díszített aranyozott fejfedőben, csukott szemmel imádkoznak, csengőt ráznak, füstölnek, halkan mantrákat mormolnak, miközben a kántorok hörgésszerű, mély torokhangon kántálnak. Valaki azt mesélte, ezt az éneklési módot meglehetősen profán módon tanítják meg nekik gyerekkorukban. Ledugatják velük az ujjukat a torkukon, és az öklendezés előtti pillanatban kiadott hangot kell begyakorolniuk. A furcsa hang különösen alkalmas az elmélyülésre, meditációra. Én nagyon kedvelem, haza is vittem magammal egy kazettát. Akkor derült ki, arra is jó, hogy a feleségemet az őrületbe kergessem vele.

Megilletődve nézem a szertartást, de 60 másodperc múlva kilépek az előcsarnokba. A testőrparancsnok elégedetten nyugtázza. „Nem mehetne be egy percre az operatőröm is?" – kérdezem. A parancsnok egy pillanatig gondolkodik, aztán Lajos Tomit is beengedi. Úgy tűnik, jól vizsgáztunk. Az első találkozás után már messziről üdvözöl bennünket, időnként még mintha valamiféle halvány mosoly is átfutna az arcán, ami egy tibeti biztonsági főnöknél a komoly rokonszenv jele.

A dalai láma név eredetileg annyit jelent, hogy a bölcsesség óceánja. Egyes felfogások szerint őszentsége egyszerre király és élő isten. Mások szerint ez így pontatlan, de általános vélekedés szerint mindenképpen az irgalom Bodhiszattvájának, Avalókitésvarának a megtestesülése. Évszázadok óta lényegében ugyanaz a személy, más-más testben. Az 1400-as években élt Gendün Drub óta Tendzin Gyaco sorrendben a tizennegyedik, akiben felismerték a dalai lámát.

– Mit jelent az pontosan, hogy ön a megelőző tizenhárom dalai láma újjászületése?

– A mi hitünk szerint – függetlenül attól, hogy valaki hisz-e benne vagy sem – mindenki folyton újraszületik. A lélek vándorol az egyik testből a másikba. Ez történhet úgy, hogy – miközben a lélek a régi testből egy újba kerül a reinkarnáció során – a személy ugyanaz marad, de van egy másik fajta reinkarnáció is, amikor egy személy vagy egy lény megsokszorozódik. Például ez történt a harmadik dalai lámával. Amikor a kijelölt lámák elindultak, hogy felkutassák a második dalai láma újabb inkarnációját, a jelek azt mutatták, hogy a második dalai lámának száz új inkarnációja van. Ilyen esetben az a megoldás, hogy meg kell találni azt, aki a száz közül a középpontban van, és azt kell elfogadni dalai lámának. Így választották ki Szonam Gyacót harmadik dalai lámának. A második dalai láma további 99 inkarnációja pedig élte tovább az életét. Mert ugyebár száz dalai láma egyszerre mégsem uralkodhat – mondja ismét nevetve, és látszik rajta, hogy egyre jobban érzi magát a beszélgetésben.

A riportot megelőző hetekben végigolvastam valamennyi dalai láma életét. A legmélyebb benyomást a hatodik dalai láma tette rám, akit ma alternatív lámának neveznének. Születését, akárcsak a többi főpap születését, csodálatos jelek kísérték. Állítólag már első lépései mély nyomot hagytak a kemény kőben, és puszta ujjaival jeleket tudott rajzolni a

sziklába. Elődeihez hasonlóan a gyermek Rigdzin Canjang Gyacót is a dalai láma után rangban a második egyházi méltóság, a pancsen láma és más főpapok, rinpocsék vezették be a vallási tudományokba és az államügyekbe. De a hatodik dalai láma egy idő után bejelentette, hogy mindez őt nem érdekli. A szerzetesi iskola csaknem minden vizsgáján megbukott, az államügyek helyett a parkban sétált a barátaival, zenélt, verseket írt, a művészetet és a természetet csodálta. Nem érdekelte a pompa, elküldte a szolgálóit és maga készítette a teát vendégeinek. És mindennek tetejébe szerelmes lett. Őszinte, szép szerelmes verseket írt, ilyeneket, hogy: „Mesterem, a láma arcát sosem tudom felidézni, a te arcod nem idézem, mégis fényben, tisztán látom." Később már nemcsak a lányok után járt, de a barátaival kocsmázott és mulatozott is. A tibeti, a mongol, de még a kínai császári udvarban is őrjöngtek, de nem tehettek semmit, a dalai lámát nem lehet leváltani. Végül egy mongol támadás során eltűnt, és csupán legendák és szép versek maradtak utána.

– Emlékszik az előző életeire? – kérdezem őszentségét.

– Manapság már nem. Az én koromban néha már arra is nehéz visszaemlékezni, mi történt tegnap – kacag. – Amikor fiatal voltam, akkor az anyám szerint, meg azok szerint, akik akkoriban gondoskodtak rólam, még egészen tiszta emlékeim voltak az előző életeimről. Manapság, hogy is mondjam, vannak titokzatos élményeim, szóval ezek a jelek azt sugallják, hogy az ötödik dalai lámával vagyok a legszorosabb kapcsolatban.

– És a hatodikkal?

– Azt nem tudom – néz rám kémlelő arccal, gyanakodva, nem provokálni akarom-e.

– Különös ember volt – mondom.

– Az bizony, az egyetlen, akit azóta se értenek – mondja kitérően.

– Ő a kedvencem.

– Igazán? – kérdezi kissé megnyugodva. – Ha gondolja, az interjú után beszélgethetünk róla.

Lehetne persze kérdezni, honnan tudják megállapítani, ki az igazi inkarnáció. Hátha a hatodik nem is volt dalai láma... Nos, a mindenkori dalai láma halála után 3-4 évvel a régens, aki a dalai láma halála és az új állami és vallási vezető felnőtté avatása között kormányoz, kutatócsoportot küld, hogy állapítsák meg, melyik gyermekbe költözött az elhunyt lelke. A jelenlegi dalai láma esetében például úgy történt, hogy a régens meditáció közben egy szent tóban betűket pillantott meg, valamint egy kétemeletes, türkiz- és aranyszínű kolostort, amely mögött egy kis út vezet ott fel egy dombra. A dombon egy házikó állt, amelynek különös ereszcsatornája volt. A látomás alapján jutott el a csoport a fővárostól, Lhászától három hónapi járásra lévő Amdo tartományba, Kína és Belső-Mongólia határára, és a türkiz- és aranyszínű Kumbum-kolostor fölötti egyik falucskában találtak is egy különös parasztházat, amelynek szokatlan módon bütykös borókagyökérből készítették az ereszcsatornáját. A kutatók kolduló szerzeteseknek adták ki magukat, de a házban egy négyéves kisfiú fölismerte a főpapot, mintha előző életében már találkozott volna vele. Később a kutatócsoport tagjai megmutattak, más tárgyak közé keverve, néhány olyan tárgyat, amelyek az előző dalai láma tulajdonában voltak, a kisfiú valamennyit pontosan felismerte, és azt mondta: „Ez az enyém!"

– Pontosan emlékszem, kora reggel volt – meséli őszentsége –, a kutatócsapat egyik tagja elém állt, nagy, kerek szeme, szúrós, átható nézése volt. Talán ezért hagyott bennem mély nyomot.

Így találták meg Tendzin Gyacót, a tizennegyedik dalai lámát.

– És amikor már a Potala-palotában élt, úgy kezelték, mint egy kisgyereket vagy mint egy élő istent?

– Egyfelől úgy kezeltek, mint a dalai lámát, másfelől a hétköznapi gyakorlatban mint egy közönséges gyereket. Hadd mondjak egy példát. A tanáromnál mindig volt egy selyemkorbács, de sárga színű volt, hiszen azt a dalai lámának szánták. A hatása persze pontosan olyan volt, mint a többinek.

– De nem használta.

– Nem sokszor.

– Előfordult?

– Hát persze. A szülőfalumból egyenesen hivatalos ceremóniák és állami hivatalnokok között találtam magam. Sőt megismertettek az állami jóssal. Egy kisgyerek számára normálisan ezek meglehetősen félelmetes élmények. A félelem örök nyomot hagy az emberben. Mondok egy példát: A falunkban árnyékszék volt, tudja, azok a nyitott vécék. Gyerekkoromban, egy nap éppen roppant fontos dolgomat végeztem, amikor látom, egy hatalmas teve közeleg felém. Úgy megijedtem, hogy azonnal elfelejtettem a dolgomat, felugrottam és futásnak eredtem. Erre jól emlékszem. Tehát ha féltem volna az állami varázslótól, arra is emlékeznék, de nem féltem, mert az előző életemből már ismerősek voltak ezek a helyzetek. Talán egyetlenegyszer viselkedtem gyerekesen. A palota közelében sátrakat állítottak fel, és a régensnek is volt egy sátra. A régens azt akarta, hogy lakjam nála, de én kicsi voltam, és a szüleim sátrába akartam menni. A régens bölcs ember volt, nem szólt semmit, csak kiválasztott egy nagydarab testőr szerzetest. Ennek a hatalmas embernek a szeme vörös volt, erre jól emlékszem. Később nagyon jó barátok lettünk. Szóval szörnyen vörös volt a szeme, és volt rajta egy nagy szemölcs vagy micsoda. Ezt az embert a régens odaállíttatta a sátor elé, és amikor meg akartam szökni, hogy

a szüleim sátrába menjek, megláttam ezt a fura arcú óriást, és ijedtemben visszamenekültem a régens sátrába.

Tibetben a dalai láma úgy élt, mint egy király. Valahányszor kivonult az ezerszobás téli palotából, húsz katonatiszt vitte sárga gyaloghintón és szolgák hada kísérte. Vele vonultak drága selymekbe öltözve a miniszterek, a tanácsadók, az előkelőségek, tanárai és a családja. Ott vonultak a színes ruhákba öltözött zászlós lovászok, pompás paripákat vezetve, a sárga selyemruhás madarászok, akik őszentsége énekesmadarait vitték kalitkákban. A lovas zenészek és a pecsétőrök is a kísérethez tartoztak, az utóbbiak a felvonuláson magukkal vitték a pecséteket is. Hatalmas marcona testőrök korbácsokkal vágták az utat a menetnek az önkívületben hömpölygő, hajbókoló tömegen át.

Ez a pompa már a múlté, de azért valami halovány képet alkothattunk arról, milyen élete lehetett kisgyerekkorában a dalai lámának, amikor lehetőségünk volt meglátogatni Khalu rinpocsét a Dharamszala mellett újjáépített Norbulingkában, a nyári palotában. A rinpocse az egyik legtekintélyesebb tibeti főpap. Öt és fél éves. Mármint ebben a testében. De megilletik a tiszteletnek mindazok a formái, ami a felnőtt nagymestereket. Illik például ajándékot hozni neki. A mestert szemmel láthatólag sikerült elkápráztatni egy hímzett posztóból készült magyaros juhászbojtárral, amit szerencsére magammal vittem ajándéknak. Tisztelettudóan meghajolva közelítettem hozzá, ahogy illik, és ahogy egykori dajkája, Wangmo doktor tanította nekem, selyem imasállal a kezemben, amit ő aztán barátsága jeléül a nyakamba tett. Illetve tett volna, ha felért volna. A főpapnak jó napja volt, kapott egy csomó csokit is.

Khalu rinpocse reinkarnációja is szokatlan történet. Minthogy a főlámák eldönthetik, melyik testben térnek vissza, az előző Khalu rinpocse közölte kedvenc titkárával, hogy ő rajta

keresztül szándékozik visszatérni, ezért ha volna szíves fiút nemzeni, akibe ő beleszállna. A titkár tiltakozott egy ideig, hogy ő nőtlenséget fogadott, de mit volt mit tenni, kerítettek neki egy szép menyecskét: így született újra ebben a kisfiúban Khalu rinpocse.

A tiszteletre méltó mesternek megpróbáltam elmagyarázni, mi a juhászbojtár. Nem sok sikerrel, mert a Himalájában nincs juh, csak jak. Khalu rinpocse kedves, de van benne valami méltóságteljes távolságtartás. Ha például nem kíván tovább diskurálni, diszkréten úgy jelzi, hogy szent szövegek olvasásába fog. Gondolom, ez lehet az oka, mert egy meditációs mesterről mégsem tudnám elképzelni, hogy dicsekedne az olvasási tudásával, pusztán azért, mert most tanult meg olvasni... Miközben Khalu rinpocse tudomást sem véve rólam olvas, édesapjával beszélgetek.

– Milyen próbákat kellett kiállnia, amíg bebizonyosodott, hogy valóban ő Khalu rinpocse?

– Ezeket a próbákat őszentsége végzi. Mi nem tudhatjuk, mi csupán hétköznapi emberek vagyunk.

Khalu rinpocsénak sokat kell tanulnia, gyakorolnia, sok tapasztalatot kell gyűjtenie. Gyakorolnia kell a meditációt, meg kell tanulnia a tradíciókat, aztán visszavonultan kell meditálnia legalább 30 évig. Először önmagának kell végigjárnia a szellemi megvilágosodás útját, csak azután tud segíteni másokon.

A rinpocse szerencsére nincs magára hagyva. Amikor ismét hajlandó szóba állni velem, megmutatja, hogy a mama ott alszik közvetlenül mellette, a másik ágyon. Kérdezem, hol élt, mielőtt ideköltöztek. Szemrebbenés nélkül feleli: egy ideig Amerikában, aztán meg Brazíliában. Na, most aztán ezen okosodjon ki egy köznapi halandó. A papa és a mama büszkén mosolyognak, a mester hogy kivágta magát a kínos kérdésből. Búcsúzunk. Khalu megáldja egykori dajkáját, aki

elkísért bennünket hozzá, és szülei rábeszélésére hajlandóságot mutat, hogy engem is megáldjon. Illedelmesen elé térdelek, ő a fejemre teszi a kezét és mormol valamit.

Már a folyosón járunk, amikor az egyik szolga utánam szalad egy medállal. Khalu rinpocse barátsága jeléül küldött nekem magáról egy szentképet.

A palota kertjében azt találtam mondani a dajkának, hogy milyen édes ez a kisfiú, ő kijavított, hogy ilyet nem illik mondani egy meditációs nagymesterről. De mit csináljak, ha egyszer a mester valóban cuki? A dajka, doktor Anila Karma Wangmo magyar. Kopaszra borotvált szerzetes asszony, nagy, tiszta kék szemmel, pirospozsgás, kerek arccal. Wangmo nővér eredetileg Katalinnak született, Esztergommal szemben, Párkányban, Szlovákiában. „De mindig magyarnak éreztem és ma is annak tartom magamat. Az édesapám, édesanyám magyar emberek, úgyhogy mi magyarok vagyunk" – mondja.

Iskoláit két egyetemen, a Károly Egyetemen és Pozsonyban végezte. 1978-ban hagyta el szülőhazáját, az orvosegyetem után 12 évig filozófiát, buddhista bölcseletet tanult Franciaországban, és klinikákon dolgozott. Aztán hét évre elvonult a világtól, egész nap tanult és meditált egy kis lakásban vagy kint az erdőben. A barátok táplálták. Franciaországból Kalkuttába ment és Teréz anya oldalán leprásokat gyógyított, majd Dharamszalába költözött.

Wangmo tekervényes utakon kísér a kolostorban a szobájához, ahol meglepve látjuk, hogy számítógépen ír és levelez híveivel szerte a világon. Büszkén mutatja a virágokat a kertben, ezt már mind ő ültette. Meséli, hogy amikor a kolostorba költözött, meglepve látta, hogy 125 apáca él itt, mindenféle orvosi háttér nélkül. Úgyhogy ismét visszatért eredeti hivatásához is. Úgy döntött, kicsinosítja az addig meglehetősen elhanyagolt zárdát, orvosi rendelőt, majd kórházat épít. Sokan álmodozónak tartották, de aztán irányítása nyomán

otthonossá vált a kolostor, létrehoztak egy többágyas kórteremmel felszerelt rendelőt, és a zárda tőszomszédságában épül már a kórház. Őszentsége udvarában három nagy lámának orvosa, és ezenkívül négy nyelven tanítja a Dharmát, a buddhista hittant. Bevallja, hogy orvosként eleinte neki is komoly problémát jelentett, hogy megértse, hogyan működik a reinkarnáció. Khalu rinpocséval való találkozása segítette át a nehézségeken.

– Az első öt perc után éreztem, ez nem közönséges gyermek. Olyan fantasztikus figyelmesség volt a tekintetében, olyan finomak voltak a mozdulatai, mindent gyorsan csinált, de soha nem fordított fel semmit, mintha minden mozdulatát, minden energiáját folyamatosan kontrollálná.

– És babázni nem is lehetett vele? Mert az ember egy négyéves kisgyereket időnként puszilgatna.

– Dehogynem. Ugyanúgy játszik veled, mint akármelyik másik kisgyerek... Csak jobban be van osztva az ideje. Részt kell vennie a tanórákon, aztán játszhat és szórakozhat.

A Norbulingka kertjén áthaladva Wangmo még megmutatja azt a titkos épületet, amelynek a felső szintjén fekszenek azok a lámák, akik képesek arra, hogy kiszálljanak a testükből. Állítólag hónapokig fekszenek ott mély meditációban, mintha élettelenek volnának, étel és ital nélkül, miközben a lelkük másutt jár. Aztán be tudnak számolni róla, hogy mit láttak. Zavartan hallgatom.

– Eleinte, amikor a nyári palotában voltam – folytatja őszentsége a saját történetét –, a szüleim is ott kaptak szállást. Persze a sárga falon kívül. Ott naponta láttuk egymást. Eljött az édesanyám vagy eljöttek a szüleim együtt. Sőt eleinte én is meglátogathattam őket. Ezek voltak a kivételes alkalmak, amikor tojást és disznóhúst ehettem. A palotában a konyhán sohasem főztek disznóhúst, tojást, halat vagy csirkét.

– És a szülei tudták, hogy önnek tilos ezeket ennie?

– Természetesen. Az apám imádta a disznóhúst meg a zsírját, a zsír csillogott a bajuszán. Egészen tisztán emlékszem, többször előfordult, amikor a szüleimnél jártam, hogy apám nagy élvezettel ette a disznóhúst, én meg ott kuporogtam mellette, mint egy kiskutya, aki arra vár, hogy neki is vessenek egy falatot. És olyankor apám adott. Édesanyám is megszánt olykor egy kis tojással.

A buddhizmus bölcs vallás. Meséli őszentsége, eleinte tőle is megkövetelték a vegetarianizmust, de amikor egyszer megbetegedett, és orvosai úgy vélték, a szervezete kívánja a húst, rábeszélték, hogy egyen. A Himalájában egyébként is nehéz betartani a hús nélküli táplálkozást: nincs elég zöldség. Így azután az a törvény, hogy buddhista nem vághat állatot, sőt nem is kérheti meg a hentest, hogy másnap beugrik egy kiló húsért, de ha a muzulmán hentesnél éppen ott lóg egy feldarabolt jak, megveheti és megeheti. És a muzulmán hentesnél mindig lóg feldarabolt jak.

A dalai lámának hosszú éveken át ugyanazokat a tárgyakat kell tanulnia, mint bármely más szerzetesnek, aki buddhizmusból doktorál: logikát, tibeti művészetet és kultúrát, szanszkrit nyelvet, orvoslást és buddhista filozófiát. Tanulmányuk egyik legfontosabb része a dialektika, vagyis a vita művészete. A vita a legszemléletesebb módja, hogy egy szerzetes be tudja mutatni szellemi fejlődését. A szerzetesek felváltva kérdéseket tesznek fel egymásnak. A vitának van egy sajátos koreográfiája. Amikor a kérdezőre kerül a sor, feje fölé emelt jobb kezével kinyújtott bal tenyerébe csap, és közben a nyomaték kedvéért bal lábával toppant egyet. Aztán jobb kezét ellenfele felé nyújtja. Eközben a másik mozdulatlanul arra összpontosít, hogy ne csak a kérdést válaszolja meg, hanem szellemes válaszával zavarba hozza a kérdezőt. Annak idején őszentsége is hasonló vitákban szerzett tekintélyt. A mai napig kedveli a zavarba ejtő kérdéseket, pompás

interjúalany, és szemmel láthatóan élvezi, hogy az illő tisztelet mellett minden olyan kérdést fölteszek, ami valóban érdekel.

A dharamszalai könyvtárban nagy tisztelettel őrzik – Széchenyi szavaival – „a szegény árva magyar, Kőrösi Csoma" műveit, aki „pénz és taps nélkül, elszánt, kitartó hazafiságtól lelkesítve megalkotta a tibeti nyelv szótárát és nyelvtanát". Itt vigyázzák azokat a tekercseket is, amelyek a tibeti lámaizmus legsikamlósabb részleteit rejtik, a titkokat, amelyeket csak a barlangokban aszkézisben élő szerzetesek és a legavatottabb lámák ismernek. A titokzatos hagyomány szerint ezek az emberek évtizedekig tartó gyakorlattal, koncentrációval a mai napig képesek az általunk ismert fizika és fiziológia törvényeinek megkerülésére. Ki tudják kapcsolni a fájdalomérzetüket, ahogy Wangmo is mondta, állítólag ki tudnak lépni a testükből, sőt vannak, akik röpülni is tudnak. 1979-ben a dalai láma engedélyt adott doktor Herbert Bensonnak, a Harvard Egyetem orvosprofesszorának, hogy végezzen kutatásokat a különleges képességű szerzetesekkel. A professzor, aki többek között a világ egyik legrangosabb természettudományos folyóiratában, a Nature-ben publikálta eredményeit, leírja, hogy találkozott olyan szerzetesekkel, akik képesek koncentrációval a testhőmérsékletüket 10 Celsius-fokkal megemelni, tehát 46 fokra, és fagyban, a meztelen testükkel meg tudják szárítani a testükre csavart vizes lepedőt. Ugyancsak Benson professzor vizsgálatai mutatták ki, hogy ezek a lámák hetekig tartó, étlen-szomjan töltött meditációban képesek a testükben felhalmozódott barnazsírból élni, amire – addig úgy gondolták – csak a téli álmot alvó állatok képesek. Amikor őszentségénél erre terelem a szót, bevallja, hogy a fizikai csodákban ő személy szerint nem jeleskedik, de neki is voltak hasonló tapasztalatai.

– A saját mestereim, tanáraim közül is volt néhány, akiknek különleges belső szellemi képességeik voltak. De hallottam olyat is, amit ön nyilván csodának nevezne. Közel 50 éve történt, egy öreg, legalább 80 éves tibeti apáca járt nálam. A fia meghalt, ezért lett apáca. Ő mesélte, hogy egy nap, amikor éppen a barlangja közelében sétálgatott, megpillantott a 15 vagy 16 szerzetes tanítványa közül kettőt, akik a levegőbe emelkedtek és röpültek. A köpenyük meg lebegett, mintha szárnyak lettek volna.

Valószínűleg képtelen lehettem palástolni arcomon a hitetlenkedést, mert a dalai láma hozzátette:

– Nem tartotta senki bolondnak, vagy ilyesmi. A halála előtt nem sokkal mesélte, és egy ilyen öreg apácának, mondja meg, mi oka lehetne rá, hogy hazudjon nekem?

Eszembe jutott a régi vicc, amikor Kohn és Grün azon vitatkozik, kinek a rabbija képes nagyobb csodákra. Végső érvként Kohn azt állítja, hogy az ő rabbija minden szombaton az Úristennel vacsorázik. „És ezt honnan veszed?" – kérdezi Grün. „Hát – feleli Kohn – maga a rabbi mondta!" „És az nem lehet – tamáskodik tovább Grün –, hogy a rabbid hazudik?" „Csak nem gondolod – méltatlankodik Kohn –, hogy az Úristen leül vacsorázni egy olyan rabbival, aki hazudik!" De nem mertem elmondani. Inkább arról kérdeztem, hogy őszentsége egyik könyvében azt olvastam, hogy amikor az egyik öreg főláma meghalt és a testét elégették, a csontjai betűket formáztak.

– Ó, ez gyakran előfordul, mint például a tizenharmadik dalai lámával is. A testén tisztán kivehető volt Avalókitésvara Buddha képe. Az én fiatalabbik tanárom is ott volt, amikor bebalzsamozták a testét. Legalább egy évig tartott, amíg kiszárították, bebalzsamozták, bearanyozták, és végül elhelyezték a sírban. És amikor a teste kiszáradt, mindenki számára jól látható volt az irgalmas Buddha képe. Igen gyakran elő-

fordul, hogy az elégett csontok betűket formáznak, és istenségek nevét írják ki.

– Ön is képes csodákra?

– Nem. Sajnos nem.

– De hát hogyan lehet az, hiszen ön a legfőbb láma?

– Szerintem ez nem ellentmondás. Ahogy már említettem, teljes mértékben meg vagyok győződve arról, hogy nagyon erős pozitív karmikus erő lakik bennem. Efelől semmi kétségem nincs. Ugyanakkor az előző életemből nagyon kevés spirituális tapasztalat maradt meg. Majdnem semmi.

Az indiai eredetű buddhizmus Tibetben az ősi tibeti természeti vallásból, a *bon*ból megtartotta az asztrológiát, a jóslást és a varázslást. A dalai láma udvarában a vezető jós, a Necsung az úgynevezett állami orákulum. Valójában médium, tibetiül: kuten, ő közvetít a dalai láma és Dordzse Drakden, a dalai lámák védőistene között. A jelenlegi állami orákulum elődjéről beszélt őszentsége, akitől nem ijedt meg kisgyerekkorában. Ezt akkor tudjuk igazán értékelni, ha a médiumot transzban látjuk, amint önkívületben eltorzult arccal dobálja magát. Ahogyan őszentsége magyarázza, közös a felelősségük Tibetért, az ő feladata a vezetés: békés, a Necsungé az oltalmazás: haragos. Így a szertartáshoz tartozik, hogy a Kuten ijesztő legyen. Ilyenkor fölfújja az arcát, mereszgeti a szemét, sziszeg, egy rituális karddal fenyegető lépésekkel táncol. Vörös, kék, zöld, sárga ősi mintákkal díszített brokátselyem köntöse úszik a levegőben. A nyakában himbálózik a türkiz- és ametisztberakásos tükör, amelynek acélkeretén szent szövegek csillognak. A környezetében lévő szerzetesek alig tudják lefogni. A jós fél szavakat, rövid mondatokat kiált, amit a szerzetesek gondosan lejegyeznek. A médiumban ilyenkor olyan erő van, hogy az előző Necsung Kuten időskorában, amikor már járni is alig tudott, a 35 kilós díszöltözetével, amiből csak a süveg vagy 15 kiló, könnyedén táncra perdült.

Az új orákulum mosolygós, természetes fiatalember. Kedvesen fogad kolostora apró szerzetesi szobájában, ahol csak egy ágy, egy asztal és két fotel van. Az ember azt gondolná, hogy egy ilyen különleges képességű ember gyerekkorában is kitűnt a többi közül. De a Necsung azt mondja, olyan volt, mint a többi gyerek. Kiskorában Tibetben nagyon sok szenvedést látott, ezért határozott úgy, hogy szerzetesnek megy. Indiába menekülésük után családjával együtt útépítésen dolgozott, majd ebbe a kolostorba jött. Úgy élt, mint a többi szerzetes, imádkozott, tanult, zenélt, festegetett. A hagyomány szerint amikor a médium meghal, évekig nincs orákulum. Évek telnek el, amíg kiderül, kibe szállt a lelke és azzal együtt a képességei. 1987-ben a jelenlegi Necsung egyszer csak transzba esett, itt, ebben a kolostorban – meséli.

– Csak úgy transzba esett?

– Nem is tudom, hogyan történt. Néhány nappal korábban éreztem már valami furcsát, meg volt néhány különös álmom is. De nem volt nagy a változás. Hanem egyszerre csak transzba estem, és átvettem az üzenetet a dalai láma számára. Néhány nappal később aztán magához hívatott őszentsége, és megkérdezte, hogyan érzem magam. Majd azt mondta, hogy akkor alávet a próbáknak. Három hónapig tartott, amíg átestem ezeken a próbákon, és hivatalos állami orákulum lettem.

– És milyen próbákat kellett kiállnia?

– Erről nem beszélhetek. Őszentségének megvannak a maga titkos módszerei.

– És mit érez, amikor transzba esik?

– Semmit. Olyan ez, mint amikor elalszik az ember. Előtte néha szorongást érzek, félelemérzésem van. A szerzetesek énekelnek meg imádkoznak, én pedig lassan elveszítem az öntudatomat.

A legutóbbi jóslás éppen az előző nap volt. Sok hívő jött át titokban a határon Tibetből, az ő számukra kellett próféciát

mondania őszentsége egészségéről, a kormány helyzetéről és arról, mit várhatnak a jövőtől. Kuten Lá annak rendje és módja szerint transzba esett, dobálta magát, de a jóslatot csak két nap múlva fejtik meg. Akkor ki is nyomtatják, bárki beletekinthet.

– Ha jól tudom, csak kormányhatározatra eshet transzba, ugye? Szóval nem jósolgathat csak úgy magának.

– Nem. Néha, ha egy magas rangú láma beszélni akar az istenséggel, akkor transzba eshetek. De nagyon ritkán fordul elő.

Beszélgetésünk közben egy asszony érkezett a férjével. Az asszony beteg. A férje szerint megszállta a gonosz, és azért jöttek, hogy a varázsló kiűzze belőle. Kuten Lá fölajánlotta, hogy ha akarjuk, nézzük végig a varázslatot. A Necsung odakészíti a kellékeket, a drilbut, az oltárcsengőt, a füstölőt, és nem utolsósorban a vajrát, vagyis a villámjogart, amitől rettegnek a gonosz démonok. Aztán mormolni kezdi a varázsszavakat. Mantrázik. Az apró szobácska megtelik feszültséggel, az asszony közvetlenül a lábam mellett, a földön térdelve vonaglik, a férje mellette gubbaszt és aggódva figyeli. Kuten Lá az asszony szájához, orrához, füléhez tartja a füstölőt, így füstöli ki az asszonyból a gonoszt. Az asszony orrából valami kétségkívül kijött – én, a laikus úgy vélném, hasonló váladék, mint ami az én orromból jön ki, amikor náthás vagyok –, amit aztán vécépapírral letöröltek. Nem tudom, valóban a démon bújt-e bele az asszonyba, de ha igen, akkor valószínűleg ez a legjobb módja, hogy kiűzzék belőle.

Őszentsége titkára eredetileg azt mondta, a dalai láma fél órát tud adni nekünk. Fél óra elteltével a titkár fölállt, odament a lámához, és a fülébe súgta, itt a következő vendég. De őszentsége azt mondta, olyan jól beszélgetünk, inkább küldje el a másik vendéget. Újabb tizenöt perc múlva elküldette az azt követőt is.

– Ön huszadik századi ember – mondom őszentségének. – Hogyan képes hinni mindebben? Vagy tud valamilyen tudományos magyarázatot adni a csontokkal való csodákra, a jóslásokra és a varázslatokra? A nyugati ember gondolkodásától ez legalábbis hihetetlenül távol áll.

– Hiszek a tudományban. A tudomány kutatást jelent, és amikor egy eredményről kiderül, hogy tényleg úgy van, azt elfogadom. Azonban a modern tudomány által eddig vizsgált terület nagyon behatárolt. Főleg olyan dolgokkal foglalkozik, mint például az anyag, meg amit mérni lehet vagy kiszámítani. De ezen túl ott van például az emberi agy, a tudat, az idő, az űr. Vegyük az űrt: az űr végtelen. Minél erősebb teleszkópot használunk, annál több galaxist, annál több csillagrendszert fedezünk föl. Lám, így van ez még a külsődleges dolgokkal is. Minél többet tudunk, annál több új titkot fedezünk fel.

Minthogy foltokban még én is emlékszem a középiskolás fizika- és biológiatanulmányaimra, megvallom, én is kicsit tanácstalanul állok az istenekkel beszélgető, röpködő lámák előtt. De sok igazság lehet abban is, amit őszentsége mondott, hogy mi, nyugatiak a világot csak fehérben vagy feketében vagyunk képesek látni, és eltekintünk a szürke rengeteg árnyalatától, ami két konok igazság között feszül.

Wangmo doktorral is beszélgettünk már arról, hogy nemcsak a Nyugat érdeklődik a keleti természetes gyógymódok iránt, de a dalai láma udvarában is szívesen veszik az orvostudomány és a modern gyógyszerészet eredményeit. Őszentsége már régebben fölvetette, hogy a keleti és a nyugati gyógymódok egyesítésével próbálják meg felvenni a harcot az emberiség legfélelmetesebb betegségei, a rák és az AIDS ellen. Egyre több jel figyelmeztet arra, hogy a világ nagy problémáira, az éhínségre, a járványokra, az érzelmek elsivárosodására, a válságokra és a gyilkos indulatokra a válasz el

van osztva kelet és nyugat között. A megoldást csak akkor találjuk meg, ha megértjük egymást.

– A tudománynak és a technikának tehát óriási érdemei vannak – folytatja őszentsége. – Megmutatják a lépéseink következményeit a jövőben. Ugyanakkor nagyot hibázunk, ha kizárólag az anyagi világra figyelünk, abban bízunk, hogy kizárólag a technika majd minden problémánkat megoldja, és boldogságot teremt valamennyiünk számára. Jobban oda kellene figyelnünk a belső világunkra is, amelyet nem használunk eléggé, és tudnunk kell azt is, hogy minden terhet a saját vállunkon kell cipelnünk. Nem várhatunk segítséget se a mennyországból, se máshonnan. Az emberiség problémáit az emberiségnek magának kell megoldania. És ebben az optimizmus kulcstényező. Ha feladjuk a reményt, ha pesszimizmusba esünk, senki sem fog segíteni rajtunk.

A dalai láma közben a következő vendéget is elküldette a titkárával. Lassan már én kezdem kínosan érezni magam. Mondom is, hogy úgy gondolom, nem illendő, hogy ilyen sokáig igénybe vegyem az idejét, de ő azt feleli: „Nem úgy van az! Eddig ön kérdezett, most én jövök!" Különös helyzet, a dalai láma interjút készít velem... És kérdez Magyarországról, a politikai és gazdasági helyzetről, aztán arról faggat, hogy, ha Oroszországban baloldali hatalomátvétel történne, szerintem milyen utat követne az orosz gazdaság. Mondom a véleményemet, ő meg helyeslőleg bólogat, hogy ő is így gondolja. Aztán fölál, megáldja az imasálat, amit a bejáratnál kaptam egyik szolgájától, és int, hogy menjünk ki a kertbe. Megfogja a kezem, ujjait ujjaimba fűzi, és kézen fogva sétálunk, mint nagypapa az unokájával. A kertben aztán fölajánlja, nem akarnék-e vele közös fényképet. Lajos Tomi operatőr barátom már elő is kapja fényképezőgépét, de őszentsége odainti a titkárát, fényképezzen ő, hogy Tomi is rajta lehessen a képen.

Háború és béke a 90-es években

Képzeljék el, hogy ülnek otthon a kényelmes lakásban, nézik a tévét, egyszer csak becsapódik egy akna, a szeretteik ott hevernek a földön véresen, és egy pillanat alatt semmivé lesz minden, ami eddig értelmet adott az életüknek. Azzal hitegetjük magunkat, addig mindenki azzal hitegette magát, hogy vele ez sohasem történhet meg.

Naponta látjuk a televízióban a szétroncsolódott emberi tetemeket, a romba dőlt házakat, a végtagok nélkül maradt gyerekeket, aztán felpattanunk, „van nekem elég bajom e nélkül is!", egy kattanás a tévé gombján, és látszólag megszűnik a lidércnyomás.

Olyan ez, mintha valami átok ülne az emberiségen. A borzalmakat csak azok tudják átérezni, akik átélték, ők viszont képtelenek megértetni másokkal. A háború olyan elképzelhetetlen a békében élőnek, mint az éhség a jóllakottnak vagy a fagyhalál a kánikulában izzadónak. Így aztán maradnak a bárgyú akciófilmek, a bátor haditudósítások, a hősi emlékművek és az elfogult történelemkönyvek. Mintha az emberiség története csak politikából és háborúkból állna. Ezen nevelkedik a következő nemzedék, és minden kezdődik elölről.

Háború

Három éve történt. Itthon, a tévé előtt ülve már akkor is fölfoghatatlannak tűnt, hogy a háború mindössze néhány kilométerre tőlünk zajlik. Kis sportgépen repültünk a délszláv front fölött: Eduardo, a délszláv háború veteránja, Vecsernyés Jancsi operatőr barátom, persze a pilóta és én. A gép és Ve-

csernyés kamerája halkan berregett, Eduardo fényképezőgépe kattogott, alig szóltunk, mindenki el volt foglalva azzal a gombóccal, amit a gyomra helyén tartott. Csak a leszállás után mertük egymásnak bevallani, hogy valamennyiünknek az járt a fejében, hiába csendes ma ez a frontszakasz, olyan alacsonyan repülünk, hogy ha valaki akár egy géppisztollyal odaereszt egy sorozatot, kapaszkodhatunk. Odalent hosszú kilométereken át rommá lőtt falvak. Szentlászlót csak a távolból látjuk. A pilóta nem vállalja, hogy megközelítsük, a falu túl mélyen fekszik a szerb ellenőrzés alatt álló területen. Pedig ezért jöttünk. Hogy Eduardo megnézhesse, mi maradt, ahogy nevezi, „Szerelmünkből, Szentlászlóból", amely 152 napig ellenállt a túlerőnek.

A Dráván túl jól látszottak a dombok: Magyarország. Eszék akkor félig még be volt kerítve. A Dráva-parti, golyó lyuggatta Osijek Szállóban, a tudósítók tanyáján lehetett frontra néző szobát kérni.

Olyan riportot szerettem volna készíteni, amely nem akar igazságot szolgáltatni. Csak emberekről szól, akik belesodródtak a háborúba. Ezúttal a horvát oldalon. Komolyan gondolom, hogy a katonai és a politikai eseményeket zárójelbe téve ugyanezt a riportot elkészíthettük volna Jugoszláviában vagy Boszniában is. Mert a szerb, a horvát, a bosnyák vagy a magyar bánat ugyanolyan. Nem létezik igazságos háború, bármit mondjanak is a történelemkönyvek. Honvédő háborúk, önvédelmi háborúk vannak, de igazságos háború nincs.

Eduardo

Rózsa-Flores Eduardo Bolíviában született 1960-ban, magyar apától és spanyol anyától. A dél-amerikai országban élt kamaszkoráig, jezsuitáknál tanult, majd szüleivel Chilébe, később Svédországba költözött. Végül Magyarországra települtek, Eduardo már itt járt egyetemre. Hat nyelven beszél, de verseit még spanyolul írja. Fest, zenél. A volt Jugoszlávia területére egy barcelonai lap és a BBC spanyol adásának tudósítójaként érkezett a háború kirobbanása után. Egyszeriben tele lett a nevével a világsajtó: „A tudósító, aki katonának állt."

– Megérkeztél mint tárgyilagos újságíró, akinek az lett volna a feladata, hogy mindkét oldalt egyformán bírálja el, aztán fogtad magad, és beálltál az egyik hadseregbe? – provokálom.

– Az egyik oldalra! – javít ki. A horvát oldalon akkoriban nem volt hadsereg, vadászpuskákkal és második világháborús karabélyokkal felfegyverzett parasztok harcoltak. Szemben velük pedig Európa egyik legnagyobb és legerősebb hadserege állt.

Eduardo kis, zömök ember. Benyomott orrával és szinte kopaszra nyírt, széles koponyájával úgy fest, mint egy maffiafőnök. A magyar filmekben riportunk óta előszeretettel osztanak rá terrorista- vagy bűnözőszerepeket. De gunyoros, csillogó barna szeme és a szája sarkában megbúvó srácos mosoly elárulja, hogy a személyisége nem egyszerű képlet. Most majd szétveti az indulat, ahogyan meséli, hogy akkoriban úgy érezte, csődöt mondott újságíróként. Letette a tollat. „Úgy gondoltam – mondja –, hogy a büdös életben nem fogok többet egy sort sem leírni." Járta Horvátországot, és nem tudta elviselni, hogy az emberek rajta, a külföldi tudósítón kérik számon, miért játssza a vakot és a süketet a világ, miért nem veszik észre, mi történik a térségben. Miért nem ismerik el Horvátország függetlenségét? Néhány hónappal később a háború első külföldi önkénteseként beállt a horvát nemzeti gárdába.

A fronton vagyunk. Sohasem gondolkodtam azon, milyen lehet a front. Ha ezt a szót hallottam, világháborús filmek jutottak az eszembe, ahol kilométereken át futnak a lövészárkok, előttük szögesdrót és bunkerek, ködös hajnal van, ned-

ves, csontig hatoló hideg. Most süt a nap, személyautóval jövünk, horvát kísérőink mutatják az utat, ki a faluból az árnyas fasoron át a szántóföldek mellett, mintha csak kirándulni mennénk. Aztán megállunk egy hatalmas tölgyfa tövében. Ez a front. Magamba nézek, kicsit csalódott vagyok: jobbat vártam. Félelmetesebbet.

Az út szélén nyitott katonai sátor, alatta hosszú faasztal mellett a lócákon katonák ülnek, némelyikük egyenruhában, mások civil cipőt és nadrágot viselnek a zubbonyhoz. Az asztalon kenyér, felvágott és géppisztolyok. Felmászunk az út melletti töltésre, és milyen marha az ember, megkönnyebbülök, itt végre már van lövészárok, ez végre már „olyan frontszerű". Szemközt velünk, néhány száz méterre vannak a szerb szövetségi csapatok állásai. Szabad szemmel is látni a mozgásokat. Brcko felől idehallatszanak az aknavetők, de a frontnak ez a szakasza ma csendes. Csak a mesterlövészek váltanak egy-két lövést a szembenálló állásokból. Nem szükséges felvennünk az autó csomagtartójában lapuló repeszmellényeket és sisakokat, de azért a parancsnok megkér, messziről rikító fehér pólómat cseréljem ki olajzöldre, ha nem akarok egy unatkozó mesterlövész célpontjává válni. Biztatnak, hogy másszak ki a lövészárokból és nézzem meg távcsővel a csetnikeket. Miközben mászom kifelé a távcsővel a kezemben, érzem, ahogy szorul össze a gyomrom. Ha most kilőnének, még csak említésre méltó esemény sem lennék. Csupán egy peches halott egy békés napon a fronton.

Eduardóval egy géppuskafészekben a halálról beszélgetünk, egy-egy karabélylövés festi alá a dialógust, én ilyenkor fölkapom a fejem, „lőnek!", Eduardónak a szeme sem rebben.

– Az első halottam 91. július 7-én Tenyánál, Eszékhez közel volt – mondja.

– Mi az, hogy az én halottam?

– Az az ember két nappal korábban háromszor mentette meg az életemet. Rám ugrott, rám feküdt, a saját testével védett, úgy, hogy közben nem is tudta a nevemet. Egyszerű rendőr volt, én meg egy akármilyen újságíró. Utána persze bemutatkoztunk, beszélgettünk, megittunk egy sört, amikor már nyugi volt. Tudtam, hogy két lánya van. Aztán néhány nappal később egy akcióban ismét találkoztunk Ivica Repusiccsal. Rám nézett, azt mondta, „ciao, spanyol!", mosolygott, és elindult. És tőlem hat méterre a fején kapott egy lövést, úgyhogy láttam, ahogy a feje szétmegy, és ott esik el előttem. Ő volt az első, aki már nem csak plusz egy halott volt, érted?

– És az első ember, akit te lőttél le?

– Nem láttam az arcát, tudom, hogy puska volt a vállán, tudom, hogy az ellenséghez tartozott, tudom, hogy csetnik volt. Szentlászlón voltunk. – Eduardónak kemény, konok a tekintete.

– Gondolkodás nélkül belelőttél? Meg sem fordult a fejedben, hogy az is egy ember?

– Nem. Ne felejtsd el, hogy nem ezzel kezdődött számomra a háború, előtte már három-három és fél hónapja itt voltam. Szóval nem haragból lőttem. Adtak egy puskát, azt mondták, „Te mesterlövész vagy!". Szóltak, hogy „Chico, mozgás van", megnéztem, bumm. Nem is volt időm gondolkodni. Lehet, hogy kerültem is ezt. Pár héttel később Szentlászló ellen volt egy roham, a felét majdnem elfoglalták. Kiűztük őket a faluból, de hátrahagytak mesterlövészeket a tetőkön és néhány magasabb épületben. Ki kellett füstölni őket. Önkénteseket kerestek, jelentkeztem az egyik csoportba. Én mentem előre, ők a padláson voltak. Földugtam a Skorpióm csövét, és odaeresztettem egy sorozatot, de nem akartam fölmenni, összecsomagoltam három kézigránátot, kibiztosítottam és bedobtam. Aztán csönd lett. Lementem, leültem: ezt befejeztük. Aztán jött egy srác, aki megnézte, mi maradt belőlük és

összeszedte a papírjaikat. Akkor voltam rosszul először és utoljára ebben a háborúban. Odaadott egy tárcát, „Nézd, a csetnik!", mutatta az igazolványát, benne egy katona fényképe, de mellette volt egy másik kép is, egy körülbelül hatéves kisgyereké. Szőke kisgyerek volt, valószínűleg a fia. Elhánytam magam és sírtam egy nagyot, otthagytam a puskámat, és elrohantam.

– És a többiek mit szóltak?

– Csöndben voltak, senki nem szólt egy szót se. Valószínűleg mindenki átment ezen.

Csak akkor gondolok a halálra
mikor jelen vagyok másokén
ugyanazt érzem
mint gyermekkoromban mikor
Csipkerózsika
másnak a csókjától ébredt fel.
Becsapottnak, rászedettnek,
csúnyának és nevetségesnek
érzem magam.

Aztán meg azt mondják:
hős vagy

(Rózsa-Flores Eduardo verse, Eszék, tél, 1991)

Pista

Eduardo első fontosabb bevetése Szentlászlón volt. Vukovár eleste után Szentlászló, a kis horvát, szlavóniai magyar falu védőin múlott, hogy a szövetségi csapatok elérik-e, és ha igen, mikor a szerb hadmozdulatok egyik fő célpontját, Eszéket.

Szentlászló akkori katonai parancsnoka Mihalik István volt, később szintén ezredes, aki Horvátország-szerte „Pista-ként" vált legendás hőssé. A háború előtt Pista zenekarokat menedzselt és „faros" volt. Így nevezték a vagányokat, akik abból éltek, hogy farmernadrágokat csempésztek Olaszországból. Amikor Eduardo a gárdába került, Pista tanította meg neki, hogy ha az ember nagyon be van csinálva, hogyan kell átkelni kocsival az aknamezőn. „Föltekered az ablakot, beteszel egy heavy metal kazettát a magnóba, teljes hangerőre állítod, aztán tökig a gázt, és előre!"

Pistának sajátos elmélete volt arra is, hogyan kell kiválogatni a megfelelő embereket. Ezt már ő mesélte. Sorba állította az újoncokat, kivett a zsebéből egy kézigránátot, amelyikből előzőleg kiszerelte a gyutacsot, kibiztosította és eléjük dobta. Aki földre vetette magát, az átment a vizsgán, de aki ijedtében összevissza kezdett szaladgálni, azt Pista elzavarta. A kedvence egy olyan srác volt, aki kiállt a sorból és messzire rúgta a gránátot. Később ő lett az egyik legjobb katonája. Kétszer sebesült, akárcsak Pista.

Pista gyerekkora óta inkább horvátul beszél, ez meg is látszik a magyar szókincsén. A kedvünkért előkeresi amerikai rohamsisakját, amit a fronton hordott. Az egyik oldalon diónyi lyuk. „Ha nem lett volna a fejemen, most nem beszélgetnénk itt!", mondja. Úgy kinyílt a páncél, mint a rózsa.

A másik nagy heg a koponyáján még abból az időből származik, amikor sisakjuk sem volt. Aztán Pistát leszerelték. Mostanában otthon van, egyre többet szeret egyedül maradni. Gyakran csak felül a háztetőre, és légpuskával lövi a pitypangokat. Ahogy arcához emeli a puskát, beszűkül a pupillája és meg-megrezdül a keze. „Az idegek dolgoznak, érzem. A valódi lövöldözés, az az igazi!"

Az egykori haverokról beszélgetünk, többségük kiszökött Németországba vagy Magyarországra. „Fájt a szívem, biztos,

hogy fájt, hogy miért én olyan csacsi vagyok és itt maradtam. A srácok még máma is ottan vannak. Bírtak volna harcolni, de féltek. Féltek. Ők most nagyon jól vannak, az idegükkel jól vannak, egészségileg jól vannak... Németországban feketén dolgoztak, kerestek pénzt, jó kocsit hajtanak. Nekem Skodám van, Favorit, meg vagyok elégedve, négy kereke van."

Kérésemre Eszéken Pista elvitt egy pszichiáterhez, aki a háborús lelki megrázkódtatásokkal foglalkozik egy nemzetközi kutatócsoport horvát tagjaként. Primarius doktor olyan, mintha egy század eleji fotográfia elevenedne meg. Orrán drótkeretes szemüveg, rövidre nyírt, ősz kecskeszakáll öleli körül szigorú, keskeny száját. Meséli, hogy amerikai kollégáival próbálták összehasonlítani a vietnami és a délszláv háborús szindrómát. Az utóbbi jellegzetessége, hogy a viszonylagos jómódot rombolta szét a háború. Ezek az emberek hozzászoktak, hogy adjanak, ha kell, de nem tanulták meg, hogyan kell kérni. Egy éjszaka alatt elveszítették családjukat, otthonukat, és kialakult egy olyan jelenség, amit a pszichiátriában „üres fészek tünetként" tartanak számon.

Az emberek képtelenek feldolgozni, hogy szomszédaik, akikkel évtizedek óta viszonylagos békében vagy éppen barátságban éltek, egyik napról a másikra gyilkos ellenségükké váltak, pusztán azért, mert egyikük szerb, a másik horvát, a harmadik bosnyák. Aztán a katonák háborús stresszéről beszél. A háborús stressz ideg-összeroppanásban, a koncentrációs képesség hiányában, nyomasztó álomképekben nyilvánul meg, magyarázza. Álmukban újra és újra átélik a borzalmakat, amiken keresztülmentek. Átélik, ahogy a társuk fejét viszik a kezükben vagy harcostársaik, barátaik testrészeit látják minden faágban.

– Mikor nem tudok aludni – meséli Pista –, nem hogy dicsekedek, szatelit-antennám van, bekapcsolom vagy a Voxot, vagy a másik német programot. Reggel 8-ig, fél 9-ig mutatják a tengerpartot, ahogy jönnek a hullámok vagy a vonatot, ahogy megy a sínen, esetleg egy csónakot, amint megy egy folyón. Három-négy óra hosszáig mutatják, és akkor nézem, nézem, nézem.

– Nem történik semmi?

– Semmi nem történik. Igazán tiszta nyugi, csak a víz, a víz, fák, és akkor így reggelig.

– Minden éjjel?

– Majdnem minden éjjel. Iszom a gyógyszert, de nincs hatósága...

„És nemzetközivé lesz..."

1991. október 10-én hat külföldi önkéntes megalakítja az I. Nemzetközi Egységet. Az egység parancsnokának Rózsa-Flores Eduardót nevezik ki. Rohamosan szaporodnak a külföldi zászlók – amerikai, brit, ausztrál, francia, olasz, orosz, lengyel, spanyol, svájci, összesen huszonkettő –, amelyek jelzik, honnan érkeztek a katonák. A nemzetközi sajtó is egyre nagyobb figyelmet szentelt a később különleges rohamszázadnak nevezett egységnek, amely Szentlászló után Eszék védelmében is kitüntette magát. Egyes lapok, tévétudósítások a spanyol polgárháború nemzetközi brigádjához hasonlítják őket. Az újságíró-költő Eduardót pedig egyenesen Hemingwayhez és Lord Byronhoz. Mások kalandoroknak és zsoldosoknak titulálják az egység tagjait. A csapatban harcoló egyik magyar srác később az egri bőrfejűek között tűnt fel. A BBC a brit harcosokról készült tudósításában érzékelteti, hogy talán megbízással érkezett hírszerzők is vannak köztük. A spanyol tévé szemében Eduardo bérgyilkos, aki állítólag eltetette láb alól egy svájci újságíró-katona harcostársát, mert az leleplező riportot szándékozott készíteni az egységről. A katalán tévé tudósítása vá-

laszként mindezt cáfolja. A horvátországi harcokat elemző német, olasz és angol nyelvű könyvek egyaránt a délszláv válság egyik katonai kulcsfigurájaként emlegetik Rózsa-Flores Eduardót, aki később Tudjman elnöktől horvát állampolgárságot és ezredesi rangot kapott.

Eduardo pesti lakásában elképedve nézegettem a Lenin-, Dzserdzsinszkij- és Enver Hodzsa-szobrokat. „Hát, nem fogom kidobni!", mondta Eduardo balos ifjúkora emlékeiről. Ő volt az Eötvös Loránd Tudományegyetem utolsó KISZ-titkára. „Velem együtt temették el a KISZ-t annak idején", ironizál. 1989-ben, a rendszerváltás hajnalán néhány tucatnyi elvtársával még énekelte az Internacionálét a Tanácsköztársaság – ma már szoborműzeumba szállított – emlékművénél, emlékeztetem. „De amikor a magyar vörös hadsereg kiűzte a szlovákokat az északi hadjáratban, akkor elég nemzeti volt az a kurva vörös hadsereg, igaz?!", mondja hevesen. Eduardo dolgozott a Kádár-korszak Belügyminisztériumának, sőt tolmácsolt Carlosnak, a nemzetközi terroristának is. „Akkor az állam, amelyben éltünk, volt a terrorista, mert szóba állt ilyen terroristával, replikázik Eduardo, én meg annak az államnak az állampolgára voltam, ennyi!"

Próbálom firtatni, hogy balos múltjának van-e valami köze ahhoz, hogy önkéntesnek állt. „Köze ahhoz, hogy itt Horvátországban az állítólagos fasiszták mellé állok? Andris! Nagy túrót!", mondja indulatosan. „Hát még az apámat is majdnem elveszítettem! Apám zsidó, a nagyapámat a magyar nyilasok lőtték bele a Dunába. És apám kérdőre vont, hogy meghülyültem-e, hogy elfelejtettem, kik ölték meg a nagyapámat? Megpróbáltam válaszolni, hogy nézd, ha azt gondolod, hogy a horvátok fasiszták, akkor én is az vagyok. De szerintem nem azok. Gyere ide, és nézd meg! Tiszta tekintetű, érdes kezű parasztok miatt álltam be ebbe a háborúba."

Eduardo egy diverzáns egység parancsnoka volt. Felderítették, milyen erőkkel rendelkeznek a szövetségi csapatok, hidakat robbantottak, raktárakat, üzemanyagraktárakat gyújtottak fel és javaslatokat készítettek, miként lehetne a legeredményesebben megtámadni az ellenséget. „Kis dolgok – legyint Eduardo. – Nem az amerikai filmek bombasztikus, füstös dolgaira kell gondolni."

Gépkocsinkkal egy folyón igyekszünk átkelni. A folyón túl Bosznia. Gyalog megyünk az autó után, hogy a jármű kevésbé süllyedjen bele a révhez vezető meredek, laza agyagos talajba. A kompot vastag drótkötéllel csörlőzik az egyik partról a másikra és vissza. Forgatni nem engednek, hiszen ha a szerbek kezébe kerül a kazetta, szétbombázzák az átkelőt. Hosszú a sor, két órába is beletelik, amíg sorra kerülünk. A katonák figyelmeztetnek, hogy ha kitörnek a harcok ezen a frontszakaszon, amíg odaát vagyunk, napokra ottrekedhetünk, mert az átkelésnél, természetesen, a sebesültszállítóknak és a harcoló egységeknek van elsőbbségük.

Eduardo 92-ben járt legutóbb errefelé. Alexért jött. Alessandro Fernandez da Cunha az egyik legvidámabb fickó volt a nemzetközi csapatban. Hivatásos katonaként harcolt a portugál–afrikai hadműveletekben, aztán Londonban élt, amikor interjút látott a brit tévében Eduardóval. Negyvennyolc órán belül ott volt. Szentlászlón sisakban, fülén walkmannel, kezében géppisztollyal, lábán görkorcsolyával száguldozott a harcokban. 1991 decemberében egy mesterlövész fejbe lőtte. A jobb szemét elveszítette, de a balra is félig megvakult. Haza akarták küldeni, de nem volt hajlandó hazamenni. Aztán átszervezték a hadsereget, a nemzetközi brigádot megszüntették, a katonák szétszóródtak különböző egységekhez. Alex átjelentkezett egy másik dandárhoz, és idekerült erre a frontra. Eduardo később hallotta közös barátaiktól, hogy Alex

folyton azt hajtogatta, ő már semmire sem jó. Félvakon, önként jelentkezett felderítésre és rálépett egy taposóaknára. Eduardót, egykori parancsnokát Zágrábból rendelték ide. „A kezembe nyomtak egy reklámszatyrot. Benne volt, ami Alexből megmaradt. 50 méteres körben szaggatta szét az akna, teljesen lehetetlen volt azonosítani", meséli feldúltan, „de hát tudtuk, hogy ő az. Elvittük Eszékre, és aztán Zágrábban temettük el."

a harmadik szakasz
segéd géppuska kezelője
futva jött hozzám
hogy közölje
a második bunker
egyik sarkán
ott
ahova elér egy vékonyka fénysugár
nyílnak
a margaréták

(Rózsa-Flores Eduardo verse, Eszék, 1992)

Joszip bácsi

Amikor a szerb csapatok körülzárták Szentlászlót, Joszip bácsi Eduardóékkal együtt tört át az ostromgyűrűn. Most itt szolgál az eszéki fronton. Meséli, hogy a háború előtt a szerb szomszédokkal békében éltek. Kölcsönösen segítették egymást a házépítésben. A szerb felkelés kitörése előtti este együtt mulattak egy lakodalomban, aztán hajnalban rájuk gyújtották a házat. Az öreg megtört, száraz szemmel néz rám, hogy felfogom-e, mit beszél. Ülünk az őrszoba előtt a lócán, egy öreg diófa alatt, nehezen állom a nézését. „Én ott voltam

az elejitül az utoljáig", mondja. „Abban az időben még civilben voltam, mivel benne voltam az időben. Aztán akkor, mikor a fiam elesett, december 6-án, én fölöltöztem, és maradtam a helyén."

Zubbonya zsebéből elővesz egy képet, szép, szelíd arcú, huszonöt év körül fiú van rajta, egyenruhában. „Ez a fiam", mondja jelen időben, mintha nem lenne hajlandó tudomásul venni, hogy már nem él. „Katonaegyetemen volt, otthagyta és hazajött harcolni."

A sebesülteket kihozták, de a halottakat otthagyták. Nem tudták őket magukkal vinni. Három asszonyt és négy férfit, akik a pincében voltak, nem találtak. „Ahogy halljuk a hírt, mikor meglelték, akkor agyonlűtték őket", mondja.

– Visszamegy, Joszip bácsi?

– Mindenesetre. Mindenesetre.

– De nincs ott semmi.

– A földet el nem vihetik.

– Hogyan fognak együtt élni ezután a szerbekkel?

– Sehogy! Én megesküdtem a fiam sírjára, amelyiket én elérem, az többet biztos napot nem fog látni.

Az elűzöttek táborban élnek Eszék peremén. Kétezer-hatszázan élnek kis faházakban, barakkokban főként magyarok, de Eszék környéki falvakból és Baranyából vannak horvátok és muzulmánok is. A főépület előtti betonozott térre autóbusz gördül, hozzák haza a gyerekeket az iskolából.

Az egyik ház előtt középkorú férfi ül tolókocsiban, mellette felesége rendezgeti a ruháját. „Maguk ott békében élnek", mondja a férfi, „el tudja maga képzelni, hogy márul holnapra csak kizavarik az otthonából, ledűtik, kirabolik? Nem tudja. Mi sem tudtuk elképzelni. De megtörtént. Mindenki csak várja, hogy történjen valami, hogy egyszer majd mondják, hogy visszamegyünk. Fel lehet ott építeni egy új falut, lehetnek

szép házak, komfortosak, szebbek is, mint a régiek. De nem lehetnek azok a pókhálós padlások öregapám katonaládájával...", elcsuklik a hangja. Az asszony, Sárika folytatja. „Minden generáció, mikor kisgyerek volt, akkor fölment a padlásra, körülnézte, én is meg az én édesapám is meg az én gyerekeim is. De az ő gyerekeik többé nem tudnak fölmenni, mert nincs. Egy életmód el van tiporva. Szentlászlónak nyolcszáz éves múltja van. Szentlászló öregebb, mint Amerika, ugye? És most csak úgy egyszerűen, valaki csak úgy eltüntette a föld színéről, mert be akarta írni a nevét a történelembe, vagy mit akartak tulajdonképpen? Mert mi ott nem bántottunk, mi igazán senkit nem bántottunk."

ha azt mondom nem akarok felejteni,
nem tudok
mérgezett tölgy és gesztenyefa szálkákat hordok
mélyen befúródva
ott!
azon a helyen
hol régen
a szívem dobogott

(Rózsa-Flores Eduardo verse, Bécs, 1993)

Béke

Három éve jártunk Eszéken legutóbb. Most Eduardóval azért jöttünk vissza, mert állítólag végre bejutunk Szentlászlóra, és évekig tartó várakozás után a falu lakosai is visszatérhetnek. Még hűvös van, de süt a nap, érezni már a tavasz illatát a levegőben. Mintha az eszéki lányok is csinosabbak lennének, mint három éve voltak. Pistával és Johnnyval először

a temetőbe megyünk. Eduardóval együtt mécsest akarnak gyújtani a barátok sírjánál. A sírokon horvát, magyar és szerb férfinevek. Élt 21 évet, élt 26 évet, élt 23 évet. Valamennyiük neve alatt az áll: horvát katona. Pista 39 éves, időközben előléptették, most nyugalmazott tábornok. A háború óta nem épült fel egészségileg, ki tudja, mikor lesz képes dolgozni. Johnny Amerikában él, feleségével és kisfiával visszajött Eszékre meglátogatni a barátokat, az élőket és a holtakat. Távolról nézem, amint az egyik szerb fiú, Cigo sírjához mennek. Velük van Cigo édesapja is. Leteszik a mécsest, állnak egy-két percig, aztán elindulunk kifelé a temetőből. „Hogyan lehet, hogy Cigo szerb létére a horvát oldalon harcolt?", kérdezem Eduardót. „Kérdezd meg az apját!", feleli.

– Bennünket úgy neveltek – mondja az öreg –, hogy szeressük a hazánkat, és a mi hazánk Horvátország és Szlavónia. Így aztán Cigónak természetes volt, hogy védje Eszéket és Horvátországot.

– De az újságokban többnyire azt lehet olvasni, hogy ebben a háborúban a szerbek a horvátok ellen harcoltak.

– Nem hiszem, hogy ez a háború két nép között folyt, sokkal inkább két ideológia között. Az egyik oldalon álltunk mi, akik szerettük szülőföldünket, Horvátországot, ahol őseink évszázadok óta éltek, a másik oldalon pedig azok, akik Milosevics úr jugoszláv ideológiáját követték. Ilyen egyszerű ez.

Az egyik eszéki téren gyülekezünk. Nagy az izgalom, a hivatalos szervek úgy döntöttek, nem engedik még vissza a szentlászlóiakat, de mi megpróbálunk titokban bejutni a faluba, és velünk tart néhány szentlászlói is. Nem könnyű. Az út le van zárva, ENSZ-katonák ellenőrzik a papírokat, Eduardo ezredesi igazolványa most is segít. A környék alá van aknázva. Eszéktől a faluig az út mindössze 13 kilométer. Sárika, a moz-

gássérült férfi felesége, akikkel három éve a menekülttáborban találkoztunk, hat év után velünk teszi meg először ezt az utat. A kocsiban ott szorong Ferenc László, a falu elöljárója és persze Eduardo is. Kocsis László, a falu egykori katonai parancsnoka, Hajni, Sárika egyik lánya és még néhány szentlászlói két másik autóval jön a nyomunkban. Pista az utolsó pillanatban lemondta, nem mert szembesülni a látvánnyal.

Ahogy beérünk a faluba, rommá lőtt, lebombázott házak, a szentlászlóiak csak találgatják, melyik kié lehetett. Ahogy gördülünk az úton a kocsival, kerülgetjük a kátyúkat és a bombatölcséreket. A kertekben törmelék és elvadult gyom. „Na, most jön a nagymamám háza!", sóhajt nagyot Sárika. „Egy nagy lélegzet, ez az? Jézus Mária! Nem az, mégse!" „De, de!", bizonygatja Ferenc. „Ez a Varga Juliskáé, ez meg az Ancseké! Jézus Mária! Mindent vártam, de ezt nem", csuklik el Sárika hangja. Aztán próbálja feketehumorral elütni. „Nem baj, beültessük az egész határt szilvafával, majd áruljuk a pálinkát, lesz miből megélni. Istenem! Nézd a Kovács Zoltika házát, ajjaj! Ez a Vladkóé? Ja, az a mi házunk ott! Jaj, istenem! Na, az biztos, nem ájulok el!"

A templom előtt kikászálódunk az autókból. „Ez a templom? Ez volt a templom!" Az épület mennyezete hiányzik, az oltáron lefejezett Szűz Mária.

Gyalog indulunk tovább a falu főutcáján. Kocsis figyelmeztet, hogy le ne menjünk az útról, mert az egész falu alá van aknázva. Több száz akna heverhet szerteszét. El sem tudják képzelni, hogyan fogják összeszedni. Az biztos, hogy a béke után évekkel is szedi majd az áldozatait a háború. Sárika nem bírja ki, hiába inti Kocsis is, Hajni is, indul befelé a házhoz. „Nézd, a tejeskannának a teteje!", mutatja a lányának a gyomok közt. „Az utolsó este, mikor jöttem a tejért, oszt kezdtek potyogni a gránátok, itt maradt a kanna."

Hajni törött csészét forgat a kezében. A háznak csak néhány üszkös fala áll. Hajni azt mondja, biztosan nem fog visszajönni. „Felelőtlenség lenne ide gyerekeket szülni. Most találkoztam két volt barátommal, akikkel együtt jártunk iskolába, szerbek, de nem álltak meg, csak elmentek az autóval. Nem tudom, ha megálltak volna, mi lett volna. Nem tudom elképzelni, mit bírnék nekik mondani."

Szentlászlón ember nélkül a kutyák is elvadultak. A környék lakói most veszett ebekre vadásznak, pedig ők, szegények, csak kutyák. Az egyik asszony fényképeket készít a romok között. „A nénémnek, a barátnőmnek, szomszédasszonyomnak, a bátyámnak akarom megmutatni, hogy mi lett a házukkal. Meg hogy nyílnak a virágok, hogy lássák, hogy azért mindent nem bírtak elpusztítani."

Az utolsó délutánunkon Pistával sörözünk Eszék óvárosi kávéháza teraszán. „Sokat láttunk, amit nem kellett volna és avval kell élni", mondja. „Hogy a haverod, akivel alig egy perce beszéltél, többet nincsen. Nejlonzacskóba összeszedjük, és belerakjuk a darabokat, és ez volt János, Pista, Ivica, Zladko. Mit ér akkor az emberi élet? Minden házhoz jóformán van egy mese. – A tér túloldalára mutat, ahol békésen sétálnak az emberek a kellemes délutáni napfényben. – Itten szembe, épp a kapun lehet látni még a gránát nyomát. Május 17-én már az utolsó lövöldözések voltak, egy ember állt ott, hatvanéves lehetett, a gránát robbant és pont a torkán átszakította, mintha késsel lett volna átvágva neki. Őneki meg másnap kellett volna menni Magyarországra, három gyereke meg felesége már odaát várták, ő meg itt maradt a kapuban. Úgyhogy nem fogjátok, emberek, elhinni, mindenhol jóformán vér van. Vér, vér... Én avval élek."

ti pedig
akik elborzadva nézitek a
dobozolt ízetlen fertőtlenített
halált
a vacsora alatt félúton
megáll a kanál,
rosszalló pillantások... „meg vannak őrülve!"
igen!
megvan,
megvagyok,
megvannak,
megvagyunk őrülve szerelemtől, álmoktól, hűségtől,
erőtől, tűztől, reménytől...

és nincsen jogotok!
Semmilyen!
MINDEN HALOTT A MIÉNK!

(Rózsa-Flores Eduardo verse, Budapest, augusztus, 1993)

TÜKÖR

akik elénk tartják: Elliot Aronson és Philip Zimbardo

Egy sikeres üzletemberrel beszélgettünk az emberi gyávaságról és kisszerűségről. „De, hiszen ilyen az ember...!" – mondta ő természetesen. Ebben a pillanatban értettem meg, mitől milliárdos: nincsenek illúziói, a lépéseit, üzletkötéseit reális tapasztalatai vezérlik. Mi mindig hozzátesszük, hogy „ilyen is az ember", és minden erőfeszítésünkkel azon vagyunk, hogy jobbnak lássuk, mint amilyen.

Allan Funt, a kandi kamera klasszikusa évtizedekkel ezelőtt rejtett kamerával olyan felvételeket készített, amelyek sokat elárulnak rólunk. Az egyik kedvencemen például tizenkét-tizenhárom éves lányokat láthatunk olyan helyzetben, ami lányok számára bizonyára ismerős, mi, férfiak azonban legfeljebb meglesheljük őket, amikor így viselkednek. A lányoknak bemutattak egy jóképű fiatalembert, és azt mondták nekik, hogy a férfi új tanár az iskolában. Az áltanárt megkérték, legyen csábítóan kedves, udvarias a lányokkal, éreztesse velük, hogy már nagylányoknak tekinti őket. Kérdezze meg, szeretnének-e az osztályába járni.

Vaktükrön át nézhetjük, hogyan viselkednek a lányok. Komolyak és nőiesek. Majd egyszer csak, természetesen előre kitervelve, az igazgató telefonhoz szólítja az áltanárt, aki kifelé menet udvariasan elnézést kér, sőt finoman még meg is érinti az egyik kislány vállát. A lányok most úgy hiszik, egyedül maradtak, nem kell a társadalmi várakozásnak megfelelően viselkedni. Leírhatatlanul bájosan vihognak, suttognak, mozdulataik mintha egy szexfilm paródiái lennének.

Funt tisztességes (és kíváncsi) ember. A jelenetet megismételte kis kamasz fiúkkal is. Ezúttal az áltanárnő egy feltűnően dekoratív ifjú hölgy volt. A fiúk illedelmesen bemutatkoztak, alig mertek a tanárnő szemébe nézni. Majd amikor az

altanárnőt is kiszólították, és a srácok az hitték, magukra maradtak, megismétlődött a jelenet, amit a kislányoknál már láttunk: egyik pillanatról a másikra a fiúkból nyihogó, majomkodó kis férfiparódiák lettek.

Funt filmjeit Elliot Aronson kaliforniai házában nézzük. A világhírű amerikai szociálpszichológussal évekkel korábban, egy magyarországi előadása alkalmával ismerkedtünk meg, aztán amikor egy évet a Stanford Egyetemen töltöttem, igazán közeli barátságba kerültünk. Vera, Elliot magyar származású felesége a konyhában az ebédet készíti nekünk, mi, férfiak pedig a tévé előtt nevetgélünk. Elliot Aronsont, a Santa Cruz-i Egyetem szociálpszichológia-professzorát a magyar olvasók elsősorban a *Társas lény* című könyvéből ismerik, amely nálunk is megért már öt kiadást, a világon pedig össze sem lehet számolni, hányat. Aronson tanársztár, óráiért vetélkednek a diákok. Egyik fő témája az előítélet, de először nem az ő kísérleteiről beszélünk, hanem egy szabálytalan iskolai napról, amely egy tanítónő nevéhez fűződik. Aronson erről is videofelvételt mutat.

A hetvenes években Jean Elliot ohiobeli tanárnő különös módszerrel próbálta rávezetni harmadikos osztályát arra, miként működik az előítélet és a fajgyűlölet. Egy reggel azzal állított be a gyerekekhez, most olvasta, hogy a barna szeműek alacsonyabb rendűek, mint a kék szeműek. Mindjárt példákat is felsorolt az osztály életéből, hogy a barna szeműek verekedősek, megbízhatatlanok és butábbak. A gyerekek először nem akartak hinni a fülüknek, de az érvek tovább záporoztak. „Nos, szerintetek milyen színű szeme volt George Washingtonnak?", kérdezte a tanítónő. „Bizony kék! Ez tény, a kék szeműek jobbak, mint a barna szeműek. Ti, barna szeműek nem játszhattok együtt a játszótéren a kék szeműekkel."

A barna szeműeknek gallért kellett hordaniuk, hogy már messziről meg lehessen állapítani, ők barna szeműek. Minden kék szemű kiszemelhetett magának egy barna szeműt, akinek a nyakába akasztotta a gallért. Szünetben a barna szemű gyerekek megalázottan félrevonultak az udvaron.

– Fél nap elteltével a tanárnő megfordította a játékot – meséli Aronson professzor –, hogy „jaj-jaj, eltévesztettem, igazából mégiscsak a barna szeműek a felsőbbrendűek és a kékek az alsóbbrendűek". Következett a bosszú. A barna szeműek kezdtek felsőbbrendű módon viselkedni, és ha az ember megnézi az erről készült filmet, elképesztő, mennyire látszik, ahogy pusztán attól, hogy néhány órára alsóbbrendűnek minősíttetnek, a gyerekek kezdtek leszegett fejjel járni, alsóbbrendűként viselkedni. A tanítónő később elmesélte, hogy okosan gondolkodó, osztálytársaikkal jól együttműködő gyerekek egyik pillanatról a másikra milyen kegyetlenségekre ragadtatták magukat. 15 perc alatt hogyan rekesztették ki volt barátaikat. Jane Elliot azt mondja, többet okult a felsőbbrendűnek hirdetett gyerekek viselkedéséből, látva, hogyan fordult ki a személyiségük, mint a kirekesztettekéből.

– Ezt a rémséget maga a tanárnő találta ki?

– Igen, teljesen az ő ötlete volt – mondja Aronson, és beteszi a videomagnóba azt a felvételt, amelyet tizenöt évvel később azon az osztálytalálkozón forgattak, ahol ismét összegyűlt Jane Elliot egykori harmadik osztálya. „Te olyan boldogan aláztad meg a társaidat, mondja egyik volt tanítványának a tanítónő, hogy meg voltam győződve róla, ha felnősz, aljas náci leszel."

A fiatalember elmeséli, maga sem érti, hogyan lehet, de felsőbbrendűsége tudatában úgy fordult el barátaitól, hogy a mai napig is szégyelli. Fiatal nőként találkozunk azzal az egykori kislánnyal, akit tizenöt évvel ezelőtt az udvaron a barátnői vigasztaltak, annyira megviselte őt a kék szeműek kiközösítése.

Azt mondja, csak arra emlékszik, hogy a „kísérlet" után meggyűlölte a tanítónőt, amiért végigcsináltatta ezt velük.

– A szociálpszichológus szemével nézve milyen ez a módszer? – kérdezem Aronson professzort a film után, némiképp feldúlva. – Mert laikusként számomra meglehetősen brutálisnak tűnik...

– Valójában az is volt. Azt hiszem, a tanárnő, amikor kitalálta ezt a játékot, fel sem fogta, milyen komoly hatása lehet. Az egész mindössze egy napig tartott, és utána, mielőtt hazamentek, töviről hegyire meg is vitatták az esetet a gyerekekkel, szóval zsúfolt egy nap volt, de azt hiszem, több jött ki ebből a gyakorlatból, mint a tanítónő előzőleg hitte volna. A módszer szerintem sem volt etikus, de az biztos, hogy emlékezetes élmény volt a gyerekeknek. A szociálpszichológiában gyakran csak úgy lehet hatást gyakorolni a kísérleti személyekre, ha nagyon erőteljes dolgokat vetünk be, amik gyakran az etikátlanság határát súrolják.

Allan Funtot, a kandi kamera mesterét az első pillanatban fölfedezték és nagyra értékelték azok a pszichológusok, akik az emberi viselkedést kutatják. Funt is olyan helyzeteket teremtett, amilyeneket a hétköznapi életben ritkán láthatunk, pedig nagyon jellemzőek ránk. Egyik jelenetében Funt a tekintélyelv megbicsaklását mutatja meg egy mulatságos családi helyzetben, a tekepályán.

A papa elvitte a gyerekeket tekézni, hadd tanuljanak. A kisfiú balkezes és ügyetlen. De lám, első dobásával tarol. „Hm, véletlen" – látszik a papa meglepett arcán. Most a papa megmutatja az egész családnak, hogyan is kell csinálni. Kicsit koncentrálunk, aztán... pocsék rosszat dob. Hüm-hüm... Elárulom a trükköt. A család nem tud róla, a filmesek beépítettek egy

szerkezetet, ami a kisfiú minden dobása után leteríti az összes bábut... Szegény papa, mi lesz az atyai tekintéllyel...

A papának nagy nehezen sikerült rábeszélni a mamát is, hogy mozduljon ki végre a konyhából, hagyja a dagadt ruhát másra, és menjenek el vasárnap kuglizni. „Hidd el, mama, nem is olyan nehéz!" A papa csak tudja, nagy spíler az öreg. Mi már tudjuk, hogy a szerkezet most a mamát segíti. És valóban, mama eldobja a golyót, és: tarolás. A papa először boldog. Az egész család örül, milyen mázlija van a mamának. „Hiába, szűz kéz...!" – mormogja a papa. Mamát mintha megrázta volna a siker, de most már tényleg látja, hogy ez nem is olyan nehéz. Eldobja a golyót – és ismét ledől az összes bábu. Funt filmjén megfigyelhetjük a papa mosolyát: kicsit már hűvösebb. Mama most már valóban látja, hogy ez könnyű. Ennél még a tésztadagasztás is nehezebb... Papa kezd aggódni: „Ekkora mázli nincs!" Már a gyerekek is úgy látják, hogy a mama sokkal jobb, mint a papa. „Látod, papa, milyen klassz a mama! Csak úgy eldobja és tarol." „Nem értem, dünnyögi a papa, pedig úgy félrehúzott a golyó!" Mama most már koncentrál. Érzi a tekintély felelősségét. Aztán dob. A papa arca és szeme, miközben próbál mosolyogni, olyan elkeseredett és dühös, mintha nyilvánosan megalázták volna.

Elliot Aronson egyik leghíresebb kísérlete a „Jigsaw classroom, a puzzle-osztály".

– A „puzzle-osztály" egyáltalán nem az én ötletem volt, hanem a véletlen műve – meséli. – Austinban éltem, a Texasi Egyetemen tanítottam akkoriban. Austin jellegzetes déli város, és amikor 1965-ben odaköltöztünk, úgynevezett lakóhelyi típusú elkülönülés volt a jellemző. A szegények, a fekete és mexikói származású amerikaiak az autópálya keleti oldalán, színvonaltalan lakás- és oktatási viszonyok közepette laktak, a nyugati oldalon pedig, ahol minden szép és jó volt,

az egész környék úgy festett, mint egy virágoskert, a közép-, illetve felső osztálybeliek éltek. 1965-ben, ha az ember fekete arcot látott Nyugat-Austinban, biztos lehetett benne, hogy az illető bejárónő volt, mert akkoriban, abban a negyedben feketék egyáltalán nem laktak. 1971-ben viszont, egy 1954-es legfelsőbb bírósági határozat alapján, amely kimondja, hogy alkotmányba ütközik a gyerekek fajta szerinti megkülönböztetése, elkezdték a fekete és mexikói származású amerikai gyerekek buszoztatását nyugat-austini iskolákba. Napokon belül lázongások, verekedések robbantak ki, jó néhány középiskolát be kellett zárni. A gyerekek nem tudtak megbékélni egymással. Egy korábbi hallgatóm, Matthew Snap, aki tanársegédként működött mellettem egy szociálpszichológia-kurzusomon, amikor lediplomázott, a bostoni iskolaszék segédfelügyelője lett. Felhívott azzal: „Maga mindig hangsúlyozta, hogy a szociálpszichológia milyen hasznos fegyver lehet szociális szempontból éles helyzetekben... Hát akkor most tessék!" Így dolgoztuk ki a „puzzle-osztály" elvét. Az alapötlet annyi, hogy ahelyett, hogy a srácok egymással vetélkednének, rákényszerítjük őket, hogy együttműködve dolgozzanak. Vettünk egy adott napi tananyagot, mondjuk, a srácok akkor éppen nagy amerikaiak életét tanulták, például Eleanor Rooseveltét, és szétszabdaltuk az életrajzot öt bekezdésre. A gyerekeket is ötfős csoportokra osztottuk. Minden diák kapott egy és csakis egy bekezdést az ötből, amit bizonyos idő alatt memorizálnia kellett. Akkor mindenki visszament a csoportjába, és elmondta a bekezdését a többieknek. A lényeg: ötből négy bekezdést mindenki csak a másik négy társától tanulhatott meg. Oda kellett figyelni a másikra. Például ha én, mondjuk, egy rettentő okos, sikeres, reményteljes fehér gyerek vagyok, te pedig fekete, és ráadásul dögögve, nehezen tudsz beszélni, akkor versenyhelyzetben akkor járok jól, ha kigúnyollak, leostobázlak, mert ellenségek

vagyunk. Ebben a szituációban viszont, ha így cselekszem, az életben nem tanulom meg a te bekezdésedet. Hiszen azt csak úgy sajátíthatom el, ha végighallgatlak. A tanár bejelenti, hogy egy órán belül mindenkinek vizsgán kell számot adnia ismereteiről, úgyhogy nekem érdekem, figyeljek rád, ha nehezen nyilvánulsz meg, kérdésekkel segítselek, próbáljam kihozni belőled, ami benned van. Azt találtuk, hogy a „puzzle-osztályokban" jobban teljesítettek a tanulók, kevesebb lett az előítélet, a gyerekek barátkozni kezdtek, megnőtt az önbecsülésük mind a fehér, mind a fekete és a mexikói származású amerikai gyerekeknek. A gyerekek jobban szerették iskolába járni, kevesebb volt a kimaradás. Egyetemista diákjaim a háztetőről fotózták a „puzzle"-os és a hagyományos iskolák udvarát. Hat héttel a kísérlet beindítása után a hagyományos iskolákban a fehér, a fekete és a mexikói származású gyerekek továbbra is klikkekben járkáltak, szinte semmi keveredés nem volt látható köztük. Egy osztályba jártak, de mégse voltak együtt. A „puzzle"-os csoportok mind keveredtek, barátkoztak egymással.

Szabadíts meg a gonosztól!

Dr. Philip Zimbardo a Stanford Egyetem professzora. San Franciscóban lakik, a világ legkacskaringósabb utcájának nevezett Lombard Street egyik kacskaringójában épült házában. Reich Laci operatőr barátommal reggelire vagyunk hivatalosak, ami errefelé ugyanúgy szokás, mint a vacsora- vagy az ebédmeghívás. Ugyanolyan gondosan, gyertyával megterítenek hozzá. Zimbardo professzor először eldicsekszik fantasztikus maszkgyűjteményével, amely főként észak-amerikai maszkokból áll. Fel is próbál néhányat. Szinte valamennyi egyszerre mutat emberi és állati vonásokat. Mert az állat

benne lakik az emberben, állítja Zimbardo. Jó ideje azzal foglalkozik, honnan ered, pontosabban, hogy milyen körülmények lobbantják fel az emberi gonoszságot. Egy ideig Brazíliában dolgozott a katonai diktatúra után, és olyan embereket vizsgált, akik részt vettek a kínzásokban és a kivégzésekben. Meséli, összeakadt például egy férfival, akit először kínzónak akartak felvenni, de nem vállalta. Rémes valakinek a szemébe nézni, aztán megkínozni. Ezért aztán az úr inkább kivégző lett. „Az egyszerű", mondta. Az ember a fejére húz egy csuklyát, odamegy a pisztollyal az áldozathoz, közvetlen közelről fejbe lövi, és lehet menni a pénztárhoz. Ilyen az, ha valakinek lelke van. Ez az úr két év alatt vagy kétszázszor kímélte meg magát ilyen módon a kínzás megpróbáltatásaitól.

Zimbardo professzor egyik nagy előfutára Stanley Milgram, aki a második világháború idején arra volt kíváncsi, az SS-keretlegények hogyan voltak képesek ártatlan embereket halomra gyilkolni.

– Emlékszem – meséli a professzor –, pontosan ezt a kérdést tette fel: „Ha Hitler arra kérné önt, hogy villamosszékben kivégezzen egy idegent, megtenné-e?" Természetesen mindenki azt válaszolta: „Nem, én jó ember vagyok, csak a gonosz emberek tennének ilyet." Milgram egy olyan kísérlettel próbálkozott, amelyben az embereknek speciális körülményeket teremtettek, és megadták a lehetőséget, hogy megnyomjanak egy gombot, amellyel megölhetnének egy idegent, egy olyan idegent, aki nem ellenszenves, akivel szemben nem táplálnak ellenérzést. Ezek a körülmények röviden a következők voltak: először egy ideológiát gyártottak, mert az összes háború és az emberek elnyomására irányuló valamennyi kísérlet így kezdődik. Felvázolnak egy olyan értékrendszert (nemzeteknél ez általában a nemzet biztonsága, a nemzeti tudat és önérzet, esetleg valamelyik vallás védelme), szóval egy olyan ideológiát, amely a nemzet fiait feloldja a gátlások alól, és amelynek jegyében a gonosz tetteket dicsőségként követhetik el. Valamennyi háború abból áll, hogy jó érzésű fiatal férfiak olyan gonosz tetteket visznek véghez, amilyeneket normális körülmények között sosem követnének el. Stanley Milgram a kísérletéhez azt az ideológiát gyártotta, hogy a tudomány segíteni akar az embereknek. A pszichológia arra keres választ, ha büntetjük az embereket, az javítja-e memóriájukat. Azt mondta a kísérleti alanyoknak: a pszichológiai kísérletekből tudjuk, a jutalmazás elősegíti a tanulást, de nem tudjuk, hogy a büntetés elősegíti-e egyes emberek tanulását. Szóval mi segíteni akarunk az emberiségnek. Ez egy nagyon pozitív ideológia; Szeretne-e részt venni a kísérletben annak érdekében, hogy segítsen az embereknek? És az emberek beleegyeztek. Ennek a kísérletnek az volt ugyan a célja, hogy bántsa az embereket, de ezt az alany nem tudta. Ezután az emberekre fontos pozitív szerepeket osztott, azt mondta, arra van szüksége, hogy néhányan tanárok, néhányan pedig tanítványok legyenek. Azt kérte tőlük, húzzanak sorsot, de a valóságban mindent előkészítettek. Tehát volt egy igazi alany, akit „tanár"-nak neveztek és volt egy „tanítvány", aki valójában Milgram beépített embere volt. Aztán jött néhány szabály: a tanár különböző szavakból álló listát ad a tanítványnak, amit meg kell tanulnia, a tanár pedig kikérdezi. Minden alkalommal, amikor a tanítvány hibázik, a tanár megnyom egy gombot egy dobozon, amelyen 30 gomb található, ezek mindegyike 15 volttal magasabb feszültségű, mint az előző. Tehát valahányszor a tanítvány hibázik, egy áramütést kap, mindig egyre erősebbet. Azt is mondta, hogy amennyiben a tanítvány egy bizonyos időtartamon belül nem válaszol, a válasz hiánya hibának minősül, így kapnia kell egy áramütést. Ez nagyon fontos lesz a későbbiek során. A kísérletvezető a „tanár" szeme láttára a „tanulót" szinte villamosszékbe ültette, elektródákat tett a kezére, amelyeken

keresztül az áramütéseket kapja. A „tanulót" egy másik szobában helyezték el, mert bebizonyosodott, könnyebb bántani egy olyan személyt, aki távol van tőlünk, akit nem látunk, így könnyebb elvonatkoztatni emberi mivoltától. Megkezdődött a kísérlet. Fontos, hogy a folyamat egészen kis lépéssel kezdődjön, 15 volttal, amit alig lehet érezni. Ezt úgy nevezem: a jó emberek gonoszakká történő beavatása. Az első kis lépés szinte nem is számít gonoszságnak, aztán lépésről lépésre, szinte észrevétlenül már benne is vagyunk a közepében. Tehát a „tanítvány" ha hibázik, kap egy 15 voltos ütést a „tanártól", aztán amint egy újabb hibát csinál, újabb 15-15 voltot, de erre még nem reagál. Amikor 100-150 volthoz érkeznek, elkezd kiabálni: „Várj, ez tényleg fáj!" A „tanítvány" természetesen valójában nincs ott, a válaszai, amelyeket a „tanár" hall, mind felvételről szólnak, minden pontosan ki van dolgozva. Amint egyre több hibát követ el, ez is előre megtervezett, 200-300 voltnál a diák egyszer csak üvölteni kezd: „Jaj a szívem! Fáj, feladom a kísérletet! Nem akarom tovább folytatni!" Ennél a pontnál az úgynevezett „tanár", tudjuk, ő az igazi alany, szinte minden esetben a kísérletvezetőhöz fordult, és azt mondta: „A diák fel akarja adni, én nem gondoltam, hogy ez ilyen lesz", de amikor a kísérletvezető rászólt, hogy folytatnia kell, hiszen a megállapodásban az áll, az illető általában megkérdezte, ki felel azért, ha ennek következményei lesznek. Erre a kísérletvezető megnyugtatta, hogy ő, a kísérletvezető a felelős. Pontosan ezt tették a fasiszták is a háborúban. A tisztek azt mondták, mi leszünk felelősek, ti csak menjetek harcolni, mi vállaljuk a felelősséget. Az emberek többsége abban a pillanatban, amikor a felelősséget másra tudja hárítani, szabadnak érzi magát, nincs bűntudata. Tehát folytatták a kísérletet 300-350 voltig. Akkor az áltanítvány hirtelen ordított egyet, aztán csak egy tompa puffanást lehetett hallani, és csend lett. Ekkor a kísérletvezető

emlékeztette a „tanárt" arra, hogy a válasz hiánya hibának számít, folytatnia kell az áramütéseket, akkor is, ha a diák nem válaszol. A kérdés itt az, ki folytatná. Az utolsó gomb 450 voltos, tehát halálos. Alatta három x szerepel, a következő felirat: veszély, magasfeszültség. Nos, mielőtt elárulnám az eredményt, elmondom, Milgram a kísérletsorozat előtt megkérdezett 40 pszichiátert, leírta nekik a kísérletet, ugyanúgy, ahogy én tettem önnek, és megkérdezte tőlük, mit gondolnak, az amerikai állampolgárok hány százaléka folytatná a kísérletet 450 voltig. A 40 pszichiáter szinte kivétel nélkül azt mondta, kevesebb mint 1 százalék, csak egy-egy szadista. Nos, látja, a pszichiátereknek azt tanították, hogy a jó és a rossz az emberekben van és nem a helyzetekben. Tehát azt mondták, csakis a gonosz emberek tennének ilyet. Nos, Milgram sok-sok kísérlet során azt tapasztalta, hogy az emberek többsége, 67 százalékuk végigcsinálta. Azaz, három alanyból kettő. Voltak kísérletek, ahol az alanyok 90 százaléka engedelmeskedett a kísérletvezetőnek, ami azt jelenti, úgy hitték: villamosszékben kivégeztek egy idegent. Tehát bizonyára megtették volna akkor is, ha Hitler kérte volna rá őket.

– És az egyharmaduk, akik nem engedelmeskedtek, miért nem engedelmeskedtek? Mi volt a különbség azok között, akik engedelmeskedtek és azok között, akik nem?

– Igen, ez a legérdekesebb kérdés, amit az emberek csak mostanában kezdenek felvetni. Én ezt a következőképpen magyarázom: szélsőséges helyzetekben a többség alkalmazkodik és engedelmeskedik. Akik ellenállnak: azok a hősök. A hősök, tehát nem azok, akik rávetik magukat egy kézigránátra, vagy autó elé ugranak, hogy megmentsenek valakit. Hősnek lenni igazából annyit jelent, olyan helyzetekben, amikor a legtöbb ember beadja a derekát, ők ellenállnak. Az érdekes az, hogy ezt még senki sem vizsgálta.

Az emberek nagy része minden helyzetben megpróbál úgy viselkedni, mint a többség. Allan Funtnak egyik filmjén egy úr áll a lift közepén, amelybe rejtett kamerát helyeztek el. A férfi nem tudja, hogy a többi utassal megbeszélték, álljanak háttal az ajtónak, tehát éppen ellenkezőleg, mint azt ösztöneink és a józan ész diktálná. Nézzük, mi történik: a férfi egy ideig feszeng, kifordul, befordul, aztán megtörik, és beáll a sorba a többiek közé. Ismét a rejtett kamerával felszerelt liftet látjuk. Egy kalapos fiatalember lép a felvonóba az álutasok közé, akik szintén kalapot viselnek, és ezúttal is háttal állnak az ajtónak. Becsukódik a liftajtó, és amikor egy másik emeleten újra kinyílik, már mindenki fél fordulattal balra áll. A fiatalember mit sem sejtve követi a beépített embereket, emeletről emeletre észrevétlenül körbefordul velük.

Funt új dologgal próbálkozik. A beépített emberek leveszik a kalapjukat. A fiatalember tétovázik, majd szintén leveszi a kalapját. Mit gondolnak, visszafelé is megy a dolog? Hihetetlen, de bizony megy visszafelé is. Az álutasok visszateszik a kalapot a fejükre. A fiatalember csodálkozik ugyan, de ő is visszaveszi a kalapját. Ezeken a helyzetgyakorlatokon azért lepődünk meg, mert feltételezzük, hogy az ember ésszerűen viselkedik, pedig ha valami távol áll a hétköznapi gondolkodástól, az éppen az ésszerűség.

Aronson „puzzle-osztály-kísérlete" például olyan egyértelmű siker volt, hogy az ember természetesnek tartja, azonnal bevezették valamennyi amerikai iskolába. Nem ez történt. Elliot Aronson, a meggyőzés mestere, aki *Rábeszélőgép* címmel könyvet is írt erről, nem tudta meggyőzni az iskolaigazgatókat.

– Talán ismerem a technikáját, de nem vagyok jó a gyakorlatban – mentegetőzik, amikor célozgatok erre az ellentmondásra. – Mint a jó forgatókönyvíró, aki nem feltétlenül jó színész. A hatékonyságommal lehet a baj, türelmetlen vagyok. Ott ülök egy igazgatónál, megszólal a telefonja, elnézésemet kéri, ez már idegesít. Dühbe jövök, annyira, hogy a végén kidob az irodájából. Szóval az ilyesmi nem nagyon fekszik nekem, viszont nagyon ügyesen magyarázom el másoknak, hogyan kell csinálni – nevet. – Ezzel egyébként mások is így vannak. Nagyon sokat tudunk a reklám- és a propagandafogásokról, amelyekkel az embereknek bármit el lehet adni, az elnökjelöltektől a zabpehelyig. A többség mégsem figyel oda ezekre a trükkökre.

– Mire gondolsz?

– Például az üzletekben ötvenféle zabpelyhet árulnak, döntenünk kell, melyiket vegyük, százszámra hirdetik az autókat, a mosószereket, és valamennyire azt mondják, az a legjobb. A kislányunknak fogszabályozóra van szüksége, de nem tudhatjuk, melyik fogorvos mond igazat. Óránként több ezer adat és információ áramlik felénk a rádióból, a televízióból, az újságokból és a plakátokról, és természetesen képtelenek vagyunk arra, hogy minden egyes döntéshozatalon átrágjuk magunkat, hiszen naponta ezrével kényszerülünk hasonló döntésekre. Próbálunk tehát hárítani és egyszerűsíteni, vagy, mondjuk így, gyakorlatiasan viselkedni. Az életben ez úgy működik, hogy a szupermarketben látok két doboz zabpelyhet a polcon. Engem az egészséges zabpehely érdekel. Van itt Amerikában egy Lucky Charms nevű termék, amelynek a dobozán csak úgy ömlik a cukor a zabpehelyre. Iszonyú tarka, színes a csomagolás, számomra azt sugallja, egészségtelen termék, olyan, mint amit a gyerekek kedvelnek. Közvetlenül mellette egy másik doboz: búzakalász díszíti, és rajta felirat: „Száz százalékig természetes, az őstermelőtől." Gyönyörű, bézs színű a csomagolás, tiszta környezetvédelem, sugárzik róla az egészség. Nyilván aki egészséges zabpelyhet keres, ilyet választ. Ha viszont elolvasná a tartalmát, persze egészen apró betűvel van írva, kiderülne, hogy a Lucky Charms nevű

egészségesebb, mint amit „száz százalékig természetes”-nek hirdettek. Mert az utóbbi granolából készült, aminek iszonyú magas a zsírtartalma, viszont a Lucky Charmsban sokkal kevesebb a zsír, kicsivel több ugyan a cukor, de mindent összevetve jóval egészségesebb, mint a „száz százalékig egészséges”, amire persze nincs ráírva, hogy végeztek egy kísérletet, amelynek során patkányokat etettek folyamatosan ezzel a zabpehellyel, és fél éven belül elpusztultak tőle... De ugyanilyen könnyen félrevezethetők vagyunk a politikai választások alkalmával is, pedig ott is ismerjük a trükköket. Emlékszel, amikor George Bush 1988-ban megverte George Dukakist? Dukakis a közvélemény-kutatások szerint erősen vezetett, Bush viszont nagyon ügyesen használta ki és állította be azt, hogy Dukakis kormányzóként kesztyűs kézzel bánt a bűnözőkkel. Volt akkortájt Massachusetts államban egy úgynevezett eltáv-program, vagyis a börtönlakókat egy-két hétre próbaidőre hazaengedték, mielőtt végleg szabadultak volna. Egy ilyen alkalommal egy Willy Horton nevű férfi, aki éppen eltávon volt a börtönből, megerőszakolt egy nőt és megkéselte a nő barátját. Ebből aztán komoly ügy lett. George Bush úgy használta fel kampányában ezt az esetet, hogy az elvetemült képű gazembert megjelentette egy politikai reklámban, azt sugallván, mintha Dukakis lenne felelős a férfi kiengedéséért. Nos, a dolog igaz volt, de félrevezető. Ugyanakkor mivel az emberek félnek a bűnözőktől, érzékeny pontot ért a találat, nagyon hatásos negatív kampányfogásnak bizonyult.

– És mi történt az 1992-es választásokon?

– A 92-es választásokon Clinton már sokkal okosabb volt. Bush ugyanazt a taktikát próbálta alkalmazni, mint korábban Dukakisszal. Kezdte Clinton nemi életével – ami nem lényegi kérdés, ugyebár. Igaz volt, amit állított, hogy Clinton nőzött, de ennek nincs köze az elnökséghez. Akkor jött, hogy Clinton ellenezte a vietnami háborút. Kérem, nem ez lett volna az első eset, hogy az elnökünk megtagadta a katonai szolgálatot. Clinton nagyon következetesen félresöpörte ezeket a témákat, és plakátokat jelentetett meg: „A gazdaság, ostoba!” Ami arra utalt, hogy aki hagyja magát eltéríteni a gazdasági kérdésektől, az bizony ostoba. És Clinton mindig a gazdaságra tért vissza, arra, ami igazán érdekelte az embereket. Mert valóban hanyatlóban volt a gazdaság, egyre több ember volt munka nélkül, gyárakat zártak be. Clinton nem engedte, hogy Bush „terelje a témát”, és olyan műdolgokról beszéljen, mint Willy Horton, a nemi élet vagy hogy Clinton nem volt hajlandó harcolni Vietnamban. Ha én kampányfőnök lennék, nem tanácsolnám, hogy a jelölt negatív kampányokba fogjon, vagyis hogy ki tudja jobban mocskolni a másikat, hanem azt javasolnám, igyekezzen világosan beszélni a választók számára valóban fontos kérdésekről.

– Jelenleg a politikai élet és a kereskedelem nem más, mint a reklám- és propaganda-tanácsadók háborúja, mi pedig egyszerűen bábuk vagyunk ebben a csatában?

– Amerikában bizony már ide jutottunk. Ez így persze kicsit cinikusabban hangzik, mint ahogyan én fogalmaznék, de neked jogodban áll cinikusan fogalmazni...

1978-ban döbbenetes hírt röpítettek világgá a hírügynökségek. Egy amerikai eredetű szekta több mint 900 tagja tömeges gyilkosságot és öngyilkosságot követett el. A holttesteket egy eldugott brit guyanai telepen, Dél-Amerikában fedezték fel. Az emberek megmérgezték saját gyerekeiket és megölték magukat. Aki nem volt hajlandó önkezével véget vetni az életének, azt meggyilkolták. Mindezt azért, mert egy karizmatikus vezető, Jim Johns rávette őket erre. Johns akkor rendelte el híveinek a tömeges öngyilkosságot, amikor az amerikai titkosszolgálat felderítői már bekerítették a tábort. Könnyű ezekre az emberekre azt mondani: őrültek, de mi másmilyenek vagyunk.

Tudjuk-e pontosan, mi lakozik bennünk? A Milgram-kísérletből, amiről Zimbardo professzor beszélt, már tudhatjuk: ha utazunk a villamoson vagy sétálunk az utcán, minden három emberből kettő adott esetben agyoncsapna bennünket árammal. Itt éldegélünk ebben a gyönyörű világban, és nem ismerjük sem egymást, sem magunkat.

San Franciscóból áthajóztunk a közeli Alcatraz-szigetre. A szigeten lévő erőd 1963-ig az Egyesült Államok leghírhedtebb börtöne volt. A félhektárnyi sziget tiszta szikla, körülötte jéghideg a víz, sodró az áramlat és cápák is vannak. A börtön fennállása óta egyetlen embernek sikerült megszöknie innen, de mire partra úszott, úgy kifáradt, hogy elnyúlt a Golden Gate híd lábánál. Mélyen aludt, amikor segítőkész fiatalok értesítették a rendőröket, hogy valaki rosszul van a híd lábánál. Aztán a szerencsétlent visszavitték. Az Alcatrazban őrizték a leghíresebb gengsztereket a 30-as években. Itt ült Al Capone, Gépfegyver Kelly és a Madárember is. A börtön most turistalátványosság, ki-ki bezárhatja magát egy cellába, kipróbálhatja, milyen a rács mögött. Bérelhető kismagnón meghallgathatja a börtön történetét és ezt mindössze 8 dollár 50-ért. Megpróbálok szóba elegyedni a látogatókkal.

– Elképzelte már, milyen lehet rabnak lenni?

– El sem tudom képzelni, rémes lenne – feleli egy középkorú nő elborzadva.

– Magamba fordulnék – válaszolja egy huszonöt év körüli férfi.

– Agresszív nem lenne?

– Nem hiszem – mondja.

– Na és ha őr lenne?

– Akkor kifelé fordulnék.

– Én bizonyára mindent megtennék, amit csak parancsolnának – mondja egy idősebb férfi eltűnődve.

– Nem lázadna, nem szállna szembe az őrökkel?

– Dehogy lázadnék, csak arra vigyáznék, vissza ne kerüljek.

Philip Zimbardo professzor leghíresebb kísérlete az volt, amikor a méregdrága magánegyetem, a Stanford pincéjét berendezte börtönnek. Az egyetemen és a helyi lapban önkénteseket keresett egy, a börtönéletet vizsgáló kísérlethez, amelyet a hirdetés szerint kéthetesre terveztek, és amelyért napi 15 dollárt fizettek a résztvevőknek. A jelentkezőket egy sor pszichológiai tesztnek és egészségügyi vizsgálatnak vetették alá, csupán a fizikailag és mentálisan legegészségesebbeket, többnyire a középosztályból való, intelligens főiskolai hallgatókat választották ki közülük.

– Feldobtunk egy érmét – meséli Zimbardo professzor –, és véletlenszerű kiválasztás alapján a kísérleti személyek egyik feléből rabokat, a másik feléből börtönőröket kreáltunk. Nem ők választották tehát a szerepüket, mi osztottuk rájuk, és olyan helyzet elé állítottuk őket, ahol a rabok kiszolgáltatottak, tehetetlenek voltak, a börtönőrök pedig hatalmat kaptak felettük, vagyis a raboknak követniük kellett a parancsaikat, de még az arcrándulásaikat is.

Annak érdekében, hogy a kísérlet élethű legyen, nem engedtük, hogy a „rabok" maguk jelentkezzenek a kísérlet helyszínén, mondván: „rendben, kezdhetjük", nem engedtük, hogy saját maguk adják fel a szabadságukat. A valóságban ugyanis a szabadságot a rendőrség, a diktátorok vagy mások elveszik az embertől. Tehát azt mondtuk a diákoknak: „Várjatok otthon, majd megkeresünk benneteket, amikor a kísérlet kezdődik." Ehelyett azonban felkértük a Palo Altó-i rendőrkapitányságot, ők szedjék össze a diákokat, tartóztassák le őket a kollégiumi szobájukban vagy a házban, ahol laknak. A rendőrök odamentek, és elmondták a szöveget: „William Smith, törvényszegést követett el, fegyveres rablással, betöréssel

vádoljuk", aztán letartóztatták, megbilincselték, a rendőrségi autónak nekilökve megmotozták őket, betették őket egy villogó, szirénázó autóba, körbevitték a városon, bevitték a rendőrkapitányságra, ujjlenyomatot vettek tőlük, fényképet készítettek róluk, és bezárták őket egy igazi börtöncellába. Ha a diák megkérdezte, hogy ez a Zimbardo-kísérlet része-e, a rendőrök, kérésünkre, azt felelték: „Ti, főiskolások mindent kísérletnek vesztek", tehát nem mondták, hogy nem, de azt se, hogy igen. Ekkor a diákok, noha pontosan tudták, semmiféle bűncselekményt nem követtek el, mégis elbizonytalanodtak, hátha valami félreértés áldozatai. Ezután a diákokat bekötött szemmel kihoztuk az igazi börtöncellából, betettük az autónkba, lehoztuk az egyetem alagsorába, meztelenre vetkőztettük és egy tükör elé állítottuk őket, úgyhogy amikor levettük a szemükről a kendőt, ott álltak meztelenül, az őrök pedig megalázták őket, pontosan úgy, ahogyan ez rendszeresen megtörténik a koncentrációs táborokban, a börtönökben, de még a katonaságnál is. A műveletnek, amit rituális lealacsonyításnak nevezhetünk, az az értelme, hogy megtörje az emberek önbecsülését, tudomásul vegyék, a státusuk egy személyről egy számra cserélődött, emberi lények helyett szinte állati sorba kerültek. Ezután megkezdődött a kísérlet. Külön hangsúlyoznám, az őröknek semmi olyan utasítást nem adtunk, hogy legyenek erőszakosak vagy kegyetlenek, tulajdonképpen csupán annyit mondtunk nekik, fenn kell tartaniuk a törvényességet és a rendet, és nem használhatnak fizikai, csak szimbolikus erőszakot. Ha megérintik a rabot a botjukkal, az annyi, mintha megütötték volna, és ha a rabok megszöknek, a kísérletnek vége. A raboknak viszont egyáltalán semmit nem mondtunk. Az eredetileg kéthetesre tervezett kísérletet hat nap után feladtam. Hat nap elteltével az őrök többsége szadista módjára kezdett viselkedni, élvezetet

találtak abban, hogy bántják a rabokat, nemcsak szóban, hanem fizikailag is, visszaéltek kiszolgáltatott helyzetükkel, sőt, saját szórakoztatásukra még egymás közötti szexuális játékokra is megpróbálták rákényszeríteni őket. Arra jöttünk rá, azok a fiúk, akiket azért választottunk ki, mert normálisak és egészségesek, amint rabok lettek, érzelmileg összeomlottak, sírtak, ellenőrizhetetlen dührohamaik voltak, irracionálisan kezdtek gondolkodni, olyannyira, hogy a második naptól naponta egy rabot el kellett bocsátanunk. A kísérlet ellenőrizhetetlenné vált, mert én, aki a börtönfelügyelő szerepét játszottam, úgy éreztem, képtelen vagyok ellenőrizni az őröket, mert ők csak arra várnak, hogy én aludni térjek, hogy azonnal a legszörnyűbb dolgokat műveljék a rabokkal. És én minderről mindig csak a következő napon értesültem, amikor megnéztem az előző napról készült videofilmet. Egy idő után már nem tudtam aludni. Egy hét alatt négy és fél kilót fogytam. Időnként arra gondoltam, hogy ha, mondjuk, balesetet szenvednék és meghalnék, az őrök az örökkévalóságig folytatnák a kísérletet. Azok a fiúk pedig, akik rabok lettek, először megpróbáltak lázadni, de azután engedelmesek lettek, szinte az őrök szolgáiként vagy rabszolgáiként viselkedtek, igyekeztek a kedvükben járni, vagy érzelmi és idegi összeomlásaik lettek, ami az adott körülmények között a menekülés egyik módja volt.

– És mi történt a kísérlet után? Hogyan viselkedtek egymással a volt őrök és a rabok?

– Először összehívtuk egy szobába az összes rabot, egy másik szobába pedig az összes őrt, és több órán át beszélgettünk velük. Elmagyaráztuk nekik, miről szólt a kísérlet, mit tettünk és mire jöttünk rá. Aztán a „rabokat" és az „őröket" összeengedtük egy úgynevezett levezető beszélgetésre. Ez a beszélgetés sistergett az érzelmektől: a rabok dühösek voltak az

őrökre, az őrök pedig el voltak keseredve, hogy abba kellett hagyniuk a kísérletet. Azt mondták, már urai voltak a helyzetnek, a következő hét már könnyű lett volna. A rabok persze örültek, hogy befejeztük. A legérdekesebb az volt, hogy a rabok a kísérlet után magasabbaknak, erősebbeknek látták az „őröket", az „őrök" viszont meggyőzték magukat, hogy a „rabok" veszélyes személyiségek voltak, és kialakítottak önmaguk számára egy olyan meggyőződésrendszert, amely igazolta, miért kellett kegyetlennek, szadistának lenniük egyetemista társaikkal. Több éven keresztül figyeltük őket, hogy ne maradjon semmiféle negatív hatása a kísérletnek. Sikerült megértetni velük, hogy a viselkedésük magyarázata a helyzet hatalmában keresendő, nem a kóros személyiségükben.

– De ha minden esetben valóban csak a helyzet hatalma számítana, akkor miként lehet egy emberi lényt elítélni a tetteiért?

– Nos, ezek a kísérletek arra valók, hogy megértsük, miként lehet jó embereket gonosz cselekedetekre rávenni. Ez segít abban, hogy megértsük, hogyan tudtak fiatal németek nácikká, SS-katonákká válni, hogyan vettek részt milliók meggyilkolásában, elgázosításában, és figyelmeztet, meg kell akadályozni minden olyan helyzetet, ami lehetővé teszi az ilyen rettenetes átváltozásokat. De a tény, hogy megértjük a cselekedeteik működését, nem jelenti azt, hogy felmentjük a bűnösöket vagy akár csak megbocsátjuk a tetteiket. A körülmények hatalmának ismerete megóv bennünket attól, hogy magunkat sebezhetetlennek higgyük, és ezáltal manipuláljanak bennünket. Őszintén szembe kell nézni magunkkal, nem lehetséges-e, hogy adott körülmények között belőlünk is náci őr vált volna? Másképp miként követhettek el emberek tízezrei ilyen szörnyűségeket? Meg kell értenünk, miként lehetséges az, hogy Boszniában ebben a pillanatban is kislányokat és idős asszonyokat erőszakolnak meg. Ismernünk kell a hatásmechanizmusát az agymosásnak, ahogy a háborúk előtt a nemzetek átprogramozzák katonáik agyát, hogy maguk előtt lássák ellenségképeiket, mert egy egészséges fiatal férfi csak így képes megölni egy hozzá hasonló másik fiatal férfit, pusztán azért, mert az egy más nemzet, polgárháború esetén más politikai párt vagy más vallás híve. Ugyanolyan, mint ő, a testvére is lehetne, mégis ellenségként gondol rá és meggyilkolja. Mind a két oldalon ugyanazt mondják nekik: az Istened ellensége, tönkreteszi az életmódodat, megerőszakolja asszonyodat, megöli a gyerekeidet, öld meg! És a katona öl. Ellenség bárki lehet, elég egy címke: zsidó, fekete, dél-olasz az észak-olaszoknak, szerb a muzulmánoknak, katolikus az északír protestánsoknak, mindenkiből lehet gonosz.

Elliot Aronsonnal ülünk a kertjében, Vera finom ebédje után szivarozunk, és az emberben rejlő agresszióról beszélgetünk.

– Gondolod, ha belőlünk, emberi lényekből eltűnne az agresszió, fennmaradna az emberiség? – kérdezem.

– Nem tudom – tűnődik Elliot. – Nagyszerű a kérdés, szívesen kipróbálnám, mi történne. De nem hiszem, hogy baj lenne. Szerintem meg lehet szabadulni az erőszaktól úgy is, hogy közben megmarad a tettvágy. Gyakran esünk nyelvi csapdákba, és agresszívnek nevezzük azt is, aki szívós munkával, másokkal versenyezve próbál kiemelkedő eredményeket elérni, pedig ez nem erőszak. Ki kellene próbálni néhány ezer éven át, és meglátnánk, bevált-e. Ha nem lenne haladás, ráérnénk visszatérni a régi módszerekhez.

– Nem lehet, hogy az emberi társadalom is hasonló az őserdőhöz, ahol az állatok a fennmaradás, a természetes kiválasztódás érdekében felfalják egymást...? Persze lehet, butaságokat beszélek.

– Azt hiszem... Tudod, láttam kis közösségeket, ahol nem is ismerik az agressziót. Igaz, természeti körülmények között élő kis törzsek ezek, a világtól teljesen elzárva, de nagyszerű életnek tűnik az övék. Nem hiszem, hogy szükség lenne az agresszióra azért, hogy fennmaradjunk a „kis őserdőnkben". Látod, nem is olyan rossz a hasonlatod. Komolyan mondom, megtetszett – mondja Elliot, és pompásan sikerült füstkarikát fúj a kéklő kaliforniai ég felé.

Boldogtalan földrész?

„Sosem leszünk boldogok!" –
jövendölte erről a földrészről a múlt században Simón Bolívar, aki Latin-Amerika végzetét abban látta, hogy
„túl távol van az Úristentől
és túl közel az Egyesült Államokhoz".

A hondurasi Tegucigalpa főterén minden vasárnap este zenekar játszik a közép-amerikai szabadsághős, Francisco de Morazán bronzszobrának talapzatánál. A Közép-amerikai Szövetségi Köztársaság megalapítóját kivégezték. Maga vezényelte a kivégzést. Levette a kalapját, parancsot adott a célzásra, helyesbítette a célra tartást és tüzet vezényelt. A sortűz után még fölemelte véres fejét, „Élek!", mondta szemrehányóan, aztán a következő sortűz végzett vele.

A derék Morazán csöppet sem hasonlított ahhoz az úriemberhez, akit most Tegucigalpa főterén szobor formájában Morazánként tisztelnek. Az történt ugyanis, hogy a kormány megbízásából küldöttség utazott Párizsba, hogy ott egy neves francia művésszel tárgyaljanak az emlékműről. A küldöttség a pénzt elmulatta, aztán az ócskapiacon megvásárolta Ney marsall egyik kiszuperált szobrát. Tegucigalpában vasárnap esténként azóta neki muzsikálnak.

Nem járt sokkal szerencsésebben a többi szabadsághős sem: Bolívar, San Martín, Artigas éppúgy háttérbe szorítva vagy éppen száműzetésben fejezte be életét, miként egy évszázaddal később Che Guevarát is cserbenhagyták az értetlen bolíviai parasztok.

Luis Harss irodalomtörténész esküszik rá, hogy az egyik latin-amerikai országban még egy-két évtizeddel ezelőtt is ingyen utazhattak a költők az autóbuszon.

A latin-amerikai művészetnek hasonló volt a szerepe, mint a kelet-európainak a múlt században. Az irodalomnak és a többi művészeti ágnak kellett magára vállalnia azokat a politikai elemzéseket is, amelyeket a fejletlen társadalomtudományok nem tudtak elvégezni. Az írók, művészek többségének hagyományosan politikai szerepe volt, a szabadsághősök közül pedig néhányan számottevő alkotói életművet hagytak hátra.

Néhány évvel ezelőtt a párizsi fogadásokon megjelenő latin-amerikai nagykövetek és diplomaták némelyike bármely nemzetközi írótalálkozó büszkesége lehetett volna. Chilét a Nobel-díjas Pablo Neruda, Guatemalát az ugyancsak Nobel-díjas Miguel Angel Asturias, Mexikót a későbbi Nobel-díjas Octavio Paz képviselte nagykövetként, és itt szolgálta hazáját diplomataként a kubai Alejo Carpentier, a Nobel-díj várománnyosa is. Ő a közelmúltban kapta meg a Cervantes-díjat, a legrangosabb irodalmi elismerést a spanyol nyelvterületen vagy fél tucat Nobel-díjas és -jelölt közül.

Mostanában a latin-amerikai kultúra az egyik legérdekesebb a világon, de itt sisteregnek a legjobban a társadalmi feszültségek is. A földrész értelmisége válaszokat keres arra, hogyan lehet kikerülni a közelmúlt félfeudális viszonyaiból, milyen a viszonyuk a fejlettebb társadalmakhoz és saját kulturális örökségükhöz, a kapitalizmushoz és a szocializmushoz.

Mielőtt az óceánon túlra, Mexikóba, Argentínába, Brazíliába és Peruba utaznék, két napra megálltam Párizsban; hátha sikerül találkoznom Alejo Carpentierrel és az argentin Julio Cortázarral, aki húsz éve a francia fővárosban él. „Carpentier meglesz", nyugtatom magam a Quartier Latin-beli kis szállodaszobámban, ahol a tapétán akkora virágok díszelegnek, hogy ha a szobácska nem volna ilyen szűk, úgy érezném, egy virágágyásban alszom. Azt a módszert választottam, hogy megkértem a budapesti kubai nagykövetet, járjon közbe párizsi kollégájánál, beszélje rá Carpentiert az interjúra. Cortázar telefonszámát is sikerült megszerezni, de hiába hívom, csak egy gép válaszol. „Ez Julio Cortázar lakása. Nem vagyok itthon. Az üzenetrögzítőt hallja. A búgó jel után hagyjon üzenetet!" És búg a jel. Bediktálom a szállodám telefonszámát. Akkor leszek meglőve, ha visszahív, és ad egy holnapi időpontot. Délelőtt Carpentierhez megyek, délután pedig továbbutazom. Született optimistaként abban bíztam, hogy még aznap este fölugorhatok hozzá.

Magamra kapom a kabátomat, és elindulok a városba. A rue Saint-Honorén fehér zománctáblán a 68-as szám. Fölnézek a negyedik emeletre. Lehet, csak kikapcsolta a telefont, mert dolgozik? Föl kellene menni és becsöngetni. Csak nem rúg ki?! Ha azt mondanám neki, hogy ő a kedvenc íróm, még csak nem is hazudnék. Legjobb regényét, az *Ugróiskolát* nem fordították le magyarra, úgyhogy kevesen ismerik, pedig a latin-amerikai irodalom Ulyssese. Az egyik novellája alapján készült Antonioni *Nagyítás* című filmje. Annyit olvastam Cortázartól és Cortázarról, hogy bármikor képes volnék egyórás interjút készíteni vele. Egyik novellájából még rádiójátékot is írtam.

Á, legyintettem magamban, milyen alapon rohanom le ismeretlenül?

Visszasétáltam. Át a Szajna fölött, végig a „Szent Mihály útján", a szél kavarta a faleveleket, szürkület volt, már égtek a sárgás fények az üzletekben és a kávéházakban. A rue Saint-Jacques sarkán álltam. Nemcsak a magyar irodalom, de a latin-amerikai sem lenne ugyanaz Párizs nélkül. García Márquez a rue Saint-Jacques egyik kis szállodájában lakott, tudósítóként dolgozott, amikor táviratot kapott az újságjától: „Megszűnt a lap." Ott állt a papírdarabbal a kezében, és azon töprengett, mi tévő legyen. Pénzt nem várhatott, a szobájában ott hevert a befejezetlen kisregény. Ha most hazautazik

Kolumbiába, egy életre feladta terveit. Elpanaszolta bánatát a kis szálloda tulajdonosnőjének.

– Semmi baj, uram, hitelezek magának – mondta az asszony, és egy emelettel följebb költöztette, egy olcsóbb szobába. De a lap csak nem indult meg, és az író még egy emelettel följebb ütött tanyát. Már a manzárdszobácskában lakott, befejezte a kisregényt meg néhány novellát, amikor végre nagy nehezen szivárogni kezdtek a bedugult pénzforrások. „Így lettem Európában is ismert író" – mesélte García Márquez Vargas Llosának. „Te, melyik szálloda volt ez?" – kérdezte az akkor már szintén világhírű perui kolléga. García Márquez megmondta. „Fantasztikus – felelte Vargas Llosa. – Kísértetiesen hasonló történet játszódott le velem, ugyanabban a szállodában."

Fölkerekedtek, és elmentek a rue Saint-Jacques-ra megkeresni az egykori hitelezőt. De a szállodát azóta már eladták, és az új tulajdonos nem ismerte elődje címét. Ki tudja, lehet hogy a derék asszony, aki talán életében egyetlen könyvét sem olvasta a két világnagyságnak, anyagilag belebukott a latin-amerikai irodalom támogatásába.

Alejo Carpentier: Föl kell fedezni Amerikát!

A párizsi kubai nagykövetség portása is úgy beszél róla: Alejo. „Alejo mindjárt jön!" Carpentier jól szabott öltönyben, kicsit hajlott háttal kocog le a lépcsőn a hallba. Szemüveget hord, és csöppet sem barátságos. „Azt tudja, hogy tönkretette a délelőttömet!?" – raccsolja mindjárt a bemutatkozáskor. Tizenegy óra van. Értetlenül bámulhatok, mert folytatja. „Az ember előre megtervezi a délelőttjét, aztán jön maga, és mindent összezavar. Tudta, hogy a nagykövetünk kérésének engedni fogok." Most már kezdtem magam kényelmetlenül érezni, de még nem döntöttem, hogy megsértődjem, vagy fogadjam el a stílusát. „Tudja, az a helyzet – próbálok magyarázkodni –, hogy csupán két napom van Párizsban, átutazóban. Ki tudja, mikor jutok el legközelebb, ezért kértem a nagykövet segítségét." Elindul fölfelé a lépcsőn. „Na, jöjjön! Most majd maga is fölteszi az ostoba kérdéseit, hogy mi a mágikus realizmus? Mi a barokk? Min dolgozik most? Meg ilyesmit. Most fejeztem be a legfontosabb regényemet, de erről egy szót sem vagyok hajlandó mondani." Próbálom megnyugtatni, hogy én nem irodalomról akarom kérdezni, sőt interjút sem akarok készíteni vele, csak beszélgessünk. A táskám felé bök. „De maga abban a szatyorban egy förtelmes szerkezetet hozott!" Kezdek elkeseredni. „Tudja, pocsék hivatás az enyém! Az embernek olyanokat kell zaklatnia, akikkel szíve szerint csak barátian beszélgetne. Tudom, az újságíró nem mindig kellemes alfaja az emberi nemnek, de hát a rádióhoz hozzátartozik a hang!" Mintha valamit enyhülne: „Értem én ezt, fiacskám, de képzeld magad az én helyzetembe. Amikor megkaptam a Cervantes-díjat, egy év alatt 54 interjút kellett adnom. Tudod, mi az, 54-szer elmondani ugyanazt?! Akkor ugyanebben a szobában fogadtam meg, több interjút nem adok, és tessék, most megint itt ülök. Fuentesnek volt igaza. Tízezer dollárt kér egy interjúért. Azóta nem zaklatják." Nézem az arcát, hátrasimuló májfoltos homlokát. Fürkészem, vajon a kortól szűkült-e öszsze vagy eleve ferde vágású, kicsit indiános a szeme? Sajnálkozom. „És ne magyarázd meg, mi az az újságírás! – folytatja. – Én tavaly Kubában kitüntetést kaptam 50 éves újságírói pályafutásom alkalmából, de sohasem rohantam le így az embereket! Sajnos úgy tűnik, az újságírás is amerikanizálódott!" „Ön hogyan csinálta?" – érdeklődöm. „Legalább nyolcnapos terminust hagytam; akkor mentem, amikor a riportalanyom akarta, és arról beszélt, amiről ő akart! – feleli. – Na, mondd a kérdéseid!" – teszi hozzá. Úgy döntöttem, megnyerem ma-

gamnak. Nem tudok ilyen feszültségben interjút készíteni. „Az a helyzet, hogy én nem irodalomról akarom kérdezni, inkább a történelemről..." „Úgy általában?!...", kérdezi gúnyosan. „Arról szeretnék műsort készíteni – folytatom rezzenéstelen arccal –, hogyan látja Latin-Amerika múltját, jelenét és jövőjét a földrész értelmisége?" Ez szemmel láthatóan érdekli. „És kit akarsz megkérdezni?" „Például Octavio Pazt Mexikóban..." „Na, az pompás lesz, mondhatom...!" – mormogja ironikusan a fogai között. „Aztán Borgest Argentínában...", folytatom. Carpentier fölcsattan: „Borgest?! Azt a jellemtelen jobboldali frátert, aki elsőként üdvözölte Pinochetet? Csak azt ne mondd, hogy még azt a ... (a televízióban az ilyen jelző helyett apró füttyöket adnak!) Vargas Llosát is meg akarod keresni?!" „Pedig tervezem" – felelem. Az öreg fújtat. „Én próbálom mindenütt elmondani, hogy elhatárolom magam ezektől az emberektől, mert politikailag nem értek velük egyet, te meg összekeversz velük egy műsorban!?" „Külön műsorban lesznek! – mondom. – Sorozat lesz. De egyébként is engem mindenkinek a nézőpontja érdekel, a műsor egésze pedig természetesen az én nézőpontomat tükrözi majd." Utolsó kísérletet teszek, hogy akár csellel is megnyerjem a kedves-morc, zseniális, ám kissé merev ítéletű öregembert. „Valószínűleg kiderül majd, a földrész haladó írói művészileg is magasabb színvonalon állnak" – mondom. „Na, ez meg nem igaz! Borges óriás! Az egyik legnagyobb író, csak mint politikus förtelmes!" – mondja. „García Márquezt is meg akarom keresni" – folytatom. „Na, végre!" – bólint, mint egy tanár, amikor butácska tanítványa végre kapiskálni kezdi a helyes választ. „És Juan Rulfót" – teszem hozzá. „Kitűnő! – bólint lelkesen. – De őt aligha találod meg. Utálja az újságírókat." „Julio Cortázart is keresem, de helyette mindig csak az üzenetrögzítője beszél. Nem mondaná meg, hogyan tudnám elérni?" – kérdezem. „Nem! – feleli. – A barátom!"

Elkezdeném az interjút, de ő kérdez. „Te mit tudsz Latin-Amerika történelméről?" „Hát én még csak tudok valamicskét – felelem –, mert Argentínában jártam iskolába és az egyetemen is tanultam, de Európában keveset tudnak róla." „Na, ez az! – csattan fel. – Az európai kultúra egyik fő baja, hogy az értelmiség csak magával van elfoglalva. Az európai történész mindenkor mellékes dologként kezelte Amerika történelmét, mint egy gyarmati és másodlagos kérdést. Ugyanígy tettek az európai középiskolák. És nem veszik észre, hogy Amerika felfedezése volt a világ legfontosabb eseménye, mert az ember először kapott teljes képet a Földről, a világról, amelyben él. A kopernikuszi rendszer nem jöhetett volna létre, ha Kopernikusz nem olvasta volna szenvedélyesen Kolumbusz és Amerigo Vespucci utazásait. Amerika felfedezése addig nem remélt mértékben szélesítette ki az ember kulturális látószögét: bebizonyosodott, hogy a Föld gömbölyű, megnyílik az út Magellán, Amerigo Vespucci és a többiek előtt. És Európa meggazdagszik Amerikán. Mindössze ezt a tényt hallgatják el Európa középiskoláiban."

Az öreg olyan szenvedélyesen beszél, mintha a földrész sorsa múlna azon, megtud-e győzni engem. Csillogó szemmel előadást tart arról, hogy az Amerikai Egyesült Államokért vívott függetlenségi háborúk után a világ első nagy függetlenségi háborúit Latin-Amerikában folytatták. Latin-Amerika ebben több mint egy évszázaddal megelőzte a harmadik világ huszadik században lejátszódó eseményeit. Időnként hozzáteszi: „És ezt elhallgatják Európa középiskolái, néhol még az egyetemek is!" –, mintha valami nagy, nemzetközi összeesküvést akarna előttem leleplezni.

Pedig Carpentier európai szellem, évtizedek óta Párizsban él, itt élt a húszas–harmincas években is, a szürrealista mozgalomhoz tartozott. Az ő generációja úgy kereste helyét a világban, hogy összemérte a latin-amerikai és az európai ered-

ményeket. Nemzedékéhez tartozott Juan Marinello, Nicolas Guillén, Raul Roa, de amíg például Marinello a forradalmat tartotta fontosabbnak, Carpentiert inkább a költészet, az irodalom és a zene vonzotta. Ezt bevallja nekem is, pedig nem biztos, hogy ezzel jó pontokat szerez a kubai kormánynál. Az irodalom mellett persze mindig politizált is, 1927-ben börtönbe zárták mint kommunistát. Az európai szürrealizmus Európában kereste a csodákat, Carpentierék Latin-Amerikában találták meg. A szürrealizmus segítségével Amerika csodás valóságát fedezték fel, ezt kapcsolták össze a szocialista elképzelésekkel.

Amikor fiatal korában Párizsban élt, akkor is Latin-Amerika érdekelte, mint később az argentin Julio Cortázart. Európából szemlélve földrészét, egyszerre kívülről és belülről elemezve az eseményeket, árnyaltabb képet alakíthatott ki Latin-Amerikáról, mint sok kortársa. Számára a szürrealista csoda nem az embertől független földöntúli jelenség volt, hanem értelmezhető része a valóságnak. Ebben az értelemben szerinte Borges elbeszélései sem szürrealisták, hiszen az argentin mester szinte matematikai pontossággal mindent kiszámít, átgondol és filozofikusan megszerkeszt. Márpedig ennek semmi köze a hagyományos szürrealizmushoz. A szürrealizmus Carpentier számára a barokkal, az áradó nyíltsággal, a nyílt formákkal, a végtelenséggel rokon. Ezt a stílust más írók is fölfedezték aztán a latin-amerikai valóság gazdagságának leírására.

Miközben Carpentier mesél, azon töprengek, hogy egy ilyen művelt és fényes elme hogyan lehet ilyen szemellenzős a politikában (mellesleg ezt apámnál sem tudtam soha megérteni), de a kubai mester világhírű művészként még funkciókat is vállalt. „Az író csakúgy a hivatásának élő ember, mint a többi, legfeljebb ő tintával dolgozik, mert ez az, ami örömet szerez neki, s mert azt hiszi, ezt jól tudja csinálni – feleli higgadtan. – De ha kitör a forradalom, és alkalom kínálkozik arra, hogy jobbítsunk a tömegek sorsán, fontosabb a forradalom szolgálata, mint könyveket írni."

Egy tanulmányban olvastam egyszer, az irodalomtörténészek szerint Carpentier csak politikai megnyilatkozásaiban ilyen lelkes, a regényeiben rendszerint sokkal pesszimistábban nyilatkozik a történelemről. „Ez butaság – válaszolja, amikor megemlítem neki. – A történelem nem pesszimista vagy optimista, csak mi lehetünk azok. A történelem... nos, az olyan, amilyen."

Búcsúzkodom. „Haragszik még rám?" – kérdezem. „Nem, fiacskám, hiszen hallod, tegezlek, és tudod, felénk ha egy idős ember letegez egy fiatalt, az a barátság jele. De az embernek annyi dolga van. Ma délelőtt is egy tárgyalást és egy egyezmény aláírását mondtam le miattad. Végül is – ütögeti meg a vállam –, egész jó kis interjút készítettél. Te nem vagy profi, ugye?!"

És zavaromban még meg is köszönöm, amit mondott. Hiszen ha annyira utálja az újságírókat, nyilván bóknak szánta.

Regény, regényírók nélkül

García Márquezt egyszer egy társaságban azzal ugratták a barátai, hogy meglehetősen nehéz dolga van, ha ki akar találni valami olyat, bármi förtelmes vagy fantasztikus legyen is, amit valamelyik latin-amerikai diktátor meg ne tett volna. Az író elgondolkodott: „Föltételezem, egyiküknek sem jutott eszébe megsüttetni a hadügyminiszterét, aztán úgy szépen egybesütve, egyenruhában, a kitüntetésekkel, ezüsttálcán föltálalni egy díszvacsorán a nagyköveteknek és a püspököknek." Sokan úgy találták, ez az ötlet is legfeljebb enyhe túlzás volt. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy a fantasztikusnak, a csodálatosnak, a mágikusnak olyan nagy szerepe van a latin-

amerikai irodalomban. Az irodalomtörténészek jelentős része ezt azzal magyarázza, hogy amíg Európában a kapitalizmus fokozatosan alakult ki, és a modern polgári regény is a kapitalizmussal együtt fejlődött, addig Latin-Amerikában a feudális vagy éppenséggel őskori viszonyokba robbant bele a huszadik századi modern kapitalizmus. A váratlanul megjelenő gazdasági és technikai eredmények megmagyarázhatatlan csodáknak tűntek. Gondoljunk a *Száz év magányra*: ha Melquíadés a jég vagy a mágnes puszta látványával el tudja kápráztatni Macondo lakóit, miként hathatott társadalmi méretekben a teljes fegyverzetében megjelenő nagyipar vagy nagyipari mezőgazdaság Kolumbiában, Venezuelában, Brazíliában. De a fél világot behálózó olaj- és banántársaságok több tízezer tonnás tankhajóiról vagy Caracas, Bogotá, Saõ Paulo felhőkarcolóiról nézve ugyanilyen képtelenül meseszerűnek tűnt az őserdők mélyén ma is létező őskor.

Más eredete van a fantasztikusnak például az argentin Borgesnél vagy Cortázarnál. A La Plata vidéki nagyvárosok, Buenos Aires, Montevideo életformáját, Argentína, Uruguay fejlődését nagymértékben meghatározták az európai bevándorlók. Erről akartam Párizsban beszélgetni Cortázarral, és ezért reménykedtem, hogy találkozhatom Borgesszel.

A képlet persze nem ilyen tiszta, mint ahogyan az első pillantásra tűnik. Luis Alberto Sanchez nemrég még azt mondta: „Latin-Amerika regény, regényírók nélkül." A latin-amerikai irodalom is végigment a patetikus nemzeti romantikán, az irodalmi népiességen, a történelmi dokumentarizmuson, amíg a kulturális hagyományok és a modern irodalmi eredmények vegyüléke bele nem robbant a huszadik századi világirodalomba. Meséltem az anekdotát a latin-amerikai országról, ahol állítólag még néhány évtizeddel ezelőtt is ingyen utazhattak a költők az autóbuszon. A történethez hozzátartozik: csak a költők, a regényíróknak jegyet kellett váltaniuk!

García Márquez ropogósra sült hadügyminisztere nemcsak elképesztő, de kegyetlen ötlet is. A mexikói Carlos Fuentes figyelmeztet rá, hogy Heine megénekelhette romantikus érzelmeit a megszelídített Rajna partján, Goethe álmodozhatott a lélek békéjéről az Alpok ösvényein, de vajon kinek jutna eszébe lélekről filozofálni egy vérengző piranhákkal teli vad folyó partján, miközben nem tudhatja, melyik pillanatban lő a hátába mérgezett nyílvesszőt egy mezítelen jibaro indián. Melville-től Faulknerig az észak-amerikai irodalom azzal van elfoglalva, hogy az ember hogyan tudja meghódítani a természetet anélkül, hogy leigázná. Turgenyevtől Solohovig az orosz irodalomban a természet, a szülőföld: „Anyácska", amely változatlanságával nyújt menedéket a lelki vagy a valóságos háborúktól meggyötört ember számára. Rousseau-tól Thomas Mannig a nyugat-európai irodalomban az ember a természethez való viszonyában is megmérettetik. A latin-amerikai ember nem tud harmonikusan együtt élni sem a kietlen pampával, sem a bevehetetlen, kiismerhetetlen dzsungellel. José Eustasio Rivera hőseit annak idején „elnyelte az őserdő", García Márquez Macondója a valóságban nem létezik, de az Aracataca környéki parasztok számára a szó annyit tesz, mint távoli, elátkozott vidék, „ahonnan vissza sose térhetsz", ahol az ember eltéved, elnyeli a mocsár.

A szélsőséges természeti körülmények, az ezzel járó életformák kiélezett társadalmi viszonyokkal párosultak, és európai szemmel végletesen nyers érzelmekben csapódtak le.

Latin-Amerikában a spanyol, portugál és angol gyarmatosítók uralma alóli felszabadulás nem járt együtt a nemzeti öntudat és különösen a burzsoázia önismeretének kialakulásával, ami Európában a modern művészet fejlődését meghatározta, a hódítókat a kontinens országainak többségében bennszülött diktátorok váltották fel. Amikorra az európai regényben a polgárság már Tom Jonestól Adrian Leverkühnig

végigjárta a feltörekvéstől a pokolra szállásig tartó útját, a latin-amerikai országok többségébe még éppen csak kezdett beszivárogni a nagytőke. A 30-as években, leszámítva azokat az országokat, ahol jelentős európai bevándorlás volt, mint Argentína, Uruguay, Chile és ahol kisebb irodalmi köröknek közvetlen kapcsolatuk volt Európával, mint például a kubai Carpentiernek Párizzsal, a latin-amerikai országokban a regény egyet jelentett a vidéki életforma realista feldolgozásával, a régi romantikus hatások és a modernizmus ismételgetésével. Közben a kontinens gazdasági életében óriási változások kezdődnek. A kőolajra, ónra, rézre, salétromra nemzetközi ipari nagyhatalmak, a kávéra, cukorra, banánra internacionális mamuttársaságok szerveződnek. Többmilliós világvárossá fejlődik Santiago, Buenos Aires, Saõ Paulo, Rio de Janeiro, Caracas, Mexikóváros. Az új jelenségek új témák és új stílus elé állítják a művészeket.

Egyszerre hat a modern európai és az észak-amerikai irodalom. A hagyományok hiánya most végre valami előnyt jelent: az új eredmények befogadását nem nehezítik a betokosodott irányzatok. A hirtelen fölsejlő társadalmi, politikai alternatívák azonban bizonytalanságot keltenek az értelmiség egy részében.

A fantasztikus Cortázar

Julio Cortázar egy fejjel emelkedett a párizsi Neruda-ünnepség többi vendége fölé.

A kérésemnek, hogy adjon interjút, nem örült, de megállapodtunk, az előadás után rövid időre a rendelkezésünkre áll. Az ünnepség után már kifelé igyekezett a kapun, amikor utolértem. „Tudja, interjút ígért!" Elfelejtette. Vonakodva, de már-már belement a beszélgetésbe, amikor megértette, tévé-interjúról van szó. „Ne haragudjon, de nem érzem jól magam. Kár, hogy nem szólt előre, talán majd egy másik alkalommal!" – mondta szelíden és kérlelőn, nem volt szívem erőszakoskodni, inkább csak úgy magam elé motyogtam: valójában miatta jöttem Párizsba, mert évek óta szeretnék vele interjút készíteni. „És miért nem telefonált?" – kérdezte Cortázar. „Most azért nem telefonáltam, mert chilei barátaim az Araucaria szerkesztőségében azt állították, közvetítették a kérésemet – Cortázar csóválta a fejét –, korábban pedig egyszer már telefonáltam, de ön csak annyit mondott: „Ez Julio Cortázar lakása, nem vagyok itthon, a búgó jel után hagyjon üzenetet, vissza fogom hívni." A címére is emlékszem: rue Saint-Honoré 68." Cortázar fáradtan elmosolyodott. „Ez nem mostanában lehetett, mert három éve elköltöztem a Saint-Honoréról." „Öt éve volt – feleltem –, azóta üldözöm, de úgy tűnik, most is hiába."

Közben Lukin Sanyi odaért a felszereléssel, s minthogy ő még ott tartott, hogy az író interjút ad, kérdőn intett a szemével, hova tegye a kamerát. Tanácstalanul Cortázarra néztem, egy pillanatig gondolkodott, aztán aprót sóhajtott: „Nem bánom, de ugye csak röviden, mert betegágyból keltem fel!"

Egy filmkazettányi időm volt a beszélgetésre. Amíg a kamera felkészült, sebesen rövidíteni kezdtem agyamban az elképzelt interjút. Évek óta szeretnék beszélgetni vele – órákat könnyen tudnék, de mi legyen tíz percben?

A latin-amerikai prózában az argentin irodalom szakadt el legjellegzetesebben a barokktól, attól a buja áradástól, amiről Carpentier is beszélt.

A barokk különböző formái föltűnnek a mai latin-amerikai prózában is Brazíliától Perun, Kolumbián és Venezuelán át Mexikóig és Kubáig. Az argentin irodalomban valószínűleg a „nagy mágus", Borges hatására és később Cortázar sikerei nyomán a XX. századi prózában nem játszik lényeges szerepet a barokk. Annál inkább a fantasztikum és a mélypszichológia.

Cortázar számomra a gyökértelenséget jelentette sokáig, az ezzel együtt járó szabadsággal és érzelmi kiszolgáltatottsággal. A szabadsággal, ahogy az író a fantáziájával és az irodalmi nyelvvel bánik, és az érzelmi kiszolgáltatottsággal, ahogy szépségre, intim emberi kapcsolatokra, gyökerekre vágyik szinte minden írásában. Brüsszelben született diplomata szülőktől, kamasz- és felnőttkora jó részét Buenos Airesben töltötte, de már évtizedek óta Párizsban él. A modern argentin irodalom engem kissé arra a viccre emlékeztet, amelyben Kohn bácsi állandóan hol kivándorlási, hol hazatérési engedélyt kérvényez, míg végül az illetékes szervnek elfogy a türelme; fölszólítják, döntse már el végre, hol érzi jól magát: odakinn vagy itthon? Mire Kohn bácsi széttárja a kezét: Kérem szépen, az az igazság, hogy én leginkább útközben érzem magam jól...

Cortázar azt állítja, ez nem az ő esete. Igaz, negyed százada Párizsban él, Európában is született, de számára Párizs csupán lakóhely, ő ízig-vérig latin-amerikai írónak tartja magát, szépirodalmat sohasem írt más nyelven, csak spanyolul.

Kevesen tudják olyan lírával, iróniával és emberséggel megmutatni a dél-amerikai értelmiség gondolkodásmódját, mint Cortázar a jobb híján „fantasztikusnak" nevezett elbeszéléseiben, regényeiben.

Ennek azért van különös jelentősége, mert a latin-amerikai irodalom nemigen fordított gondot a hősök belső jellemzésére. Többnyire még Carpentier és Vargas Llosa is elkerüli. Ez feltehetőleg annak a naturalista hagyománynak az öröksége, amely a lélektant összeegyeztethetetlennek tartotta a szociológiai leírásokkal. A latin-amerikai írók többsége – még García Márquez is – inkább atmoszférát teremtett, mint jellemet. A kolumbiai író szubjektív hangú ugyan, de a szubjektív hang az elbeszélőé. García Márquez mesél, Cortázarnál az irodalom célja nem a mesemondás, hanem – ahogy Lukács írja a polgári irodalomról – az ember és a világ közti gyökeres szembenállás fölszámolása.

1962-ben megjelent legnagyobb regénye a Rayuela, azaz *Ugróiskola* – magyarra sajnos még nem fordították le – három terjedelmes részből áll. Az első rész címe *Onnan*, és a Párizsba emigrált latin-amerikai művész értelmiség gyökértelenségét mutatja be. A második rész címe: *Innen*. Buenos Airesben látjuk viszont a hősöket, és kiderül, ezek az emberek, akik Európában túlságosan latin-amerikaiak voltak, Dél-Amerikában viszont megátalkodottan európaiak. A harmadik részhez – *Amonnan* – néhány új fejezettel kiegészítve, egy megadott táblázat szerint más sorrendben újra kell olvasni az első és a második rész fejezeteit.

Matematikai pontossággal megszerkesztett pszichológiai regény, az író ráadásul minden stílust fölsorakoztat, amit a regényirodalom addig kimunkált, megtoldva azzal a nyelvteremtő szenvedéllyel, amely a legjobb latin-amerikai írókat jellemzi, s amelyre föltétlenül szükségük volt, hogy az akadémikusokkal szemben kialakítsák a korszerű prózanyelvet. Az olvasó persze kalandos próbatételeket kénytelen kiállni, például az egyik fejezetben minden páratlan sorból más-más történet bomlik ki, de a néhány oldalt valójában úgy kellene olvasni, hogy az ember az egyik szemével az egyik sort, a másikkal a másikat olvassa szinkronban...

Az olvasó kínzását a modern próza már régen kitalálta, a kései utódok a mai napig kérődznek rajta a korábbi eredményeket kevéssé ismerő olvasók széles örömére, de kevés olyan regény született, mint Cortázaré, ahol technikai bravúr és bonyolult szerkezet ilyen szervesen együtt él a tartalommal. A mélypszichológia és a líra fordul át fantasztikusba. A hősök akár Kelet-Európából is ismerősök lehetnének.

Egyik első írása, a *Távoli társ* Budapesten játszódik. Egy nőről szól, aki naplót ír az életéről, és egyszer csak úgy érzi, van egy hasonmása valahol a világ másik részén. Pontosabban még egy él belőle. Időről időre úgy véli, híreket kap ettől a hasonmásától, attól a másik asszonytól a világ túlsó pontján, akit nem ismer. Nem tudja pontosan megmondani azt sem, hol él, de úgy érzi, talán Budapesten. Cortázar azt mondja, nem emlékszik már arra, miért éppen Budapestet választotta helyszínül, ahol még sohasem járt. A novella 40 éve született.

García Márquez és Miguel Angel Asturias regényeiről beszélgetünk, megpróbálom kiszedni az argentin mesterből, szerinte mi a különbség az ő, valamint a kolumbiai és a guatemalai író fantasztikusról, mágikusról vallott elképzelései között. Julio Cortázar azt mondja: „csodálatos" a mese világa, az a világ, amelyben a gyerekek élnek. A „fantasztikus"-ban inkább mi, felnőttek élünk. „Ez a helyszín – mondja titokzatosan –, ahol most beszélgetünk, például teljesen szokványos környezet, de fantasztikus esemény itt is történhet. Például amikor ön majd lejátssza ezt a magnószalagot, kiderül, nem is én beszélek rajta, hanem valaki más. Esetleg más dolgokat hall, mint amit most elmondok. Én sohasem zárom ki ezeket a lehetőségeket."

Bólogatok, pedig nem vagyok biztos benne, hogyan érti ezt. Aztán rájövök, máris megértettem: gondolt valamire, mondott valamit, én meg lehet, egészen mást hallok ki belőle.

Arról nem is szólva, mit fognak ebből kihallani a nézők. „A valóságban sok minden történik, amit észre sem veszünk, ami mellett elmegyünk, mert mindannyian Arisztotelész tanítványai vagyunk, és a nyugati kultúrán nevelődtünk. De egy kicsivel több képzelet kellene, és akkor nem mennénk el azok mellett az események mellett, amit könnyedén csak véletlennek szoktunk nevezni. Úgy gondolom, másféle törvényszerűségek is vannak a világon, mint amit mi logikának szoktunk nevezni, olyanok, amit ez a logika képtelen felfogni. Ez az, ami szerintem alapja lehet a fantasztikumnak" – fűzi hozzá.

Amikor Cortázar már elment, akkor mondta az egyik chilei költő, hogy az író a napokban temette el feleségét, és ez nagyon megtörte. Valószínűleg ezért húzódozott az interjútól. Amellett valóban beteg is. „Mit gondolsz, hány éves?" – kérdezte a chilei fiú. Nem tűnt többnek negyvenötnél; tudtam, idősebb, mert negyven évvel ezelőtt már novellái jelentek meg, mégis kimeresztettem a szemem, amikor felvilágosított, hogy hamarosan hetvenéves lesz.

Otthon próbát tettem a vágószobában. Faggattam néhány kollégámat, senki sem mondta negyvenöt évnél idősebbnek. Állítólag harminc éve nem öregszik, nem állt meg a növésben, nem ráncosodik a bőre, azért ilyen magas – közel kétméteres. „Szép betegség!" – mondaná az ember borzongva, ha mindez nem járna egyéb panaszokkal is. Persze – és csupán ezért mondtam el – lehet, nem is betegség: hanem ez maga a fantasztikum.

A mottó mint konklúzió:

„A hiba ott lehet, arról a kis tárgyról elfogadtuk, hogy csavar, pusztán azért, mert csavar formája volt."

(Julio Cortázar: *Ugróiskola*)

García Márquez az ezredes ruhájában

Amint bejelentették, hogy az 1982. évi irodalmi Nobel-díjat Gabriel García Márquez kolumbiai írónak ítélték, a telefonhoz siettem, és hívtam Mexikóvárost. Az író húsz éve Mexikóban él, a telefonszámát 1979 óta őriztem a noteszomban. Azóta valahányszor hívtam, hogy legalább telefoninterjút készítsek vele, hívásaim már a szobalányok hálóján fönnakadtak, a feleségéig sem jutottam el. Most a szokásosnál is reménytelenebbnek tűnt a kísérlet, de megpróbáltam: végül is mit veszíthetek? – gondoltam. Megint elkéstem. Az író már elrejtőzött az újságírók és a jókívánságokkal ostromlók hada elől az egyik csöndes mexikóvárosi szállodában. Korábbi Nobel-díjasok beszédeit tanulmányozta, és irigykedett a Nobel-díjas vegyészekre, mert azoktól senki sem vár fényes kinyilatkoztatásokat a ceremónián, mégis ünneplik őket. Azon gondolkodott, miként építhetne mondandójába hatásos, de nem túl durva utalásokat Latin-Amerika politikai helyzetét illetően.

García Márquez családjával és szűk baráti társaságával pezsgős vacsorával ünnepelte a telefonon érkezett örömhírt, az én hívásom már csak egy volt a több száz nevetséges tolakodásból. Csupán a világ legjobb irodalomkritikai lapjának tartott *The New York Times Book Review* tudósítójának és egy-két vezető világlap riporterének sikerült utolérnie. Tudtam, ezekkel szemben semmi esélyem, mint ahogyan a Magyar Televíziónak sincs ilyen esetben sansza a BBC-vel, a francia tévével vagy az amerikai televíziós társaságokkal szemben. Maradt a levélírás.

Egyszer kaptam valakitől ajándékba néhány élénk színű borítékot: türkizkéket, égővöröset, narancssárgát. Félreraktam, mert kinek küldeném én ilyet? Most végre hasznomra lehetnek, gondoltam. Az írót bizonyára elhalmozzák levelekkel ezekben a napokban, aligha veszi kézbe valamennyit. Olyat

kell tehát írnom, ami biztosan magára vonja a figyelmét! Kiválasztottam az égővörös borítékot, megcímeztem a stockholmi Grand Hotel címére, ahol évről évre a Nobel-díjasok laknak, és ráírtam Gabriel García Márquez nevét. Csodálnám, ha ez a rikító színű küldemény nem keltené fel a kíváncsiságát, vélekedtem, és beletettem a levelet.

„Tisztelt García Márquez úr!

Évek óta próbálok Önnel találkozni és interjút készíteni, korábban a Magyar Rádió, mostanában a Magyar Televízió számára. Amikor 1978-ban Mexikóban jártam, Ön éppen Kubában volt, azóta is hiába keresem. Úgy tűnik, most alkalmam lesz Stockholmba utazni a Nobel-díj-ünnepségekre. Kizárólag azért utazom a svéd fővárosba, hogy Önnel interjút készítsek. Ha hazám sanyarú gazdasági helyzete ellenére én költségeket nem kímélve elutazom, és üres kézzel térek vissza, belőlem fasírtot csinálnak. Kérem, legyen kíméletes, adjon interjút!

Tisztelettel és üdvözlettel:

Dátum, aláírás"

Úgy számítottam, mire az író Stockholmba ér, a levél már ott várja a szállodában.

A díjátadást megelőző napon érkeztünk Stockholmba. Sikerült megszereznünk a kitüntetettek programját.

„December 9., csütörtök

A Nobel Alapítvány 15.30–17.00-ig fogadást ad a Svéd Akadémián a kitüntetettek, családtagjaik és kísérőik számára. A fogadáson jelen lesznek a Nobel-intézmény képviselői, a Nobel család tagjai és a svéd kulturális élet más kiemelkedő személyiségei."

Hiába kértem telefonon a Grand Hotel portáját, kapcsolják az írót, azt mondták, utasításuk van: idegent nem kapcsolhatnak. A sajtóirodán pedig közölték, nem egyedül bombázom őket, de ők semmiféle interjút nem szervezhetnek, tudo-

másuk szerint García Márquez csak a Svéd Televíziónak ad interjút, a banketten. Hogyan lehet akkor egyáltalán fölvenni az íróval a kapcsolatot?

Egyetlen reményem Gyllensten professzor volt, aki interjút ígért nekem, és aki egyben a Nobel Bizottság elnöke is. A másnapi ceremónián ő ismerteti a kolumbiai író munkásságát, hátha megtesz annyit, hogy beajánl bennünket pártfogoltjánál egy-két szóval.

„*December* 10., *péntek*

A díjátadás ceremóniájának főpróbája 11-kor kezdődik a Concert Hall nagytermében. A díjazottakat személyes kísérőik kísérik a Concert Hallba, ahol találkoznak a Nobel Alapítvány elnökével. A díj átadása pontosan 16.30-kor kezdődik a Concert Hallban. Kérjük, a meghívott vendégek legkésőbb 16.20-ig foglalják el ülőhelyüket. A kitüntetetteket legkésőbb 16.00-ra várjuk a helyszínen. A díjazottak és családtagjaik személyes kísérőjük társaságában érkeznek a szállodából a Concert Hallba, ahol a kitüntetetteket a várószobába, a családtagokat pedig ülőhelyükre kísérik.

A csúcsforgalom miatt célszerű a szállóból legkésőbb 15.30-kor elindulni. A díjazottak (és feleségeik) személygépkocsikkal, családtagjaik és vendégeik autóbuszokkal indulnak a szállótól 15.30-kor. Őfelségük, a király és a királyné, valamint a királyi család többi tagja várhatóan 16.30-kor lép a terembe.

Amikor a királyi család elfoglalja helyét, elkezdődik a ceremónia. A kitüntetettek a Díjbizottság egy-egy tagjával együtt egymás után vonulnak be a terembe.

Miután a díjazottak köszöntötték a királyi családot, helyet foglalnak a színpadon elhelyezett ülőhelyeiken.

Dr. Tore Browaldh, a Nobel Alapítvány Igazgatótanácsa elnökhelyettese megnyitóbeszéde után megkezdődik a Nobel-díjak átadása.

Stig Lundqvist professzor a fizikai,

Bo G. Malmström professzor a kémiai,

Bengt Pernow professzor a fiziológiai vagy orvostudományi,

Lars Gyllensten professzor az irodalmi,

Lars Werin professzor a közgazdaságtudományi eredményt méltatja.

A beszédek svédül hangzanak el. A fordításokat Az 1982. évi Nobel Fesztivál beszédei című kiadványban találhatják meg a díjazottak. Amikor az előadó a kitüntetetteket saját nyelvükön szólítja, tisztelettel kérjük őket, álljanak fel ülőhelyükről, s vegyék át az aranyérmet és a diplomát őfelsége, a király kezéből. Utána, kérjük, ismét foglalják el helyüket a színpadon.

Kérjük, a ceremónia után, mielőtt a díjazottak elhagynák a helyszínt, bízzák az érmüket és a diplomájukat kísérőjükre.

A kijáratnál számozott gépkocsik és buszok várják a kitüntetetteket és családtagjaikat, hogy a City Hallba szállítsák őket. A bankett 18.45-kor kezdődik."

Gyllensten professzor 10 órára várt bennünket. Sokért nem adnám, ha egyszer elrejtőzhetnék a kék tapétákkal borított, aranyozott fehér bútorokkal berendezett tükrös szobában, ahol évente egyszer, zárt ajtók mögött megvitatják, ki kapja az irodalmi Nobel-díjat. Gyllensten professzor arra a helyre ült, ahol a viták során is ülni szokott. „Nagy gondot fordítunk arra, hogy a világ minden tájáról eljussanak az eredmények. Hozzá kell tennem, ez korántsem könnyű feladat. Amikor a Svéd Akadémiát megbízták, ítélje oda az irodalmi Nobel-díjat, a tagok nagyon szkeptikusak voltak, képesek lesznek-e megfelelni ennek a megtiszteltetésnek, mert úgyszólván lehetetlen ilyen esetekben jó döntést hozni. Rendkívül nehéz írókat megítélni. Hiszen a kimagasló vagy egyenesen zseniális művészi teljesítmények valójában összemérhetetlenek. Valamennyinek saját világa és értékrendje van."

Az idei vitákról faggatom. Az akadémiának 60 tagja van, és közülük öten tagjai az úgynevezett Nobel Bizottságnak. Lars Gyllensten professzor a testület elnöke. A Nobel Bizottság feladata, hogy felkutassa az eredményeket és megvizsgálja a világ minden tájáról az akadémiához érkező javaslatokat. A beérkező javaslatok, szakértői vélemények, cikkek és könyvek alapján döntenek a díjakról. Az irodalmi javaslatokat tavasszal bírálják el. Májusban 6-7 név marad a listán, ők az esélyesek. Azt nem árulhatja el, ki volt a hat ember az idén. Ősszel, úgy szeptember táján megkezdődik a végső vita ebben a szobában, ahol ülünk. A vita után szavaznak. Próbálom kiszedni belőle, voltak-e magyarok is a jelöltek között, mert úgy hírlett, Weöres Sándor és Illyés Gyula is rajta volt a listán. Gyllensten professzor udvariasan csak annyit mond: „Alig hiszem, hogy tudna olyan fontos írót említeni a világon, aki ne lenne rajta a listánkon."

Az elmúlt években többnyire azt az elvet követték, hogy viszonylag kevéssé ismert íróknak ítélték a díjat. Az idén másként történt. „Az természetes, hogy nincs a világnak ‚legjobb írója', viszont sok kitűnő író van, és valamennyi nem kaphatja meg a díjat – magyarázza a professzor. – A népszerűeket nem mellőzhetjük pusztán azért, mert ők már népszerűek, a kevéssé ismert, de ugyanakkor kitűnő írók mellett viszont az szól, hogy sok esetben éppen a díj révén kapják meg azt a figyelmet és elismerést, ami világszerte már régen megillette volna őket."

Régi fájdalmunkra terelem a szót, hogy az úgynevezett kis nyelveket, mint a magyart is, kevesen olvassák eredetiben, a mi kiemelkedő íróinknak ezért sokkal kisebb az esélyük a díjra, mint, mondjuk, egy angol, egy spanyol vagy egy német anyanyelvű szerzőnek. A professzor könnyen megérti ezt, hiszen a svéd sem világnyelv, de azt mondja, sok olyan specialistájuk van, aki képes arra, hogy eredetiben olvasson ezeken a nyelveken, és nagyon számítanak a véleményükre, ítéletükre. Természetesen a nagy nyelveken írók közül sem kapták meg sokan, akik megérdemelték volna a legrangosabb elismerést. Nem kapta meg a díjat például Tolsztoj, Kafka és Joyce sem. „Sokan vannak – bólogat Lars Gyllensten. – Mégis úgy érzem, azok többsége, aki megkapta, nagy író, és méltán kapta meg. Néhány hibától eltekintve a döntések helyénvaló és jó döntések voltak. Ezt igazolja a díj presztízse is, amely egyre növekszik a háború óta."

Arról beszélgetünk, miként tudnak védekezni, hogy döntéseiket politikai szempontok ne befolyásolják. A professzor szerint természetes, hogy minden gondolkodó embernek van politikai meggyőződése, így minden emberi döntést lehet politikai szempontok alapján is értékelni. De határozottan állítja, vitáikban csak a saját meggyőződésükre hagyatkoznak, a testület független és nem vesznek tekintetbe külső politikai érveket.

A professzor sietett a főpróbára. Búcsúzáskor hiába céloztam arra, nem is különösen burkoltan, milyen boldogok lennénk, ha szólna egy-két jó szót az érdekünkben García Márqueznek. A Nobel Bizottság elnöke a tőle megszokott csöndes udvariassággal, de nem kevésbé nyíltan hárította el a kérést, mondván, ő csak a ceremónián találkozik az íróval. Magunkba roskadva ültünk. Ez maga a csőd!

Természetesen túlzás volt, amit a rikító levélben írtam, hogy kellemetlenségek érhetnek, ha nem sikerül interjút készítenem, hiszen én mindent megpróbáltam, de a kudarcnak várható volt egy rám nézve sokkal súlyosabb következménye: hogy nem tudok majd a saját szemembe nézni.

Elindultunk a Grand Hotelba. A hallban vastag süppedős szőnyeg, pezsgő élet halk eleganciával. A vitrinekben nercbundák, luxus bőrtáskák várnak a luxus bőr pénztárcákra.

Odamentem a recepcióhoz, és spanyolul kezdtem beszélni, de a portás értetlenül nézett rám. Angolra váltottam: „García

Márquez úr barátja vagyok, föl akarok szólni neki, de elfelejtettem a szobaszámát." A portás első zavarában megmondta.

Az író felesége jelentkezett. Elmondtam, mi járatban vagyok, és hogy már csak az ő közbenjárásában reménykedhetem. Kérdeztem a levelemről is, de nem tudott róla. Végül megállapodtunk, másnap reggel újra hívom, addig megpróbálja kicsikarni a választ a férjéből.

Hazánk nagykövetétől kaptam egy meghívót a díjátadásra. Valóságos kincs: a díjazottak vendégein kívül csak a svéd és a nemzetközi előkelőség, a diplomáciai testület vezetői kapnak meghívást. A század eleje óta Stockholmban decemberben nemcsak a karácsonyt ünnepli a város, a Nobel Fesztivál is – így nevezik a svédek – országos, sőt nemzetközi esemény.

Nobel Alfrédről sokan igazságtalanul csak mint a dinamit feltalálójáról szoktak megemlékezni, ilyenkor nem mulasztják el hozzátenni, hogy végrendeletében lelkiismeret-furdalásból alapította a díjakat. Holott a valóság az, Nobel nem hadi célokra, hanem bányászati hasznosításra folytatta kísérleteit. Tudós akadémikus volt, érdeklődése a természettudományon kívül sok mindenre kiterjedt: verseket, drámákat írt, hatalmas könyvtára és képgyűjteménye volt. A tudós vegyész Svédországban nemzeti hős.

A Nobel-díj körüli vitáknak a politikai megítélésen túl az egyik oka, hogy az alapítás óta számos új tudományág indult fejlődésnek, és a művészek közül is csak az írók kaphatnak, de a hagyományos tudományágaknak sem mindegyikében ítélnek oda díjat. Nincs történelmi vagy matematikai Nobel-díj (az utóbbi állítólag azért nincs, mert a díjalapító feleségét elcsábította egy matematikus), sok esetben pedig a tudományágak érintkezése, átfedése miatt nehéz eldönteni, egy-egy kiemelkedő felfedezés orvosi, kémiai, esetleg biológiai teljesítménynek számít-e. A közgazdaság-tudomány fejlődése hívta életre az úgynevezett Nobel Alfréd-emlékdíjat, ami

ugyan nem szerepel a végrendeletben, nem is abból a tőkéből fedezik, de a fizikai, a kémiai, az orvosi és az irodalmi Nobel-díjjal azonos erkölcsi és anyagi megbecsülést jelent, és amit a többi díjjal együtt a svéd király ad át. A béke Nobel-díjat, a végrendeletnek megfelelően, minden évben a norvég parlament ítéli oda és Oslóban adják át.

A férfiak frakkban vagy szmokingban, a hölgyek estélyiben érkeztek a Concert Hallba. A színpaddal szemközti páholyban egy televíziós stáb állította össze a felszerelését. Fekete hajú, napsütötte bőrű férfiak; aligha a svéd kollégák... A Kolumbiai Televíziótól voltak. Dokumentumfilmet készítettek neves honfitársukról. Kérdeztem, nem sündöröghetnénk-e oda, amikor az interjút készítik, hátha cseppen-csurran nekünk is néhány mondat. De ők most nem készítettek interjút, már megtették otthon, csak az eseményről forgattak.

Jobb híján azzal vigasztaltam magam, pompás helyem van, az első emeleti páholyban, közvetlenül a színpad felett ültem, alattam néhány méterre, nekem háttal a király és a királyné, szemközt a díjazottak. Még a földszint első soraiban ülők arcát is láthattam. Ahogy az arcokat fürkésztem, megakadt a szemem García Márquez feleségén. Azonnal megismertem, sok fényképét láttam már. Az asszony is éppen felém nézett, aztán elmosolyodott, és integetni kezdett. Mi ez?! Még kiderül, lelkes nézője a Stúdió '82-nek! – gúnyolódtam magamon, amikor észrevettem, hogy a mellettem ülő frakkos úrral váltanak jelbeszédet. A férfi spanyolul szólt a mellette ülőhöz. Bemutatkoztam. „A hölgy, akinek integetett, ugyebár Mercedes asszony, García Márquez úr felesége?" Valóban ő volt az. Az úr pedig kolumbiai szenátor, az író közeli barátja, aki a díjátadásra érkezett a svéd fővárosba. „Látja, micsoda véletlen – mondtam –, én is éppen García Márquez miatt jöttem!" Elmeséltem, hányféle módszert eszeltem ki eddig, hogy a közelébe jussak. Jaime Castro szenátor türelmesen végighallga-

tott, de nem szólt semmit. Ültünk és vártuk, hogy elkezdődjön az ünnepség. Én meg feszengtem: legalább utalna rá, hogy segíteni fog, végül is neki ez igazán semmiség lenne. Fordított helyzetben én biztosan a segítségére sietnék. A végén elfogyott a türelmem, és halkan fölnevettem. „Tudja, min nevetek?" – kérdeztem. „Min?" – kérdezett vissza. „Azon, hogy ha végre ilyen szerencsém van, hogy a Nobel-díj átadásán García Márquez egyik legjobb barátja mellett ülök, és ezek után sem tudok vele interjút készíteni, akkor én egy hülye vagyok!" A szenátor kicsit meglepődött, aztán megkérdezte, mit olvastam García Márqueztől. Szabályosan levizsgáztatott. Úgy tűnik, elfogadhatóan vizsgáztam, mert végül megkérdezte, hány perces interjúra gondolok. Mondom, tíz percre. „Öt perc!" – mondta ő. „Nyolc!" – próbáltam alkudni.

Megállapodtunk, hogy mire másnap reggel fölhívom Mercedes asszonyt, ő is beszél velük. Elkezdődött az ünnepség. Rokonszenves ceremónia, mentes mindenféle hivalkodástól. Az eredményeket egy-egy svéd professzor méltatta rövid, közérthető beszédben. Minden egyes díjat rövid zenei tétel választott el a másiktól, a műveket a Stockholmi Filharmonikusok Zenekara tolmácsolta.

A kitüntetettek – fizikából Kenneth G. Wilson, kémiából Aaron Klug, orvostudományból Sune Bergström, John R. Vane és Bengt Samuelsson megosztva, irodalomból Gabriel García Márquez, közgazdaság-tudományból George J. Stigler – sorra átvették a díjat, valamennyien frakkban, kivéve a kolumbiai írót, aki fehér vászonruhában, kezében egy sárga virággal vett részt az ünnepségen.

Este Szalai András operatőr barátommal az egyik kis stockholmi bárban néztük a tévéközvetítést a bankettről. Ez már korántsem tűnt olyan kulturáltnak és visszafogottnak. Igaz, nehéz jó műsort készíteni arról, hogy pár száz ember estélyi ruhában vacsorázik néhány hosszú, díszesen megterített asztal mellett. García Márquez is láthatóan feszengett. Különösen amikor svéd kollégám tolmács segítségével rövid interjút készített vele. A második idétlen kérdés után az író odafordult a tolmácshoz, és spanyolul azt kérdezte tőle: „Na és mi lesz az utolsó kérdés? Mert ami most következik, az az utolsó kérdés lesz!" A tolmács a megjegyzést nem fordította svédre.

„*December 11., szombat*

Kérjük a Nobel-díjasokat, vegyék fel a díjjal járó összeget a Nobel Alapítvány Sturegatan 14. alatti irodájában. Ez alkalommal tisztelettel kérjük a kitüntetetteket, hozzák magukkal azokat az adatokat, amelyekre szükségünk van a *Les Prix Nobel 1982* című évkönyv összeállításához.

A családtagokat is szívesen látjuk az eseményen.

A Nobel Alapítvány irodájában történt látogatás után a díjazottakat kísérőik a megfelelő bankhoz kísérik, hogy a készpénzt csekkre válthassák vagy számlájukra átutalhassák."

Reggel tíz órakor telefonáltam. Ismét Mercedes asszony vette fel. „García Márquez – így hívta a férjét – még alszik – mondta. Otthon mindig hajnalban kel, de most az izgalomtól úgy ki van merülve, hogy tíz óra van, és még mindig nem ébredt fel. Évek óta nem fordult vele elő ilyesmi." Mercedes asszonnyal megtárgyaltuk az előző napot, elmondtam, hogy barátjuk, Jaime Castro szenátor mellett ültem, s minthogy a megjegyzésemre meglepetéssel reagált, arra a következtetésre jutottam, hogy a szenátor, eddig legalábbis, nem szólt neki. Talán csak a férjének... Kicsit udvaroltam Mercedes asszonynak, hogy láttam a tévében, milyen csinos volt a banketten. Pár perces beszélgetés után végre elhangzott a várva várt mondat. „Nem tudom, mit fog szólni a férjem, mert eddig erről még nem beszéltünk, de legyenek itt délután 5 órára, és fog adni önöknek egy rövid interjút."

Már háromnegyed ötkor ott voltunk, nehogy elkéssünk. Az író szobájában legalább harmincan ültek, latin-amerikai nők, férfiak: a baráti társaság. Ott volt a szenátor is. „Láthatja, itt nem lehet – mondta García Márquez –, inkább a hallban! Ha készen vannak, kérem, szóljanak be!"

„Öt perc, ugye?" – kérdezte, mielőtt elkezdtük az interjút. Mégis szólhatott neki a szenátor?!

Az előző esti ünnepségről kezdtünk beszélgetni. Mindenki az előírás szerinti frakkban volt, kivéve őt, aki – kicsit teátrálisan, de kétségkívül vonzón – fehér vászonruhában, a kezében egy sárga virággal vette át a díjat.

García Márquez elmesélte, ebben előre megegyeztek a Svéd Akadémiával. Megfigyelte ugyanis, hogy annak idején Rabindranath Tagore hindu ruhájában, de a japánok, az arabok és az afrikaiak is nemzeti viseletükben jelennek meg a gálaünnepségeken. A Karib-térségnek is van nemzeti viselete, amit a környező országokban ugyan másként hívnak, de ez az a ruha, amiben a nagyapja járt, ez az a ruha, ami *Az ezredes úrnak nincs aki írjon* című művében szerepelt, amiben Aureliano Buendia járt a *Száz év magány*ban, úgyhogy úgy érezte, bőségesen van rá oka, hogy ebben az öltözékben vegye át az elismerést. Miért kellene neki egy más földrész más társadalmi osztályának gálaöltözékében megjelennie, gondolta. Megállapodott a Svéd Akadémiával, hogy saját kulturális hagyományaiknak megfelelően öltözik az eseményen. És ezzel nemcsak egyetértettek, de még örültek is neki, teszi hozzá.

„És miért vitt a kezében egy sárga rózsát?" – kérdezem. „Ez a legszebb virág, ami létezik – feleli. – És mert ilyen szép, egy babonát tulajdonítottam neki. Meggyőztem magam arról, amíg a kezemben egy sárga rózsát tartok, semmi baj nem történhet velem. Ezt a babonát kiterjesztettem a szép nőkre is, de lássa be, a virág azért mégis egyszerűbb, mint egyre-másra újabb és újabb szép nőt keresni, és azokkal járkálni karonfogva, mint könyvemben az ezredes."

Azt gondoltam, ő kérte, hogy a zenekar Bartók-zenét játsszon, mielőtt a díjátadási ünnepségen rákerül a sor. Azt feleli: a valóság jobb ennél. Az ünnepség szervezői kikutatták, ki a kedvenc zeneszerzője, ezért játszották a zenekari Concertót. Van más Bartók-mű, amit jobban kedvel, de a negyedik tétel, amit játszottak, nem csupán gyönyörű volt, hanem kitűnően illett is az eseményhez. Boldog volt, hogy kedvenc zeneszerzőjét hallgathatta közben. „Aki egyben Önnek földije is!" – teszi hozzá nevetve.

Feltűnt, hogy mindenki máshoz angolul szóltak, csak hozzá beszéltek franciául, noha a kolumbiai író is tud angolul. Azt hittem, ezzel is tüntetni akart az amerikaiak ellen, akikkel annyira elmérgesedett a kapcsolata, hogy volt idő, amikor be sem engedték az USA-ba. García Márquez azt felelte, ennek egyszerűen az volt az oka, hogy ő rosszul beszél angolul, inkább olvas, mint beszél. Így udvariasságból az ünnepségen is franciául szóltak hozzá. Ennek egyébként gyakorlati oka is volt. A díjazottnak értenie kell a szövegnek ezt a passzusát, különben nem tudná, mikor kell fölállnia, ami hozzátartozik a ceremóniához.

Motoszkált a fejemben, amit a sárga virágról mondott, hogy babonából választotta és vitte a kezében: valóban babonás a magánéletében, vagy ez is csupán része García Márquez zseniális mítoszteremtő képességének?

„Nézze, hogy mondjam... – keresi a szót. – Nem hiszem, hogy a babonáknak lenne valóságos alapjuk, de mégis követem a babonákat, mert bizonyos magaviseletet, szokásrendszert követelnek az embertől, amire szükségünk van, hogy legyen valami kapaszkodónk az életben. Persze nem is kell nagyon erőltetnem magam, hogy kövessem ezeket a babonákat, mert érdekelnek, noha azért messze nem foglalkozom velük annyit, mint most gondolhatja. De tudja, mi a furcsa az egészben? – kérdezi, és már nevet a szeme. – Bár nem hiszek a babonákban, eddig mindig beváltak..."

A kolumbiai író évekkel ezelőtt, a chilei puccsot követően egy nyilatkozatában kijelentette, tiltakozásul addig nem fog írni, amíg Pinochet hatalmon lesz. Közben teltek-múltak az évek, valóban hallgatott néhány évig, de az utóbbi időben sorra jelennek meg a művei. „Miért döntött úgy, hogy megszegi az ígéretét?" – kérdeztem.

García Márquez azt felelte, amikor esküjét tette, nem számított arra, hogy a diktátor hatalma ilyen sokáig fog tartani, így aztán korábbi döntését a politikai valósághoz igazította, úgy döntött, változtat az ígéretén, ami szép példája a politikai realizmusnak, amit egyébiránt pompás tulajdonságnak tart. Végül is, gondolta, akkoriban a fogadalmának fontos politikai súlya volt, de már megtette a magáét. A gesztus súlyát jelzi, hogy noha már hat-hét éve újra ír, a mai napig emlegetik. Eljutott egy olyan pillanathoz, meséli, amikor rá kellett ébrednie arra is, miközben azért tette le a tollat, hogy ezzel Pinochet ellen tiltakozzon, önmagát ítélte szilenciumra, és a chilei diktátornak szerzett vele örömet. Így aztán semmi kivetnivalót nem talált abban, hogy újra megszólaljon. Végül is egy jó írónak a legfontosabb tette, hogy jól írjon.

Évekkel ezelőtt García Márquez tett egy kijelentést egy interjúban, amit akkoriban fölírtam magamnak, mert nagyon tetszett. Így szól: „Minden jó regény végzetesen nonkomformista és felkavaró." Nagyon örül, amikor idézem neki. „Erről van szó!" – kiált fel. A jó művészet többnyire kellemetlen a politikának, mert az a feladata, hogy felrúgja és újragondolja a konvenciókat, amit gondolkodás nélkül elfogad a hétköznapi ember, a politikusoknak pedig végre hasznosítaniuk kellene azokat az elemzéseket, amelyeket az irodalom a művekben sugall.

Talán kevesen tudják, a kolumbiai író filmfőiskolát végzett Rómában 1955-ben, előtte újságíró volt. A Nobel-díj összegének tetemes részét is egy olyan újságíró-alapítványra akarja

hagyni, amely lehetővé teszi, hogy tehetséges, fiatal latin-amerikai újságírók egy politikától független, jó lapot indítsanak. Újságírói tapasztalatai segítették abban, hogy hihetőbbé tudta tenni regényei realista részleteit. Még a fantasztikus részletek is hihetőbben hangzanak, ha precíz nyelven írják. A mozival más a helyzet. Egy ideig forgatókönyvírással kereste a kenyerét, mégsem szereti, ha a regényeiből film készül. A regény olvasásakor az olvasó elképzeli a helyszínt és a figurákat. A képzelethez képest a film valósága szükségszerűen szegényesebb. Csak azok a történetek igazán jók ebből a szempontból, amelyeket eleve forgatókönyvnek írnak.

Éppen arról beszélgettünk, véleménye szerint mi lehet az oka annak, hogy a jelenlegi racionális és mechanikus világunkban olyan nagy sikere van a mítosznak, amikor kifutott a filmkazetta. Még befejezte a mondatot, hogy az embereknek valószínűleg szükségük van mítoszokra, és úgy tűnik, ma az irodalomban, főként a latin-amerikai irodalomban találhatják meg.

„Azonnal kazettát cserélünk!" – nyugtattam. García Márquez zavartan körülnézett, közben a hallban kisebb tömeg verődött össze körülöttünk.

„Öt percről volt szó! – mosolygott kényszeredetten. – Kettőnk közül legalább egyikünk vegye komolyan az ígéretét!"

Én ilyenben sajnos komolytalan vagyok, úgyhogy ő vette komolyan.

Már szaladt volna vissza a szobájába, éppen csak annyi időm volt, hogy előkapjam a *Száz év magány* magammal hozott példányát, és dedikáltassam vele. Egy tucat ember ugrott nyitott könyvvel a nyomomba. Nem akármilyen dedikálást kaptam:

Kepes Andrásnak barátjától, Gabrieltől

Barátjától! Meghatódva néztem a beírást. Valamennyien így voltunk ezzel ott a hallban. Mindenkinek ezt írta be...

Nyári Mikulás

A pálmák bóbiskolnak a párás decemberi melegben. Az Egyenlítőtől délre éjszakánként más csillagképeket látni az égen, és megfordulnak az évszakok. A harmincöt fokos meleg még trikóban is izzasztó, milyen lehet a Mikulásnak a téli bundában! Pedig errefelé Kenyában sem sortban jön a Télapó, ahogy ésszerű volna, és a karácsonyi kirakatokban itt is rénszarvas szán hozza az ajándékokat, ahol havat csak a hegycsúcsokon láttak. Hagyományok, kultúrák, vallások kavarognak Kelet-Afrikában, mifelénk szokatlan békességben.

Fekete Krisztus

Vasárnap van. A mombassai székesegyház előtt ünneplőbe öltözött emberek hűsölnek a fűben, és közben fél szemmel gyerekeiket lesik, akik azon versenyeznek, melyikük tudja hamarébb összepiszkolni a vasalt fehér ruhát, ami szinte világít fekete bőrükön. Bent a templomban afrikai zenére mozognak, táncolnak a hívők, több szólamban énekelnek, dobolnak: szuahéli nyelvű katolikus misét tartanak. A 28 milliós Kenya lakosságának fele évszázadok óta keresztény, karácsonykor ők is Jézus születését ünneplik.

Még Budapestről találkozót kértünk a mombassai püspöktől. Kedvező válaszával a zsebünkben nyugodtan jártuk az országot, amikor elkövetkezett az utolsó nap, a találkozó időpontja. A megbeszélés szerint megjelentünk a székesegyházban, de ott a titkára közölte velünk, a püspök úrnak halaszthatatlan ügyben a fővárosba, Nairobiba kellett utaznia. Leforrázva álltam. Addigra jártunk már muzulmán, hindu és szikh templomban, készítettünk riportot a helyi törzsi vallásokról és szokásokról, képtelenség, hogy éppen a legnagyobb vallási közösség képviselőjét ne szólaltassuk meg, ráadásul egy karácsonyi műsorban.

A szálloda portáján ráfeküdtem a telefonra, és fölhívtam mindenkit, akiről úgy gondoltam, a segítségemre lehet. Hiá-

ba. Édes jó istenem, fohászkodtam, ahogy válságos helyzetben mindig szoktam, hát kitalálhattam volna Jézus születésnapjára olyan műsort, ami ennél jobban tetszhetne neked, mint ami a vallások közötti békéről szól? És épp most hagysz cserben? Mit rontottam el? Utolsó mentsvárként fölhívtam a mombassai megyéspüspöki hivatalt, és egy angol apácának elsírtam a bánatom. Hát bizony, mondta, nem lesz könnyű jó riportalanyt találni, neki elhihetem. Hacsak nem keresem meg Montero atyát. Az atya varázslatos ember, de már elmúlt nyolcvanéves, évek óta nem találkozott vele, nem tudja, milyen szellemi és fizikai állapotban van. Telefonja sincs, de megadja a kis falu címét, Mombassától egyórányira. Nem volt más választásunk. Késő délután volt, tudtam, két órán belül lenyugszik a nap, és nincs megfelelő lámpánk az esti felvételhez. Reich Laci operatőr barátommal és segédjével, Gavajda Petivel bevágtuk magunkat a kocsiba, és elindultunk Montero atyához, hogy még sötétedés előtt odaérjünk.

A mindössze néhány házacskából álló afrikai falu főterén földszintes faház: a templom. Előtte alacsony, ősz hajú, fekete bőrű, vékony ember. Elém jön, mosolyog, mintha várt volna. Értem már, miért kellett nekem ezt a vesszőfutást futni, mert megint a könnyebb megoldást kerestem, a püspök után loholtam, amikor itt várt rám maga az afrikai Szent Péter. A jóisten pedig csak ilyen körmönfont módon tudta ezt a fafejembe beleverni.

Az atya a riporterek álma: okos, szellemes, kedves, jó arcú, izgalmas élete volt és eredeti módon látja a világot. Ha korábban találkozom vele, egészen biztos portréfilmet készítek róla. Most legfeljebb tizenöt percünk lehet a kamera előtt, a nap vészjóslóan zuhan a fák koronája felé. Vagy annyi se, mert az atya sötét bőrű: még több fény kellene ahhoz, hogy jól lássuk. Amíg kollégáim sietve előkészítik a felszerelést, Montero atyával benézünk a kis földszintes templomba, ami

inkább emlékeztet egy földíszített falusi művelődési házra, mint isten hajlékára. Néhány mondatban elmesélem, hogy az afrikai karácsony érdekel.

– Tudja, úgy van ez – kezdi az öreg –, miközben Európa igencsak pogánnyá lett az utóbbi időben, a karácsony mégis élő hagyomány. Nekünk viszont most kell kialakítanunk ezt az érzést az emberekben. Különösen ebben a gyülekezetben, ahol a legtöbben első generációs keresztények.

Mesélem Montero atyának, mennyire élveztük a mombassai népdalos-néptáncos misét, bár számunkra kissé szokatlan volt. Azt mondja, igazán kár, hogy nincs több időnk Kenyában, mert szívesen meghívna egy falusi misére. Náluk is ugyanúgy zenével, tánccal zajlik, de még oldottabb.

– A Vatikán is támogatja ezt – bizonygatja –, meg aztán én is úgy gondolom, hogy az emberek csak akkor fogják Afrikában a magukénak érezni a kereszténységet, ha a szertartásokba belevisszük az afrikai hangulatot és gondolkodásmódot.

Montero atya teljes neve Joao Kapisztranus, vagyis Kapisztrán János. Portugál származású indiai keresztény Goából, hittérítő misszionáriusként érkezett évtizedekkel ezelőtt Afrikába. Évekkel ezelőtt Brazíliában, egy katolikus templomban fekete Krisztust, Kínában pedig kínai Jézust láttam, és ha a félhomályban jól vettem ki, a mombassai székesegyházban és az atya kis templomában is mintha Jézus sötét bőrű lenne.

– A hívők mindenütt szeretnék Jézust olyannak látni, amilyenek ők – mondja az atya. – Amikor Punában, Indiában tanultam – Puna Bombaytől körülbelül 100 mérföldre délre fekszik –, több olyan szentképet láttam, amelyen Szűz Máriát indiai asszonynak ábrázolták, száriban. A képeket egy Fonseca nevű festő készítette, aki annak szentelte az életét, hogy az indiai emberek szemével láttassa Jézust és Szűz Máriát. Mi is megpróbáljuk átvenni ezt a látásmódot, és úgy tekintünk Krisztusra, mintha afrikai lett volna. Persze jól tudjuk, Jézus

zsidó volt, a zsidó Mária fia, és természetesen nem akarjuk a történelmet sem meghamisítani, sem összezavarni, de lélekben nekünk mégis afrikai.

– Az áll a Bibliában, hogy Isten a maga képére teremtette az embert. Akkor most Istennek milyen a bőrszíne: fekete vagy fehér? Esetleg sárga, mint a kínaiak?

Montero atya huncutul elmosolyodik.

– Mi, afrikaiak természetesen úgy gondoljuk, Isten sötét bőrű. Mellesleg a tudományos bizonyítékok is ezt támasztják alá.

– Nem is tudtam, hogy vannak ilyen bizonyítékok – nevetek.

– Ezt könnyebb bizonyítani, mint gondolja. Az őslénytani leletek szerint az első emberek Afrikában éltek. Olduva az emberiség bölcsője, mindannyian onnan származunk. Márpedig ha az első ember, akit Isten a saját képmására teremtett, fekete volt, akkor ő is csak fekete lehet.

Közben én is fekete lettem. Besötétedett. Kicsit beszélgetünk még az atyával a félhomályban, aztán elnézést kér, lefekvéshez készülődik.

Montero atyának igaza van. Mert bármilyen különösen hangozzék is, a tudományos kutatások szerint ez a vidék az édenkert. Ezen a vidéken találta meg Mary Leakey a prokonzult, a majomkülsejű élőlény koponyáját, amely állítólag az ember legközelebbi rokona, és amelynek 20 millió évvel ezelőtt Afrika volt a hazája. A homo habilis maradványait, aki kétmillió évvel ezelőtt élt, és akinek, íme a bizonyság, egyenes ágú leszármazottai vagyunk, a Turcana-tónál találták meg ugyancsak Leakeyék.

Louis Leakey, ahogy az afrikaiak nevezték, a „fehér arcú fekete" szülei a századfordulón érkeztek Angliából. Louis 1903-ban született, és, amikor a büszke szülők megmutatták elsőszülött fiúkat a kikuyu törzs véneinek, azok udvariasan leköpdösték. Márpedig ez nem akármilyen megtiszteltetés: a kikuyuk hite szerint ugyanis aki egy másik ember legkisebb részének, hajfürtjének, körmének vagy akár nyálának birtokába jut, annak hatalma lesz a másik fölött. A kikuyuk tehát önként tették életüket a kisfiú kezébe. Louist a kikuyuk nevelték. Már évekkel korábban, még mielőtt szülei Angliába küldték tanulni, meg volt győződve arról, hogy az emberiség bölcsője Afrika. De cambridge-i tanulmányai elvégzése után hiába próbált afrikai expedíciót szervezni, nem hittek neki. Saját pénzéből látott hozzá a kutatáshoz, és a Nakuru-tó környékén kőkorszaki temetkezési helyre bukkant. Végül feleségével, Maryvel és gyerekeivel, köztük Richarddal eljutott Észak-Tanzániába, az Olduvai-szakadékhoz, ahol 1952-ben megtalálta a Zinjanthropust.

Peter

Mogai (az isten), aki a Kenya-hegyen él, a háromezer méter magas hegyekkel szegélyezett fennsíkot Gikuyunak adta. Gikuyunak született kilenc lánya, akiknek Mogai férjeket teremtett. Tőlük származnak a kikuyuk, és hálából házuk ajtaja azóta is a Mount Kenya felé nyílik. Egyik kísérőnk, Peter a kikuyu törzshöz tartozik, és meghívott, kísérjük haza a hétvégén a családjához Észak-Kenyába.

Ez a vidék az ország egyik legjobb termőföldje. Így aztán nem csoda, hogy a század elején az angolok elvették a kikuyuktól és 999 évi (!) bérletre odaadták háromezer telepesnek. De valahogy még a türelmes kikuyuk sem győzték kivárni, amíg letelik az évezred, és a Mau-mau felkeléssel visszaszerezték földjeiket.

A mintegy negyven kenyai nemzetiségből, egykori törzsekből a hétmilliós kikuyu a mai napig a legnépesebb. Közülük való az első független elnök, Yomo Kenyatta. Peter egy, a Na-

kuru-tó környéki faluból, Kabatiyából származik. A középiskola elvégzése után képesítés nélküli pedagógus volt a városi iskolában, reggel-este két-két órát gyalogolt oda és vissza. Aztán Nairobiban elvégezte a főiskolát. Peter nagyszülei, például a kilencvenkét éves nagyi, még festett, kopaszra borotvált kikuyuk voltak, amilyeneket már csak elvétve lehet látni a hegyekben. Mert miközben a kikuyuk vezették az angolok elleni függetlenségi háborút, ők alkalmazkodtak a leggyorsabban a nyugati kultúrához is. Felvették a gyarmatosítók vallását is, többnyire anglikánok vagy katolikusok, az ősi vallásból csupán néhány apróságot, a férfiak házasság előtti körülmetélését és a többnejűséget tartották meg.

– A nagyapám egyike volt a középső területek kevés gazdag emberének, aztán amikor ott megváltoztak a körülmények, ideköltözött, és megvette ezt a földet – meséli Peter a falujukba érve.

Az elbeszélés alapján én a nagypapa egykori házát tágas, többszobás épületként képzeltem el, de Peter egy kis vályogkunyhóba vezetett be.

– Mindenki ilyen házban lakott. A gazdagok is – mondta Peter, látva csodálkozásomat.

A ház valójában nem is a nagypapáé, hanem a nagymamáé volt, mert a férfiak és a fiúk külön kunyhóban laktak. Ha férj és feleség együtt akart lenni, az asszony átment a férfi kunyhójába. Aztán amikor a nagypapa újabb feleségeket hozott a birtokra, újabb házakat épített. Szám szerint hármat. Az asszonyok házai gyakorlatilag egy konyhából álltak, ott főztek, ott tartózkodtak, ott is aludtak.

– A férfiak be sem teszik a lábukat a konyhába?

– Ha az édesanyám megbetegszik, akkor bejöhetek, hogy ápoljam és főzzek neki – mondja Peter.

A tűzhely három kövön áll, mint hagyományosan. Körülötte guggolnak az asszonyok. Együtt főz a család. Most éppen tea készül. Tejes vizet forralnak, és abba teszik a tealevelet. Maradt még az ebédből is, nézem a fazekat: kukorica, édesburgonya és zöldségek, ahogy errefelé hívják, frió. Nem valami bizalomgerjesztő, de ha valaki megkívánta, esetleg meg tudom szerezni a receptet.

A kikuyuk hagyományosan földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Az előbbi az asszonyok, az utóbbi a gyerekek dolga volt. A férfiak meg harcoltak. Pénz hiányában az általános értékmérő a kecske volt: minden házról, földről vagy asszonyról pontosan tudták, hány kecskét ér.

Peterék tizenketten vannak testvérek. Többnyire középiskolát végeztek, asztalosok, villanyszerelők, farmerek. Ha majd a papa úgy gondolja, szétosztja a földet a fiúk között és maguk gazdálkodhatnak. Össze sem lehet számolni, hány gyereke, unokája van a tizenkét gyereknek. Peter az egyedüli, aki még nem házas. A menyasszonya is kikuyu.

– Mi lenne, ha más törzsből való lenne a lány? – firtatom.

– A szüleim nagyon hagyománytisztelők, ragaszkodtak a kikuyu menyhez. Szerencsére így alakult, de ha nem így lett volna, megmondtam volna a szemükbe, ha nem adnak engedélyt, akkor az akaratuk ellenére nősülök. És ha nem fogadták volna be a feleségemet, akkor a városban élnénk.

A régi vályogháztól nem messze egyszerű, minden stílust nélkülöző téglaház: a szülőké. Esténként átjönnek a nős fiúk is feleségükkel és gyermekeikkel. A kis nappaliban együtt nézi a tévét a család. A kikuyuknál az a szokás, ha a fiúk megnősülnek, a szülői ház mellett építkeznek, a lányok pedig a férjük szüleihez költöznek. Együtt marad a család. Az unokák a nagyszülőktől sok bölcsességet tanulnak és sok szeretetet kapnak, az idősek pedig nem maradnak egyedül, mindig van, aki segítse őket.

Munke

A Rift Valley felől nézve különös formájú a Ngong-hegy: négy csúcs és négy mély völgy váltogatja egymást. Azt beszélik: hiába parancsolt rá Isten a Ngong-hegyre, az egyre csak nőtt és nőtt, majd végül az Úr megelégelte, és öklével odacsapott egyet. Most is jól látszik, ahol a bütykei voltak, ott vannak a völgyek, köztük meg a hegyek. Itt kezdődik a Nagy Hasadék Völgye. A félnomád maszájok országa átnyúlik Tanzániába is. Itt játszódik Karen Blinken regénye, a *Távol Afrikától*, amelyből aztán hollywoodi sikerfilm is készült.

Fiatal barátunk, Munke maszáj, fölajánlotta, ő is elvisz a falujába, akárcsak Peter. Munke művelt fiatalember, élénk eszével már gyerekkorában kilógott társai közül a kis maszáj faluban, ahol született. Akkoriban a kormány úgy határozott, minden faluból egy gyereket iskolába kell küldeni, így aztán őrá esett a választás. A városba került, és ott járta ki az iskolákat. De azóta is hetente visszajár a családhoz, ő tartja el szüleit.

Két órája megyünk az autóval, amikor egy kis földútnál megállít bennünket, hogy innen már gyalog folytatjuk az utat. Kis türelmet kér, és eltűnik egy bokorban, majd néhány perc múlva előkerül egy szál piros lepedőben. Láthatólag élvezi a meglepetésünket.

– Ha hazamegyek, mindig úgy öltözöm, mint az otthoniak – mondja nevetve, miközben európai ruháját berakja az autó csomagtartójába.

Szűk ösvényeken, libasorban vonulunk Munke után.

– Mutatok valamit – mondja, és megáll egy bokornál. – Maszájföldön gyakran kerülhet az ember olyan helyzetbe, hogy nincs mit ennie, tehát jól kell ismernie a növényeket. Tudnia kell, melyik növény ehető, melyik nem. Ezt a növényt például fogkefe helyett használjuk. Nem kell a boltba menni fogkefét venni, csak kijön ide az ember reggel, letör egy ágacskát, és ahol eltöri, ott pontosan úgy néz ki, mint egy kis kefe. Le kell szedni a kérgét és rágcsálni, tökéletesen tisztítja a fogakat és gyógyító hatása is van.

Munke azonnal meg is mutatja, hogyan kell kitisztítani a fogközöket. Valamennyiünknek letör egy-egy ágacskát, mi pedig szorgosan gyömöszöljük fogunkhoz a maszáj fogkefét.

A maszájok hite szerint Isten a tehenet nekik teremtette, s minthogy valamennyi tehén az őstehén leszármazottja, sokáig igen nehezen lehetett rábeszélni egy maszájt, hogy ha bárhol meglát egy tehenet, ne vigye azonnal haza a többihez. A maszájok nagy szerencséje, hogy a légy a legjobb barátjuk, így azután nem zavarja őket, ha folyton ott mászkálnak a gyerekek arcán vagy beleesnek a tejbe. A tehénnek minden részét felhasználják. A falut például puha vastag tehéntrágyaszőnyeg fedi, és az ember nem is gondolná, a tehéntrágyából milyen pompás kunyhót lehet készíteni. Azt mondják, ha a nap kiszárítja, még a szaga is eltűnik. Ottjártunkkor a nap valószínűleg még nem szárította ki egészen... Napokig az orromban éreztem a tehéntrágya szagát, már-már azon voltam, kidobom a ruháimat, mert mosás után is üldözött a szag. Furcsamód ott a faluban néhány perc után hozzászokik az ember, észre sem veszi.

A kis falu szélén tehénbőrből készült kunyhó, maszáj nyelven „ormobor" áll. Nappal lévén benne alszik az éjjeliőr. Amikor új legelőkre érkezik a törzs, először ilyenben laknak, amíg az állatok meg nem termelik a szükséges mennyiségű építőanyagot, és az igazi kunyhó föl nem épül. Tehénbőrből van az ágy is. Miután felépült az igazi kunyhó, az ormobort őrkunyhónak használják, innen figyelik az oroszlánt, a leopárdot, nehogy betörjön a karámba.

Eredetileg arról volt szó, Munke csupán körbevisz bennünket a falujában, de amint beértünk a kunyhók közé, és el-

ment a családját köszönteni, örömmel sietett vissza hozzánk, hogy szerencsénk van, megmutathatja azt is, hogyan zajlik egy maszáj esküvő.

Két férfi a tűzgyújtással foglalkozik. A több ezer éves módszer lényege, hogy kemény fát dörzsölnek össze puha fával, alá száraz gyapotot tesznek. Ezt gyújtja meg a hő. A férfiak látható izgalommal serénykednek, ami érthető, mert csak ha sikeres a tűzgyújtás, akkor lehet elkezdeni a vallási ceremóniákat.

– Ma is vannak még olyan titkaitok, amelyeket idegenekkel sosem osztanátok meg? – faggatom Munkét, akivel a nyoszolyólányok táncára várakozunk.

– Persze, rengeteg – feleli. – De ha bevennénk magunk közé, akkor megtudhatnád az összes titkunkat.

– És ehhez mit kellene tennem?

– Először is el kell jönnöd a nemzetségünkhöz látogatóba. Ott elmondod, mi járatban vagy, ebben az esetben azt kellene mondanod: azért jöttem, hogy befogadjatok magatok közé. Akkor leborotváljuk a hajadat, tehénbőrből csinálunk neked szandált, fákból kinyert nedvek és tej keverékével megmosdatunk, és kihirdetjük: a nemzetségünkhöz tartozol. Akkor megtudhatod az összes titkunkat.

– És milyen jogaim lennének, ha befogadnátok magatok közé?

– Lennének bizonyos kötelezettségeid, de jogaid is. Például tudnunk kellene, körül vagy-e metélve, mert ha nem, akkor ezt végre kell hajtani. Azt is megtudakolnánk, hajlandó vagy-e bizonyos ügyeket támogatni a nemzetségen belül, tudniillik ha valami probléma támad, általában a rokonokhoz fordulunk segítségért.

Tulajdonképpen vonz a dolog, csak a körülmetélés ne lenne!

– Tagja lehetnék például a vének tanácsának is?

– Természetesen. Ha magunk közé fogadnánk, akkor minden jog megilletne.

– Volt már olyan fehér ember, aki a maszáj nemzetség tagja lett?

– Férfit nem ismerek, de olyan nőket igen, akik maszáj férfihoz mentek feleségül. Nem is egyet.

No igen, nekik nem kell körülmetéltetniük magukat, úgy könnyű.

Próbálom kicsábítani a gyerekeket a kunyhókból, mert amint megérkeztünk, úgy eltűntek, mint a kámfor. Végül bevetem a csodafegyvert, amit ilyen helyekre mindig magammal viszek: a cukorkát. Lám, az egyetlen dolog, ami a fejlődő világban is pontosan úgy működik, mint a fejlett társadalmakban. Az ember elővesz egy marékkal, és máris előbújnak a megszeppent gyerekek. Sőt a nagymama is, ő is kér. Aztán beinvitál a kunyhóba. Az ajtó és a kis belső folyosó olyan alacsony, hogy szinte guggolva kell menni, pedig én igazán nem vagyok hórihorgas.

A maszáj kunyhókon nincs kémény. Bent lobog a tűz, az asszony éppen főz. Az apró kunyhóban égő tűznek állítólag az az előnye, hogy belülről is szárítja a tehéntrágya falakat, amitől ez a nemes építőanyag nemcsak megszilárdul, de egyszer majd a szagát is elveszíti. A másik nagy előnye: a kunyhóban olyan csípős füst van, hogy ezt egy rovar nem bírja ki. Fél perc után mi is kitámolygunk könnyes szemmel.

Közben az egyik kunyhó mélyéről előkerül a menyasszony. A lánnyal itt nem jár hozomány, mint mifelénk, ellenkezőleg, ajándékot illik érte adni. Minimum hét tehenet. Mondták is, amikor kiderült, hogy három lányom van, milyen szerencsés, 21 tehenes ember leszek. És azóta ráadásul megszületett a negyedik lányom is. El is képzeltem, amint a lépcsőházban és a körgangon terelgetem haza a bocikat. Irigykednének a szomszédok!

A lány édesanyja apró gyöngyökkel díszített, vörösesbarna lopótökot füstöl belülről faszénnel. Errefelé ez a tejesköcsög, és így tisztítják. Tejet, tehénvért vagy a kettő keverékét tartják benne. A tehénvér állítólag nagyon tápláló. Többnyire nyersen isszák, Munke szerint főzve túl édes. Legalábbis ő sósan jobban kedveli.

– Ehhez minden alkalommal meg kell ölni egy tehenet? – kérdezem, elfojtva megbotránkozásomat.

– Nem – nevet Munke. – Élő tehéntől is lehet vért venni. Jól megkötözzük, megkeressük a nyaki ütőerét, felszúrjuk egy kis nyilacskával, odatartjuk ezt az edényt, és belecsorgatjuk a vért.

– Nem árt a tehénnek? – próbálom lebeszélni az évezredes hagyományról.

– Nem, mert csak az egészségesekkel csináljuk. A gyengékkel, betegekkel soha.

– És milyen gyakran lehet egy tehéntől vért venni?

– Úgy kéthetenként. De rengeteg tehenünk van, így nem kell mindig ugyanazt a tehenet megcsapolni.

Közben megérkezett a vőlegény, nyurga, csupa ín és izom fiú. Munke meséli, hogy szinte valamennyi afrikai népnél a férfiak számára előfeltétel a házassághoz a körülmetélés, vagyis a férfiak nemi szervéről lemetszik az előbőrt, a fitymát. Ez a felnőttkorban, természeti körülmények között egyáltalán nem veszélytelen műtét fényes ünnepség keretében zajlik. Az ünnepeltet műtét közben körülállja a család, a rokonság, a barátok. Ha a körülmetélő nem elég ügyes, elvéti a műveletet, ami akár halállal is végződhet, a rokonság ott rögtön lemészárolja őt is.

A vőlegény bemegy a menyasszony kunyhójába, leoldja a derekáról az övét, és köszönti a menyasszonyt. Kis idő múlva a menyasszony kijön a kunyhóból, leültetik egy kis padra, a lábát megszentelik tejjel és apró növényekkel földíszítik.

– Mielőtt ideértünk – súgja Munke, hogy ne zavarja a szertartást –, a lány egy vallási rítus keretében imádkozott azért, hogy gyerekei legyenek, mivel a gyerek nagyon fontos a maszájok életében. A harcosaink pedig minden reggel imádkoznak, hogy a Jóisten oltalmazza őket, az öregek pedig folyamatosan imádkoznak az egész törzsért. Istenünket En Geinek nevezzük, ami azt jelenti, „ő, aki az életet adja és mindenkit oltalmaz". Sokféle megjelenési formája van, például ő a nap, az ég, de lehet bármi más, ami hatalmas és fényességes.

Az esküvői táncot még megnézzük, aztán elmegyünk, ahogy illendő, hogy a család felszabadultan folytathassa a szertartást és ünnepelhessen.

Az autónál Munke ismét visszavedlik európai ruhájába.

– Szóval lényegében te kettős életet élsz?

– Igen, a városban valóban úgy öltözöm, mint a fehérek, de ez nem valami kényelmes viselet. Ha megengednék, hogy az irodában ezt az öltözetet viseljem, eszembe nem jutna a ruhátokba bújni.

Amit kamera még nem látott

Ali Shee sejk, a nairobi Jaimi-mecset imámja szerint reneszánsza van a muszlim vallásnak. Pedig a kereszténység után amúgy is ez a vallás a legelterjedtebb Kelet-Afrikában, a lakosságnak mintegy 25-30 százaléka a muzulmán, a part menti vidéken pedig évszázadok óta ez a hit a legnépszerűbb. Mohamed vallásának térítői már a próféta után nem sokkal megjelentek ezen a vidéken. Az iszlám és a kereszténység évszázadok óta csatázik az afrikaiak lelkéért. Mombassát egyenesen a háború szigetének nevezték. Vasco da Gama 1498-ban szállt partra a város kikötőjében, és 1503-ban kezdték építeni a Fort Jesust, vagyis a Jézus-erődöt, amely azért kapta a Megváltó nevét, mert az alaprajza keresztre emlékeztet. Az erőd fondorlatos módon került iszlám kézre. A vendégségbe invitált Juszuf szultán, miközben egyik kezével virágot nyújtott a házi-

gazdának, a portugál várkapitánynak, a másikkal leszúrta, katonái pedig lemészárolták a portugálokat. Nem szép dolog. A portugálok keresztes vitézek segítségével még kétszer visszafoglalták az erődöt, de aztán végleg el kellett hagyniuk Kelet-Afrikát.

Az imám negyven év körüli, magas, jóképű, szakállas férfi. Ahogy hosszú, fekete köntösében méltóságteljesen jön felénk az árkádok felől, olyan, mintha úszna a levegőben. Kis, sötét irodájában türelmesen hallgatja, mi járatban vagyunk. Mesélem neki, olyan országból jövök, ahol az „arab" szóról az emberek többségének csak a pénzváltó seftelők, az iszlámról pedig a terrorizmus jut az eszébe. Szeretném megmutatni, hogy ez milyen idegen ettől az ősi kultúrától és vallástól. Az imám beszéd közben fürkészi a tekintetemet, annyira természetesen viselkedik, hogy pár perc után mindketten úgy érezzük, mintha régi ismerősök volnánk.

– Segíteni fogok – mondja.

Nem sok időnk van az istentiszteletig, az udvaron szaporodnak a levetett cipők, a mecset közepén, a téren gyülekeznek a férfi hívők, a lefátyolozott arcú, titokzatos asszonyok pedig az oldalépület falépcsőin vonulnak föl a női imaházba, ahová nem követheti őket férfitekintet. Ahogy elhaladok mellettük, szememmel keresem a szemüket, de többnyire lesütik, vagy ha nem bírnak a kíváncsiságukon úrrá lenni, és egy pillanatra odanéznek, azonnal elkapják a tekintetüket. Azon kapom magam, hogy élvezem a játékot. Aztán egyszer csak jön egy fátyol, és a fölötte sütő fekete szemek természetesen és ártatlanul, olyan mélyen belenéznek az enyémbe, hogy én jövök zavarba. A szemek elmosolyodnak, és eltűnnek a fekete ruhák és fátylak között.

A minaretből harsog a müezzin: „Allah, akbar." Cipőnket oldaltáskánkba dugva, a földön térdeplő és hajlongó hívőket kerülgetve, mezítláb követjük az imámot a nagy templomba, a szószékhez.

– Megmutatom, hogyan kell imádkozni. Ilyenkor valójában nem szabad senkihez sem szólni, csak Istent szabad dicsőíteni – mentegetőzik –, de most a magyarázat kedvéért kivételt teszek.

Amit mond, azt rögtön mutatja is a gyakorlatban.

– Először meghajolunk, hogy kimutassuk a Teremtő iránti tiszteletünket, aztán fölegyenesedünk. Azután letérdelünk, majd ismét fölegyenesedünk, újból meghajlunk, azután fölállunk. Ezt kétszer, néha négyszer megismételjük. Imádkozáskor mindig a Kába irányába fordulunk. A Kába egy mecset, amelyet még Ábrahám épített. Imádkozáskor minden muzulmán mindig ugyanabba az irányba fordul, bárhol legyen is, Európában, Amerikában vagy a Közel-Keleten. Az iszlám alapelve az egység: egy Istent imádunk, egy Koránunk van, egy Prófétánk és egy irányba fordulva imádkozunk.

Ali imám azt mondja, hogy körülbelül öt éve tömegesen térnek át a vidék lakói az iszlám hitre, köztük sokan a kereszténységet vagy ősi afrikai hitüket cserélik fel a muzulmán vallásra.

– Ennek az az oka – magyarázza –, hogy az emberek most kezdik megérteni az iszlámot. A misszionáriusok, akik még a brit gyarmati világ idején jöttek ide, azt tanították a helyi lakosoknak, hogy az iszlám kegyetlen vallás. Az emberek többségében most tudatosodott, ez a vallás a békét hirdeti, hiszen maga az iszlám szó is békét jelent: megbékélést a Teremtővel, megbékélést önmagunkkal és megbékélést másokkal.

Az imám körbevisz a mecseten, egyre lelkesebben mutat, magyaráz, majd megáll, és jelentőségteljesen azt mondja:

– Úgy döntöttem, mutatok magának valamit, amit tévékamera valószínűleg még sosem látott.

Követjük az imámot a főtemplom melletti kis épülethez, föl a falépcsőn. Erre vonultak a lefátyolozott asszonyok, villan belém. Ahogy fölérünk, egy pillanatra megáll a levegő.

Nehéz eldönteni, ki lepődik meg jobban, én vagy a női imateremben a földön üldögélő negyven-ötven asszony és lány. Az asszonyok az arcuk elé kapják leeresztett fátylaikat, és a fátylak fölül csak a nagy, fekete, kérdő szemek világítanak az imám felé. Én is meglepetten nézek Ali Shee-re, némely iszlám országban ezért halálbüntetés járna.

– Jó emberismerő vagyok – mondja az imám mosolyogva, de keményen a szemembe nézve. – Elhiszem, hogy tisztességes képet akar mutatni a vallásunkról, és nem él vissza a bizalmunkkal.

Néhány mondatot mond szuahéliül az asszonyoknak, akik még mindig meglepetten ugyan, de leengedik a fátylakat. Az imám ismét hozzám fordul.

– Beszélgethet is velük, ha gondolja. – És megmutatja azokat az asszonyokat, akik beszélnek angolul.

Kollégáim előkészítik a kamerát, én pedig, mintha csak a helyszínt vizsgálnám, lázasan kutatok a zavarba ejtő szempár után, ami a falépcsőn elvarázsolt. Megismétlődik a korábbi jelenet. Az asszonyok lesütik a szemüket vagy elkapják a pillantásukat, csak az egyik hátsó sorból néz rám mosolyogva egy gyönyörű, tizenhat év körüli lány. Semmi kacér, semmi kihívó nincs ebben a tekintetben, csak a természetes, gyermeki kíváncsiság, mint aki tizenhat évesen is úgy gondolja, a szem arra való, hogy nézzünk vele. Talán éppen ezért olyan zavarba ejtő.

Az egyik asszonyhoz guggolok, akiről az imám azt mondta, beszél angolul.

– Vannak katolikus vagy hindu barátnői is?

– Hogyne lennének – mondja csodálkozva.

– És eljárnak egymáshoz vendégségbe?

– Gyakran meghívjuk őket, és mi is sokszor elmegyünk hozzájuk. A munkahelyünkön is rendszeresen együtt vagyunk. És vannak kimondottan női társaságok, ahol nap mint nap találkozunk.

Az asszony elmeséli, mindennap eljön a mecsetbe, néha többször is, hiszen a muszlimoknak naponta ötször kell templomba menniük vagy legalább imádkozniuk. Reggel öt és hat között, délben egy és negyed kettő között, délután négy órakor, kora este háromnegyed hétkor, este pedig nyolckor van imaidő. Valamennyi imaidőnek más-más neve van. A nők otthon is imádkozhatnak, de szívesen eljárnak a mecsetbe, mert ez afféle társasági esemény is számukra. A rokonokkal, testvérekkel is többnyire itt találkoznak, itt értesülnek a fontosabb családi problémákról is.

A mellette ülő asszonyról is kiderül, hogy családos.

– Több felesége van a férjének vagy ön az egyetlen? – kérdezem.

– Én vagyok az egyetlen felesége. Az igaz, hogy a muszlim férfinak négy felesége is lehet, de ennek vannak feltételei. Senki sem házasodhat szórakozásból, csak az élvezet kedvéért. Csak akkor vehet el egy férfi több nőt, ha képes eltartani őket, illetve ellátni minden tekintetben. Bizony, minden téren. Szellemileg, lelkileg, fizikailag. Öltöztetni, etetni kell őket, minden gyermeküket egyenlő módon taníttatni. Ha erre nem képes egy férfi, akkor szigorúan csak egy felesége lehet.

– Az ön férjének is azért van egyetlen felesége, mert nem tud többet eltartani?

– Tudja, ha egy férfi úgy dönt, elvesz még egy nőt, annak rendszerint valami oka van. Mondjuk, a feleségének nem lehetnek gyermekei. Ilyenkor orvoshoz mennek, megvizsgálják az asszonyt, hogy mit lehet tenni, és lehet, úgy döntenek, a férfinak érdemes elvennie egy másik asszonyt is, miközben nem lenne tisztességes dolog otthagyni az elsőt sem.

Az imám, aki közben más asszonyokkal beszélgetett, odajön elbúcsúzni: várja a szószék. Bennünket is invitál, menjünk vele. Az istentiszteletet azzal kezdi, hogy a hívők százainak bemutat bennünket, és a hozzájárulásukat kéri, imád-

kozás közben forgathassuk őket. Aztán, mintha csak továbbra is nekünk magyarázna, a terrorizmusról, a mások iránti türelmetlenségről beszél, ami éppenséggel ellentétes az iszlám szellemével. Nem a vallásból következik, mondja, hanem a politikusok és a fanatikus vallási vezetők műve, akik vallásokra hivatkozva saját hatalmukat építik a megtévesztett tömegekkel. Példaként Kenyát hozza, ahol a muszlimok békében élnek keresztényekkel, hindukkal, zsidókkal.

Miért kell három feleség?

Lamu különleges hely. Mintha kétszáz évet mentünk volna vissza az időben. Ódon, szűk sikátorok, zajos boltok, lefátyolozott asszonyok a szuahéli kisvárosban, ahol 17 ezer ember, 10 ezer macska és 3 ezer szamár él. Imaidőben 26 mecsetbe hív a müezzin. A Riada-mecset, másik nevén Kis Mekka iszlám zarándokhely. Volt olyan év, amikor százezer olyan hívő látogatta meg a mecsetet, akinek nem volt pénze a valódi Mekkába utazni. A szigetvároson nincs gépjárműforgalom. A szamárállomásról viszont fél dollárért bérelhető egy automata szamártaxi. Ha az ember bárhova elmegy az állattal, nyugodtan otthagyhatja, mert a csacsi automatikusan hazamegy. Lám, nem is olyan csacsi! Csak a közlekedést kell ismerni, mert a szűk utcákon egyirányú a szamárforgalom, két csacsi ugyanis csak a főutcán fér el egymás mellett. Minthogy a személyszállítástól a fuvarozásig minden a szürke füleseket terheli, az állatok iránti tisztelet jeléül egy angol alapítvány ingyenes szamárklinikát – szamaritánus – klinikát alapított a szigeten.

Az erősen vallásos iszlám Lamuban nem kedvelik a fürkész turistákat és az újságírókat. Alig lehet fényképezni, az asszonyok idegenek láttán maguk elé kapják a fátylukat. A házak

ablakai nem néznek az utcára, a kapuk alatt sok helyen még működnek a beszélgető fülkék. Idáig juthat a vendég, hogy ne lássa meg az asszonyokat. Ha vendég érkezik, csak a férfi jön ki a házból, vagy ha az apa nincs otthon, a legnagyobb fiú. Az asszonyok és a gyerekek nem nyithatnak kaput. Ritka szerencse bejutni egy iszlám házba, csavarogni a zegzugos lépcsőkön, amelyek váratlanul hol egy rejtett kertbe, hol egy eldugott tágas teraszra visznek. A földszinten a szülők élnek a kisgyerekekkel, a felsőbb szinten pedig a házas fiatalok. Mivel nincs kémény, fent van a konyha is. Lamuban a mai napig nem lehet másképp építkezni.

Dini Ahmed Ziad meghívott a házába, és hozzájárult, hogy föltegyem az összes ostoba kérdést, ami egy magyar tévériportertől kitelik, amikor életében először többnejű iszlám családhoz megy vendégségbe. Fatima, a „big wife", ahogy Dini Ahmed első feleségét nevezi, az első szobában alszik. Nuru, a második feleség a következőben, Halima pedig a gyerekekkel a harmadikban. Dini Ahmednek hat gyereke van és Nuruval most várják a hetediket. Nincs könnyű dolga.

– Bizony szigorúnak kell lenni – magyarázza nekem a ház ura arra a kérdésemre, hogyan kell három asszonnyal bánni. – Mégiscsak hárman vannak, és ha az egyik asszony mond valamit, a másik mindjárt mást mond, a harmadik pedig megint mást. Valamelyiknek mindig van valami baja. Így aztán keménynek kell lenni, mert különben elkezdődik: „Ettől a barátnőmtől ezt hallottam, attól meg azt."

– És tényleg egyformán szereti mind a hármat?

– Igen, persze. Ezt írja elő a vallásunk. Mindenből hármat veszek. Mert figyelik ám, amikor jövök haza a városból, és azt is látják, mi van a kezemben.

Ha moziba megy kettővel, a harmadik mindig otthon marad a gyerekekkel, de legközelebb őt viszi el valahova.

– És miért nem elég egyetlen feleség?

– Hát – nevet – azért, mert muszlimok vagyunk. A vallásunk szigorúan tiltja, hogy más nők után fussak, érti! Ezért aztán legalább két-három feleség kell. Esetleg négy is, ha valaki megteheti.

– Úgy érti, nem lehetnek titkos útjai, ezért legálisan itthon tartja az összes nőt?

– Igen, pontosan így van. Három-négy feleség mellett egy férfinak nincs már szüksége barátnőre. Nem is bírná erővel.

Dini Ahmed bizalmasan bevallja, két napot alszik egy feleséggel, szigorú beosztás szerint vándorol szobáról szobára.

– És mi van, ha valakinek négy felesége van, és még többet szeretne?

– Nem, az nem megy. Bőven elég négy.

– És ha az egyiket megunja, lecserélheti?

– Akkor jobban teszi, ha az egyiktől inkább elválik.

Husszein, a kísérőnk, aki szintén muszlim, azt állítja, feleséget elajándékozni is lehet. Valamikor mindig a legszebb feleséget illett elajándékozni, de ma már olyan időket élünk, hogy a legcsúnyábbon adnak túl ezzel a nemes gesztussal. Dini Ahmed feleségei hivatalosan naponta váltják egymást a konyhában, de többnyire segítenek egymásnak is, most is ott guggolnak együtt a tűz körül, zöldséget hámoznak, főznek, kuncognak. A gyerekek is úgy viselkednek egymással, mintha egy anyától származnának. Dini Ahmed büszkén legelteti rajtuk a tekintetét, amíg beszélgetünk.

– És az elképzelhetetlen, hogy egy nőnek legyen három férje? – provokálom.

Házigazdám már eddig is csak nehezen fojtotta vissza nevetését tudatlan kérdéseimet hallva, de erre a képtelenségre kiszakad belőle.

– Egy asszonynak három férje?! Nem, nem, azt nem lehet. Még két férje sem lehet – hahotázik.

– De hát ez nem tisztességes!

– Megkapnak mindent, amire szükségük van. Kapnak enni, kapnak ruhát, szerelmet is kapnak, nincs szükségük még egy férjre.

Aztán kicsit mintha elbizonytalanodna. – Most már persze öregesebben élünk. Fiatal korában még pezseg az ember vére, nem hagyja nyugodni, állandóan a szexen jár az esze, most már csendesebb vagyok én is.

Dini Ahmed fizetett a feleségekért. Ez valójában nem az asszonyok ára, mint ahogy nálunk sem a vőlegény ára a hozomány. Az asszonyért „máhári" jár. Az afrikai vallásúaknál a fizetség többnyire jószág, a muszlimoknál pénz.

– Az első feleségemért 15 ezer kenyai shillinget fizettem, a másodikért 13 ezret, mert az egyszer már férjnél volt, csak meghalt a férje.

– És nekem mennyi máhárit kellene fizetnem, ha feleségül akarnám venni a 21 éves lányát?

– Micsoda?! – nevet rajtam Dini Ahmed, most már minden jólneveltségét félretéve. – A lányomért? Hát őérte bizony sok pénzt fogok kapni, mert nagyon okos és művelt lány. Sokat taníttattam. – Aztán odakiált a lánynak az udvar másik végébe. – Halima, gyere csak ide!

Halima szép, fiatal afrikai lány, miközben apja elmeséli neki, miről beszélgetünk, én rákacsintok, nehogy félreértse. Közben azon töprengek, hogyan adnám be otthon a feleségemnek, ha hazaállítanék egy afrikai szépséggel. De Halima veszi a lapot, és közli, körülbelül 200 ezer shillingnyi máhári várható érte, ami magyar pénzben félmillió forint.

– És mindegy, milyen a vőlegény? – kérdezem. – Ha mondjuk, csinos lenne, fiatal és neked is tetszene?

– Akkor is. Meg kell fizetnie ezt az összeget, bizony. Ha igazán szeret, ki is fizeti.

– Mégis mi történne, ha, mondjuk, beleszeretnél egy nagyon kedves, jóképű fiúba, akinek viszont nincs ennyi pénze?

– Ezt sajnos el kell fogadnunk. Ha tényleg nincs ennyi pénze és esetleg a szülei sem tudják támogatni, nincs mit tenni. Ebbe bele kell nyugodnunk.

– Akkor addig várnál, amíg jön valaki, akinek van ennyi pénze?

– Nem, dehogyis – feleli a lány önérzetesen. – Hozzámennék. Nem a pénz számít, hanem a szerelem.

Nézek az apjára, mit szól hozzá. A papa csóválja a fejét, hümmög. – Hát mit szólhatnék, ha egyszer szeretnék egymást? Vegye el!

Az udvaron még beszélgetünk Halimával. Azt mondja, őt is meglepte apja korszerű válasza, de azért, súgja nekem, még nem meri bevallani a papának, hogy két hónapja van egy barátja. Már búcsúzkodunk, amikor kiderül, Dini Ahmednek nincs külön szobája, nem úgy, mint nekem otthon! Kérdezem, mit csinál, ha egy kis nyugalomra vágyik. Elgondolkodik:

– Elmegyek a kávéházba, leülök, és végiggondolom, mit kezdjek ezzel a nagy családdal.

Szakállukban a bölcsesség

A századfordulón épült a Kenya–Uganda vasútvonal, amelynek építésekor csak az egyik végét, a mombassait ismerték, ahonnan az építkezés indult. Az építőknek fogalmuk sem volt, mi várja őket Afrika belsejében. Minthogy az afrikaiak elbujdostak a rabszolga-kereskedők elől, a dzsungelben egyébként sem volt sok vasútépítő szakember, az angolok 33 ezer kulit és építőmunkást hozattak Indiából. A munkafeltételeket leírni is nehéz. A maláriás terepen néha napokig hevertek a temetetlen emberi holttestek, úgy odaszoktak az oroszlánok, hogy előfordult, három hétig le kellett állni az építkezéssel, és az emberek a fák tetején aludtak. Már járt a

vonat, amikor még mindig rendszeres látogatók voltak az emberevő oroszlánok. Ebből az időből maradt fenn egy állomásfőnöki távirat, amely így szól: „Vonatot feltartóztatni stop. Nem mehetek ki váltót állítani stop. Ajtóm előtt oroszlán ül stop."

Kenya és Uganda hindu lakosságának zöme az egykori vasútépítők leszármazottjai, a többiek bevándorolt kereskedők. Nairobi mintegy negyven hinduista templomának egyikébe megyünk, ahova Gujaratból származó sívaisták járnak.

Nairobi belvárosában egy képzőművészeti galériában bámészkodtam, összeismerkedtem az indiai tulajdonosnővel, és elmeséltem, miről forgatunk, ettől kezdve kézről kézre adtak bennünket. Elvittek a templomukba, az asszony összeismertetett barátaival, barátnőivel, köztük egy szikh asszonnyal. Az egyik legősibb és legszínesebb vallásból (amely az emberiség minden hitét békésen magához öleli a fétisimádattól, a természeti jelenségek, démonok, hősök, bálványok imádatáig és az egyistenhitig) a sívaisták Síva istent imádják. Végignézzük a szertartást, amely Ganésa, az elefántfejű isten imádatával kezdődik. Ganésa apja, Síva véletlenül lecsapta a fia fejét, amikor a gyerek odament, ahol anyja, Parvati fürdött, mert az isten annyira elfoglalt volt, annyira nem törődött a családdal, hogy a saját fiát sem ismerte fel. Amikor kiderült a félreértés, felesége sürgetésére gyorsan kerített egy fejet a gyereknek, de történetesen csak elefántfej volt kéznél. Ganésának azóta elefántfeje van. Ganésa után Sívának, őt követően Parvatinak, majd végül a majomfejű istenségnek, Hanumannak, Rama barátjának áldoznak a hívők, mi pedig követjük őket.

A kenyai és ugandai hinduk a legsikeresebb kereskedők. Ahogy egyik hindu ismerősöm mondta: „Mert sok bölcsesség van a fejükben és a szakállukban." Mások ezt úgy magyarázzák, hogy mindig nagy figyelmet szenteltek gyermekeik iskoláz-

tatásának. De az egyik legemberibb tulajdonság, az irigység Afrikában sem ismeretlen, úgyhogy amikor a hetvenes években Ugandában hatalomra került Idi Amin tábornok, a lakosság örömére kisajátította az indiai tulajdonokat, a hindukat pedig mint idegen elemeket kiüldözte az országból. Mire összedőlt az ugandai gazdaság. Mert egy szegény országban csak a nyomort lehet testvériesen elosztani. A hindukat azóta is próbálják visszacsábítani Ugandába, de hiába. Elveszett a bizalom. A kenyai üzleti élet ma is a hinduk kezében van, és a kenyai gazdaság az egyik legsikeresebb Afrikában.

A szikh asszony fölajánlotta, látogassuk meg otthonában, és kísérjük el a templomába. Hindu templomokban jártam már korábban Indiában, de szikh templomban még soha. A szikh vallás nem tartozik a brahmanista vallások közé. Nanak próféta a XV. században alapította. A templomban nincs díszítés, a falon Nanakról készült festmény függ bekeretezve. Az iszlám indiai hadjárata idején a harcos szikhek nemcsak hősiesen küzdöttek a muszlim hódítók ellen, de vallásukból is sok mindent átvettek. A templom bejáratával szemben a szent könyv, a Guru Garanth Sahib, amit – tiszteletük jeléül – a hívők felváltva legyeznek, és aminek mi sem fordíthatunk soha hátat. Szegény operatőr kollégámra ez nem könnyű feladatot ró. Közben a pap és segédei zenélve, énekelve prédikálnak.

– A hinduk a görögökhöz hasonlóan több istent tisztelnek, de mi, szikhek, egy Istenben hiszünk – magyarázta az asszony kertjében barátjuk, Kenya legnagyobb szikh vallástudósa. A nyolcvanesztendős mester hófehér ruhájában és turbánjában, hófehér hajával és szakállával úgy festett, mintha egy keleti meséből lépett volna elő. – A mi hitünk szerint egyetlen Isten teremtett minden élőt és élettelent. A testünkben lakozó életet, amely Isten része, atmának nevezzük. Ennélfogva bőrszínre és hitre való tekintet nélkül az emberiség minden tagja testvére egymásnak. És nem vágjuk le a hajunkat és egyéb szőrzetünket, mivel Istennek jó oka volt arra, hogy azzal együtt teremtett bennünket.

Amikor a szikheket felnőtté avatják, a ceremónia végén kapnak egy nevet. 18 éves korukra már tudniuk kell mindent a vallásukról, ismerniük kell az imákat, a szent iratokat, és amikor mindezt megtanulták, újraavatják őket. Attól kezdve szigorú szabályok szerint kell élniük. Miközben beszél, lopva a szakállát kémlelem, ami, mintha sűrű háló fogná össze, az arcához simul, és egyáltalán nem tűnik olyan hosszúnak, mint ami hatvanöt éve nő.

– Nagyon hosszú – bizonygatja a mester, amikor célozgatok rá –, csak fölkötöttem, hogy rendesen nézzen ki. Vannak, akik kibontva hordják, de én összefogom, ahogy a nők föltűzik a hajukat. Befonom, fölcsavarom, a kilógó tincseket betűröm és megtűzöm. Nem olyan bonyolult.

A szikh templomot vendéglátó asszonyunk nagyapja alapította, de hiába kerestem, emléktáblát sehol sem láttam. A nagyapja nem hitt ilyesmiben – mondja az asszony. Azt tartotta, minden Istentől származik, ezért nem kérkedhetünk az embertársaink előtt azzal, ezt vagy azt mi csináltuk, mi hoztuk létre.

Ahogy körbesétáltunk a templomban, a konyhán borotvált arcú, rövid hajú fiatal fiúkat láttam. Kiderült, Indiából menekültek a közelmúltban a hindu–szikh vallásháború elől. A fiúknak le kellett vágniuk a szőrzetüket, mert ha turbánt viselnek, a fanatikus hinduk fölismerik és megölik őket. A menekültek itt élnek a templomban. Szikh templomokban ez nem szokatlan, valamennyihez hozzátartozik az ételosztás, a jótékonyság. Az egyik asszony mesélte, hogy a jól nevelt szikh gyerekek még az uzsonnájukat is szétosztják az iskolában. Minden templomban jól felszerelt konyha és étkezde van, minden rászorulónak segítenek, nem csak a szikheknek – magyarázza az asszony szelíden.

– Mindenkinek? Azoknak is, akik az önök testvéreit megkínozták, legyilkolták Indiában? Őket is befogadnák?

– Természetesen. Bárkit. Minden emberi lény csatlakozhat hozzánk. Mert mi azt tanítjuk, ők is mi vagyunk, mindannyian egyek vagyunk, nem tehetünk különbséget ember és ember között.

Néztem az asszony szemét, a gesztusait, miközben beszélt, öntudatlanul azon igyekeztem, hogy rajtakapjam a képmutatáson. Elképzelhetetlen, hogy ne legyen benne legalább harag. De minden mozdulata nyugodt volt, a pupillái sem árulkodtak rejtett indulatokról. Képtelen voltam felfogni, miként lehetséges, hogy a szikhek és a hinduk Indiában kölcsönösen gyilkolják egymást, itt meg barátok. A kételyeimet megosztottam a mesterrel.

– Nem egészen így van – felelte. – Ezt csak a politikusok állítják. Indiában, vidéken például a legtöbb ember jó barátságban él egymással, muzulmánok, hinduk, szikhek. Egymásra vannak utalva és segítik egymást. Csak a politikusoknak érdekük, hogy megosszák a népet, mert így könnyebben uralkodhatnak rajta.

A mellettünk ülő idős hindu, aki korábban mesélte, hogy ötvenéves kora óta, amióta fölnevelte a gyerekeit, visszavonult az üzlettől, a családtól, és csak vallási kérdések foglalkoztatják, megszólalt.

– Mondok önnek egy példát. Ha Mombassából Nairobiba szeretne eljutni, háromféle módon teheti: mehet autóval, vasúttal vagy repülővel. De a cél ugyanaz. A végállomás mindig Nairobi. Így van ez a vallással is. Beszélhetünk az iszlámról, a kereszténységről, a zsidó vallásról, a brahmanizmusról, az ember életében a legvégső cél: maga Isten. Hozzá akar mindenki eljutni, csak más-más úton.

Akire a paradicsommadarak várnak: SIR DAVID ATTENBOROUGH

Régóta szerettem volna David Attenborough-t munka közben látni, amikor közvetlen kapcsolatban áll a természettel. És lám, az álmok néha valóra válnak. Amikor angol operatőrömmel, Julian Morsonnal megérkeztünk a mester richmondi házába, éppen nagy munkában volt. Történt ugyanis, hogy az aranyhal beszorult a kerti medence hínárjába, és Sir David a feladathoz illő legkorszerűbb felszereléssel, egy ósdi nyeles hálóval, hason fekve a medence szélén a segítségére sietett. Nem csoda, hogy ilyen gondosan vigyáz rá, a hal mostanában Attenborough-ék egyetlen háziállata.

„Először pontosan negyven évvel ezelőtt jártam Afrikában – meséli David Attenborough, akinek tucatnyi természetfilmjét több mint száz országban vetítik. – Az expedíciónak az volt a célja – folytatja –, hogy állatokat gyűjtsön a londoni állatkertnek. Mivel a londoni állatkertnek akkoriban elég sok nagyvadja volt, elsősorban kis állatokat hoztunk: kaméleonokat, gyíkokat, kígyókat, az aljnövényzet apró lakóit. Vagy tíz évig itthon is nevelgettük a bushbébiket, egész kolóniánk volt belőlük, ha jól emlékszem, harminckét kicsi született. Ez pompás dolog, ha az embernek gyerekei vannak, sok örömük telt benne, és persze nekem is. De mostanában, hogy a gyerekeink felnőttek, én meg egy évből hat hónapot úton vagyok, nem lenne nemes dolog szegény feleségem nyakába sózni az állatokkal való gondokat. Nem lenne tisztességes nemcsak a feleségemmel, de az állatokkal szemben sem. Így aztán egy ideje nincsenek itthon állataink."

Amióta az eszét tudja, mindig tartott valamilyen állatot. Persze a legérdekesebbnek azokat találta, amelyek közösséget alkottak. Egy nyúl, amint egyedül ül egy ketrecben, meglehetősen nyomorult látvány. Mit tud szegény csinálni? Ha viszont egy tartályban 10-12 különböző fajta hal, vízi rovarok és csigák vannak, az már mindjárt közösség; az állatok együttműködnek egymással, érezhető, hogy boldogok és elégedettek. Fiatal ko-

rában mindig voltak halai nagy akváriumokban. Csak amikor bevonult a haditengerészethez, akkor kellett volna lemondania róluk, de a tengerparti támaszponton is sikerült szereznie egy öreg tartályt, és remek tengeri akváriumot készített belőle.

Richmond. Londontól mintegy óra kocsikázás. London egyik méregdrága, elegáns elővárosa, királyi nyaralóhely, manapság pedig nagy sztárok lakóhelye. Itt él két Attenborough is, Richard és David. A ház, ahol David Attenborough született Leicesterben, ilyesmi volt, mint a richmondi háza. Édesapja angol nemes, művelt tanárember, az egyetemhez tartozó collegе igazgatója volt. David öccse, John ma az autóiparban dolgozik, és Dél-Angliában él, az elsőszülött fiú, Lord Attenborough, vagyis Richard színész, láthattuk a Jurassic Parkban, a Csoda New Yorkban című filmekben, a Gandhi Oscar-díjas rendezője. Munkásságukért a királynő Davidet és Richardot is lovaggá ütötte.

A háború alatt Lord Attenborough és felesége a fasiszta Németországból menekülő zsidókat segítettek, főként egyetemi kollégákat. A harmincas években sok olyan gyerek lakott náluk, akik Amerikába tartottak, de átmenetileg Angliában rekedtek. 1939-ben is lakott náluk két kislány, kitört a háború, a szüleiket Auschwitzba deportálták. Akkor az Attenborough szülők azt mondták fiaiknak: „Ezek a kislányok nálunk maradnak, és mostantól kezdve a testvéreitek lesznek."
– Úgyhogy van két húgom is – mosolyog Sir David.

Nem túl gyakori, hogy két világhírű ember is kikerüljön egy családból. Lord Attenborough angol szakos tanár, az angol irodalom tudósa volt, felesége kiváló nyelvész, ragyogóan beszélt olaszul, mindketten kitűnően zenéltek, sokat játszottak otthon is. A fiúk is zenéltek, anyjukkal gyakran játszottak négykezest Beethoven szimfóniáiból. – Nagyszerű pedagógusok voltak – emlékszik vissza Sir David, és végisimítja homlokát. Tudták, a gyerek akkor tanul meg valamit a legjobban, ha maga jön rá. Az oktatás nem abból áll, hogy a gyerek fejét, mint egy üres üveget, tele kell tölteni adatokkal, hanem rá kell vezetni, hogyan jöhet ő maga rá a dolgokra, a kíváncsiságot kell bátorítani egy gyerekben. Amikor például David talált egy kőzetet, amelyben egy kagyló látszott, hazavitte, és megkérdezte az apját, mi az. Az apja, bár pontosan tudta, mit talált a fiú, azt mondta: „Ez fantasztikusan érdekes! Gondolj csak bele, egy tengeri kagylóra lelni Anglia közepén! Meg van kövesedve! Biztosan nagyon régi lehet. Ezt hívják fosszíliának. Menj csak el a múzeumba, és tudd meg pontosan, mi lehet ez, mert ott lehet az ilyen dolgoknak utánajárni!" David elment, és már tizenkét-tizennégy éves korában ott segédkezett a kőzetek osztályozásánál.

Sir David azóta is szorgalmasan gyűjti a kőzeteket. A kertre nyíló, hatalmas üvegablakos nappaliban felhalmozott értékes fosszíliákat mutatja, és magyaráz nekem, mint, gondolom, édesapja tette ezt vele egykor.

– Már az maga a csoda, hogy az ember odamegy egy kődarabhoz, ráüt a kalapácsával, a kő széttörik, és benne fénylik egy fantasztikus fosszília. Neked tárul fel, 65 millió évig ott lapult, senki sem látta, és te vagy az első emberi lény, aki megpillantotta! Ez engem teljesen lenyűgözött – teszi hozzá. – Annyira, hogy geológus akartam lenni.

A három fiúból csak Davidet érdekelték a kőzetek. Richard inkább színdarabokat rendezett, kislányokat, barátokat toborzott az előadásaihoz. Néha Davidet is befogta; általában ő volt a komornyik, neki kellett az ajtót nyitogatnia.

– Apámat teljesen fölzaklatta, hogy a bátyám minden idejét a színielőadásaival töltötte, és közben az iskolai vizsgákon megbukott – nevet Attenborough. – Apám tudós ember volt, szorgalmas tanuló, sorra nyerte az ösztöndíjakat, és képtelen

volt felfogni, hogy elsőszülött fia ilyen nehezen veszi a vizsgákat. Amikor 16 éves korában Richard sorra megbukott a legfontosabb vizsgáin, apám azt mondta: „Ide figyelj, fiam, ez így nem mehet tovább. Ha úgyis minden idődet a színészetre fordítod, akkor légy színész! Borzasztó foglalkozás, nehéz munkát találni, és csak akkor van esélyed a sikerre, ha kiváló színész vagy. Van egy ajánlatom – folytatta apánk –, a 16. születésnapodra adok pénzt, hogy megpályázhass egy színiiskolát. Ha felvesznek, színész lehetsz. Ha nem, akkor franciát és matematikát fogsz tanulni, és kiművelődsz, mint a többi ember a köreinkből." Erre Richard megpályázta a Nagy-Britannia-szerte legrangosabb színiiskolát, ahova a legnehezebb volt bekerülni, és felvették. A fair play szabályai szerint akkor apám leült vele, és azt mondta: „Rendben van. Akkor most mesélek neked Hamletről és Shakespeare-ről." És ettől kezdve teljes odaadással támogatta a bátyám színészi pályafutását.

David 1952-ben került a BBC-hez. Valójában a rádióhoz szeretett volna kerülni, de nem vették fel. Akkor ajánlotta valaki, próbálkozzon a viszonylag új műfajjal, a televízióval. David nem sok jót nézett ki belőle, de végül odament dolgozni. A BBC TV akkoriban hetente három-négy alkalommal sugárzott műsort, napi három órában. David Attenborough a politikai műsortól a tévéjátékig, a vallási műsortól a gyerekműsoron át a főzési tanácsadásig mindenféle adást szerkesztett. 1954-ben indította el a BBC a Zoo Quest című sorozatát, ami mítoszként él az utókorban.

– Mítosz? – kérdezi Sir David gúnyosan, amikor megemlítem neki, hogy a BBC-nél ezt hallottam. – Szörnyű volt! – csóválja a fejét nevetve.

A brit televízió akkoriban kétféle műsort sugárzott az állatokról. Az egyikben Afrikában járt turisták amatőr filmen mutatták be a nézőknek, miként fest egy elefánt vagy egy csimpánz... A másik műsorban a londoni állatkertből szállították a stúdióba élő állatokat, és úgy mutogatták őket, mintha cirkuszi produkciók volnának: „Íme, itt látható egy kígyó, itt meg egy kenguru!" Ez a műsor legalább izgalmas volt, mert élőben ment, és előfordult, hogy az állat elszökött, kergetni kellett a stúdióban, megharapta, esetleg levizelte a műsorvezetőt. Davidnek akkor az az ötlete támadt, hogy a két műsort össze kellene ötvözni: filmen megmutatni, hogyan él az állat a vadonban, miként fogják be, aztán élőben a stúdióban is láthatnák a nézők. Sikerült rábeszélnie a londoni állatkertet, és elmehetett egy filmes expedícióra Nyugat-Afrikába. A sorozat műsorvezetője, az állatkert egyik kutatója az első adás után súlyosan megbetegedett, és mivel az adás ki volt tűzve a következő hétre, úgy döntöttek, helyettest keresnek. A BBC elnöke magához hívatta Davidet, és közölte vele, úgy döntöttek, ő fogja vezetni a műsort.

Az élet nagy drámái

Attenborough beleszeretett a trópusokba, a termékenységbe, a vad színekbe. Minden évben néhány hónapot a trópusokon forgatott, aztán szerkesztette tovább a többi műsort politikusokkal, püspökökkel, balett-táncosokkal és regényírókkal. Közben kinevezték a BBC-1 főszerkesztőjévé, majd megbízták a BBC-2 vezetésével, nyolc éven át volt vezető. David Attenborough vezetése alatt indította el a brit tévé a színes adásokat, de ő elégedetlen volt. Jó ideje egy természetfilm-sorozat terveit forgatta a fejében. Elege volt a hivatalból, lemondott és nekilátott a sorozatnak. Így indult az *Élet a Földön*.

Dokumentumfilmjeihez maga végzi az előkészítő kutatásokat, ő találja ki, milyen legyen a sorozat és miről szóljon. De természetesen igénybe veszi a szakértőket is. – Mondjuk,

azt szeretném bemutatni, hogy a békák hogyan rakják le a petéiket a habba – magyarázza munkamódszerét. – Akkor elmegyek egy tudóshoz, lehetőleg mindig a legjobbhoz, és megkérdezem tőle: melyek a világ legjobb habkészítő békái? Ilyenkor a tudósok többnyire így felelnek: „Nem véletlen, hogy te ezt és ezt a békát gondoltad, mert ez a legnyilvánvalóbb. Ezeket mindenki ismeri, ezért ismered te is... Én viszont Costa Ricában kutattam, és olyan békákat találtam, amilyeneket még ember nem látott. Vörösek és kékek, annyi habot és annyi petét raknak le, amennyit egyetlen más béka sem, miért nem inkább azt a fajtát használod a filmedben?" És akkor odamegyünk.

A világ minden pontján segítik tudósok. Eleinte attól tartott, ha majd egy kutatót, aki tíz éven át hihetetlenül nehéz körülmények között figyelte az állatok életét és roppant érdekes megfigyeléseket tett, arra kér, mutassa meg a legérdekesebb felfedezéseit, akkor a tudós majd azt feleli: nem hagyja lefölözni a sikert. Legnagyobb meglepetésére ez épp ellenkezőleg történt. Valamennyien úgy reagáltak, hogy „Önt is érdekli, jaj, de jó, jöjjön, hadd mutassam meg!". Filmkészítés közben jött rá, nincs a világon olyan állat, amelynek ne lenne szakértője, aki ne tudná pontosan, mikor hová kell menni, hogyan kell megtervezni a forgatást. – Ha azt mondod például, arról akarsz filmet készíteni, hogy ez és ez a majom hogyan jelöli ki a területét, akkor a tudós azt fogja mondani: „A területfoglalás bemutatására a legjobb idő az április, a napfelkelte, megmutatom, melyik a legérdekesebb csoport, melyik köztük a nagyon bátor, magabiztos, méretes hím, és ha reggel megyünk ki, meglesz a korai napfény is. Annak a folyónak azon a partján javaslom, jöjjön vissza április második hetében..." – Így működik – mondja lelkesen.

Sir David egyik könyvében egy kutatóról ír, aki évekig járkált a területen csimpánzokat keresve, de a majmok nagyon idegesek voltak, és csak három év után láthatott végre egyet pár másodpercnél hosszabb ideig. Az ő segítségével került a forgatócsoport is a csimpánzok közelébe. A tudós éveken keresztül követte nagy távolságból a majmokat, állandóan a nyomukban volt. Ha a majmok megálltak enni, csak annyira ment közel, amennyire engedték. Ha ettek, leült ő is, és ugyanúgy evett, ugyanolyan leveleket, mint ők. Három év után aztán azt mondták a majmok: „Ez a furcsa majom egész rendesnek látszik!" Amikor a kutató Attenborough-nak a vadásztechnikájáról mesélt, ilyeneket mondott: „És akkor kimentünk ide és ide, és ezt meg ezt csináltuk..." A többes szám őt és a csimpánzokat jelentette. Az évek során saját magát is a csimpánzok társának tekintette. És ezzel nyilván a csimpánzok is így voltak. – Emlékszem, meséli Sir David, azt mondta például: „Velük voltam, a nyelvükön beszéltem. Vadászat közben ők tudtak csöndesen járni, én nem, és amikor véletlenül ráléptem egy ágra, és az reccsent egyet, a csimpánzok szemrehányóan néztek rám, mint akik azt mondják: Atya isten, hogy lehetsz ilyen ügyetlen?!"

Miközben Attenborough beszélt, azon tűnődtem, ha a kutató attól félt, hogy jelenlétével megzavarja a majmok természetes életét, akkor egy egész forgatócsoport végképp alkalmatlan arra, hogy lefilmezze a valóságot. David Attenborough szerint ez nem egészen így van. Ha, mondjuk, a skorpiók násztáncát akarja megörökíteni, akkor valóban kénytelen beavatkozni az életükbe, mert ha ezt ki akarná várni, örökké várhatna. Ilyenkor a Szaharában a köveket átfordítva keres egy hím skorpiót, beteszi a zsebtáskájába, két-három napig keres hozzá egy nőstényt, összeereszti őket, és azok táncolnak. A nagyobb állatokat viszont nem zavarják meg. Ezekben az esetekben kénytelenek türelmesen várni, amíg lencsevégre kaphatják azt a jelenetet, amit elterveztek.

David Attenborough-t úgy ismerte meg a világ, hogy nem a kamera mögött jegyzetelve készíti az összekötő szöveget, amit utólag mond a film alá, hanem együtt szerepel az állatokkal és a növényekkel, és közben mesél. Ez még arra az időre vezethető vissza, amikor élőben mentek a műsorok. Ehhez persze nem csekély színészi képesség is kell. Lám, mégsem volt haszontalan, hogy annak idején Richard darabjaiban ajtót nyitogatott. Ő szerénykedve szeretné nem színésznek képzelni magát, de tisztában van vele, egy kicsit az. Szeret vele dicsekedni, hogy amikor forgatnak, néha nyolcszor-kilencszer kell ismételnie a szövegét, mert besüt a nap, a madár nem azt csinálja, amit kellene vagy az operatőr elégedetlen. Számára szakmai büszkeség, hogy ilyenkor szinte szóról szóra, többször el tudja ismételni ugyanazt. Így az operatőr pontosan tudja, mikor melyik szó jön, és eldöntheti, mikor mire akarja irányítani a kamerát, mikor akar valamire ráközelíteni.

Az *Élet a Földön* fantasztikus siker volt. Ez nemcsak a film készítőit lepte meg, hanem másokat is. Korábban néhányan azt mondták neki, nem lehet elkezdeni egy mondatot a Szahara közepén, aztán Ausztráliában befejezni, mert az emberek teljesen összezavarodnak. Az első epizód vetítése után egy idős kollégája elment mellette a televízió folyosóján, és odaszólt neki: „Mérhetetlenül sajnálom, de a tegnap esti műsorodban felrúgtál minden szabályt. Kész tragédia. Nem lehet negyven fajt bemutatni egy órában, de semmi baj, majd belejössz..."

Úgy tűnik, mintha a három sorozatot eleve trilógiának tervezte volna, amolyan enciklopédiának. Valójában a harmadik sorozat eleinte eszébe sem jutott. Közben forgatott egy műsort a Földközi-tenger ökológiájáról is: *Az első Édent*. De azután úgy gondolta, ha már elkészítették a két, tizenkét részes sorozatot az állatvilágról, akkor kár lenne megfeledkezni a legnyilvánvalóbb dologról, ami mellesleg kiválóan alkalmas a televíziós feldolgozásra, az élővilág viselkedéséről. Mert ugyan az *Élet a Földön* című sorozatban bemutatták az élőlényeket, de nem örökítették meg életük nagy drámáit. Azon egyszerű oknál fogva, mert ezt a legnehezebb lefilmezni. Könnyű dolog felvenni egy látványos békát, amint gyönyörű színekben pompázik, és a nézők így is boldogan sikongatnak, „Húú, nézd, milyen béka!", de roppant feladat bemutatni ugyanannak a békának az udvarlási szokásait. Az állatok viselkedésének feldolgozása kockázatos vállalkozás. Milyen legyen a témaválasztás? Hogyan lehet egyáltalán felfűzni a gondolatsort? Úgy döntött, azokat a drámákat keresi, amelyek az állatvilág minden egyedére érvényesek. Valamennyi állat megszületik, valamennyinek szembe kell néznie a felnövekedés nehézségeivel, élelmet kell találnia, párt kell keresnie, boldogulnia kell a fajtájához tartozó többi állattal és meg kell küzdenie azzal, hogy más állatközösségek veszik körül. Például a párzás esetében végiggondolta, hogyan oldják ezt meg a madarak, hogyan a rovarok és miként a hüllők. Az érdekelte, ugyanarra a kérdésre hányféle válasz van az élővilágban. Így alakult ki *Az Élet megpróbáltatásai* című sorozat szerkezete.

Elkezdett az állatok agyával gondolkozni, pontosabban felismerte, hogy az állatok gondjai rokonságot mutatnak az emberekéivel. Hiszen nekünk is meg kell találnunk a párunkat, meg kell küzdenünk az élelemért és ki kell jönnünk a szomszédainkkal. Persze kérdés, hogy az állatok is drámaként élik-e meg mindezt, vagy csupán az emberi gondolkodást vetítjük ki rájuk is. Valaki egyszer azt mondta, a természet legtökéletlenebb lénye az ember, hiszen technikai eszközökre, szerszámokra, tudományra van szüksége a túléléshez. Amikor Sir Davidet erről kérdeztem, fölcsattant: „Ez ostobaság!"

– Persze hogy szükségünk van tudományra, de szemmel látható és bizonyítható, hogy mi vagyunk a legsikeresebb szervezet, amely valaha élt ezen a bolygón. Nagyobb elosz-

lásban létezünk, mint bármely más organizmus. Igaz, nem vagyunk olyan sikeresek, mint a növények, de egyetlen más állat sem járt még a Holdon. Szükségünk van ezekre a dolgokra. Ha a békához hasonlóan az életünket egy mocsárban töltenénk, akkor nem kellenének... Azért találtuk ki mindezt, hogy a segítségükkel gyarmatosítsuk a világot. Olyan óriási lépést tettünk, olyan fantasztikus lépést, amelyre egyetlen állat sem volt képes, és ez egyben sikerünk titka is. Tudniillik minden más állatnál a gének adják tovább a megtanult leckét. Ez volt az evolúció szokásos menete. Egyes állatoknál ugyan a szülők közvetlenül is átadják a tudást az utódoknak, de nem ez a gyakori. A csimpánzok is tanítgatják kicsinyeiket, az oroszlán is oktatja a kölykét, de ez nem hasonlítható az emberi tanításhoz. A nagy előrelépés az, hogy nem kell közvetlenül tanítanunk a gyerekeinket. Kitehetjük őket egy csomagban, és bárki a világon átadhatja nekik az ismereteket. Ezt a hatalmas találmányt úgy nevezik: írás. Az írás lehetővé teszi, hogy időtől és tértől függetlenül hatással lehetünk a következő generációkra. Ez a felfedezés a nagy lépés, ami az embert olyan sikeressé tette az élővilágban, hogy nincs hozzá hasonló.

Csakhogy közben az ember lassan elveszti a kapcsolatát a természettel. Attenborough elismeri ezt, és mintha minden fáradozása arra irányulna, segítse visszavezetni az emberiséget a természettel való szorosabb kapcsolathoz. Bár szerinte a hangyakirálynő, amelyik egész életében egy termesz közepébe van bebörtönözve, szintén nem él éppenséggel szoros kapcsolatban a természettel. Hiszen attól kezdve, hogy megalapította a kolóniát, a hangyák az anya köré építkeznek, a királynő csak tojásokat gyárt, és sokkal jobban el van zárva a külvilágtól, mint azok az elhízott, puhány emberek, akik egész nap sült krumplit ropogtatnak a tévékészülék előtt.

A természetfilmek területén az utóbbi időben minden előrelépés a technikának köszönhető. Amikor 1954-ben Sir David először járt Afrikában, olyan kamerával dolgoztak, amit egy rugós szerkezettel kellett felhúzni és harminc méter film fért bele, két perc negyven másodpercig tudtak egyfolytában forgatni, aztán filmet kellett fűzni és kazettát cserélni. Gyengék voltak az optikák, nem volt teleobjektívük, a filmek pedig olyan érzéketlenek voltak, hogy az őserdőkben egyáltalán nem tudtak dolgozni a gyér fény miatt. Mára mindezek a gondok megoldódtak, sőt olyan eredmények születtek a technikában, amiről nem is álmodtak. Ma elektromos filmkamerával dolgoznak, hatvan méterről is közeli képet tudnak készíteni egy állatról. A hang és a kép tökéletes szinkronban van. Az elektromos kamerák lehetővé teszik, hogy olyan körülmények között készítsenek felvételeket, ahol szabad szemmel nem is látnának. Régebben, ha akarta volna, sem tudta volna elkészíteni legújabb sorozatát, *A növények magánéletét*. Korábban képtelenség lett volna bemutatni a növényi létnek azokat a drámáit, amikről korábban beszélgettünk. Pedig attól, hogy nem látjuk, a növényeknek ugyanúgy kell küzdeniük az életben: harcolniuk kell a szomszédaikkal, párt kell találniuk, boldogulniuk kell, élelmet kell szerezniük. De mindezt nem látjuk, mert ők más időskálán mozognak. A technika segítségével ma már módunk van úgy felgyorsítani az életüket, hogy mi is érzékelni tudjuk a mozgásukat. Valójában a filmkamera legalább két évtizede képes a gyorsításra, de mostanáig nem volt mód arra, hogy közben kövessék a növények mozgását, és nem tudták felnagyítani a fontos részleteket. Azt a csodát, hogy az emberi életritmusból átléphetünk a növényekébe, a számítógépek hozták. A növényeket filmező operatőr maga tervezi meg a számítógépes programot. Készít egy kis varázsdobozt, és a növények életre kelnek. Mostanában Sir David azt mondja: „Nézzék ezt a növényt!", a kamera

végigköveti a kezét, aztán a növény, amelyikre mutatott, hirtelen elkezd mozogni. Mindenféle vágás nélkül. Ez olyan sokkoló és drámai, hogy az adás után többen is azt mondták, ezentúl más szemmel nézik a növényeket. Amióta ezt a sorozatot elkészítette, egyre jobban érti és értékeli őket ő maga is.

Emberles

Azt firtatom, hogy az állatok és a növények után nem gondolt-e arra, hogy az emberekről is készítsen sorozatot, hiszen Desmond Morrisszal, a neves antropológussal jó barátságban vannak. – Az emberek számomra mindig túlságosan titokzatosak voltak – tréfálkozik. – De azzal áltatom magam, azért értem az emberi lényeket is – fűzi hozzá. Különösen a nyolc év során, amíg a BBC legfelső vezetésében dolgozott, szüksége is volt ezekre az ismeretekre, ha filmet nem is készített az emberről. Sir David Attenborough karrierje derekán lemondott a BBC-ben betöltött vezető tisztségéről. Hosszú expedíciós forgatási évek következtek, aztán, amikor szóba került, hogy ismét vezetői posztot vállal, két és fél évre beiratkozott az egyetem antropológia szakára. Amikor visszament a BBC vezérkarába, már nem tudta nem antropológusként figyelni kollégáit, meséli. Elkezdett feljegyzéseket készíteni az emberi viselkedésről. Még az is fölmerült benne, ír egy cikket valemelyik antropológiai folyóiratba *A BBC igazgatósági értekezletei rítusainak néhány aspektusa* címmel. Az ülések rítusai egyébiránt minden értekezleten nagyon fontosak. Megfigyelte, hogy amikor egy heterogén csoportból bizottság alakul, hogyan viselkednek az emberek. Például az ülésrend pontosan tükrözi a rokonszenveket és az ellenszenveket. Akik nem értenek egyet egymással, rendszerint önkéntelenül egymással szemben foglalnak helyet. Van valami az emberi pszichében, ami tisztességtelennek érezné, hogy olyasvalaki mellé üljön, akivel érzelmileg vagy szakmailag szembenáll. Egyszer egy olyan bizottságnak volt az elnöke, amely arról tárgyalt, hogyan vezessék be a számítógépeket a BBC-be. Attenborough nem értett a számítógépekhez, a főkönyvelő viszont igen, és büszke is volt rá. Az ülések alatt a pénzügyi szakember mindig az elnök jobbján ült. Az egyik ülésről elkésett, és üresen maradt a helye, senki más nem foglalta el. Pár perccel később bejött, de ahelyett, hogy Sir David mellé ült volna, körbement, és szemben vele foglalt helyet. Attenborough rögtön tudta: harcolni akar vele. Gondolkozott, és rájött, egy fontos részletet nem beszélt meg vele. Így amikor a tárgyalásban elérkeztek ahhoz a ponthoz, Sir David azt mondta: „Elnézést, uraim, de attól tartok, ennek a megtárgyalását későbbre halasztom, mert még nem tudtam kialakítani az álláspontomat." „Honnan tudtad, hogy neked akartam menni emiatt?" – kérdezte tőle az ülés után a főkönyvelő. Azt felelte, fogalma sincs, csak nem gondolta át rendesen az ügyet.

A nagy drámaírók, Shakespeare és Ibsen, vagy a regényírók, Jane Austin és a Brontëk megoldották, hogy bepillanthassunk az emberi természetbe, a tudomány erre nem képes, állítja David Attenborough. Kiderült, azért valamire mégiscsak ráhibáztam. Sir David töredelmesen bevallja, egyszer írt egy sorozatot az emberről is, de még a tervét sem adta be. – Amikor az ember állatokat filmez, tulajdonképpen leskelődik – magyarázza. Így lesheti meg a harci, a területvédő vagy a párzási tevékenységét. Mindez az embernél bonyolultabb lenne. Például ha arról akarna műsort készíteni, hogyan jelöli ki a területét az ember egy szállodai szobában, hogyan pakolja ki a bőröndjét, miként helyezi el a pohárba a fogkeféjét, a pizsamáját az ágyon, a papírjait az asztalon, nem mehet oda egy utazóhoz és nem

kérheti meg, járuljon hozzá, mert a bemutatás hiteltelen lenne. Ha viszont valaki rejtett kamerákkal akar szállodai szobákban filmezni, nagyon ingoványos területre lép. – A békák nem tiltakoznak, ha párzás közben mutatják őket, az emberek igen – foglalja össze röviden a problémát.

Száz országban játsszák David Attenborough sorozatait, de tiltakozik az ellen, hogy ő sztár volna. – A sztárok Hollywood teremtményei – mondja –, a sztárok nem valódi emberek, valaki felnagyította őket egy tíz méter magas ezüst képernyő méretére, és rendkívüli élettel, fantasztikus autókkal ruházta fel.

Ő Londonban nem vezet autót, metrón jár. Ilyenkor persze előfordul, hogy megszólítják az emberek és gratulálnak a műsoraihoz, ami természetesen jólesik, de ennek szerinte semmi köze a sztársághoz. A bátyja, Richard valóban az. – Remélem, megbocsátja nekem, de úgy is viselkedik – mosolyog. – Hatalmas autója van. Valójában nem is arról van szó, hogy ő viselkedik úgy, mint egy sztár, vele bánnak úgy az emberek. Ha elmegy egy étterembe vagy egy filmpremierre, úgy rajongják körül, ahogy csak egy sztárt szokás.

Sir David azt állítja, nincs köztük verseny, noha ez testvérek között gyakran megesik. Hogy mindketten ugyanazon a képernyőn tűnnek föl, szerinte csupán véletlen egybeesés. Egyébként egészen más az érdeklődési körük, más világban mozognak. Azért David mindig elmegy a bátyja premierjeire, ő pedig rendszeresen nézi öccse sorozatait, és sokat beszélgetnek róla.

David Attenborough legutóbbi sorozata, az *Élet a fagyban* másként készült, mint a korábbiak. Ezt is a harmincas évei derekán járó, de nagyon tapasztalt Alastair Fothergill rendezte, aki korábban *Az élet megpróbáltatásai* című sorozatban is

kiválóan működött együtt mesterével. Amikor befejezték „*Az élet megpróbáltatásait*, elmesélte Attenborough-nak, régi vágya, hogy sorozatot készítsen az Antarktiszról. Mindent megtervezett, tudta, mit hogyan kell csinálni, évszakról évszakra, hova akar menni, milyen felszerelésre lesz szüksége. Attenborough sok szerencsét kívánt hozzá, és úgy érezte maga is, lejárt a képen sétáló narrátorok ideje. „Mi szükség egy vörös anorákos emberre, aki a gleccserek között sétál?" Alastair el is ment, hogy megcsinálja a filmet, hat hónapi munka után azonban meggondolta magát, és úgy döntött, mégis kell neki narrátor. Megkereste Sir Davidet, és elmondta, változott a koncepciója, szüksége lenne egy narrátorra, vállalná-e. Attenborough nem szereti a hideget, a meleg éghajlat jobban vonzza, de belegondolt, az Antarktiszon viszont olyan látvánnyal találkozhatna, amit azelőtt sohasem látott. Elcsábította a feladat. Először fordult elő, hogy anélkül dolgozott egy sorozatban, hogy kivette volna részét a szellemi munkából és az előkészítésből. Viszont csodálatos elefántfókákat és királypingvineket látott. A fókák és a pingvinek kijönnek a költés időszakára a tengerből, s minthogy a költésre alkalmas területek száma nagyon korlátozott, előfordult, hogy egy-egy helyen százötvenezer fóka vagy pingvin között sétálgatott. Sir Davidet tízéves kora óta, amolyan romantikus álomként, lenyűgözték a paradicsommadarak. A paradicsommadarak kizárólag Új-Guineában élnek, ott viszont 44 különböző fajtáját ismerik, méretük a vörösbegyétől a pulykáig terjed. Valamennyinek rendkívül jellegzetes a tánca és a viselkedése. „Olyan díszes a tollazatuk, hogy a világ legszebb madaraként szokták emlegetni", lelkendezik. A 44 fajtából eddig mindössze ötöt tudtak lefilmezni, olyan nehéz megközelíteni őket. Pápua Új-Guineának ez a vidéke mostoha, folyton szakad az eső, a madarak sűrű erdők mélyén élnek, csak

nagy ritkán jelennek meg, többnyire kora reggel, amikor viszont nem lehet lefényképezni őket, olyan kevés a fény. David Attenborough egyre lelkesebb. Azt tervezi, ujjnyi nagyságú, érzékeny elektromos kamerákkal körülveszi és megörökíti őket, amikor éppen a táncukat járják.

Lám, mi nyugodtan beszélgetünk itt a richmondi ház nappalijában, miközben a Föld túloldalán 39 fajta paradicsommadár toporzékolva csak rá vár, hogy olyan felvételek készüljenek róluk, amilyet emberi szem még nem látott.

BILLY WILDER HOLLYWOODJA

Hedy Lamarr szemének csillogása még csak-csak,
de Marilyn Monroe mosolya kimondottan idétlen,
Rudolph Valentino olyan, mint egy bárgyú olasz borbélysegéd, Humphrey Bogartra pedig csak ballonkabátjáról és
szemébe húzott kalapjáról ismerek rá.
Nem jártak jobban a nyolcvanas évek sztárjai, Sylvester
Stallone és Barbra Streisand sem. Megannyi viaszbábuvá
merevedett filmcsillag Hollywood egyik ütött-kopott
viaszmúzeumában. A sóbálvánnyá meredt
szegény Lótné bibliai büntetése komikus kiadásban.
Mert azóta is, hiába az intelem: visszanézünk.

1887-et írtak: a lokomotív nyugat felé döcögött. Egy első osztályú kupéban Mrs. Daeida Wilcox hazafelé tartott, és kedélyes beszélgetéssel múlatta az időt. Mrs. Wilcoxot annyira elbűvölte, hogy elegáns útitársnője milyen szép néven emlegeti vidéki házát, hogy elhatározta, amint Los Angelesbe ér, ő is így kereszteli el otthonát. És kiakasztotta a táblát: „Hollywood."

1908. Az egyik chicagói filmgyár a Monte-Christóhoz külső helyszíneket keresve eljutott Los Angeles egyik külvárosába, oda, ahol Mrs. Wilcox jó két évtizeddel azelőtt kiakasztotta a táblát. A filmesek fölfedezték a pompás éghajlatot és a környezetet – van itt hegy, folyó, síkság, vízesés, tenger. Billy Wilder kétéves, Bécsben.

Hetvennyolc évesen, kérésünkre a legnagyobb sztárokat sorolja, akik filmjeiben szerepeltek: Gloria Swanson a *Sunset Boulevard*-ban, Marilyn Monroe-val két filmet készített, a *Hét év vágyakozás*t és a *Van, aki forrón szereti*t, több filmjében szerepelt Marlene Dietrich, például az *Egy külügyi történet*ben és *A vád tanújá*ban; de forgatott Audrey Hepburnnel és Gary Cooperrel a *Szerelem délután*ban, Jack Lemmonnal a *Legénylakás*ban, Lemmonnal és Shirley MacLaine-nel az *Irma, te édes*ben; dolgozott Humphrey Bogarttal is, és sorolhatnánk tovább a listát.

A 40-es, 50-es években Hitchcock pszichológiai-bűnügyi alkotásaihoz és Billy Wilder komédiáihoz úgy tódult a közönség, ahogy ma Lucas vagy Spielberg filmjeihez. Fél tucat Oscar-díj, cannes-i nagydíj és sok más elismerés bizonyítja Wilder sikerét. De Wilder azt állítja, nem is tudja pontosan, hol vannak az Oscarok. „Elpakoltam valahová" – mondja.

Trauner Sándortól kaptam meg a telefonszámát. Az ötvenes években az osztrák-amerikai rendező majdnem minden filmjét Trauner tervezte, a *Legénylakás*ért mindketten Oscart kaptak.

Budapestről hívtam a Los Angeles-i számot. Egy hölgy vette fel a kagylót, s miután bemutatkoztam, magyarra fordította a szót. Mert Hollywoodban ha a művész éppen nem magyar, akkor a házvezetőnője biztosan az. „Nem mertem maguknak nemet mondani – nevet Wilder, amíg Márk Iván barátom keresi a legjobb helyet a kamerának –, szorultam volna a házvezetőnőmtől, ha a Magyar Televíziónak nem adok interjút!"

A magyarokról kezdtünk beszélgetni. Kiket ismert, kikkel dolgozott együtt? „A magyarok fontos szerepet játszanak, bárhová mennek és bármit csinálnak. Erős emberek, a stílusuk is erőteljes és energikus. Amikor Bécsben és Berlinben újságnál dolgoztam, ott is voltak magyarok. A többségük, talán nyolcvan százalékuk újságíró vagy író volt. Azóta is, ha azt hallom, valaki magyar, biztos vagyok benne, megírta már a színdarabja első két felvonását. Minden magyar megírja egy színdarab első két felvonását, de a harmadikat csak nagyon kevesen."

Sorolni kezdi a magyarokat, akikkel Hollywoodban együtt dolgozott: „A legtöbbjüket még korábbról ismertem; a Korda testvéreket, Vincét és Zoltánt Berlinből, Michael Curtizt pedig hosszú idővel a *Casablanca* előtt, még amikor Kertész Mihály néven Bécsben forgatott filmeket. Abban az időben Korda Sándor és Kertész Bécsben dolgozott, én pedig újságíróskodtam. Mindketten a feleségüket játszatták a filmek főszerepeiben. Korda filmjeiben Maria Korda, Kertész filmjeiben Lucy Doraine volt a sztár. Ismertem más magyart is, hadd gondolkozzam! Ó igen, dolgoztam Rózsával, Miklós nagyon sok filmem zenéjét szerezte. Korda révén találkoztam vele, mert ők sokat dolgoztak együtt, amikor Korda Angliában dolgozott a London Filmnél, és híres filmjeit, például a *VIII. Henrik*et készítette. Rózsa neki dolgozott, később nekem is ő lett az egyik kedvenc zeneszerzőm. Aztán ott volt a díszlettervezőm, Alex Trauner. Önök Trauner Sándornak mondják. Emlékszem, egyszer Bécsben mondták nekem, hogy Magyarországon a családi nevet mondják először, a keresztnevet pedig másodikként. Az én nevem Wilder Billy lenne, igaz? Azt is hallottam, hogy a magyar nyelv az egyetlen, amely ki tudja fejezni egyetlen szóval, amit angolul úgy mondanak: „written by." Egyetlen más nyelv sem képes erre. Egy napon Bécsben sétáltam, ahol akkor éppen egy magyar társulat vendégszerepelt. És a plakátjukon ez állt: „*Hamlet*. Írta: Shakespeare Vilmos", idézi Wilder magyarul. „Ez nagyon tetszett", teszi hozzá. „Lássuk csak, kit is ismertem még a magyarok közül. Ismertem Kálmánt, amikor Berlinben az operett királya volt."

Wilder Bécsben járt középiskolába, aztán apja kívánságára beiratkozott a jogi fakultásra, de csak két-három hónapig bírta. Riporternek szegődött egy bécsi laphoz. Két évvel később már egy berlini újságnál dolgozott, és elkezdett a mozi felé kacsingatni. Újságírói munkája mellett 1928–29-ben körülbelül száz némafilmet írt, aztán a hangosfilm megjelenésekor filmforgatókönyveket Európa akkor leghíresebb filmstúdiójának, a berlini UFA-nak. De reménytelennek tűnő álma már akkor is az volt, hogy egyszer Hollywoodban filmet rendezhessen.

Hollywoodi irodájában fogadott bennünket. Öreg épület; szűk lépcső vezet fel a felső szintre. Egy többszörös Oscar-díjas rendezőnek ilyen ócska kis munkahelye van, amikor Amerikában az „office" is státusszimbólum?! – csodálkoztunk. Aztán megnéztük a kapu alatt a névtáblákat. Akár egy szuperfilm stáblistája; a sztárok neve között Jack Nicholsoné és másoké. Az „ócska kis házikó" Hollywood egyik legdrágább helye, valóban státusszimbólum. Csakhogy ezt a státust még Wilderék vívták ki, pusztán azzal, hogy valamikor beköltöztek.

„Féltem Hollywoodba menni – meséli Wilder –, mert akkor 15-20 évbe telt, amíg az ember ott megfelelő pozícióba került. De aztán feltűnt Hitler, és mi valamennyien olyan gyorsan elmentünk Németországból, amilyen gyorsan csak lehetett. Néhányan maradtak, mert attól féltek, elveszítik az anyanyelvüket, főként írók, színészek. Némelyek Prágába mentek, mások Bécsbe, néhányan Svájcba utaztak. Akkor én megragadtam a kínálkozó lehetőséget, amely tulajdonképpen kényszer is volt, ha életben akartam maradni, és Hollywoodba mentem. Akkor ott éltek már németek, osztrákok, magyarok, ők tíz évvel korábban, 1923-ban vándoroltak ki. Conrad Veidt és Ernst Lubitsch akkoriban már sztárok voltak, valamennyien tehetséges emberek. Mi munkát keresni jöttünk, ők még primadonnaként érkeztek. Ahogy Hitler 1933-ban hatalomra került Németországban, én is elhagytam az országot, pontosan egy nappal azután, hogy a Reichstagot felgyújtották. Egy évet töltöttem Párizsban, és egy nap sikerült eladnom az egyik ötletemet egy amerikai stúdiónak, és ők szerződést kötöttek velem a forgatókönyv megírására. Látogatóként érkeztem, és a film soha nem készült el. Én pedig látogatóként nem maradhattam, csak emigránsként. A törvény értelmében el kellett hagynom az országot, különben nem folyamodhattam olyan bevándorlási okmányokért, amelyek arra jogosítottak

volna, hogy állampolgár legyek. Ha az ember New Yorkban van, akkor, mondjuk, elmehet Kanadába, én azonban Mexikóba mentem, és ott töltöttem egy kis időt. Később visszajöttem, és kérvényeztem az állampolgárságot, öt évvel később, 1939-ben amerikai állampolgár lettem."

Első műveit németül írta és lefordították, de mivel elég jó nyelvérzéke volt, nagyon gyorsan megtanult angolul. Egy nap egyszerűen elkezdett beszélni. A párbeszédeket mindig szerette, akárcsak Lubitsch. Lubitschról azt tartják, lángelméje nemcsak a rendezésben nyilvánult meg és abban, hogy a komédiát egészen új elgondolás szerint közelítette meg, de csodálatos párbeszédíró is volt. A világ legjobb forgatókönyvírója volt, bár ezt soha nem tekintette saját erényének. Többet dolgozott a forgatókönyveken – Wilder két filmet is forgatott vele –, mint bárki, akinek a neve íróként jelent meg a vásznon. Ha az embernek akcentusa van, még beszélheti nagyon jól a nyelvet; sok olyan külföldi származású amerikai van, aki akcentussal beszél, de helyesebben és nagyobb szókinccsel, mint sok született amerikai vagy angol. Közéjük tartozik Billy Wilder is.

Arról beszélgetünk, nehéz volt-e bekerülni a hollywoodi filmes világba. Wilder azt mondja, akkoriban rendkívüli vendégszeretettel fogadták a menekülteket. Természetesen nem uszodával, hat alkalmazottal és Cadillackel felszerelt háztartást ajándékoztak nekik, de lehetővé tették, hogy fennmaradjanak. Sokan voltak köztük olyanok, akik életükben nem foglalkoztak filmkészítéssel.

A német kolóniában nem csak filmesek voltak. Ide emigrált Thomas Mann, Heinrich Mann, Bertolt Brecht és Schönberg is. Schönberg azelőtt sohasem foglalkozott filmmel, de később is ott maradt, és egyike lett a legjobb filmzeneszerzőknek. Pedig ezeket a művészeket alig ismerte Amerikában valaki. „Ha akkoriban itt, Kaliforniában megkérdezett volna bárkit, akár egy stúdióigazgatót Thomas Mannról, nem is tudta vol-

na, kiről kérdezik", meséli a mester. „Én persze ismertem őt, olvastam *A Buddenbrook-házat*, tudtam, huszon-egynehány éves korában írta, Nobel-díjat kapott érte, Goethével és Schillerrel egyenrangú. Számomra ezek az emberek rendkívül sokat jelentettek. Emlékszem, amikor először összefutottam Brechttel, szinte megdermedtem a tisztelettől és a csodálattól. Aztán azt hittem, összetörik a szívem, amikor hallottam, hogy a pincér ugyanolyan udvariatlanul beszél vele, mint bárki mással. Te jó isten, mondtam magamban, ha tudná ez az ember, kivel beszél ilyen hangon!"

A nagy írók közül is írtak néhányan szinopszisokat, de ezt megtették az amerikai írók: Faulkner, Scott Fitzgerald meg a többiek is. Ahogy Wilder mondja: „Megpróbáltak könnyen pénzt keresni. Az gondolták, eljönnek egy kicsit vakációzni, és közben tizenöt perc alatt összeütnek valamit, amivel pénzt kereshetnek. De többnyire kevés sikerrel jártak, és visszautaztak. Kerestek ugyan valamennyi pénzt, de az írásuk sohasem került filmvászonra. Még mindig lenéznek bennünket azok, akik az irodalmi élet krémjének számítanak, akik a Nobel-díj elnyerésére törekszenek. Minket, filmeseket, tudja, mindig lenéztek – mosolyog a bajusza alatt –, de szerencsére közben föltalálták a televíziót, így most nekünk is van valami, amit lenézhetünk."

Ennek ellenére valószínűleg a filmesek csinálták a legnagyobb reklámot Amerikának. Az emberek ma már az Egyesült Államokban is japán autót vesznek, mert azok kisebbek, olcsóbbak és kevesebb benzint fogyasztanak, mint a hazai típusok, mindenütt lehet Coca-Colát, McDonalds hamburgert és rágógumit kapni, de az amerikai film ugyanolyan népszerű, mint amilyen volt. Az emberek Spanyolországban, Franciaországban és Németországban is sorban állnak a mozik előtt, ha jó amerikai film megy.

Wilder először írt néhány sikeres forgatókönyvet Lubitschnak. Ezzel szerzett nevet magának, tisztelni kezdték. Kapkodtak az írásai után, de volt néhány forgatókönyve, amiről úgy érezte, ha ő mondhatná el a történetet – és nem csak papíron –, jobb lenne. Azt mondja, nem rögeszmésen akart rendező lenni, csak a forgatókönyveit szerette volna megkímélni.

Szerződése volt a Paramounttal, és ragaszkodott egy film rendezéséhez. Ők úgy gondolták, nem akarják elveszíteni Wildert, az írót, inkább adnak egy alkalmat, hadd törje ki a nyakát mint rendező, s majd visszajön ismét írónak. Meglehetősen jó szimata volt, egy olyan filmet választott, amely sikeresnek ígérkezett, Ginger Rogersszel a főszerepben. A film kasszasiker lett, aztán már ment minden, mint a karikacsapás.

„Pénzről beszél?", kérdezi Wilder nevetve, amikor arról faggatom, hogyan sikerült pénzt szereznie az első filmhez. „Akkor nem a 40-es vagy az 50-es évek Hollywoodjáról beszél. Akkoriban a stúdiók nagyok voltak és gazdagok; sok filmet készítettek. A Paramountban 45 filmet forgattak évente. A Warner Brothersnél 60-at, az MGM-nél 70-et. Rengeteg filmet készítettek, itt volt a világ minden pénze. Saját színházaik voltak, és minden valamirevaló sztárral szerződést kötöttek. Semmi gondjuk nem volt. Szóba sem került, hogy ki adjon pénzt a filmekre. Most persze minden másként van."

Álomgyár altatóval

Los Angeles több száz kilométernyi autópályáinak egyike vezet északra a filmstúdiókhoz. Volt év, amikor 535 film készült a nyolc nagy stúdióban. De a Universal mára szinte vidámpark lett, ahol évente hárommillió látogató fejtheti fel botcsinálta pszichiáter módjára az álomgyár szövögette álmokat.

A mesterséges tóban, a Vörös-tengerben, derékig merül a látogatókkal teli, nyitott busz. De senki sem lesz vizes, mert a tó közepén vízelszívó berendezés gondoskodik a biztonságos átkelésről. Lám, ilyen egyszerű száraz lábbal, ez esetben száraz kerékkel átkelni a Vörös-tengeren. Egy másik tavon megtámad bennünket egy műcápa a *Cápa* című filmből, és a domboldalon kiderül, hogy a *Psycho* díszlete így fényes nappal milyen jámbor. Hitchcock *Madarak* című filmjének idomárja madárshow keretében mutatja be a mulatságos trükköket, egy másik helyszínen kaszkadőrök pofozzák egymást egy vadnyugati kocsma tetején, a díszletvárosban pedig boldogan ismerik fel a látogatók a nevezetes tévésorozatok New Yorkban és San Franciscóban játszódó utcai helyszíneit. Az épületek fölé hatalmas sínrendszert szereltek, ahova a lámpákon kívül óriási ponyvát is fölerősítettek. Szükség esetén behúzzák a ponyvát, így esőben is lehet forgatni vagy nappal is lehet éjszakai felvételeket készíteni.

Egy-két utcára New Yorktól és San Franciscótól máris Franciaországban vagyunk. Itt készülnek a Franciaországban játszódó filmek. És mindjárt a kanyar után Vietnam, az út túloldalán pedig Dél-Spanyolország.

Az építkezés igen takarékos. Szinte minden fából vagy papírmaséból van, belül csak a szerkezet. Ha az utcákat vagy a házakat át akarják alakítani, falakat válogathatnak a „falraktárból". Van itt tégla-, kő-, beton- és vasfal, és még a falak tologatásához sem szükséges különösebb erő, mert persze ezek is mind könnyű, préselt anyagból készültek.

Az út mentén háborús autómatuzsálemek, mellettük katonai repülőgépek várnak újabb bevetésre a következő háborús filmben. A gépek között az Enola Gay másolata. Ki tudja, hány filmben dobta már le azt a bizonyos tragikus atombombát?

Sikítva csúszik a csikorgó jégalagútba a látogatókkal teli busz. A japán turisták boldogan mosolyognak és fényképeznek. A fehér műanyag jégfal ide-oda forog, mintha mi magunk csúszkálnánk. És természetesen a legutóbbi évek filmjei sem maradhatnak ki. Az egyik épület bejáratánál ezüst álarcos harcos támad meg bennünket önjáró löveggel a *Csillagok háborújá*ból, a stúdióban kaszkadőrök vívnak lézerháborút.

A bazárban gumicápát, trikókat, műanyag Oscar-díjakat lehet vásárolni; és vetített háttér előtt biciklire ülhetünk, ölünkben E. T.-vel, hogy polaroidfelvételen magunkkal vihessük az élményt.

„A stúdiók ma már csak nevükben azonosak az elődökkel", folytatja Wilder. „Nincsenek már ott a híres személyiségek, és a stúdiókat sem lehet már felismerni a filmekről, ahogy az embereket lehet a kézírásukról. Régen, ha az ember megnézett egy filmet, azt mondta, ez MGM-film, ez meg Warner Brothers-film. Valamennyinek saját stílusa és színészgárdája volt. Mára a stúdiókat átvették a bankok és a pénzügyi érdekcsoportok. Ma a bankok készítik a filmeket. A stúdiókat olyan fiatalemberek vezetik, akik régebben csak kifutófiúk lehettek volna az ügynökségeknél, még csak nem is ügynökök. Most alig készül néhány film a stúdiókban, főként koprodukciókban, csekély anyagi eszközzel vesznek részt a filmkészítésben. A stúdiók ma olyanok, mint a szállodák, ahol az ember bérel egy bizonyos területet és leforgatja a filmjét. Előfordul az is, hogy két stúdió közösen készít egy filmet, mert úgy kisebb a pénzügyi kockázat. Azelőtt minden más volt. Senki sem beszélt a pénzről, senki nem mondta azt, vigyázat, nehogy túllépjük a költségvetést. Ha az ember sikeres filmet csinált, ünnepelték, ha kudarcot vallott, azt elfelejtették, mert olyan sok film készült. Most öt vagy hat filmet csinálnak a stúdiók évente, egytizedét annak, mint a múltban. Természetesen ez annak is következménye, hogy a filmipar szerepét jelentős mértékben átvette a televízió."

A filmek költségesebbek lettek, és egyáltalán minden drágább lett. Amikor Wilder Los Angelesbe érkezett, először egy olyan szállodában lakott, amely az akkori bohémvilág kedvence volt. Sok színész, rendező és író élt abban az apartmanhotelban. Egy kis szobáért konyhával havonta 70 dollárt fizetett. Most ugyanez 125 dollárba kerül. Naponta.

Manapság ha valaki filmet akar készíteni, először pénz után kell rohangálnia, hacsak nem nagy sztár az illető, mint Robert Redford, Paul Newman vagy Dustin Hoffman. A pénz utáni hajsza, a szerződéskötés, a tárgyalások annyira felemésztik az alkotók erejét, hiszen mindez hónapokat vesznek igénybe, hogy mire elkezdheti a forgatást, teljesen kimerül. Régen a szerződések évi ötvenkét hétre szóltak, és ezért két filmet kellett készíteni évente. Most, ha egy alkotó három év alatt elkészít egy filmet, azt mondja, nagyon jól mentek a dolgok.

A Hollywoodban élő sztárokról keringő mítoszokról kezdünk beszélgetni. Wilder szinte valamennyit ismerte, dolgozott velük, sokan a barátai voltak. „A régi időkben a sztárokat védték a stúdiók és a menedzserirodák – meséli –, és ők is nagyon vigyáztak arra, milyen kép alakul ki róluk a közönségben. A stúdiók gondoskodtak arról, hogy saját csillagaikat misztikus, természetfeletti lényekként tüntessék fel. Abban az időben elképzelhetetlen volt, hogy egy színésznő úgy menjen vásárolni, hogy ne legyen kifestve az arca és ne legyen rajta elegáns kosztüm. Akkoriban az emberek azt hitték, sokat tudnak a sztárok életéről, valójában a történetek zömét a sajtó találta ki, az újságok építgették ezt a mitológiát. Ha a mai helyzetet összevetjük azzal az időszakkal, úgy tűnik, mintha a mai kor a régi karikatúrája lenne. Most a legnagyobb sztárokat piszkos teniszcipőben, borotválatlanul látjuk. Van ennek jó oldala is, minden sokkal emberibbé vált ezen a téren. Akkoriban szinte így is igazolni akarták, miért kell másfél-két dollárt fizetni egy

jegyért. A mozi azért kerül sokba, mondták, mert ezért a pénzért isteneket és istennőket lehet látni."

Kis kézikönyvet forgatok. A szerző nem titkolt szándéka szerint megismerhetjük belőle a valódi Hollywoodot; és a könyvecske hosszasan sorolja, melyik sztár melyik villában lett öngyilkos, hogyan lőtte le a felesége szeretőjét vagy a sajátját, ki mikor kitől vásárolta meg csillagászati áron a kacsalábon forgó kastélyt.

Los Angeles kikötőjében egy hatalmas sátor alatt dokumentumfilmet vetítenek a 30-as évek egyik hollywoodi filmpremierjéről. Ötszázezer ember kígyózik végig a Hollywood Boulevard-on. Howard Hughest, a *Pokol angyalai* rendezőjét és a főszereplőket ünnepli a közönség.

Hughes a kor jellegzetes sztárja volt. Fiatal korában kijelentette, három dolgot szeretne elérni életében: ő akar a világ leghíresebb filmese, leggazdagabb embere és leghíresebb pilótája lenni. Volt egy pillanat, amikor mindhárom vágya teljesült. Filmes népszerűségéről a dokumentumfilm tanúskodik, vagyonáról pedig annyit, hogy pusztán kedvtelésből megtervezte és megépíttette a világ legnagyobb repülőgépét. A Spruce Goose, azaz az Elegáns Liba nagyobb, mint a mai Jumbók, szárnyai óriásiak, akár egy futballpálya. Ezt az ormótlan szerkezetet őrzik itt a sátor alatt. A pilótafülkében ül Hughes viaszból, mert a sztár természetesen maga vezette gépét a próbarepülésen. Ezzel valóban ő lett abban az időben a leghíresebb pilóta. A dokumentumfilmek megőrizték a próbautat is. A gépkolosszus vízről lendült neki, ha egyáltalán a 35 mérföldes sebességet lendülésnek lehet nevezni, aztán felgyorsult 90 mérföldre. A tudósítók rohanva adták le a hírt. De a gép csupán öt méter magasságig emelkedett, repült egy mérföldet, aztán visszatoccsant a vízre. Azóta nem mozdul, csak mutogatják.

Wilder sohasem változtatott az életmódján. Nem volt villája uszodával, nem volt repülőgépe, se jachtja és nem versenyló-tulajdonos. Egy elegáns társasház egyik gyönyörű lakásában él. Igaz, vásárolt néhány jobb festményt és szobrot, mert a képzőművészetet szereti (nem volt hajlandó megmutatni, nehogy fölkeltse a betörők érdeklődését), és a szabadságát rendszerint drága szállodákban tölti. De alapvetően soha nem bolondult meg semmiért, akkor sem, amikor jól ment és sok pénzt keresett. Mindig bolondnak tartotta azokat a sztárokat, akik csak szórták a pénzt, aztán amikor valóban szükségük lett volna rá, már nem volt egy fillérjük sem. „A józan emberek tudják, az élet olyan, mint a kis Kodak fényképezőgép – mondja –, az Isten adott nekünk tíz képre lehetőséget, és ha az ember csak fotózik, és nem figyel, egyszer csak azon kapja magát, már csak egy képet készíthet, és üres a gép. Így aztán jobb óvatosnak lenni, nem szabad magunkat halhatatlannak képzelni, nem hihetjük, hogy sohasem lanyhul irántunk a közönség érdeklődése."

Azt gondoltam, az idős mester titkon féltékeny lesz az új hollywoodi titánokra, Spielbergre, Lucasra és a többiekre.

„Csodálom és irigylem őket, hogy ennyire magukkal tudták ragadni a fiatal közönséget", mondja Wilder rokonszenves őszinteséggel és természetességgel. „Nekünk, öregeknek ez már nem megy, mert ha valaki becsületes mesterember, akkor azt csinálja, amit tud, azt kell tennie, amire képes. Ez pontosan olyan, mintha, mondjuk, zeneszerző volnék, és jól tudnék keringőt, foxtrottot komponálni, de hiába, mert már senki sem akarna táncolni rá. Ezek a fiúk képesek arra, hogy olyan zenét játsszanak, amire az emberek táncolni akarnak. Egy becsületes filmesnek sohasem szabad az éppen divatos filmeket utánoznia, nekem például egész íróasztalra való forgatókönyvem van, amit megrendezhetnék, de nem teszem, mert nem tartanám becsületesnek. A közönség, különösen a

fiatal nézők egyébként is azonnal megéreznék, hogy ez már nem én vagyok, csak a mai divatot próbálom majmolni. Bizonyos mértékig persze engem is meg kell győzni arról, hogy egy film, pusztán azért, mert milliók nézik meg, valóban jó film, de amikor valaki azt állítja, ő olyan filmet készített, ami túlságosan jó volt a közönségnek, megelőzte a korát, ezért nem értették meg a szépségét, és a film minden rétegnél megbukott, akkor szerintem az a film rossz volt."

Billy Wilder mércéje szerint az a jó film, amelyik magas színvonalú, de a bevétel szempontjából is sikeres. Ha az új amerikai filmek hatalmas bevételeket hoznak, miközben emberek millióit szórakoztatják, akkor szerinte nem lehetnek rosszak. Azt mondja, ő „nem az az ember, aki összevissza rohangál, és közben irigykedve ismételgeti, hogy persze, sok pénzt kerestek ezekkel a filmekkel, mert a filmjeik közönségesek és hatéves gyerekek szellemi szintjén állnak. Én is irigykedem", teszi hozzá, „de én a sikerükre." Wilder tudja, nem egyszerű a mai közönséggel jó kapcsolatot teremteni. Megváltozott a stílus, új sztárok tűntek fel, a régiek sehol sincsenek már. Úgy változik minden, mint a divat. „Olyan ez, mint a Rubik-kocka, a magyar találmány", magyarázza. „Volt olyan időszak, amikor mindenki Rubik-kockával játszott, ma már senkit sem érdekel. Rubik megcsinálta a kockáját, sok pénzt keresett vele, az emberek bolondultak érte, aztán elmúlt, ma már senkit sem érdekel. Emlékszik a hulahoppra? Vannak ilyen őrültségek. Ezek jönnek-mennek. Mindig kell valami újat találni, olyat, ami érdekli az embereket. De egy olyan ember, mint én, aki ötven éve dolgozik Hollywoodban, talán nem is akárhogyan, nem köthet akármilyen kompromisszumot. Csak olyan dolgot vagyok hajlandó csinálni, amivel együtt tudok élni. Nem akarom végkiárusítani magam. Nem tudok olyan filmeket csinálni, mint Spielberg."

Kérdezem, hogy a saját munkásságát is Rubik-kockának tekinti-e. Azt feleli: nem. Többször tudott változni, de csak a saját gondolkodásmódján, saját keretein belül. Az embernek saját magával kell békében élnie, tudnia kell, mihez adhatja a nevét és mihez nem, tudnia kell, büszke lehet-e magára, megtett-e minden tőle telhetőt, hogy megértse a kor szavát és meghódítsa a közönséget, de úgy, hogy közben ő maga becsületes maradjon.

Az űrlények tolmácsa:
DR. JOHN E. MACK PSZICHIÁTER

Dr. John Mack először arra gondolt, hogy Bud Hopkins őrült. Egy New York-i művész, aki állítólag többször látott ufót és maga köré gyűjti azokat az embereket, akik azt állítják, űrlények űrhajón elragadták őket, biztosan valamilyen pszichózisban szenved. Vagy így akar érdekesnek tűnni. Aztán néhány hónappal később dr. Macknek is át kellett élnie, milyen az, ha valakit őrültnek, de legalábbis sarlatánnak tartanak. Végtére is a Harvard Klinika pszichiáter-professzora, negyvenévnyi szakmai háttérrel, aki komolyan veszi ezeket az embereket... – minimum gyanús.

Dr. Mack egyik barátnője biztatására találkozott Hopkins-szal, meséli, és számára is meglepő módon kiderült, olyan emberekről van szó, akiknek semmi hasznuk nem származik abból, hogy elmesélik, mi történt velük, sőt ők maguk is kétségbe vonják tapasztalásaikat, mert valamennyiüket felkavarta az, ami megesett velük. A lapok felkapták Mack professzor kutatási eredményeit, de a pszichiáterszakma szinte kirekesztette. Dr. Mack azóta, érthető módon, gyanakvó a sajtóval. Nekem szerencsém van, közös amerikai író barátunk, a Harvard Egyetem egykori tanára, Michael Blumenthal mutatott be neki. Dr. John Mack Michaelhez jött Budapestre, és most Pozsonyi úti lakásomon beszélgetünk. Életem egyik legelképesztőbb beszélgetése volt. Ma sem tudom, mit tartsak róla.

– Korábban neurotikusokkal, személyiségzavarokkal küszködőkkel, depressziósokkal, lelki sérültekkel foglalkoztam, és úgy gondoltam, ez is valamilyen pszichiátriai probléma lehet – mondja Mack professzor. – Később kiderült, nem az.

Hogy az abdukció – így nevezik a jelenséget, amikor valakit űrlények elrabolnak – pontosan micsoda, nem lehet tudni, de dr. Mack szerint nem pszichiátriai probléma, az biztos. Vannak közöttük munkások és értelmiségiek, műveltek és műveletlenek, üzletemberek, pszichiáterek, diplomaták és titkárnők. Beszélgetett háromévesnél kisebb gyerekkel és

idősebbekkel, hatvan-hetven évesekkel is, a többség azonban, akik azt állítják, hogy földöntúliak elrabolták őket és kísérleteztek velük, húsz és negyven év közötti felnőttek.

Mack professzor eleinte az Egyesült Államokban kutatott, de ahogy egyre jobban belemerült a témába, elutazott Dél-Afrikába és Zimbabwéba, járt Brazíliában, Írországban és Angliában is. Legnagyobb megdöbbenésére kiderült, a jelenség nem korlátozódik a nyugati technikai társadalmakra, ahol a filmek, újságok, számítógépes játékok állandó szereplői a földöntúliak, hanem az egész világon előfordul, olyan közösségekben is, ahol ilyesmit soha nem láthattak. Egy 70 éves dél-afrikai orvos, akit egész életén át értek ilyen élmények, mesélte neki, hogy a Kalahári sivatagban a busmanoknak is vannak ilyen tapasztalásaik. De említhetnénk a zulu kultúrát, ahol az a gondolat, hogy más, ismeretlen dimenzióból származó teremtmények érkeznek a bolygónkra, nem is olyan szokatlan, mint a nyugati társadalomban. Számukra, akik mindig is kommunikáltak a szellemekkel, nem olyan meglepő, hogy léteznek a mi fizikai világunktól eltérő értelmes lények. Náluk erről még tudományos vitát sem nyitnak. Csak a nyugati kultúrában nevelkedett emberek hiszik azt, hogy mi vagyunk a kozmosz legintelligensebb lényei, és kiszorítottunk a kozmoszból minden más lényt. A hitszerkezetünk annyira eltompítja az észlelésünket, hogy ha netán megjelennének az ajtónkban ezek a teremtmények, nem is érzékelnénk őket.

Dr. John Mack meglepetése csak fokozódott, amikor rájött, páciensei nagyon hasonló tapasztalatokról számolnak be. A történetek rendszerint arról szóltak, hogy a páciensek otthon voltak vagy az erdőben sétáltak, esetleg lakatlan területen autót vezettek, amikor egyszer csak búgó hangot hallottak. Az is előfordult, hogy hangot ugyan nem hallottak, de minden esetben egy kékesnek leírt, nagyon éles fényt láttak. A látvány aggodalommal töltötte el őket, szinte megbénultak: nem tudtak mozogni. Aztán megláttak egy vagy több emberszerű lényt, akiknek nem volt hajuk, nagy, körte alakú fejük és nagy, fekete szemük volt. Ekkor azt érezték, valami energia mozgatni kezdi őket. Ez az energia kilebegtette őket az autójukból, az otthonukból, úsztak a levegőben, átmentek akár a falon is. Különösen a falon történő áthatolás valamennyiük számára sokkoló élmény volt.

Dr. John Mack, miközben beszél, kutatja az arcomat, hiszem-e, amit mond. Fájdalom van a szemében, amikor beszámol páciensei gyötrelmeiről, akik ugyanolyan hitetlenséggel állnak a történtek előtt a mai napig is, mint ő, amikor először hallgatta őket, vagy most én, aki nem tudom mire vélni az elmondottakat. – Az érzések minden kétséget kizáróan valódiak – mondja a professzor, mintha kételyt olvasott volna ki a szememből –, függetlenül attól, van-e bizonyíték magára az eseményre vagy sem.

Valamennyien arról számoltak be, hogy egy idő után távolodni látták a házukat, a Földet, aztán fölkerültek valamiféle űrhajóba. Többnyire az első dolog, amire emlékeztek, hogy egy zárt térbe vitték őket. Ennek a térnek kerek falai voltak, ők a falhoz simultak, mert féltek. Aztán átvitték őket egy nagyobb szobába, ahol a kísérletek folytak. Ráfektették őket egy asztalra, levették ruháikat, gyakran arra sem emlékeztek, hogyan tűnt el róluk a ruha. Ott feküdtek hanyatt az asztalon, és képtelenek voltak megmozdulni. Több emberszerű lény vette körül őket, és egyikük – aki kicsit magasabb volt a többieknél – irányította a kísérletet. A többiek „doktornak" vagy „vezérnek" szólították. A főnök körülbelül 140 cm magas volt, ugyanolyan nagy szeme volt, mint társainak, csak némelyek szerint valamivel idősebbnek tűnt náluk és ráncos volt a bőre.

Dr. Mack valamennyi beszélgetőpartnere hasonlóan írta le elrablóit, úgyhogy fölvetődött bennem, esetleg ugyanazt a sci-fit látták vagy olvasták. A professzor szerint ez lehetetlen,

hiszen olyan vidékeken is járt, ahol se mozi, se tévé nincs, ráadásul amikor megtudták, hogy valaki másnak hasonló tapasztalatai voltak, meglepődtek és megrémültek. Ekkor tudatosodott bennük, hogy ezek szerint amit átéltek, az valóság. Valamennyien szerették volna azt hinni, az egész csak rossz álom volt. Voltak, akik eleve azzal keresték föl, hogy ezt és ezt álmodták éjszaka, mert a tapasztalások gyakran éjszaka történtek. A beszélgetésekből azonban kiderült, nem aludtak. Egyébként sem lehetnek pontosan ugyanolyan álmaink, mint másoknak; az álom rendkívül személyes történet.

Az űrlények különböző okokból rabolták el áldozataikat, mesélte Mack professzor. Előfordult, hogy csak figyelték őket. Nagy szemeikkel szinte olvastak a gondolataikban. De az is előfordult, hogy mintát vettek a bőrükből, különös szerszámokkal vizsgálták; nem olyanokkal, mint az orvosi vagy a sebészeszközök, hanem az orron, a húson vagy a hason át helyezték el bennük.

Amikor dr. John Mack elbeszélésének ehhez a részéhez ért, fészkelődni kezdtem. Eszembe jutott ugyanis, hogy néhány évvel ezelőtt egyik reggel a feleségem fölfedezett a hátam közepén egy teljesen szabályos, tízfilléres méretű, húspiros kört, mintha valamilyen különös eszközzel levakarták volna. Fogalmam sem volt, mi lehetett az, de minthogy nem fájt, nem nagyon érdekelt, gondoltam, megnyomtam valamivel, majd elmúlik. De teltek a napok, és a kis piros kör csak nem múlt el, még csak nem is halványodott. Kollégáim ugratni kezdtek, hogy a földöntúliak mintát vettek rólam. Én az ilyesmiben nem nagyon hiszek, nevettem rajta, de lassan állandó attrakció lett a hátam, percenként le kellett vennem az ingem a vágószobában, hogy megcsodálhassák a jelemet. Végül, nyolc-tíz nap után úgy döntöttem, megmutatom egy bőrgyógyász barátomnak. Reggel még hibátlanul ott virított rajtam a kör, és délután, amikor a bőrgyógyásszal találkoztam, egyik

pillanatról a másikra eltűnt, mintha nem hagyta volna magát leleplezni. Azóta nem gondoltam erre, hessegettem is magamtól az élményt, de most már én is szorongani kezdtem. Különösen amikor Mack professzor elmesélte, hogy páciensei pontosan ugyanazokat az eszközöket írják le, még le is rajzolják.

A szorongásom csak fokozódott, amikor a professzor elmagyarázta, hogy a körtefejűek a műszerekkel bele is szúrnak a páciensek hasába. A férfiaktól gyakran spermamintákat vesznek, egy poharat tesznek a péniszükhöz, és addig dörzsölik, amíg a magömlés be nem következik. (Na, erre azért biztosan emlékeznék!)

A nők esetében a hüvelyen vagy közvetlenül a hason át távolították el egy petét. Egy későbbi abdukció, vagyis elrablás alkalmával aztán a lények a petét egyesítették a spermával, valamivel megkezelték, és a magzatot visszahelyezték a nők testébe. Ezeknek a nőknek 3-4 hónapig terhességi tüneteik voltak. Ismét elrabolták őket, eltávolították a magzatot, és a következő űrutazás alkalmával meg is mutatták nekik a kis inkubátorokban nevelt hibrid magzatot. Legközelebb már a kisgyereket is láthatták, de az asszonyok nem tudták megítélni a csecsemő korát, mert ezek a hibridek nem az emberi fejlődés ütemének megfelelően növekednek. Később aztán arra is megkérték a nőket és a férfiakat, tartsák a karjukban, illetve táplálják a hibrid gyereket, mintha ezek a furcsa lények a kísérleteik során felismerték volna, hogy ez a részben emberi kreatúra nem képes táplálkozás és gondoskodó szeretet nélkül fennmaradni. Ezt viszont csak emberi lény adhatja meg számukra. Mack doktor pácienseinek többsége zokogva számolt be élményeiről, és elképedt, amikor megtudta, ugyanez más nőkkel is megesett.

Nehéz eldönteni, mi az idegenek célja. A professzor szerint ahhoz, hogy ezt megértsük, meg kell próbálnunk a szokásos

emberi szemléletmódtól kicsit elrugaszkodni, bármilyen nehezünkre essék is. A földöntúliak ugyanis nem feltétlenül úgy cselekszenek, mint mi. Gyakran azt sem tudjuk, bennünket, embereket mi motivál, akkor miként tudnánk megérteni, őket mi mozgatja. Talán valami felsőbb erő, aki azon igyekszik, hogy összehozzon bennünket.

– Ha elfogadjuk, hogy létezik Isten vagy valamely más intelligens princípium – állította dr. Mack –, nyilvánvalóan látja, micsoda ellentmondás az, hogy miközben ezeknek az idegeneknek valamilyen módon megsemmisült a reproduktív képességük, van egy másik faj – az ember –, amelynek óriási biológiai reproduktív képessége van ugyan, de amelyik a kozmosz egyik legkiválóbb teremtményét, a Földet saját kicsinyes céljai érdekében tönkreteszi. Ha Isten meg akarja őrizni a Földet és ezt az idegen intelligenciát is, amely bizonyos tekintetben, technológiailag és spirituálisan több tízezer évvel előttünk jár, a legegyszerűbb, ha keresztez bennünket.

Egyre kevésbé rejthető álmélkodásomat látva hozzáfűzte:
– András, én nem állítom, hogy amit mondok, az úgy is van, természetesen nincs rá semmilyen bizonyítékom, csak annyit mondok: egybevágna az adatokkal.

Dr. John Mack feltételezését bizonyítandó elmesélte, hogy a nagy szemű idegenek az űrhajóban szemkontaktus útján, telepatikusan és monitorok segítségével megpróbálták rádöbbenteni az elrabolt embereket, miként pusztítjuk el a Földet. Mintha a zöld mozgalom radikálisai volnának, bemutatták a földi környezet szennyezésének és a tápláléklánc megsemmisülésének képeit. Az emberi társadalomban a zöld mozgalmakhoz elsősorban a haladó értelmiségiek csatlakoznak, mert megértették azokat a folyamatokat, amelyek a Földet veszélybe sodorhatják. A földöntúliak hatására azonban kevésbé művelt, felkészületlen emberek is szembesültek bolygónk pusztulásának képével, és az üzenet olyan erőteljesen hatott rájuk, hogy teljességgel frusztrálódtak. Mack professzor munkatársai Zimbabwe fővárosa mellett vizsgáltak hatvan gyereket, akik egy nagyobb és azután több kisebb ufót láttak leszállni az iskolaudvaron. Nagyon izgatottak voltak, féltek és fölkavarta őket a dolog. Ezek a gyerekek is hasonló lényekről számoltak be, mint a többiek, és az üzenet, hogy ha nem óvjuk a Földet, elpusztul az élővilág, nagy hatással volt rájuk.

A professzor és munkatársai először beszélgettek a páciensekkel, kikérdezték őket, aztán jobbára módosult tudatállapotban folytatták a kísérleteiket. A beszélgetőpartnerek ilyenkor ellazultak, becsukták a szemüket, kirekesztődtek az ingerek. Hipnózisban, agyi relaxációban az élménynek azok a részletei is visszaidéződtek, amelyeket igyekeztek elfojtani. Erre azért volt szükség, mert az elménk védekezésképpen általában elhessegeti tudatunk előteréből a zavaró emlékeket. De azért is alkalmazták ezt a módszert, mert a pácienseknek gyakran olyan érzésük volt, mintha az idegenek valamilyen módon manipulálták volna az agyukat, hogy semmire ne emlékezzenek addig, amíg el nem jön a megfelelő idő. Olyan kultúrákban, ahol ez a tapasztalat nem vált ki akkora sokkot, nem zavarja annyira a világszemléletet, az emlékek sokkal teljesebbek voltak. A dél-afrikai orvos például mindenre, minden részletre emlékezett relaxáció nélkül is.

Már kezdtem elfelejteni a kis piros köröcskét a hátam közepén. Ennél a pontnál megint belém nyilallt a szorongás: lehet, azért nem emlékszem semmire, mert a körtefejűek nekem is manipulálták az agyamat, nehogy sokkot kapjak?! Nagy luxus lenne! Évekkel ezelőtt Kaliforniában készítettem egy interjút Frank Drake professzorral. Az amerikai kormány százmillió dollárt szánt arra, hogy a professzor felvegye a kapcsolatot idegen civilizációkkal, hatalmas vevőkészüléke-

ket állítottak fel a Föld különböző pontjain, de nem találtak semmit. Drága pénzért az űrben keresték őket, és kiderül, azok meg közben itt vannak a Földön...? Egy kaliforniai filozófus azt mondta, hogy amikor rádióhullámok segítségével akarják felkutatni a kozmoszban az intelligens életet, az körülbelül olyan, mintha fognánk egy reflektort, és a csillagok felé fordítva keresnénk egy jó olasz éttermet. Hiszen ha intelligenciában több ezer évvel mögöttünk járnának, nem lennének képesek válaszolni a rádióhullámokra. Ha viszont több tízezer évvel előttünk volnának, már nem tudnának mit kezdeni velünk.

Mack professzor hagyományosan gondolkodó kollégái és a tudományos élet egy része megharagudott rá, amikor meghallották, mivel foglalkozik: „Ezt nem tudod bebizonyítani" – mondták neki. „Mi történt Johnnal – kérdezték mások –, azelőtt olyan racionálisan gondolkodott?" Ő azonban úgy vélte, egyáltalán nem változott meg, hiszen minden, amit állított, alapos klinikai diagnózisokon alapult. Azt felelte, ha kételkedő kollégáinak lett volna elegendő bátorságuk, félretették volna előítéleteiket és bementek volna vele abba a szobába, ahol ezekkel az emberekkel dolgozott, meghallgatták volna őket vagy részt vettek volna egy relaxációs szeánszon. Akik ezt megtették, igazat adtak neki. Még fizikus és mérnök munkatársai is, akik pontosan tudták, hogy jelenlegi fizikai ismereteink szerint amit Mack professzor páciensei állítottak, lehetetlen.

– Nagyon érdekes, András – kesereg Mack doktor –, hogy a legfelkészültebb tudósok nyitottak e tekintetben, csak azok támadják, akik a szamárlétrán fokról fokra haladtak előre és féltik a tekintélyüket. Akikben volt intellektuális kalandvágy, azt mondták: „Nem ismerjük a fizika valamennyi törvényszerűségét, ismerünk egyféle matematikát és egyféle fizikát, de ezek a tudományok eddig is fejlődtek, és lehetséges, hogy léteznek más dimenziók, más realitások is, mint amit ma ismerünk."

Kérdeztem a professzort, ha már ilyen jól beleásta magát az űrlények lelkivilágába, nem tart-e tőle, hogy őt is elviszik, ha másért nem, azért, hogy legyen, aki szót ért velük. Azt felelte, nem fél ettől. Szerinte ő olyan, mint egy sebész, aki, mondjuk, rákot operál vagy szívátültetést végez, de senki sem kívánja tőle, hogy ő is szenvedjen ezekben a betegségekben. Az ő szerepe nyilvánvalóan a tolmácsé, aki lejegyzi az emberek tapasztalatait, aztán közzéteszi. Hiszen ezek az emberek nem tudnak könyvet írni, meg hiába is beszélnének róla a nyilvánosság előtt, úgyis bolondnak néznék őket. Meg aztán féltik az állásukat. De őt nem fogják elvinni – állítja határozottan –, mert az csak csökkentené a hitelét.

És eddig még nem is vitték el. Ez tény.

LEBOYER DOKTOR NEVETŐ ÚJSZÜLÖTTJEI

A kis lakás Londonban van. A falon könyvek, fotók, képek, a szoba központi helyén Buddha-fej, az ablakban apró ázsiai műtárgyak. Vajon mi lehet lakójának foglalkozása? Eltalálták, bármit mondtak. Frédérick Leboyer pszichiáter, fotóművész, író, költő, szülészorvos, gondolkodó, ázsiai harcművészetek tanára, teaszakértő, filmrendező és még sok minden más.

Vagy két évtizede úgy döntött, otthagyja szülővárosát, Párizst, és Londonban telepszik le. Egyes pletykák szerint a francia feministák üldözték el, mások szerint a szülészszakma piszkálta ki. Tény, hogy máig legnevesebb könyve, a *Gyöngéd születés* vihart kavart. Leboyer nem kevesebbet állít, mint hogy évezredek óta rosszul születünk. Azt vallja, a gyerek az anyja méhében érez és teljesen külön életet él. Alszik, álmodik, hangokat hall, teljesen készen áll az életre. Persze gondolatai nincsenek, hiszen nem tud beszélni, de nagyon érzékeny mindenre. Boldog vagy boldogtalan.

Sokáig úgy gondolták, a csecsemőnek nincs tudata, nem vesz tudomást a világról, és az anyaméhben, vagy amikor megszületik, csak reflexmozgásra képes. A fiziológusok azt állítják, az agya nem elég fejlett ahhoz, hogy tudata lehessen. Ez ugyan logikusnak hangzik, de Leboyer doktor szerint a tapasztalat és főleg a tények tökéletesen megcáfolták ezt a felfogást. Azt mondja: megszületni szörnyű élmény. Honnan tudja? – kérdezhetnénk. Nos, onnan, hogy az ember visszatérhet a születése pillanatához és újra átélheti azt. Bárki megteheti, csak rettenetesen fájdalmas.

Leboyer doktor az íróasztalából elővesz egy kis magnót, és bekapcsolja. A magnóról elkeseredett csecsemősírás hallatszik. Magas, rekedt hangon üvölt egy baba.

– Nem vizsgáztatni akarom, csak arra kérem, mondja meg: mennyi idős ez a csecsemő? – kérdezi dr. Leboyer. – Épp most született, egy órával, egy nappal, egy héttel vagy egy hónappal ezelőtt? Hallgassa, hogyan sír ez a csecsemő, és mondja meg, mennyi idős.

Arra tippelek, a csecsemő újszülött. Panaszosan nyekereg, fájdalmas, vékony hangon.

– Negyvenkét éves – feleli a doktor.

– Negyvenkét éves csecsemő? – próbálom viccre venni a hihetetlen helyzetet, pedig értem én, nyilván arról van szó, hogy valaki negyvenkét éves korában hipnózisban újra átéli a születését.

Arthur Janov pszichiáter, *Az őssikoly* szerzője végezte a kísérletet, ő rögzítette magnóra páciense sírását is. Az első sikoly akkor tör ki belőlünk, amikor megszületünk, és ehhez a ponthoz vissza lehet térni. „Akkor az ember saját tapasztalatai alapján így kiált – meséli –: Úristen, hisz ez rettenetes! Rettenetes! Még egyszer nem születek meg!" Éppen ezért nem emlékszünk rá. Nem akarunk emlékezni. Leszorítjuk a tudatalattink legeslegmélyére, és bizony nagy bátorság kell ahhoz, hogy újra előhívjuk.

Így jutott arra az elhatározásra, hogy a csecsemőnek másképp kell megszületnie.

Leboyer doktor is vállalkozott rá, hogy egy terápia során visszamenjen születése pillanatához. Összegyűjtötte a bátorságot, hogy megérintse magában azt a rengeteg fájdalmat és bánatot, „mert bánatról van szó, nem fizikai fájdalomról, amelyet a nyomás vagy a szorítás okoz, hanem arról a bánatról, hogy az ember úgy érzi, az anyja meg akar szabadulni tőle" – mondja. Ahhoz az érzéshez hasonlítja ezt, amelyet az elhagyott szerelmes érez, amikor a szerelmét vagy a feleségét, akivel oly boldogan éltek, egyszer csak meglátja egy másik férfival csókolózni. Meg akarja ölni. „Ugyanígy érez az újszülött csecsemő is" – magyarázza a doktor. „Ha valakit eldobnak a születésekor, az éppen olyan, mintha szíven szúrnák" – mondja szenvedélyesen. Az a tény, hogy az anyja megszüli a magzatot, azt az érzést kelti benne, hogy meg akar szabadulni tőle. Hisz kidobta, „ki innen, el innen!".

Dr. Leboyer egy különös történetet mesél el. Amikor Beethoven megszületett, az anyja eldobta magától. Ránézett az újszülöttre, és azt mondta: „Hú, de csúnya gyerek!" Jó, biztosan nem volt gyönyörű, próbálja enyhíteni a helyzetet a doktor, de az anyja akkora csalódást érzett, amikor meglátta, hogy elfordult tőle, és azt mondta, vigyék innen ezt a gyereket, nem akarom, olyan csúnya! Később Beethoven megsüketült. Nem fizikai behatás vagy valamilyen orvosi műhiba miatt, hanem mert ezt a megrázkódtatást nem tudta elviselni. „És írta a fájdalmasan gyönyörű szimfóniákat meg a tragikus darabokat – magyarázza a doktor –, és mindezt azért, mert az anyja, amikor megszületett, azt mondta, rémes, vigyék innen, vigyék innen!"

Leboyer doktor jelen volt Janov több kísérleténél, amikor pácienseit visszavezette születésük pillanatához, majd maga is végzett hasonlókat. A hipnózisban az emberek teljesen ellazultak, és akkor mélyen, nagyon mélyen vissza tudtak hatolni az emlékeik közé. Ilyenkor hirtelen összetöpörödtek, magán is tapasztalta, hogy egyszerre a teste úgy kezdett el mozogni, mint egy újszülötté, elkezdett mászni, és a hangmagassága teljesen megváltozott.

Láttam egy filmet egy szülésről, amit Leboyer doktor vezetett le. Csönd volt és meghitt hangulat. A kamera is csak tapogatózott a félhomályban. A műtőben nem működtek a reflektorok, csupán gyertya világított. Mert a doktor szerint az újszülött határtalanul érzékeny. Újak a hangok, a fények, minden új. Meséli, egyszer valaki újra át akarta élni a születése pillanatát, és elment Janovhoz, aki azt mondta neki, ez

egyszerű, menjen el egy szállodába, vegyen ki egy szobát, de ne feküdjön le aludni. Üldögéljen egy széken egész éjszaka. Ne olvasson, ne nézzen tévét, ne egyen, csak legyen egyedül. Egy-két óra múlva tökéletes pánikba esik. És másnap reggelre majdnem megőrül. Ilyen érzés megszületni.

Leboyer másik filmjén egy kisbabát masszíroznak. A doktor évekig élt Indiában, s mostanában is minden évből néhány hónapot ott tölt. Ahogy az újszülött babához ér, mozdulatai az ősi indiai gyermekmasszázs, a chantala mozdulatait követik.

Amikor az ember egy idegen városban van és nem beszéli az ott lakók nyelvét, magyarázza az orvos, teljesen elveszettnek érzi magát. De ha hirtelen találkozik egy ismerőssel, abban a pillanatban elmúlik a félelme. Így van ez az újszülöttel is. Amikor ebben az idegen világban megérzi ezt a masszázst, amely erőteljes ugyan, de nagyon lassú, akkor felismer egy érzést, amit már tapasztalt a hátán: a méh összehúzódásait. Hirtelen valamilyen ismerős érzés fogja el, „ez igen, ezt ismerem!", és a szorongása csökken. Ha az újszülöttet vízbe teszik, ugyanazt a hatást érhetik el, hisz hónapokig vízben volt.

„Miért olyan fontos gyöngéden születni? – töprengek. – Hiszen az egész emberiség erőszakkal született." „És gondolja, az emberiség boldog? – kérdez vissza. – Ha valamit meg tudunk változtatni az emberiséggel kapcsolatban, akkor az a születés. Valaki egyszer azt mondta, adjatok egy új asszonyt, és mi egy új világot adunk nektek. De még nem mértük föl igazán a születés pillanatának fontosságát, azt, hogy az azt követő öt perc határozza meg az ember egész életét."

Frédérick Leboyer apró, törékeny ember, évek óta dzsúdózik, aikidózik, az utóbbi években pedig tai-chit, kínai harcművészetet tanul egy Párizsban élő kínai mestertől. A mester nagy hatással volt rá, noha beszélgetni sem tudnak, mert a

mester csak anyanyelvén beszél, a doktor viszont nem tud kínaiul. Frédérick Leboyer szobájában egy Buddha-fej áll. A doktor azt állítja, ez a kő-Buddha képes szigorú vagy szomorú arcot vágni vagy éppen mosolyogni. Attól függően, hogyan esik rá a fény. „És ami a legkülönösebb – mondja –, nem lehet tudni, nyitva vagy csukva van-e a szeme." Aznap, amikor ott jártam, házigazdám örömmel nyugtázta, hogy a kőszobornak egyfolytában jókedve volt. Nézzük Leboyer doktorral azokat a képeket, amelyeket a módszerével szült asszonyokról, az így született csecsemőkről és kínai mesteréről meditáció közben készített. Meglepő a hasonlóság köztük. És valamennyien hasonlítanak a kő-Buddhára. Persze amikor a szobor szelíden mosolyog.

Aztán a nő, az anya szenvedésével kezdett foglalkozni. Miért kell a nőnek szenvednie a szüléskor? Benne van a Bibliában: a nőnek szenvedni kell, „fájdalommal szülj!", mondja az írás. Lassanként rájött, ez nem így van, itt valami tévedés lehet. És miután hosszú évekig gyakorolta a jógát, a harcművészetet, a kendót, az aikidót, a tai-chit, más felfogása alakult ki a mozgásról és a légzésről. Kialakított egy új módszert: hogyan lehet szülni fájdalom nélkül. Felfedezett egy lélegzéstechnikát és egyfajta hangot, amelynek segítségével megszűnik a fájdalom. Nem éneklés ez, még csak nem is kántálás, hanem úgy használják a hangot, mint a vallási szertartásoknál. Minden vallási szertartáshoz hozzátartozik a kántálás, bárhová megy az ember, templomba, zsinagógába vagy mecsetbe. Elkezdte megtanítani a kismamákat a tiszta hangokra. És kiderült, ha egy nő tiszta hangokat használ szülés közben, akkor egészen másmilyen élményben lesz része. Erről szól a harmadik filmje.

Leboyer-nak nemcsak az anya, hanem a csecsemő légzéséről is más véleménye van. A közhiedelem úgy tartja, az újszülött azért jön ordítva a világra, mert ilyenkor tódul be a levegő a tüdejébe. Ha nem sír fel, az agya nem jut elegendő oxi-

génhez, és ez maradandó károsodást okozhat. „Ez hülyeség, szemenszedett hazugság!" – csattan fel, amikor fölvetem neki. „Az én csecsemőim, ha nevezhetem őket az enyéimnek, egyáltalán nem sírnak. Egyet sem sikítanak. Kinyitják a szemüket, körbenéznek és mosolyognak. Látni, ahogy az újszülött kinyitja a szemét, néz, néz, és azt gondolja: hol vagyok? mi ez? mi ez?, és lassan fölsóhajt: de jó dolog megszületni!, és ez az érzés vele marad egész életére. Mindannyian elesettek vagyunk, megpróbálunk ebbe vagy abba belekapaszkodni, vallásba, politikai pártba, mindannyian a mama szoknyáját keressük. Mindez a mamát helyettesítené valamilyen módon... Mami, mami, mami..."

A saját klinikáján a bábák azt mondták, megőrült. Miért csinálja ezt? De aztán lassanként látták, hogy a gyerekek mennyire megváltoztak. Ezek a gyerekek a szülést követő időben is nyugodtak és boldogok voltak. Nem sírtak, csak aludtak, mint a tej. Az ápolónők csodálkoztak, hogy Leboyer „csecsemői" milyen különlegesek: nyugodtak, sohasem sírnak, boldogok és az anyák is boldogok.

A doktor több mint húsz évvel ezelőtt kezdte használni ezt a módszert. Néha találkozik „újszülöttjeivel", azóta is nyugodtabbak, mint az emberek többsége, és nincs bennük félelem és szorongás. A szülők is azt állítják, ezek a gyerekek nem félnek sötétben egyedül lefeküdni vagy éjjel kimenni a kertbe. „Mert a félelem a tudatalattiból jön. A félelem mélyen el van temetve a tudatalattiban" – mondja Frédérick Leboyer.

Danielle Rappaport párizsi pszichológusnőt, a Sorbonne tanárát annyira érdekelte a doktor módszere, hogy felmérést készített. Háromszáz olyan anyát kérdezett meg, akinek ilyen módon született a gyereke. És valamennyien azt vallották, ezek a gyerekek lenyűgözően normálisak.

Természetesen fölmerül a kérdés: ha ez így van, akkor miért nem szülnek mindenütt így a világon? „Talán mert túl egyszerű volna" – feleli Leboyer doktor gúnyosan.

Kíváncsi vagyok, saját gyerekei is így születtek-e. Az idős orvos mosolyogva feleli: „Pesszimista vagyok, de ha volna bennem egy csepp optimizmus, azt mondanám, még nincs gyerekem." Nem akar beszélni a magánéletéről, de aztán bevallja, tulajdonképpen egyedül él Londonban. Harcművészetet és kántálást tanít, a tanítványait tekinti a gyermekeinek. „Az embernek muszáj továbbadnia azt, amit a gurujától kapott. Amit kapunk, azt tovább kell adni, át kell folyjon rajtunk!" Szerinte az ember valójában nem tanul semmit. A guru sem tanította, mégis, közben lassú belső változáson ment keresztül, egyfajta belső átalakuláson, belső növekedésen. A bennünk lévő csecsemő elkezd növekedni, és apránként felnőtté válik, nem lesz többé infantilis. Leboyer különbséget tesz a gyerekesség és az infantilizmus között. „Gyerekesnek lenni nagyszerű dolog, mert ártatlanságot, élénkséget, gyermeki játékosságot jelent. Infantilisnak lenni egészen más. Azt jelenti, hogy az ember mindig arra vár, hogy a mami csináljon meg helyette mindent. Ez a szocializmus drámája is: legnagyobb részben infantilis elképzeléseken alapszik. Az állam gondoskodik az emberről, megvédi, állást ad neki, ugyanaz, a mami. De ha az ember elkezdi érezni a felelősséget, azt mondja: Most már a saját lábamra állok, ha orra esem, fölkelek, és nem várok arra, hogy bárki fölsegítsen. Önálló leszek, és ha fáj, hát azt mondom, fáj, igen, de ez is része a dolognak. Akkor elmondhatja: felnőtté vált."

A RABLÓ PANDÚR

Hollywoodban bizonyára filmet írtak volna a történetéből. A rendőr, aki éjszaka betörő volt, nappal pedig kinyomozta saját magát és évekig vezette kollégáit – az orruknál fogva.

Mielőtt a pandúr börtönbe került, tizenöt éven át rendőrtiszt volt. Bűnügyi technikusként, igazságügyi szakértőként és nyomszakértőként dolgozott az egyik megyében. Betörések, rablások, emberölések és a súlyosabb közlekedési balesetek, vonat- és bányaszerencsétlenségek után társaival ő végezte a helyszíni szemlét, értékelte a kollégái által összegyűjtött nyomokat és szakértői véleményeket készített a bíróságok számára.

Egy zárkában ülünk. Ő négy és fél éve, én tíz perce. A pandúr alacsony ember. Puha hangon, jó ritmusban beszél, magabiztosan, választékosan fogalmaz. Távol ülő, kék szemében félénkség és konokság, a nyakát behúzza kék vászon rabruhája gallérjába, a haját, amelybe már ősz szálak vegyülnek, elöl gondosan ráfésüli kissé kopaszodó homlokára.

1975 őszén, nyolc-tíz hónapja volt rendőr, amikor először betört, meséli. Mielőtt rendőr lett, rengeteg szakkönyvet olvasott. A társasházban együtt építkezett rendőrökkel, ők látták el szakkönyvekkel, ezeket bemagolta, és megtetszett neki a hivatás. Már a kezdet kezdetén konfliktusai voltak a kollégáival, „a régi elvtársakkal", ahogy emlegeti őket. Szerintük a pandúr trehány volt és felületes. „Való igaz, fölösleges dolognak tartottam, mondjuk, a plafonon lábnyomot keresni", mondja erre ő. „Egyszerűen energiapocsékolásnak éreztem,

hogy fölösleges munkát végezzünk, amellett nehezen tűrtem, hogy nálamnál ostobább ember ugráltasson csak azért, mert magasabb rendfokozatban van." Ekkor jutott arra az elhatározásra, kipróbálja, jól dolgozik-e. Valóban azokat a nyomokat rögzíti-e, amelyeket a tettes hagyott a helyszínen. Úgy gondolta, ennek legjobb módja, ha saját maga követ el bűncselekményeket, és másnap, a kettőt összevetve elemzi a helyzetet.

Elsőnek egy kis vegyesboltba tört be az utcájuk végében. Hajnalban elszökött otthonról, befeszítette az ablakot, bemászott, gyorsan zsebre rakott egy Marlborót, belemarkolt a kasszában az aprópénzbe, és futás. Iszonyúan félt, remegett a térde, attól tartott, másnap odamegy hozzá a nyomozókutya, és lehúzza a nadrágját. De nem így történt.

Az ügyészi vizsgálat szerint a pandúr ezután még százötven betörést követett el, de ebből csak százharmincat ismer el.

Egy idő után az agya már csak e körül forgott. Így tudta levezetni magában a feszültségeket, így tudott bosszút állni, meséli. Bármilyen sérelem érte, elment betörni, azt mondja, olyan volt, mint egy narkózis.

A pandúr a parancsnok engedélyével beszélgetés közben körbevisz a börtönben, mert még sohasem jártam ilyen helyen. Benézünk a tévéstúdióba. Az apró szobában, a monitoron rémes akciófilm megy, a monitor mellett videolejátszók, magnó, lemezjátszó. A zártláncú csatornán minden zárkában ugyanaz a műsor. A cellán belüli erőviszonyok döntik el, mit néznek a rabok: az MTV1-et, az MTV2-t, a Music TV-t vagy videón az akciófilmeket. „A fiatalok többsége, akik előzetesben vannak, ezt kedvelik. Egész nap ülnek a zárkában, és merítik az ötleteket", mondja kissé megvetően a pandúr.

Azt állítja, betörései során a bűnöző, később a nyomozáskor a rendőr fejével próbált gondolkodni, így vetette össze a tapasztalatait. „El sem hiszi, milyenek voltak az akkori viszonyok a rendőrségen", mondja. „De ugye nem akarja azt állítani, hogy álruhában az igazságos Mátyás király volt, azért csinálta az egészet?", kérdezem. „Nem, erről szó sincs", feleli sértődés nélkül. „Csak a tetteimnek a mozgatórugóit próbálom föltárni. Hogy ezt hogyan minősítik mások, az az ő dolguk. Én ebből nem húzok hasznot, ettől egy perccel sem lesz kevesebb a büntetésem."

Közben átérünk a fotólaborba. A pandúr az országos parancsnokság sajtóosztályának dolgozik mint fogva tartott elítélt fotólaboráns. A főnöke készíti a képeket az ország harminc-egynéhány börtönében, cikkeket ír a rabokról és a börtönéletről a börtönújság számára. A pandúr előhívja, nagyítja a fotókat, utána elviszik, tördelik, szerkesztik. És ugyancsak ő készíti az úgynevezett befogadással kapcsolatos fotókat, vagyis azokat a képeket, amelyek a frissen bekerültekről készülnek. Mutatja a fényképeket, és közben arról beszélgetünk, hogy a kezdeti piti betöréseit, ahol a kár nem haladta meg az 1500 forintot, egyre komolyabbak követték.

A pénzt gondosan félretette. Később, amikor már nagyobb értékű betöréseket követett el, akkor is betette takarékbetétkönyvbe a pénzt, hogy ha bármikor jönnek, mondhassa, kérem, itt a pénz, meg tudja téríteni a kárt. Csak később, jóval később, amikor már bosszúból követte el a betöréseket, akkor költötte el a lopott pénzt. Bosszúból egyébként egyszer ellopta a főnöke pisztolyát is. Nagyon megharagudott rá, és másképp nem tudott rajta bosszút állni: betört a rendőrségre, és a főnöke páncélszekrényéből elvitte az önvédelmi fegyverét. „Az volt a kedvenc tárgya, úgy simogatta, dédelgette, becézgette, mint más a szeretőjét. Úgyhogy tudtam, ezzel nagyobb fájdalmat okozok neki, mint bármi mással", meséli.

Legkomolyabb betörése 1983-ban történt. Betört a cs-i postára. Hosszasan, több mint fél évig készült rá, még arra is

gondot fordított, hogy az ajtón megolajozza a detektívrácsot, hogy amikor sor kerül rá, hogy kinyissa, nehogy nyikorogjon. Addig járkált oda, míg az összes zárhoz ki nem próbálta a kulcsokat. Kiiktatta a riasztóberendezést, meggyőződött róla, hogy minden rendben legyen, mert a postamester is ott lakott a családjával az udvarban, a posta háta mögött. 360 ezer forintot talált a pénztárban. A gond ott kezdődött, hogy túlságosan tökéletesre sikerült a betörés, a rendőrök a postásnőt és a családját kezdték gyanúsítani. „Mindig a könnyebb ellenállás irányába mozdulnak el", mondja becsmérlőn.

Kissé különös volt az első alkalommal helyszínelni saját betörésének színhelyén: megállt a posta ajtajában, és újra végigélte az éjszakát. Tudta, hol kellene nyomot találni. A nyomozást nem ő vezette, kárörvendve nézte, hogy kollégái milyen hibásan rögzítik a nyomokat, még tanácsot is adott nekik, de ők csak legyintettek: „Ez nem érdekes!" A pandúr mindig jellegzetes cipőben ment, hogy a saját nyomát meg tudja különböztetni másokétól, de kollégáit ez nem érdekelte, más nyomokat rögzítettek: az volt a feltételezésük, hogy a postamester és a családja követte el a betörést. Már az őrizetbe vételt fontolgatták, a pandúr szerint meg is verték az idős férfit, amikor úgy döntött, elkövet egy másik hasonló betörést, ami eltereli a gyanút a postamesterről. Elment egy másik postára, ugyanúgy megrongálta a riasztóberendezést, ugyanúgy kulccsal hatolt be, látszólag nyomok nélkül, valójában szándékosan otromba nyomokat hagyva. A postamestereket állandóan figyelték, lehallgatták: világosan kiderült a rendőrök számára, ők nem lehettek.

A pandúrnak három gyereke van. Egy fiú és egy lány az első házasságából, és egy kilencéves kisfiú a másodikból. Éjszakánként kikelt a hitvesi ágyból, felöltözött, és elment betörni. Könnyen hivatkozhatott arra, szolgálatba vagy razziára megy, a felesége nem tudta, hogy technikusként semmi köze a razziákhoz, csak a nyomozók szoktak ilyen helyekre járni.

A felesége színésznő volt a kisváros színházában, de erről nem szívesen beszél, eleget szenvedett már a férje miatt, szegény. Ő semmiről nem tudott, amikor a pandúr lebukott, akkor értette meg, hol csavargott a férje éjszakánként.

„Egy világ omlott össze benne", mondja a pandúr. Úgy volt, a börtön alatt kitart mellette, „egy reális ítélet esetén biztosan így is lett volna", állítja szomorúan, de ott a kisvárosban ítélték el, és a pandúr szerint a bíróság nem volt pártatlan. Öt-hat év helyett nyolc évet kapott. Most perújítást kezdeményezett, szeretné, ha az ügyét újratárgyalnák, de ragaszkodik hozzá, hogy a tárgyalás ne a kisvárosban történjen, mert a megyei bíróság elnökének a testvéréhez is betört, így aztán a bíró elfogult.

A pandúr 1990 februárjában, az országgyűlési választások előtt egy ismert MDF-es politikussal mulatozott, amikor rátört a betörési vágy. Némiképp kapatosan fölállt az asztaltól, fölment az irodaházba, ahol a városi újság szerkesztősége, néhány pártiroda és ügyvédi irodák voltak, föllfeszítette az egyik iroda ajtaját, és a páncélszekrényből, egy vaskazettából elemelt nyolcvanezer forintot, aztán, mintha mi sem történt volna, visszament a szórakozóhelyre, visszaült az asztalhoz és rendelt egy kört a többieknek.

Másnap reggel látta, hogy nagy a nyüzsgés a belvárosban: betörtek az SZDSZ helyi irodájába. „Te úristen, mondom, hátha nem én vagyok az. De kiderült, hogy én voltam", meséli izgatottan. A pandúr azt állítja, ez ellenkezett az elveivel és a politikai nézeteivel is: „Hogy lehettem ekkora állat? Van még ötven iroda abban a házban, miért pont oda?" A rendőrségen akkoriban még a régi munkatársak dolgoztak, utálták az SZDSZ-t, terjeszteni kezdték, hogy önbetörés volt. A pandúrt visszahúzta a lelkiismerete a tett színhelyére, de az irodában

összetalálkozott néhány rendőrkollégájával, akik a betörés ügyében nyomoztak. Hogy indokolja látogatását, ijedtében belépett az SZDSZ-be. Úgy döntött, mint annak idején a postahivatalnál tette, betör más pártirodába is, hogy az SZDSZ-ről elterelje az önbetörés gyanúját. Kétszer is betört az MSZDP-hez, de az ügyben semmiféle eljárás nem indult, az MSZDP senkit sem érdekelt.

Sétánk közben átérünk a könyvtárba. A zárka méretű szobában, körben a falon, vasállványra szerelt polcokon pár száz könyv, köztük, meglepetésemre, igen jó olvasnivalók is. Mostanában költöttek nagyobb összeget a könyvtár feltöltésére. A polcok előtt kis, kopott, nyers színű íróasztal, rajta katalógusdoboz. Ha már itt vagyunk, a pandúr könyvet keres, és leemel egy Steinbeck-regényt. Azt mondja, ritkán olvas szépirodalmat, többnyire inkább jogi műveket, mert készül a perújrafelvételére. Átrág, bemagol minden olyan munkát, ami az ügyével kapcsolatban állhat. Reggel fél nyolctól délután négyig dolgozik a fotólaborban, aztán megfürdik és olvas vagy sétál a folyosón, a zárkák előtt. Pontosan tudja: tíz méter hatvanhárom centi hosszú és három méter kilencvenhat centi széles a folyosó.

A börtönben elvből nem köt barátságot. Kint is nagyon kevés barátja van, csak egy testvérpárral barátkozott össze a börtönben, de azok már kiszabadultak. Ők támogatják, számíthat rájuk, törődnek vele, intézik a kinti dolgait. Bejárnak látogatni, ami nagy dolog, mert volt olyan időszak, amikor 14 hónapig a kutya sem jött hozzá.

1990. november 15-én bukott le. Ismét az ügyvédekhez akart betörni, pénzre volt szüksége, és volt egy új páncélnyitási módszer, amit mindenképpen ki akart próbálni. Már égett a vágytól, úgy érezte, tovább nem bírja, az sem tudta visszatartani, hogy kint állt három rendőr, akik igazoltatták és beszél-

gettek vele. Bement az épületbe, becsukta maga mögött az ajtót, fölfeszegette a két helyiséget, és körülnézett. Ki akart menni a kulcsokért, amikor meglátta, hogy az ajtótól 5-6 méterre ott áll a három rendőr. Észrevették, és elindultak felé. Lefutott az alagsorba, de a rendőrök mentek utána. Elcsalta őket arról a folyosórészről, ahol a bűncselekményt elkövette. Rögtön tudta, itt a vég, hallotta, hogy a háta mögött sutyorognak, a farzsebe tele volt vésőkkel, feszítővasakkal. A pandúr még elment egy kocsmába, ivott egyet, de tudta, vége a játszmának. Éjjel egy óra után történt, de csak reggel háromnegyed 5-kor mentek érte, akkor állították elő. Négy óra alatt talán megpróbálhatta volna eltüntetni a nyomokat, kidobhatta volna kocsijából a betörőszerszámokat, alibit kreálhatott volna magának, de egyszerűen belefáradt. Belefáradt a 15 éves idegfeszültségbe, az állandó alakoskodásba, hazudozásba. „Pocsék betörő voltam, a tények magukért beszélnek. Jó rendőrnek tartottam magam, de nem tudtam bebizonyítani a környezetemnek. Nem tudtam elfogadtatni a munkatársaimmal, főnökeimmel, nem léptettek elő, hiába remekeltem, pedig nagyon jól dolgoztam", magyarázza.

„De azért annyira nem fáradt bele, hogy abbahagyta volna", mondom neki. „Próbáltam, próbáltam", szabadkozik. „Érdekes módon az alkoholról, cigarettáról egyik napról a másikra le tudtam mondani, pedig nagyon szenvedélyes dohányos voltam, és elég sokat ittam is, de a betörésről nem tudtam leszokni."

Meg aztán úgy gondolta, kapják el, ha tudják.

A kollégák döbbenten álltak, amikor megtudták, hogy egyik munkatársuk 15 évig vezette őket az orruknál fogva. Aztán persze kiderült, ők mindig is tudták, mindig is sejtették. A pandúrnak csak az fáj, hogy az ítélet előtti nyilatkozataikban megpróbálták rendőri képességeit az átlag fölé emelni, hogy bizonyítsák, mennyire visszaélt a szakmai hozzáértésével, de

amint megvolt a nyolcéves ítélet, kiderült róla, hogy hülye, még egy gyufásdobozt sem tudna kinyitni egyedül.

A kollégákat talán az is bánthatta, hogy ez végül is az egész rendőrségre rossz fényt vetett, próbálom magyarázni neki. Ő azt feleli: miért egy betörő bántja őket, miért nem a saját korrupcióik? A tisztességes rendőröktől bocsánatot kért, de szerinte az ő mulasztásuk is hozzájárult a történtekhez. „Én nem akarok pofátlan lenni, de amikor nyavalyogtam, hogy nem tudom a családomat eltartani, és ugyanakkor két Mini Morrisszal parkoltam a rendőrségi parkolóban, kétszáz forintos cigarettát szívtam a nyolcvanas évek elején, akkor azért el kellett volna gondolkozniuk ezen. Ha Kolompár Lalán meglátnak egy új Tisza cipőt, akkor rögtön lehúzzák a lábáról, biztosan lopta, nálam a szemük előtt játszódott le minden, miért nem kapcsoltak?"

A börtön gyúrótermében az egyik szakács edz. Hanyatt fekve nyomja a súlyokat, kidolgozott felsőtestén látszik, nem most kezdte. Nem köszönünk, úgyis csak nyögéssel tudna felelni, esetleg udvariasan magára ejtené a súlyt. A pandúr nem jár ide, „mindenütt vasak, még valamelyik a lábamra esik", mondja. Ezt nem neki találták ki. Időnként szent borzadállyal benéz, aztán kifordul. A Markó állítólag ebből a szempontból is elitebb helynek számít, mint az ország sok más fegyintézete. A pandúr szerint itt emberségesebbek is vele, mint a korábbi helyen voltak, ami az ő szóhasználatában annyit jelent, ha szükséges, jobban elkülönítik és megvédik a többi elítélttől.

Vácon bedobták a mélyvízbe. Kiszúrásból került oda. Azt állítja, a rendőrség bosszúja volt, mert ha egy rendőr követ el bűncselekményeket, valamennyire vigyáz rá a szakma, nem dobják be a sűrűbe, azokat általában Tökölre szokták küldeni, a fiatalkorúakra vigyáznak segédfelügyelőként. De a pandúr túl

sokat beszélt a rendőrségen történt visszaélésekről, és újságcikkek helyenként le is hozták ezt. A cég így bosszulta meg.

A börtönön belüli kasztokról kérdezem. Azt mondja, inkább a háború előtti időszakra volt jellemző, hogy elkülönültek a zsebtolvajok, a betörők, az erőszakos bűncselekményért elítéltek, a rablók, és így tovább. Manapság az erő dönti el, ki hol áll a rangsorban: akinek nagyobb muszklija van, az a főnök. Nagyon kevesen vannak, akik a fejüket használva viszik valamire a börtönben. De ezekre rögtön rámondják a többiek, hogy „vamzer", vagyis besúgó. A rangsorban a lebukott rendőr valahol a legalján áll. Ha szakmai fogásokra tanítaná a többieket, jobb helyzetben is lehetne, csakhogy ő erre nem hajlandó. Amikor beszállították a börtönbe, azt mondja, iszonyú volt, a rabok kórusban üvöltözték: „Ide tegyék, hozzánk tegyék, majd mi elintézzük!" Megverték, megrugdosták, kevesebb ételt kapott, mint a többiek. „Amikor előzetesben voltam, a szakács adta be a kaját a másik rabtársamnak, az meg nézte, hogy feleannyi kaja van a csajkában. Ez a rendőré, mondta neki." A pandúr hamarosan rájött, a börtönben cigarettával, kajával, csokoládéval meg lehet váltani a békét, és sikerült elérnie, hogy a legvadabbakat tartsák távol tőle, olyan emberek mellé tegyék, akikkel ki tud jönni. Ez a családra iszonyú terhet rótt, a felesége szorgalmasan küldte a csomagokat, amiket ő szépen szétosztogatott. Volt idő, amikor még testőrei is voltak. A fürdőben, ahova még az őrök sem mentek le, két oldalról vigyáztak rá, nehogy bántsák. De előfordult, például amikor a másodfokú tárgyalásra utazott a kisvárosba, hogy lánccal fojtogatták és meggyújtották a haját a buszon.

Szexuálisan nem erőszakoskodtak vele, meséli, legfeljebb célzásokat tettek, ilyenkor ő azzal érvelt, ilyen pici zárkában nem fér el a gyerekágy, és ha „úgy marad", mit csinálnak a kicsivel. Sikerült viccel elütnie, de elég gyakori a börtönökben az erőszakos fajtalanság, ismeri el. Kirívó esetekben, ha valakit

agyonvernek, megvakul vagy hasba szúrják, feljelentést tesz az intézet, de a legtöbb eset ki sem tudódik, mert az illetőt annyira megfenyegetik a zárkatársak, hogy nem mer szólni. Ha átkéri magát másik zárkába, híre megy, és ott ugyanaz lesz a sorsa. A pandúr azt állítja, a legtöbb fajtalankodó vagy kisgyerekekkel erőszakoskodó a börtönbeli élményei miatt öli meg az áldozatait. Mert ha bekerülnek a börtönbe, a zárkatársakból úgynevezett becsületbíróság alakul, és ugyanazt elkövetik velük, amit ők kint. Csak sokkal durvábban, mondjuk, feldugnak nekik egy seprűnyelet. „Ezzel csak együtt lehet élni, ezt megszokni nem lehet. Aztán sürgősen meg kell próbálni elfelejteni, de hát ez nagyon nehéz", mondja.

A pandúr nem tudja, mi lesz vele, ha kiszabadul. Várja-e a család. Válófélben vannak. Amikor börtönbe került, ő ajánlotta a feleségének, váljanak el, a felesége akkor elutasította az ajánlatot, de közben eltelt négy és fél év, és az asszonynak elfogyott a türelme. „Nyolc év, kimondani is sok, hát még leülni! Nem mintha nem érdemeltem volna meg egy komoly börtönbüntetést", mondja a pandúr, és elréved a tekintete. A gyereket a nagyszülők nevelik, biztosan érzi az apja hiányát, gondolja a pandúr, de ő soha nem volt annyira családszerető, különösen amióta mániájává vált a betörés. „De azért jó lenne a családdal együtt lenni", teszi hozzá.

Nem tudja még, mihez kezd, ha kikerül, végül is két dologban érezte jól magát igazán: a rendőri hivatásban és a betörésben. Rabló már nem akar lenni, pandúr pedig nem lehet. Elszállt fölötte az idő, kiadott magából minden trükköt, nem tud már újat nyújtani. Nem is akar. A barátaira számít, hogy valahol majd csak tud dolgozni: van esztergályos- és gépésztechnikus-szakmája, ért ehhez-ahhoz.

Már eltervezte, ha kikerül a börtönből, elmegy egy erdőbe sétálni. Szeretett kirándulni. Szeretné látni a vizet, a fákat, bármit, ami kint van, úgy, hogy nincs előtte rács. Ha most

kinéz az ablakon, a szomszéd ház tetején, az antennákon és a kék égen kívül semmit sem lát. Néha a galambok odaszállnak a párkányra. A szüleinél fog lakni, öregek és betegek, őket akarja támogatni.

Nincsenek tervei. Nem tudja megfogalmazni, mit szeretne, hova menne, azt sem tudja, három évre tervezzen-e előre vagy a közeljövőre, ha a perújítás kapcsán korábban kiengednék. Amióta bekerült a börtönbe, alaposan megváltozott a kinti világ. „Többdiplomás, becsületes emberek sem kapnak állást, akkor én mihez kezdjek?" De biztos benne, nem a bűnözést fogja választani, mondja.

Megváltozott a pandúr is. Előnyére és hátrányára. Nagyon leszorította az igényeit. Azelőtt mentolos Dunhillt szívott, napi négy-öt dobozzal, márkás pezsgőket ivott, jó éttermekben evett, most megteszi egy pohár szóda, nem dohányzik és kevés étellel is beéri. Azt mondja, a börtönben annyi mocskot, aljasságot, jellemtelenséget látott, hogy akaratlanul is át-rá ragadt: gonosz lett. Mindig bizalmatlan volt, senkiben nem bízott, még a családjában sem, de a börtönben megtanulta gyűlölni az embereket. És közben sajnálja őket, mert borzalmasan szerencsétlenek. „Aki ide került, aki egyszer megbotlott, annak nincs esélye. Mindenünket elvették, az utolsó szögig, a feleségemnek se hagytak, a gyereknek se, jóllehet ezek nem kifejezetten bűncselekményből származtak. Úgy tekintem, mintha földrengés lett volna vagy árvíz, és mindenünk odaveszett volna. Újra elölről kell kezdeni mindent, üres zsebbel. Nem tudom, meddig élek még, 45 éves elmúltam, azt a pár évet, ami hátravan, megpróbálom ha nem is hasznosan, egyszerűen leélni. Valahogy elvegetálni."

Búcsúzunk. A pandúr azt mondja, jólesett elmondania a történetét, és biztos benne, nem fogok visszaélni vele. Kezet fogunk, lesüti a tekintetét, aztán becsapódik mögöttünk a vasajtó.

Lukácsok

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy asszony és egy ember. Volt nekik hat fiuk no meg tizennégy lányuk. Így azután ha Fácánkert környékén az ember Lukácsékról érdeklődik, komoly esélye van, hogy egy Lukácsot kérdez meg. Papával, mamával, gyerekekkel együtt pontosan huszonketten vannak, vagyis két focicsapatnyian. Mesélik, volt is egyszer egy mérkőzés, ahol mind a két oldalon csak a Lukács család tagjai játszottak. Így azután nem csoda, hogy Lukácsék nyertek. De nem csak ezért. Lukácsék mindig nyernek.

Fácánkerten nem áll meg a gyorsvonat. A Szekszárdtól húsz kilométerre fekvő kis faluban nincs sok látványosság. A vonat ablakából távolról látni lehet egy kis tanyát: a Lukácsékét. Egy földút vezet arra, a falu határán túl, a kukoricaföld és a szőlősdomb között. Oda már nem megy ki a postás, a bekötőút elején dugja be a Néplapot a műanyag hengerbe. Erre mondja Lukács Ernő, hogy nekik csőpostájuk van.

Huszonhat éve költöztek erre a tanyára. Ernő egy Szekszárd környéki gyárban dolgozott. Julikával és három gyerekkel, Edinával, Andreával és a kis Ernővel egy albérleti szobában éltek, aztán kölcsönkértek Ernő papájától tizenkilencezer forintot, és három-négy kolléga segítségével OTP-kölcsönt vettek fel, hogy megvehessék a tanyát. Hatvanhétezer forintért. „A főépület tulajdonképpen ugyanolyan maradt, mint volt, csak hozzáépítettük az ebédlőt", meséli Ernő, és mondja, a további terv, hogy lesz terasz és beépítik a padlást.

A parasztház alsó szintjén nappali ülőgarnitúrával és a tévével, és van még két hálószoba meg egy fürdőszoba. A padlástérben nyolc hálószobát vagy inkább hálófülkét alakítottak ki. A ház mellett kisház: a kamra, itt tárolják a gépalkatrészeket is.

Amikor ideköltöztek, a törlesztőrészlet 3750 forint volt. Ernő 1970-ben azonban ennél ezer forinttal kevesebbet keresett. Így tovább dolgozott az üzemben, s közben állatokat

nevelt: borjút, lovat, disznót. Aztán a hétvégeken beült a Trabantba, és ment a vásárokba. Julika ellátta a családot és ápolta a veteményest. Kútról húzták a vizet, petróleumlámpával világítottak 16 éven át.

A verandán üldögélünk Julikával és Ernővel.

– Honnan jött az ötlet, hogy húsz gyerek legyen? – kérdezem Julikát.

– Ernő még udvarolt, már akkor azt mondta, csak úgy menjek hozzá, ha legalább öt gyereket vállalok. Ezt a munkahelyen – egy helyen dolgoztunk – mindenki viccnek vette, persze én is.

– Nem ötöt mondtam én akkor, hanem tízet – vág közbe Ernő. – Erre negyven tanú van jelenleg is.

Óvatosan tudakolom: azért van-e ennyi gyerek, mert vallásosak? De azt mondják: nem, egyszerűen szeretik a gyerekeket. Na de ennyire?! Eleinte évente jöttek a gyerekek. 1976-ban megszülettek az ikrek: Lilla és Gábor, akkor egyszerre három pelenkás volt a házban. Csak Ildi, a tizennyolcadik után volt három év szünet, de azt sem így tervezték, így adódott.

– Az ötödik gyerek után még érdekes, hogy fiú vagy lány?

– Nem – mondja Ernő. – Az első kettő lány volt, akkor nagyon el voltam keseredve. Utána jött zsinórban négy fiú, aztán már mindegy volt.

Két fiú kivételével a gyerekek kórházban születtek. Amikor Lacinál és Zolinál megindultak a fájások, Julika egyedül volt otthon a tanyán, Ernő délutános volt a műszergyárban. Akkoriban költöztek ide, még senkit nem ismertek a faluban, ott lábatlankodott három kisgyerek, az ólban negyven disznó, hova induljon? Megetette a disznókat, a gyerekeket megfürösztötte, megvacsoráztatta, lefektette, és fél tízkor megszülte Zoltánt. Mire tíz óra után Ernő hazaért, ott volt egy újabb baba. Elkötötte a köldökzsinórt, betették a gyereket egy mózeskosárba és bementek a kórházba. A szülészorvos azt

mondta, nem biztos, hogy ő megtudta volna így csinálni, úgy megijedt volna.

– Honnan tudták, hogyan kell csinálni? – hüledezem.

– Nem azt akarom mondani, hogy egyforma, de az állatnál is így megy – feleli Ernő magától értetődően.

– Hány lovat megellettünk, igaz!? – teszi hozzá Julika.

– Valaki mesélte, egyszer karácsonykor Ernő itt maradt tíz gyerekkel, amikor Julika a tizenegyediket várta.

– Csodálatos szenteste volt. Hoztam fát, beállítottuk, földíszítettük, jó volt a hangulat. Csak a töltött káposzta erős lett, és az ötven gombócot egyedül kellett megennem...

– Nem volt elkeseredés, hogy na, most az anyu nincs itthon – folytatja Julika. – Elmentem öt napra, és megjöttem egy kisbabával. Nagy örömmel vártak, mert az apu már messziről dudált, és rohant mindenki, majd kiszedték a pólyából a kisbabát.

Ha Julika szülni ment, Ernő hat-hét gyereket mindig magával vitt a látogatásra. Szépen kiöltöztetve, megfésülve lent vártak az utcán a sorukra. „Nagyon szépek voltak" – mondja Ernő büszkén.

A Lukácsok minden ünnepnapon és családi ünnepen összejönnek. Tessék kiszámolni, ha a szülők, gyerekek, unokák születés- és névnapjait összeadjuk, kiderül, minden héten találkoznak legalább egyszer. Ha teljes a létszám, harmincketten ülik körül az asztalt.

Vasárnap van. Miközben a nagyobb lányok a konyhában segítenek a mamának, a kicsik, Hajni és Vica – a tizenkilencedik és a huszadik, mert mindenkinek „sorszáma" van – autóparkolót rendeztek be az udvaron. Hajni, a talpraesettebb elém pattan, és nyújtja a tenyerét, fizessek a parkolásért.

– Rendben – felelem –, ha elmondjátok sorrendben az összes gyerek nevét. Rövid tanácskozás, kuncogás, majd ráállnak a lányok az alkura.

– Edina – Andrea – Ernő – Zoltán – kezdi Vica –, Laci – János – Zoli – folytatja Hajni, de Vica közbevág: azt már mondtuk!

Kezdik elölről.

– Edina – Andrea – Ernő – Zoltán – Laci – János – Krisztina – Anita – Lilla – Gábor – Juli – Zsuzsi – Edit – Feri – Klári – Kati – Ági – Ildi – Hajni – Évi.

Kiérdemelték a parkolódíjat. Istenem, ha ezt Pesten is be lehetne vezetni!

A családok többségében a gyerekek tudják, hogyan készül a töltött káposzta. Úgy készül, hogy a mama kimegy a konyhába, aztán egy idő után szól: „Kész a töltött káposzta!" Lukácséknál ez nem így van. Kati, Ági és Ildi krumplit pucolnak. Nyolc kilót. A család régóta tudja, a burgonya olyan növény, amelynek azonnal megvastagszik a héja, amint kisgyerek hámozza, aztán az évek múlásával vékonyodik... A tejfölöspohárnak is az a tulajdonsága, hogy ha kamasz gyerek nyitja ki a hűtőszekrény ajtaját, kiájul rajta.

Lukácséknál a lányok hamar megtanulják, hogyan kell egy csecsemővel bánni, Julika szerint már egy ötnapost is odamerne adni bármelyikük kezébe. Meg is fürdetik, főznek, takarítanak. És elboldogulnak kint a földön is.

– Egy hónapig jártak répát kapálni – dicsekszik Ernő. – Csak a három pici maradt itthon. De nem maradt volna egy se; mindnek van kis kapája, így nagyon jól megy a munka. Csak rájuk nézek, már tudják, hogy mit akarok. Ez kicsi koruk óta így van.

– Hogyan kell nézni? – ugratom. – Mutasd meg!

Ernő nevet.

– Nem tudom azt most megmutatni – aztán szemével odainti egyik unokáját, a tízéves Petit. Villan Ernő szeme, Peti tanácstalanul néz, nem tudja szegény, hogy kísérlet folyik, aztán amikor rájön, nevet velünk együtt.

A konyhában

Vasárnap van. Edina két kisebb lánnyal az U alakban összetolt asztalsort teríti, Julika süti a húsokat. Összeszámoljuk, eddig ötven szelet, de ott áll bepanírozva a tányéron a többi.

– Ez a szokásos adag ilyenkor, amikor családi összejövetel van, mert általában mindenki a rántott húst szereti. De mellette van még sült oldalas, csirke sütve, ki mit szeret.

Lukácsék minden héten, de legalább kéthetente levágnak egy birkát vagy egy disznót. Nem mindig Ernő vágja, a fiúk is rutinosan csinálják már. Egy disznó egy-két hét alatt el is fogy. A nagy családi ebédekhez a hetven bécsi szelet vagy a birkagulyás mellé kirántanak hat-hét csirkét is. Baromfit nem tartanak; Julika azt mondja, inkább megveszik a boltban, mert mire a hat-hét csirkét levágnák, megkopasztanák, kibeleznék, lemenne a nap. Nagy megtiszteltetésben van részünk. Julika bepillantást enged a ház gyomrába, a spájzba. Állítólag régebben éjszakánként itt találkoztak a torkosok: a sötétben egymásnak ütköztek és csitítgatták egymást.

Amikor a kamrába indultunk, a gyerekek közül többen viccesen odasúgták, lessem meg, honnan vette elő anyu a kulcsot, mert Julika a kamrát szigorúan zárja. „Képesek rá, hogy behozzák a kanalat, és csak az üres lekvárosüvegeket találom." A mennyezetről lógnak a sonkák és a kolbászok, az egyik nagy hűtőben két disznó, a másikban zöldségféle, gyümölcsök, hogy télre is jusson.

A hétvégeken az iskolások végzik a konyhai munkát. Ma Edit a napos. Szegénynek nemcsak a szokásos családi tányérokat kell elmosogatnia, még mi is itt vagyunk. A lányok unszolására és elégedettségére beállok mellé mosogatni.

– Én úgy nőttem fel, hogy szeretem, ha a férjem leül az asztalhoz, mindennel ki van szolgálva – mondja Julika. – Függetlenül attól, hogy 2-3 kisgyerekünk volt, ő mindig ki volt szolgálva. Mert csak akkor tud jó munkát végezni, akkor tudja el-

tartani a családot, ha rendesen ki van szolgálva, el van látva. Én így vagyok vele. A lányok is ezt tanulták. És azt, hogy mindennap főtt kaja van, bármilyen munkám van kint a földeken, én ebédet mindig főzök.

Csöndesen viaskodik bennem a női egyenjogúságért küzdő, modern lányos apa és a konzervatív patriarcha. Szégyenkezve vallom be magamnak, győz az utóbbi, és titokban megfogadom, legközelebb csak Lukács lányt veszek feleségül.

Az udvaron beszélgetünk Andival, a második lánnyal és a férjével, Bélával.

– Mi úgy szoktuk meg – mondja Andrea –, hogy a picik látják a nagyoktól, mit kell csinálni, és automatikusan csinálják.

– És abban az időben, amikor még nem volt villany, hogyan ment a mosás?

– Kézzel. Anyu mosott inkább. Hetedikes voltam, amikor először ki kellett mosni a fehérneműimet, a pólókat, zoknikat. A nagyobb dolgokat anyu mosta ki.

– És ezenkívül még mezőgazdasági munkákat is tanultatok?

– Mentünk a vetőgép után, ki kellett a gazt meg a földet kotorni belőle. Mentünk ekézni, apu fogta az egyik ekét, a nővérem a másikat, én meg vezettem a két lovat.

Andrea szakmája szerint szűcs, de most cipőfelsőrész-készítőként dolgozik Szekszárdon. Ellátja a családot, Béla nem mosogat, nem takarít, „a gyerekre vigyázok, ezzel ki is merült minden" – mondja. Andi nem is igényli.

Julika 16 éven át kézzel mosott 17 gyerekre, köztük néha három pelenkásra, mert eldobható pelenkára persze nem futotta.

– Este 10 órakor lefektettem őket, az utolsókat, akkor nekiálltam mosni – mondja. – Volt sokszor hajnal 4 óra, akkor teregettem a ruhát az udvaron. De reggel 6 órakor ébresztettem a gyerekeket, és indítottam őket az iskolába. Ez így ment évről évre.

Néha lopva nézem az asszonyt, semmi nem látszik az alakján, hihetetlen, hogy ebben a hasban húsz gyerek volt. Azt mondja, életében nem volt beteg, még náthás sem. A várandósságot is úgy viselte, hogy észre sem vette, pedig nem voltak aprók a gyerekek, négy kilón fölül született szinte valamennyi. Az ikrek együtt 7 kiló 20 dekát nyomtak, de Julika akkor is az utolsó pillanatig főzött, mindent megcsinált, úgy ment a kórházba szülni.

Az ember úgy gondolja, ha két gyerekével elmegy sétálni, az egyik kezével fogja az egyiket, a másikkal a másikat. Lukácséknál másként volt, meséli Andrea. Ha öten-hatan nekiálltak játszani a ház mellett a szénakazalban, ment velük Ernő is. Ha elbújtak a búzában, a papa kereste meg őket. Egyszerre mindig több gyerekkel játszott.

– Így szoktam meg – mosolyog szemérmesen a fiatalasszony –, apu is, anyu is mindegyőnket nagyon szereti.

– Az előbb, ebéd közben, még beleültél az apu ölébe.

– Igen. Sőt, olyan is volt, hogy bentről idáig kihozott a hátán. Meg én igénylem is, hogy így megszeretgessen.

Segélyt soha nem kértek. Akkor sem, amikor kevesebb volt a pénz, mint most. Ha fölajánlották nekik – mert fölajánlották –, Ernő visszautasította: „Adják olyannak, aki tényleg rá van szorulva!" Kapják a családi pótlékot, a gyest, a gyedet, mint mindenki más, ennyi.

A hatéves Vicával járjuk a házat, mutatja, ki hol alszik. Lent az egyik szobában a szülők, a másikban egy nagy ágyon Ági, Ildi és ő. A következő szobában Hajni, Kati meg Klári. Lehúzzuk a cipőt és fölmegyünk a falépcsőn a padlástérbe, mindjárt a följárónál alszik Feri és Gábor. A lányszobákban minden ágyon féltucatnyian üldögélnek, pusmognak, nevetgélnek. Néha az az érzésem, nem is húszan vannak, hanem legalább harmincan. Ernő azért imádja a kislányokat, mert ha egy

kislány boldog, folyton kacag. És ebben a házban 14 kislány, nagylány és fiatalasszony kacag egyfolytában. És akkor még nem számoltam a menyeket. Belesünk Lilla szobájába. Az éjjeliszekrényen fénykép: Lilla és a barátja. Vica azt állítja, nem szokott leskelődni meg kutatni, mert az nem szép dolog.

Mindig a ház szélső szobájában laknak az eladósorban lévő lányok. Korábban a 22 éves Krisztina lakott itt, amióta férjhez ment, a 20 éves Lilla. Állunk Krisztivel az erkélyen, alattunk a mező, a földút, távolban a falu több kilométerre. Ha egy fiú itt romantikus erkélyjelenetet akar előadni, akkor kiadós sétára számíthat előtte és utána. Kriszti minden szabad idejét itthon tölti azóta is, hogy férjhez ment.

– Nincs honvágyad?

– Ó, de, amikor valamiért nem tudok jönni egy hétig, akkor már mindig mondom a férjemnek, most már jöjjünk haza, ha csak egy fél órára is. Megérti, ők is kilencen vannak testvérek.

Amikor az esküvőjük volt, megállapodtak, csak a szűk család lesz ott. Így is voltak hetvenen.

A házban állandó a jövés-menés. Az ajtók kicsapódnak, becsapódnak. Julika azt mondja, itt egy zár egy évet sem bír ki. Hogy teljes legyen az öröm, a hétvégeken néhány unoka is itt alszik, akik aztán nem akarnak hazamenni az unalmas otthonukba, ahol legfeljebb hárman-négyen laknak.

Ölbe kapom a kétéves Petrát, az egyik unokát. Húzódozik, szegény, de nekem az a mániám, hogy a kislányokkal előbb-utóbb szót tudok érteni. „Megyünk haza, jó?", mondom mindjárt ezt a hülye bácsikra jellemző marhaságot, mert ki akarom próbálni, mit szól hozzá. Petra lökdös el magától. „Nem kell hazamenni, csak vicceltem, buta vicc volt az egész!" Alig várja, hogy letegyem, szalad Ildihez. A kisebb gyerekek, az unokák és a nagyobb gyerekek között kialakul egy szoros szimbiózis, minden kicsinek van egy nagyobb pártfogója, aki játszik, később tanul vele.

Az állatoknak is van kis gazdájuk. A kalitkában a madarak Évié és Hajnié. A kiskutya Hajnié és Katié. Ildinek kismalaca van az ólban. Kérdezem tőle, nem fogja-e sajnálni, ha megnő és levágják. De a tanyán az érzelmek természetes mederben folynak. Azt mondja, rántott húsként is fogja szeretni.

Ebéd

Senki nem nyúl a kanalához, amíg Ernő el nem kurjantja magát, hogy „Jó étvágyat kívánok!". „Köszönjük szépen, viszont kívánjuk!", feleli a családi kórus. Két nagyfiú, Zoltán és János most is kint vannak a földeken, szántanak. A menyekkel, vőkkel, unokákkal együtt így is az asztalhoz ül vagy harminc Lukács. Az alsóházban a legkisebbek, ahogy ez Lukácséknál szokás, teljes egyetértésben. Itt nincs irigység. Kétéves kisfiú gyömöszöli a cumiját egy kisebbik unokatestvér szájába, és száll a cumi szájról szájra, mint a nóta. „Igyál, jó barátom, tőled nem sajnálom!" Gábor éjjel szüreti bálon volt a faluban, most kicsit karikás a szeme. Mi is készültünk, de a lányok szégyelltek velünk menni. Később derült ki, azt hitték, Pesten is van ilyen, pedig hát őszi mélyszántás az van, most például a Körúton és az Üllői úton, de szüreti bál nincs.

Ebéd után a szülők szobájában nézegetjük Julikával a családi adminisztrációt. A szoba sarkában kis íróasztal: a Lukács iroda. Egy nagy vaskos könyvben a beosztás, ki hol dolgozott és mennyit. Mindenkinek szabott órabére van, amit Julika borítékba rak és havonta fizet.

– Mindenkinek egyforma a bére?

– Nem, akik szedik a répát, azok 500 forintot kapnak, a szállítók kevesebbet.

– És akik itthon laknak, azoknak a fizetéséből levonják az ellátást?

– Az ellátásért itthon senkinek soha nem kellett fizetni. A lányoknak sem, ha itthon laktak és másutt volt a munkahelyük, soha egy fillért nem kellett hazaadniuk. De azért utánanézünk, mire költik el a pénzt. Szóval olyan nincs, hogy mindenféle hiábavalóságra. Sőt, a nyáron még a kicsik is dolgoztak, a répában kapáltak, és az nagy segítség volt az iskolába induláskor. Aztán mindenki magának bevásárolta a ruhát, ki milyet szeretett. Bármilyen márkás holmit vehettek, nem néztük, hogy mibe kerül, a pénzét mindegyikük önmagára költhette.

Az íróasztalon Ági képe. Kérdezem, miért csak az övé van ott.

– Itt a Hajnié is, egy kicsi kori kép. Mikor melyik fogja, és iderakja.

Ez a módja, hogy fölhívják magukra a figyelmet.

A tízéves Peti a legnagyobb unoka, Edina fia. Neki ezek szerint nagynénikéje a nála négy évvel fiatalabb Vicuska és a három évvel fiatalabb Hajni. Peti hangról fölismeri az összes mezőgazdasági járművet. Azt mondja, a papa elengedte traktorozni. Megyünk Petivel a gépállomásra, magabiztosan, hatalmasakat lép mellettem. Az már biztos, ő traktoros lesz. Aztán kis gondolkodás után hozzáteszi: „Még anyáékkal meg kell beszélni."

Némi segítséggel fölmászik a traktorra, beindítja a motort. A papa, Ernő tanította. Azt mondja, hatéves kora óta vezeti a traktort, aztán helyesbít, akkor csak a Zsigulit vezette, de a váltásnál segítségre szorult, mert nem ért le a lába. Peti alig várja, hogy ő is munkába állhasson a földeken a nagyfiúkkal. Már messze jár a szántóföldön, amikor megérkezik Ernő.

– Ha itt elmegy bárhova, saját magára van utalva, nem várhat mástól segítséget, őneki kell megoldani, akármilyen gondja van. Ha valami elromlik, meg kell csinálnia.

Ameddig a szem ellát, az erdő és a mező a Lukács-birodalom. A birtok története mindössze hatéves, 90 óta, amióta földet lehet vásárolni, Ernő végre csillapíthatta ősi földéhségét. Akkoriban négyezer forintért lehetett venni egy hektár erdőt. Ma ér százezret. 250 hektár szántóföldjük, 24 hektár erdejük van. Emlékeztetőül, egy hektár tízezer négyzetméter. Tavaly annyi búzát termesztettek, hogy Tolna városát elláthatták volna kenyérrel. Ráadásul egy másik birtokon 1400 hektárt művelnek bérmunkában.

– Nekem ez az életem, a föld – mondja Ernő, miközben szemével a határt és Petit kutatja –, és nem is tűnik nehéznek, mert szeretem.

– Mit lehet a földön szeretni?

Ernő gondolkodik. Ezt a kérdést náluk évszázadok óta senki sem tette fel.

– Ha majd kijössz velem oda, ahol szántunk, akkor meglátod, mit lehet szeretni rajta.

A távolban Peti megállt a traktorral. – Elakadt? – kérdezem.

– Nem, keresi a juhászt, de innen elment már, csak ő nem tudja – mosolyog Ernő. – Fölülsz a traktorra, elmész húsz métert, és már tudod, mi a jó benne – folytatja az előbbi gondolatot.

Kisétálunk a szántóföld szélére. Bamba ábrázattal várom, hogy megértsem, amit Ernő mondott, de hiába, nem csillan fel az arcomon az értelem szikrája.

– Látod már? – kérdezi Ernő.

– Aha.

– Ott, az még szántatlan, ez már szántott. Ez a szép benne!

Feri nyolcadikos. Amikor hazajön az iskolából, felül a traktorra és megy szántani a többiekkel. Az osztálytársai néha kijönnek hozzá, és akkor engedi őket is vezetni. A fiúk kétháromm éves koruktól ott ültek a traktoron Ernő mögött, csinálták, amit a papától láttak.

– Ha szakadt az eső, ha villámlott, ha rossz idő volt, ha hideg volt, akkor is jöttek velem, mindig.

– Hány órát dolgozol egy nap, Ernő?

– Nem jelentős. Ha szezonmunka van, csinálni kell. Utána ráérünk pihenni. Én azt mondom, majális az élet itt.

Julikának akkor van pár perce pihenni, amikor megfőzte az ebédet. A lányok tálalnak, mindenki leül ebédelni, addig ő gyorsan elvonul és elolvassa az újságot.

– És te, Ernő, ha egy kis csöndre vágysz, mit csinálsz?

– Én nem vágyom csöndre. Az szörnyű lenne. Ha nem hallom őket, akkor gond van. Azt szeretem, ha duruzsol az egész ház. Unokák itt nyüzsögjenek, gyerekek játsszanak, halljam a hangjukat, sikítsanak. Ha bőgnek, még azt is szeretem.

A négy nap alatt, amíg Lukácséknál voltunk, egyszer láttam Ernőt magában. Kint ült a traktoron és meredten nézett maga elé. Mintha pihenne vagy gondolkodna. Öt percen át.

– Van órája, Julika? Mert Ernőnek nincs.

– Nekem van, csak nem veszem föl. Ott bent van egy szép dobozban. Ha valahova megyünk, akkor fölveszem. Ernőnek is van órája, zsebóra. Ő se hordja.

– Hány óra van most?

– Most fél négy körül lehet – mondja Ernő.

– Nem, négy óra – javítja ki Julika.

Ránézek az órámra.

– Fél öt.

Nevetnek.

– Tök mindegy – közli Ernő. – Ha munka van, akkor menni kell, és ha kész a munka, utána pihenés van, szórakozás, tévénézés, bármi lehet, csak legyen meg a munka. Időben el kell vetnünk.

Lukácsék lefekvéshez készülődnek. Az egy szem fürdőszobaajtó zsanérját hűteni kell, annyit nyílik ki-be, hogy felmelegszik. A fogmosó poharakban csomókban állnak a fogkefék.

Az élet éjszaka is folytatódik. A hosszú esőzések, a sár miatt hetekig nem lehetett gépekkel rámenni a földekre. Három váltásban dolgoznak a fiúk, hogy időben befejezhessék a szántást és a cukorrépa betakarítását. Reflektorokkal haladnak a traktorok és a kombájnok. Laci ül a kombájnon, Zoli váltja majd hajnalban. Laci nős. Van egy kisfia, Lacika. A papa vett neki is házat, mint a többi gyereknek. Fölmászom mellé a kombájnra, hogy addig se álljon a munka. Büszkén mutatja a fedélzeti számítógépet.

– Kamaszkorotokban sem lázadtatok soha, hogy nem így kéne a dolgokat csinálni, hanem úgy?

– Volt ilyen is.

– És olyankor mit szólt a papa?

– Mindig neki volt igaza. Meghallgatta a véleményünket, ránk hagyta, és akkor kisült, hogy mégse jó.

Fácánkerten az állatok is különlegesek. A hajnali derengésben egy apró szőrös rém bújik elő a kerítés mögül. Látszólag egy denevér és egy kerge birka keveréke. Találgatom, mi lehet az, vetélkedőműsorban a helyes megfejtők között ki lehetne sorsolni a kölykét, hadd féljenek a gyerekek. Ennek az állatnak, akit errefelé kutyának neveznek, az a feladata, hogy terelgesse azt a hatvan birkát, amit Ernő állítólag csak hobbiból tart. Hasonló meggondolásból van az ólban vagy huszonöt sertés és ugyanannyi szarvasmarha. Lukácsék 1990-ig lovakkal szántottak, de tenyésztettek hátaslovakat is, mikor miben volt pénz. 1970 és 90 között 285 lovuk volt. A fiúknak külön is vannak állataik, Gábor például két borjút nevel, övé lesz a bevétel. Autóra gyűjt.

Reggel megint sisteregnek a zsanérok a fürdőszobaajtó sarkában. Csoda, hogy közlekedési rendőr nélkül eligazodnak. Ha csak öt perc jut egy emberre, hússzal beszorozva az is majdnem két óra. Este hat-hét óra körül kezdődik a tisztálkodás, és tizenegyig nem ürül ki a fürdőszoba.

Ötpercenként indulnak az iskolajáratok. Az autóba préselődési verseny eredményeként először a kicsik, aztán a nagyok indulnak az iskolába. Amikor elmentek az iskolások, Julikáék beautóznak a piacra. Hetente kétszer vásárolnak. Általában jönnek a nagylányok is, de most én segédkezem. Két nyolcas csomag vécépapír, két százas papír zsebkendő, hét gyógynövényes sampon, egy literes mosogató, négy csomag szalvéta. Az élelmiszerboltban veszünk 5 kiló kenyeret, 30 péksüteményt, egy egész guriga trappista sajtot, 70 dkg felvágottat. Jó kuncsaft a Lukács család, napi 5-6 ezer forintot költenek.

– Amíg nem ismertek, mindig megkérdezték, ugyan kinek vásárolok én minden kedden és pénteken ennyit – nevet Julika.

Juli és Lilla nem járnak iskolába. Itthon vannak a mamával, segítenek főzni, takarítani.

– A papa nagyon szigorú volt a lányokkal?

– Apu nem, soha. A fiúkkal se, a lányokkal se – mosolyog Lilla szelíden.

– Cicás az apu, puszilkozós?

– Az, az. Ez nagyon jó nekünk is meg szerintem neki is.

– És anyu?

– Anyu is, de ő nem annyira.

– És ki tart rendet?

– Rendet mind a kettő tart, még most is, de nem szigorúak, hanem valahogy megvan a rend.

– Mi a titok?

– Az, hogy amit ők mondanak, az úgy van. De ez nem szigorúság. Apu is, ha kér valamit, nem parancsolja, kéri.

Délelőtt van. És egy kis csönd. A kicsik elmentek az iskolába, a nagyok a földeken dolgoznak, a nagylányok takarítanak. Ernő a kedvünkért itthon maradt, de látszik, már fészkelődik. Ülünk a verandán.

– Nem fáj a szíved, hogy sorra elviszik a lányokat?

– De. Elhatároztam, nem adok többet – mondja Ernő tettetett komolysággal.

– Dehogynem! – nevet Julika.

– Puskával lelövöm a kérőket! – mondja Ernő, és elneveti magát.

Azt mondja, ő egy lányt nem adna húsz fiúért. Aztán hozzáteszi, egy fiút meg nem adna húsz lányért. Vállalják az unokákat minden tételben, mert mindig arra vágyott, akármerre jár a környéken, mindig egy Lukács jöjjön vele szembe.

Én meg valahogy úgy éreztem, hazamegyek, és azonnal csinálok még tizenhetet, annyira kedvet kaptam hozzá. A nagyobb Lukács gyerekekre nem ragadt át ez a lelkesedés. Kérdeztem a legnagyobb fiút, az ifjabb Ernőt és a feleségét, miért álltak meg két gyereknél. Azt mondta a fiatalasszony, neki is tetszik a nagy család, de ő a kettővel is alig bír, nem is tudja, hogyan csinálják az anyósék. Ernő szerint természetes, hogy a fiatalok már csak egy-két gyereket vállalnak.

– Őszintén szólva nem is szeretném, ha ennyi gyerekük lenne, mert nem biztos, hogy el tudnák tartani őket. Én a nagy családnak az alapjait megcsináltam, most már szépen így, ha egy-két gyerekük van, az is nagyon jó.

– Ti miért tudtok húszat is fölnevelni?

– Ezen én is sokat gondolkodtam, de nem tudom megmondani. Valószínűleg azért, mert soha nem ismertünk lehetetlent. Ha az egyik dolog nem ment, belebuktunk, akkor is folytattuk tovább. Ezt nem lehet átadni, erre születni kell, hogy az ember állandóan előre akarjon menni.

– Minden gyereknek házat vesztek.

– Akinek szüksége volt – teszi hozzá Julika –, mert a Krisztiéknek nem kellett, hát nekik anyagiakban segítünk, annak arányában, mint ahogy a többi házat kapott.

Kicsi koruk óta itt dolgoznak velem – mondja Ernő elgondolkodva. – Nem ajándékba kapják, hanem azért a munkáért, amit velem itt dolgoztak. Mert keményen dolgoznak. Azért kap mindegyik egy házat vagy autót.

Három év telt el azóta, hogy Lukácséknál jártam. Amikor végre telefont kaptak a tanyára, Kriszti engem hívott rajta először, de azóta nem hallottam róluk. Pécsről jöttem haza autóval, és amint Tolnához közeledtem, eszembe jutottak Ernőék. Csak nem teszem meg, hogy nem ugrom be hozzájuk, gondoltam. Végigmentem Fácánkerten, rákanyarodtam az ismerős földútra, és megálltam a ház előtt. Semmi nem változott.

Julika jött elém, „Gyorsan szaladjatok apuért, kiabált a gyereknek, itt van András!" Nagyot nőttek a gyerekek, Vicuska már nem babás, de azért még szívesen ül az ölembe, Ildi gyönyörűen megfodrászolva. Az egyik nagylány fodrásztanuló, és a kicsiken gyakorol, mesélik nevetve. Elosztották egymás közt a szakmákat, van pék, szűcs, fodrász, kereskedő, bármire szükség van, mindig van valaki kéznél a családból. Amíg Ernőt előkerítik a földekről, Julika kávét készít, üdítőt hoz. Leülünk a nappaliban, a kislányok pedig elhelyezkednek a falépcsőn, mint a verebek a dróton.

Julika mesél. Amerikában járt. Vettek huszonötmillióért egy John Deere traktort és járt hozzá egy tíznapos amerikai szakmai körút. „Mondtam apunak, menjen el!", meséli Julika, de Ernő azt felelte, ő még Pestre sem jár szívesen, nemhogy Amerikába. Próbálta rábeszélni a nagyfiúkat, de azok sem vállalkoztak az útra. Csak nem hagyják veszni a kilencszázezer forintos utat, gondolta Julika, kimegy ő. És a húszgyerekes parasztasszony nekivágott Amerikának. Először ült repülőn

életében, bejárta az amerikai farmokat, hogy megnézze, ők hogyan csinálják.

Hallom, a veranda felől jön Ernő. A gyerekek elé szaladnak: „Itt van András!" „Azannyaúristenit!", rikkantja vidáman. Megropogtat, és meséli, mennyit drukkoltak értem, amíg beteg voltam, csak azért nem kerestek, mert nem akartak zavarni. Éreztem, felelem.

Átmegyünk Krisztiékhez. A fiatalasszonynak vettek egy házat a közelben, mert nem bírta a távolságot a szülőktől és a testvérektől. Kriszti anyuka lett, a picivel a karjában fogad. Megnézzük az új házat, aztán részletesen beszámolnak róla, kivel mi történt.

„Mutasd meg a kastélyt!", mondja Julika Ernőnek. Azt hiszem, viccelnek. Beülünk az autóba, és tízperces kocsikázás után valóban megállunk egy kisebb méretű kastélynál. Ernő megvette Majláth gróf egykori kúriáját, a romos épülethez tartozott több száz hold föld, és a szerződéskötés után derült ki, hogy még egy kisebb falu is. „Most van hat házam, majd csak kezdek velük valamit", meséli Ernő nevetve. „Ez lesz a Lukács Centrum!" A húsz gyerekkel, vőkkel, menyekkel és az unokákkal már annyian vannak, hogy nem férnek el karácsonykor a tanyasi házban. Ernő két-három munkással, saját kezűleg hozza rendbe a kúriát. Botladozunk a cementeszsákok és vödrök között. A hatalmas nappalit széles oszlopok tartják. „Ott lesz a bár!", mutatja Ernő. „És ezekbe az oszlopokba kapaszkodunk majd a fiúkkal, ha berúgunk." „De hiszen nem is isztok", nevetek. „Majd fogunk!", feleli. Egyensúlyozunk a pallókon, ahogy bejárjuk az épületet. Aztán egy szép, nagy szobában körbemutat: „Ez lesz a te szobád! Ha nálunk jársz, mindig itt alszol majd!" Egy kisebb, de hangulatos sarokszobához érünk. Mondom, mennyire tetszik. „Akarod, hogy ez legyen a te szobád?", kérdezi Ernő. „De ne dönts elhamarkodottan, mert még nagyon sok szoba van!"

A kastély előtt park. Illetve most még csak dudva, muhar és gaz, de park lesz belőle. „Ott lesz a szökőkút! Megígértem a gyerekeknek", mutatja Ernő. Amott úszómedence készül, a bejárat előtt pedig díszes kocsifeljáró, terasz kőbabákkal. Próbálom lebeszélni a saroktornyokról, de nem hagyja magát. „Olyan lesz, mintha régi volna", nyugtatgat.

Megváltozott a világ. Lukácsék meggazdagodtak, de közben semmit sem változtak. Ernő földesúr lett. Újabb és újabb befektetéseken töri a fejét, dolgozik hajnaltól napestig, nekik minden sikerül. Julika aggódik érte, „apu nem tud leállni, pedig már nem fiatal", mondja. De Ernő csak legyint. „Menni kell előre!"

Karinthy Cini mesélte, hogy Déry Tiborral utaztak a vonaton, könyököltek az ablakban, egyszer csak a távolban feltűnt egy kis tanya. Csend és békesség volt körülötte, petróleumlámpa pislákolt az ablakban. Akkor Déry azt mondta: Látod, Cini, milyen furcsa a világ! Mi nézzük a távolban azt a kis tanyát, s azt mondjuk, ott lakik a boldogság. Azok kinéznek az ablakon, látják, ahogy az éjszakában elrobog a kivilágított expresszvonat, és azt mondják: ott lakik a boldogság. Elmeséltem Lukácséknak.

– No, hol lakik a boldogság?

– Itt! – vágja rá Ernő. – A vonat csak menjen!

Karinthy Cini és Déry Tibor történetének folytatása is van. Évekkel később ismét együtt utaztak a vonaton, megint ott könyököltek az ablakban, és ismét föltűnt a távolból egy tanya. De ezúttal az ugratás kedvéért Cini kezdte el mondani: Mit szólsz hozzá, Tibor, milyen furcsa a világ, ha innen nézzük, ott lakik a boldogság, onnan nézik, itt lakik a boldogság... Déry ránézett, és csak ennyit mondott: Cini, akinek ilyen szép gondolatai vannak, az miért ír olyan rossz könyveket?

Az én történetem

Úgy hasonlítok magamra, mint egy tojás.

Nemrégiben elhatároztam, megírom a saját történetemet. Úgy éreztem, erkölcsi kötelességem. Hiszen harminc éve azzal foglalkozom, hogy másokat rávegyek, beszéljenek nyíltan magukról, szégyen nélkül, őszintén. Gondoltam, a nézők is megkönnyebbülnek, ha újra meg újra láthatják: mások vagyunk, de mégis egyformák. Mert a technika változott ugyan az évezredek során, de az emberi élet ugyanazzal a néhány szóval megfogalmazható, mint az őskorban: születés, szerelem, gyerek, munka, csalódások, örömök és halál. Mindenkivel ugyanez történik, ugyanúgy és persze másként. Mint tudjuk, ebből élnek a halhatatlanok. Persze én is szorongtam attól, hogy ha elmesélem az életem, nagyon kiszolgáltatom magam. De úgy éreztem, ha harminc éven át őszinteséget vártam másoktól, és ráadásul mindezt millióknak közvetítettem, úgy tisztességes, hogy egyszer legalább én is megtegyem. Vagy legalább megpróbáljam.

Életem nagy részét belepötyögtem már a gépbe, amikor azon kaptam magam, hogy bizonyos fájlok hiányoznak, egyes részek pedig egészen másutt bukkannak elő, mint ahova eredetileg szántam őket. Nem csodálkoztam, hiszen számítógép-idióta vagyok. Azokat nevezik így, akik képtelenek boldogulni ezzel az új masinával. Sok számítógépem volt és van, hordozható és asztali gépek, különböző márkájúak és operá-

ciós rendszerűek. Valamennyi felhasználóbarát, de velem valahogy nem akarnak barátkozni. A legváratlanabb pillanatokban lefagynak, fájlok tűnnek el, aztán valahonnan előkeverednek.

Az is lehet persze, hogy nem egyszerűen az én hülyeségemről van szó, mert a kórházban az egyik vizsgálat alkalmával is megbolondult a számítógép, pedig hozzá sem nyúltam. A képernyőn összevissza rohangáltak a betűk és a számok, az orvosok és a műszaki szakemberek azt mondták, ilyet még nem láttak. Néha furcsa kisugárzás árad belőlem, amitől meggörbülnek a kulcsok a zsebemben, megzavarodnak a gépek (az emberekről nem is szólva). Ha képes volnék ezt tudatosan produkálni, talán cirkuszban is följéphetnék vele, de így csak szorongok, mikor jön elő. Egy ideje úgy döntöttem: nem barátkozom gépekkel. Ember-barátaim időnként megpróbálnak rendet teremteni a masináimban: ilyenkor elismeréssel csettintenek, hogy ilyen káoszt még nem láttak.

Aztán eszembe jutott, hogy egyszer valaki, aki megbotlott a halál küszöbén, azt mesélte: ilyenkor, ahogy emlegetik, valóban lepereg az ember előtt az élete, de nem a teljes élet, hanem csak a meghatározó élmények, azok, amelyek akkor talán jelentéktelennek tűntek, mégis mélyen érintik az ember belső értékrendjét és megváltoztatják a személyiségét.

Egyszer én is közel kerültem a halálhoz. Megemelte a kalapját, aztán elment mellettem. Olyan közel sosem volt, hogy a nagy „házimozi" lepergett volna előttem. Talán, gondoltam, most a számítógép szerkesztette át az életemet, ha már a halál kihagyta ezt a lehetőséget.

Persze az is előfordulhat, mégis egyszerűen csak számítógép-idióta vagyok.

ꕥ

Juli, elsőszülött gyermekem egy nap kijelentette: katolikus lesz. Tizenkét éves volt, két copfban hordta a haját, és metszett vágású, okos, barna mókusszeme csillogott, ahogy izgatottan magyarázta, katolikus lesz, mint Bogi, a legjobb barátnője.

– Jó, kislányom – mondtam –, tudod, a mi családunkban vallásszabadság van. De hogyan kell katolikusnak lenni?

– Kellene egy kereszt – felelte. Nem volt otthon feszület, hiába túrtuk fel a lakást, találtunk viszont egy csillogó arany kartonpapírt. Nekiláttunk, kivágtunk egy szép nagy keresztet, és fölerősítettük Juli ágya fölé, elővettük a Bibliát, és megtanultuk a *miatyánk*ot. Juli nagyon jó katolikus lett: reggel, este szorgalmasan imádkozott, és szerette felebarátait, mint önmagát és mint Bogit. Aztán egy szép nap, két évvel később, Juli azzal állt elő: inkább zsidó lesz.

– Jól van, kislányom, legyél zsidó – mondtam. – Igaz, némiképp ellentétes utat jársz be, mint a mi urunk Jézus Krisztus, de Isten szándékai kifürkészhetetlenek.

ꕥ

Bori, másodszülött gyermekem egy este bejelentette: Krisna-hívő lesz. Tizenöt éves volt, zakója gallérját fölhajtva hordta, dobolni tanult, rajzolni járt, az Iparművészeti Főiskolára készült, vagány volt és alternatív, mint fiatal művész barátai. Fruzsival, legjobb barátnőjével mentek el Máriaremetére a jellegtelen villából átalakított Krisna-templomba, szívták a füstölő illatát, és érdeklődve nézték, ahogyan a kopaszra nyírt, lófarkas szerzetesek és a színes szárikba öltözött szerzetesnők ringatózva énekelnek az indiai zene dallamára. Fruzsi azt mondta, vicces volt, Borit magával ragadta az élmény, úgy érezte, megtalálta azt, amit keresett.

– Jól van, kislányom – mondtam –, voltunk már katolikusok, zsidók és *R-GO*-rajongók, most krisnások leszünk.

Bori bevágta maga után szobája ajtaját, és zokogva borult az ágyára: őt senki sem érti meg. Szakított Petivel, és száriba öltözött. Hatalmas barna szemével, magas homlokával olyan volt, mint egy gyönyörű indiai hercegnő. Elhatározta, hogy alázatos lesz. Iskola előtt istentiszteletre járt Pesthidegkút határába, morzsolta a dzsapaláncot, a krisnás rózsafüzért, és naponta két órát mantrázott, mint a többi szerzetes. Zsuzsa, az anyja őrjöngött: az ő csillogó, büszke lánya a templom kövét csókolgatja és maskarába öltözött félnótások előtt hajbókol. De Bori hajthatatlan volt. Nem állt szóba fiúkkal, nem evett húst, tojást, gombát, hagymát, szobáját belengte a füstölő illata, oltárt emelt a sarokban és egyfolytában szólt a krisnás zene, a mantra szövegével: Hare-Krisna-Hare-Krisna.

ꙮ

Juli akkor már alternatív volt: a *Tilos az Á*-ba járt, feketére színezte a haját és alternatív zenekarokban énekelt, Borival a lépcsőházban találkoztak hajnalban. Juli akkor jött hazafelé, amikor Bori a templomba indult imádkozni. Kölcsönösen sajnálták egymást: Juli Borit, hogy elfecsérli a fiatalságát, Bori Julit, hogy milyen felszínesen él.

Már Lilivel, második feleségemmel laktam a Logodi utcában. Egy délben a Moszkva téren vágtunk keresztül, csörömpöltek a villamosok, zene szűrődött felénk. Lili egy csoportra mutatott:

– Nem Julika énekel ott? – A téren ráérős, kopott ruhás alkalmi munkások, szatyros háziasszonyok és sietős, szürke öltönyös, aktatáskás férfiak csoportba verődve bámulták Julit, aki szegecsekkel kivert fekete bőrdzsekiben, kezében cigarettával énekelt és táncolt a kör közepén. Beálltunk a nézők közé. Juli dobálta magát, közben ügyetlenül nagyokat szívott a cigarettából. Hirtelen megmerevedett, ahogy megpillantott bennünket a bámészkodók között. A cigarettájára nézett, és úgy meglepődött rajta, mintha maga sem tudná, honnan röpült oda: „Jézusom, ez meg mi a csuda itt a kezemben?" Nem akartam zavarba hozni mások előtt, megfordultunk és elmentünk. Később is csak annyit mondtam neki: „Nagyon egészségtelen dolog ugrálás és éneklés közben cigarettázni!" Juli még évekkel később is ezen röhögött.

Barátaim győzködtek: ne hagyjam, csapjak oda, legyek kemény a gyerekekkel, talán még nem késő. Késő volt. Egyébként is úgy gondoltam, ha a gyereke kamaszkoráig az ember nem tud olyan értékrendet mutatni neki, ami átvezeti az éle-

ten, megette a fene. Igazam volt. Juli még évekig énekelt az *I Love You*-ban, de zenésztársai közül az egyikük pszichiáter-filozófus, a másik filmrendező, a harmadik profi fotós lett, a negyedik pedig a Sorbonne-on doktorált történelemből. Nem rossz társaság, gondoltam. Juli két évvel később áron alul eladta a fekete bőrdzsekit.

Bori kék száriba burkolózva, fázósan reszketett a Moszkva téren minden hajnalban, csak tiszta, elszánt kis arca látszott ki a kendő alól. Sötét volt, piszkosan világítottak az utcai lámpák, a menetrend szerinti járatok még nem közlekedtek. Csavargók, részegek és erdélyi alkalmi munkások között várakozott a szolgálati villamosra, hogy kivigye a remízig, ahonnan busszal és gyalog folytatta az utat a Krisna templomba. Olyan fáradt volt, hogy az iskolában elaludt az órákon. Megelégeltem. Szabadelvűség ide, liberalizmus oda, nagyon féltettem, úgy döntöttem tehát, szülői értekezletet szervezek lelki tanítómesterével. Engedem, hogy a gyerekeim a maguk útját járják, csak szorosan ott loholok a nyomukban. A guru kövér skót ember volt, kopaszra borotvált fején őszült a lófarok, karján tetoválások emlékeztettek rockzenész előéletére. Amikor magyarországi híveihez jött látogatóba, lakóbuszban élt a templom kertjében. Bori mászott föl előttem a buszba, ahogy fölért, letérdelt a guru előtt, és homlokával megérintette a padlót. Ökölbe szorult a kezem és a gyomrom. A guru távolságtartó és lenéző volt. Hellyel kínált. A lakókocsi minden kényelemmel felszerelt lakásnak tűnt, fürdőszobával, ágyakkal, öblös karosszékekkel, televízióval. A guru mögött ült kedves arcú, tizenhat éves kamasz fia hosszú hajjal, farmerban.

– Látja – mondta a guru lekezelőn, amikor azt firtattam, szerinte milyen élet vár az én okos kislányomra –, mi húsz éve krisnások vagyunk a feleségemmel, így neveltük a gyerekeinket, és a fiam hallani sem akar a vallásunkról. Maguk nem ebben a szellemben nevelték a lányukat, mégis ide kívánkozik. – A guru fia zavartan bámulta a cipőjét.

– Cseréljünk gyereket! – ajánlottam kínomban. Viccnek szántam, csak évekkel később derült ki, hogy volt alapja a keserű poénnak.

Juli azt mondta a telefonba, találkozzunk: fontos dolgot akar megbeszélni velem. Hetente egyszer, kettesben elmentünk ebédelni egy vendéglőbe Julival vagy Borival, a válás után sem akartam elszakadni tőlük. Ilyenkor sutyorogva, részletesen megtárgyaltuk, mi van velünk. Amíg felváltva velem voltak Amerikában, nagyon összenőttünk. Én a New York Egyetemen tanítottam, Panni nővérem és sógorom, Endre

fölajánlották, lakjunk náluk Princetonban, egy életre hálás leszek érte nekik, a lányok ott jártak iskolába. Ezeket a bensőséges együttléteket folytattuk itthon is. Furdalta az oldalamat a kíváncsiság, mi lehet ilyen sürgős.

– Legalább azt mondd meg, jó hír vagy rossz? – faggattam a telefonban. Zavartan elnevette magát:

– Azt hiszem, jó – felelte.

Érte mentem kocsival, de nem bírtam ki az étteremig.

– Na, mi a hír?

Juli hatásszünetet tartott:

– Lefeküdtem Robival – mondta. Ijedtemben beletapostam a fékbe, előre buktunk. Juli tizenhat éves volt, Robi jóképű srác, megesik az ilyen más hasonló korú lánnyal is, de csak így bejelenti az apjának? Mit lehet erre mondani?

– Jó volt? – kérdeztem rekedten, miközben az utat bámultam magam előtt, hogy ne lássa arcomon a zavart.

– Igen, jó volt – mondta titokzatosan mosolyogva. Valami marhaságot kezdtem magyarázni, hogy ez az egyik legnagyszerűbb dolog az életben, de fogadja meg, mindig csak szerelemből feküdjön le egy fiúval, hogy évek múlva is ugyanolyan nagy élmény legyen, mint először. Juli komolyan hallgatott és bólogatott.

– Anyádnak is elmondtad? – kérdeztem.

– Neki nem, de valószínűleg sejti – mondta –, mert figyelmeztetett, hogy szedjek fogamzásgátlót.

Csak nekem mondta el, húztam ki magam büszkén, ez aztán a kapcsolat apa és lánya között! Évekkel később tudtam meg, Robi már a második volt. Az elsőt még nekem sem merte elmondani.

Megállapodtunk Borival, nem fog hajnalban templomba járni, és szépen leérettségizik, cserébe a hét végén ott aludhat a többi szerzetesnővel. Szégyellem, de meg is fenyegettem: ha nem sikerül az érettségije, olyan őrült apa leszek, mint a többi elborult szülő, minden fórumon szitkozódni fogok a Krisna-hívők ellen, a társai még a napot is elátkozzák majd, amikor befogadták. Nem gondoltam komolyan, de komolyan beszéltem.

Az érettségi után Bori úgy döntött, kitanulja az ötvösszakmát, nem érdekelte már a művészeti főiskola, kézműves akart

lenni. Összeszorított fogakkal végigküszködte a szakmunkásképzőt (pedig a tanára gusztustalan zsíros húsokat evett a munkapadon, ami Borinak olyan volt, mintha élő gyerekeket trancsírozott volna tízóraira), még különórákra is járt Zoltán Tomi barátomhoz, a kitűnő ötvösmesterhez, és letette a vizsgákat. Bori boldogan mutatta az oklevelét. A füstölők illata átjárta a szobát, magnóról halkan énekeltek a szerzetesek, Hare-Krisna-Hare-Krisna, büszke voltam rá, és megígértem, többet nem fogok belebeszélni az életébe, de szóljon, ha segítségre van szüksége. A szüleim is ezt mondták nekem, amikor felnőtt lettem.

Egyik családi barátunk sokáig azt terjesztette, egy alkalommal vitába keveredett apámmal, jó ideje vitatkoztak, amikor én, az apám karjában fekvő csecsemő, egyszer csak közbeszóltam és eldöntöttem a vitát. Most már kideríthetetlen, valóban

olyan okos kisgyerek voltam-e, mint barátunk állítja, mert a másik családi változat szerint a barát nem tudta, hogy akkor már hatéves voltam, csak olyan apró, mint egy csecsemő. Apám nagybátyja, Andor bácsi mindig azt kérdezte orvos nagybátyámtól: „Mondd Lacikám, ez a gyerek törpe lesz?"

Csúnya is voltam. A néni, aki vigyázott rám, később mesélte, ha az utcán babakocsiban tolt, és jött egy állapotos nő, pelenkával letakarta a fejemet, nehogy a kismama meglásson és ijedtében elvetéljen. Egyszer ellágyulva pihentette rajtam a szemét, amikor valaki rám nézett, és elborzadva kérdezte tőle: „Hogy lehet egy ilyen csúnya gyereket szeretni?"

Haraptam is. A családi mitológia szerint anyám a Szent István parkban legeltetett egy csengettyűs kantárszíjon, hogy mindig tudják, merre csatangolok és hogy a többi gyerek időben elmenekülhessen előlem, amikor egy férfi jött oda hozzánk, és játszani kezdett velem. Anyám figyelmeztette: vigyázzon, mert harapok, de a férfi csak mosolygott. Aztán két perc múlva szegény ember zsebkendőbe szorította vérző homlokát, és sziszegve mosolyogni próbált, de nem tudott. Miután megharaptam egy kutyát is, anyám táblát akart akasztani a nyakamba: „Vigyázat, a gyerek harap!" Nagybátyám szerint egyszer egy lovat is megrúgtam, de rajta kívül erre más nem emlékszik.

Budapesten születtem. Véletlenül. Apám a Fasori református gimnáziumban végzett Neumann Jánossal, Teller Edével és néhány későbbi magyar Nobel-díjas fizikussal. Az iskola egyik legjobb matematikusa volt, fizikusnak készült, versenyeket nyert, de zsidó származása miatt nem vették fel az egyetemre. Baloldali értelmiségiként a Kassák-körben kezdett, de az nem volt neki elég radikális, belépett az illegális KMP-be. Lebukott, börtönbe került, külföldre szökött, élt Bécsben és Berlinben. A német fővárosban együtt lakott Háy Gyulával, amikor bemutatták a drámaíró nagy sikerű darabját az *Isten, császár, paraszt*ot. Később egy német színésznővel költözött össze, aki rávette férfiszépségnek számító, huszonöt éves apámat, csináljon neki egy gyereket, de nem akart hozzá menni feleségül. Így született Michele nővérem.

Amikor Hitler hatalomra került, apámnak, aki hamis papírokkal csavargott Európában, menekülnie kellett. A színésznő később hozzáment egy német íróhoz, Michele az ő nevét viselte. Már felnőtt volt, amikor édesanyja elmondta neki, hogy apám az apja. Negyvenévesen, férjével és három gyerekével jött Magyarországra, hogy megismerkedjen az édesapjával. Nézték egymást és sírtak.

Berlinből apám Londonba költözött, ahol Kim Philbyvel, a brit titkosszolgálat későbbi főnökével és szovjet mester-kémmel béreltek közös lakást, aki akkoriban még baloldali érzelmű angol arisztokrata fiú volt. Philby apám egyik volt barátnőjét vette feleségül. Lici nénit én is ismertem gyerekkoromban, de akkoriban már csillogó szemű, fonnyadt néni volt, szinkronrendezőként dolgozott az NDK-ban.

Párizsban Trauner Sándor fogadta be apámat, aki Alexandre Trauner néven vált Oscar- és Cesar-díjas, világhírű díszlettervezővé. A harmincas években együtt dolgozott Marcel Carnéval, Jacques Prevert-rel és Kozma Sándorral, az ő díszleteiben vált híressé Jean Gabin és Yves Montand. Az ötvenes években tíz éven át Billy Wilder munkatársa volt Hollywoodban, ő készítette többek között *A vád tanúja*, a *Legénylakás* és az *Irma, te édes* díszleteit. De dolgozott Orson Wellesszel és Joseph Looseyval is. Több mint nyolcvan film stáblistáján szerepelt a neve.

Trau (Trauner Sándor) apró, köpcös emberke volt, olyan, mint egy mogorva, jóságos manó. A húszas évek végén Csóknövendékként nagybátyámmal, Kepes Györggyel, Vajda Lajossal, Korniss Dezsővel jártak egy osztályba a Képzőművészeti Főiskolán, és a főiskola talán mind ez idáig legerősebb osztályából Kassák szerint ő volt a legtehetségesebb. Csúnyácska fiú volt, de jó humorú és tele szeretettel, ötletekkel, a legszebb lányok mindig az ő kegyeit keresték. Imádta a

tüzet, órákig tudott állni egy kovácsműhely előtt, a szerelme is egy szép, vörös hajú lány volt, Sári.

Húsz évvel ezelőtt Hámori Andrással, az MTV akkoriban sikeres szerkesztőjével (most Amerikában elismert filmproducer) forgattunk róla portréfilmet. Akkor éppen egy fiatal francia színésznőtől költözött el, és néhány nap alatt olyan közel kerültünk egymáshoz, hogy onnan kezdve, ha Párizsba utaztam, mindig nála laktam, és ha ő Pesten járt, rengeteg időt töltött velem. Mintha a nagybátyám lett volna.

Trau elvitt bennünket Nizzába is, ahol a háború alatt ócskapiacon vásárolt kacatokból építette fel a legköltőibb francia film, a *Szerelmek városa* díszleteit. Az egyetlen riportalanyom volt, aki elaludt interjú közben.

Egy fárasztó nap végén hármasban beszélgettünk egykori franciatanárával, François Gachaut-val. Aztán amikor a kilencvenesztendős Gachaut bácsitól ismét Traunerhez fordultam, meglepődve láttam, hogy az öreg mellére bukott fejjel alszik. Ilyen még nem volt a praxisomban. Tanácstalanul néztem, és azon tanakodtam, mit is csináljak. Általában úgy gondolom: aki álmos, aludjon, de berregett a felvevő, fogyott a drága film, Trau meg csak aludt. A vállam fölött láttam, hogy Bíró

Miklós kezében remeg a kamera: röhögött. Rám is olyan röhögőgörcs jött, hogy Trau fölébredt, és mintha mi sem történt volna, folytatta a beszélgetést. Később mesélték, öreg barátomnak ez szokása. Filmes kollégák eskü alatt állították, hogy Trau rendszeresen átaludta a többórás muszternézéseket, de utána snittről snittre visszamondta a teljes filmet.

Kelenföldön laktunk, amikor egyik este Trau és Vámos Miklós vacsorára jöttek hozzánk. A gyerekek már aludtak, Zsuzsával a konyhában készítettük a vacsorát, Miklós és az öreg pedig a szobában beszélgettek. A lakótelepi lakás olyan kicsi volt, hogy minden szavukat hallottuk. (Lám, az orosz betonálom milyen finoman rímel az „amerikai konyhás" luxuskivitelre: a háziasszony főzés közben mindkét helyen résztvevője lehet a társaságnak.) Egyszer csak hallom, Miklós hangja elbizonytalanodik, majd egy mondat közepén elhallgat. – Valamelyikük elaludt! – mondtam Zsuzsának. Benéztem a szobába, az öreg hortyogott, Miklós pedig, aki életében először találkozott Traunerral, szerencsétlen arccal, kérdőn nézett rám. – Időnként elalszik – mondtam kajánul –, van ilyen – mintha mi sem volna természetesebb. – Nem az a baj, hogy elaludt – magyarázta Miklós –, hanem hogy először az egyik szemével aludt el, ezért bizonytalanodott el a hangom, és csak azután mindkettővel. – Kisvártatva az öreg kikukucskált fél szemmel, és amikor látta, Miklós még mindig ott ül bambán, kinyitotta a másikat is, és folytatta a beszélgetést.

Évekig nem láttam Traut, betegen feküdt normandiai házában, időnként hívtam telefonon. Egy alkalommal Nanne, a felesége azt mondta, hetek óta nem szól már egy szót sem, nem tudok vele beszélni. Kértem, tartsák a füléhez a kagylót. Amikor meghallotta a hangom, rekedten annyit kérdezett:

– Mikor látlak?

Összecsomagoltunk és utaztunk hozzá, vittük a kétesztendős Rozit is megmutatni neki. Trau egy fotelben ült, ölében

kockás takaróval, sápadt volt az arca és némán, vizes szemmel nézett maga elé, katéteres zacskó lógott ki a pléd alól, félig telve vizelettel. Állítólag amióta telefonon beszéltünk, nem szólt egy szót sem. Kettesben maradtam vele, simogattam a kezét, meséltem neki magamról és a nagybátyámról, legjobb barátjáról, aki az óceánon túl ugyanilyen állapotban éldegél már évek óta. Trau fáradtan, egykedvűen nézett, azt sem tudtam, felfogja-e, amit mondok.

– Egyáltalán tetszik tudni, ki vagyok?! – kérdeztem tőle tanácstalanul. Hirtelen megkeményedett az arca, kitisztult a tekintete és mélyen, szomorúan, kicsit megrovóan belenézett a szemembe, de nem szólt egy szót sem.

Estére lefürdették és ágyba fektették. A szobájában Lili előcsomagolta öreg barátom kedvenc csemegéjét, a téli szalámit, mindig ezt vittem neki ajándékba. Nanne biztatására fölszeletelte és egy szeletkét Trau szájába dugott. Az öreg harsogva megrágta és lenyelte.

– Mondd, hogy jó! – kérlelte a felesége franciául. Az öreg hallgatott, aztán erős hangon megszólalt:

– *Il est bon*!

– Ez nem járja – kötözködtem vele –, ez magyar téli szalámi, magyarul kell dicsérni! Kicsit gondolkodott, aztán tisztán azt mondta:

– Jó a téli szalámi! – és többet egy szót sem volt hajlandó kimondani, amíg ott voltunk.

Néhány hónappal később a születésnapján hívtam. – Tudod-e, hogy azóta sem szólt egy szót sem, hogy itt jártatok – mondta szomorúan Nanne. Kértem, tartsa megint a kagylót a füléhez.

– Boldog születésnapot kívánok, Trau – mondtam kissé bizonytalanul.

Fáradt, krákogó hang szólt bele a vonal túlsó végéről: – Már megvan a boldogság – mondta, és haláláig nem szólt többé egy szót sem.

ꕥ

Apámnak nem volt humorérzéke. Ha kamaszkoromban mondtam egy poént, anyámra nézett, nevethet-e. Ha nagy ritkán sikerült vicceset mondania, dicsekedett vele, figyelmeztette anyámat: „Feltétlenül mondd el Andrásnak!" Trau mindig arra tanított, vigyázzak, nehogy komolyan vegyem magam, mert az rettenetesen unalmas. Apám, szegény, mindent komolyan vett, egy villanykapcsolót ugyanolyan aprólékosan szerelt fel, mintha, mondjuk, tanulmányt írt volna Latin-Amerika gazdaságpolitikájáról. Egy cukrászdában süteményeztünk Traunerrel és apámmal. Trau megállt a pult előtt, és azonnal rendelt: franciakrémest, gesztenyés alagutat, orosz krémtortát. Az öreggel mi már bepusztítottuk az adagunkat, amikor apám még mindig a pult előtt válogatott szorongó alapossággal. Trau felnézett a tányérjából, és apám felé bökött a fejével: – Amatőr!

ꕥ

A harmincas években Párizsban apám feleségül vett egy romániai magyar nőt, Marit, tőle született második nővérem, Zsuzsi. A spanyol polgárháború kitörésekor, ahogy Hemmingway, Orwell, Koestler és a többiek, apám is úgy gondolta, a fasizmus elleni első erőpróba sem mehet végbe nélküle: három évig harcolt Spanyolországban, a Nemzetközi Brigád legfiatalabb zászlóaljparancsnoka volt. A köztársaság bukása után francia koncentrációs táborba került, kiutasították Franciaországból, de Mari nem akart vele menni. A volt „spanyolosokat" Mexikó fogadta be. Harmadik nővérem, Panni, már Mexikóvárosban született. Így aztán apám családilag váltotta valóra azt, amiről a munkásmozgalom csak álmodott, hogy tudniillik nemzetközivé lesz a világ.

ꕥ

Anyámék kilencen voltak testvérek. Anyai nagyapám pék volt Egerben, és bár kedves, bölcs ember volt, mindenki hozzá járt tanácsért, az üzlethez nem értett. Amikor másodszor árverezték el a házát és a kis pékboltot, Miklós bátyám, aki a harmincas években kivándorolt Mexikóba, és ott sikeres mérnök lett, úgy döntött, két fiatalabb testvérét, anyámat és Laci bátyámat kitaníttatja, és kiviteti magához Latin-Amerikába. Lacit orvosegyetemre küldte Padovába, anyámat is taníttatni akarta, de ő büszkeségből nem fogadta el bátyja segítségét, egy gyógyszertárban vállalt munkát, mellette szabadegyetemeket végzett és sikeres gyógyszerügynök lett.

Apám Mexikóban egy cementgyárban dolgozott melósként. Ételre, ruhára alig futotta a béréből, lyukas gatyájából kilógott a feneke, de minden reggel taxival járt dolgozni, mert utált korán kelni és a stílusra mindig adott. Izmos, szenvedélyes, harmincnégy éves férfi volt, fehér nadrágban és fehér ingben járt, fekete haját magas homloka fölött hátrasimítva hordta, vékony, lesült arcából világított zöld, mandulavágású szeme. Imádta a költészetet és a népdalokat. Nagyapám, aki Nógrádban egy grófi birtokon volt uradalmi intéző, pici koruktól Adyt olvasott a gyerekeinek. Apám a Kassák-kör óta szívesen mondott verseket nyilvánosan is. A mexikói magyarok március 15-i ünnepségén szavalt egy zsúfolásig telt teremben, amikor anyám belépett. A tömegtől nem látta apámat, csak a hangját hallotta, és azonnal beleszeretett. Miklós bátyám, aki titkon azt remélte, szép, okos anyámat majd egy milliomos veszi feleségül (legyeskedtek is körülötte sokan), kis híján szívszélhűdést kapott, amikor kiderült: anyám apámat választotta.

Apám „mexikói módon" vált el előző feleségétől. A helyi törvények szerint elég volt a válási nyilatkozatot kifüggeszteni egy mexikói kisváros főterén a hirdetőtáblára, és ha két hétig senkinek nem volt ellenvetése, kimondták a válást. Mit tesz isten, a Párizsban élő feleség éppen nem járt a nyolcezer kilométerrel odébb fekvő városkában.

ꝏ

A negyvenes évek elején egy mexikói üzletember dobozban megvásárolt egy használt amerikai hullámpapírgyárat. Dobozokba csomagolva. Mérnököt keresett, aki a dobozokhoz mellékelt leírások alapján fölállítja az üzemet, de senki nem vállalta a képtelen feladatot. Apám, aki nem ismert lehetetlent, mérnök barátai tiltakozása ellenére, gimnáziumi érettségijével úgy gondolta, ha az a gyár valamikor működött, és minden darabja megvan, újra működni fog. Szokott alaposságával nekiállt, áttanulmányozta a tervrajzokat, és irányításával néhány hónappal később a hullámpapírüzem valóban megkezdte a termelést. Apámat kinevezték a gyár főmérnökévé. Jól kerestek, már Panni nővérem is megszületett, amikor véget ért a háború. 1946-ban mindent pénzzé tettek, a pénzen zsákszámra ruhákat és gyógyszereket vásároltak, és

egy óceánjárón hazahajóztak Magyarországra. A ruhákat és a gyógyszereket fölajánlották a rászorulóknak, ők pedig munkára jelentkeztek.

ᵹ

Gyerekkoromban évekig azt álmodtam, hogy a lakás sötét és félelmetes közlekedőfolyosóján boszorkány repül seprűnyélen. A boszorkány fiatal volt, és lobogott a pongyolája. Pontosan olyan volt, mint az egyik társbérlőnk.

Négyes társbérletbe születtem a Pozsonyi úton egy nagypolgári lakásba, négy családnak jutott egy vécé, egy konyha, egy fürdőszoba. A gangra nyíló, fehér csempés konyhában a tűzhelyen el voltak osztva a platnik, a fürdőszobában órarend függött, a vécénél reggel sorban álltunk. A cselédszobában négyen laktak, a kis szobában egy varrónő, akit gyakran látogattak különböző férfiak, a másikban egy házaspár, ahol az asszony azzal dicsekedett, hogy neki „diliflepnije van", bárkit megölhet, úgysem csukják le. Egyszer valóra is akarta váltani

fenyegetését, az egyik szokásos veszekedés alkalmával mintás selyempongyolában, hajcsavarókkal a fején, egy hatalmas konyhakéssel támadt apámra. Apám elkapta a csuklóját és kicsavarta belőle a kést, de nem bántotta, engem ölbe kapott és berohant velem a szobánkba. A tükör előtt állva, dúdolva nyugtatgatott. Ötéves voltam, olyan sokkos szemrángást kaptam, hogy a mai napig előjön, ha ideges vagyok. Anyám a száját csücsörítette, nővérem az orrát rángatta, mintha le akarna csúszni a szemüvege, én pislogtam, apám pedig a nyakát tekergette, nem követi-e az ÁVO. Így jártunk sétálni a Margitszigetre vasárnaponként.

ᵹ

Apámat itthon nem fogadták szívesen. A moszkoviták számára gyanús nyugati emigráns volt, a többi nyugati emigráns pedig vaskalaposnak tartotta. Ráadásul hazaérkezésükkor Rajk László, akivel apám még Spanyolországban csúnyán összeveszett, a legfelsőbb vezetéshez tartozott. Apám nem kapott munkát, gumigyári segédmunkásként és cipészinasként dolgozott.

Ezerkilencszáznegyvennyolc tavaszán rehabilitálták. Úgy gondolták anyámmal, a jobbra fordult helyzetet pompás fiúgyermekkel ünneplik meg: így születtem októberben. De néhány hónappal később Rajkot letartóztatták, apám ezúttal gyanús „spanyolos" lett, elbocsátották a munkahelyéről, az ÁVO sorra vitte el a barátait, apám még a rádiónkat is beszögelte, hogy csak a Kossuth rádiót lehessen fogni rajta, nehogy rásüssék, Szabad Európát hallgat. Ennek ellenére ha Pozsonyi úti bérházunk előtt megállt egy fekete autó, apám csomagolni kezdett, hátha érte jöttek. Az elvtársai. Én meg itt maradtam egy történelmi tévedés eleven emlékeként.

ᵹ

Álltam az üvegablak előtt a szülészet folyosóján. A nővérke pólyát tartott felém a túloldalon, és mosolygott. A pólyában apró újszülött hatalmasra kerekedett szemmel nézett rám, mintha azt kérdezné: „Te vagy az apukám?" Néztem a babát, és küszködtem a meghatódottságommal: van egy kislányom. Nagy orrocskája lelapulva, rövid, fekete haja fényesen simult a koponyájára, de kíváncsi szemével már a világot bámulta. Apa lettem! Hazafelé a villamoson vidáman bámultam a csajokat: ilyen lesz Julika! Huszonöt éves voltam, és azon kaptam magam, hogy apai szemmel vizslatom a húszéves lányokat.

Nőgyógyász barátunk, Hegyi Robi fehér köpenyben a klinika előtt, az utcán várt. Fáradt volt és letört. Görcsbe rándult a gyomrom az ijedtségtől: csak nincs valami baj? Robi szomorúan nézett rám: „Ez is lány lett!" De bolond vagy, mondtam fellélegezve, már azt hittem, valami tragédia történt. Rohantam föl a klórszagú lépcsőn Zsuzsához a kórterembe. Már a nyitott ajtón át láttam, sápadtan fekszik az ágyában, kipreparált karjába infúziót kötöttek. Megtántorodtam, éreztem, kiszalad a vér a fejemből, meg kellett kapaszkodnom. Ennyivel tudtam hozzájárulni Borika születéséhez.

Elsőéves koromban beleszerettem Zsuzsába. Nagyon szép lány volt, feltűnő jelenség, derékig érő, fekete hajjal. Roppant magabiztosnak tűnt, okos volt és csípős nyelvű: tartottak tőle a fiúk. Néhány hete jártunk, amikor a Műcsarnok halljában ücsörögve egyszer csak azt mondta, „Ott jön anyád!" Csodálkozva fordultam hátra, mert tudtam, Zsuzsa még sose látta anyámat. Aztán hozzátette: „Így csak egy anya tud nézni!" Valóban anyám volt. Zsuzsát nézte ijedten, aki a kor divatjának megfelelően olyan erősen festette hatalmas barna szemét, hogy senki nem tudta levenni róla a tekintetét.

Tolnai professzor régi magyar irodalom előadásán Sipos Jóska barátommal ültünk egymás mellett, amikor hátulról

papírgalacsin röpült elém. Hátrafordultam, honnan érkezett. Zsuzsa mellett ült unokanővére, Ádám Kati, aki ugyan harmadéves filozófia–matematika szakos volt, de elkísérte húgát az irodalom-előadásra, hogy ne unatkozzon, ő integetett kacéran. A papírgombócon az állt, hogy Sipinek hosszú a haja, Kati szívesen levágná, egyébként pedig, ha van kedvünk, óra után menjünk át velük az egyetemmel szemközti Nárcisz presszóba. Kiderült, Zsuzsának aznap volt a tizenkilencedik születésnapja. Én lettem az ajándék.

Mindkettőnknek ez volt az első komoly kapcsolata. Zsuzsa magabiztos stílusáról hamarosan kiderült: álarc. Érzékeny, szorongós lány, aki így védekezik a külvilággal szemben. A legbanálisabb megoldást választottuk: harmadéves korunkban összeházasodtunk. Eleinte két méter széles albérleti szobában laktunk, ahol két ágy el sem fért egymás mellett, én matracon aludtam a földön, amit nap közben a fal mellé állítottunk, hogy közlekedni tudjunk, aztán szülői segítséggel beszálltunk Kelenföldön egy szövetkezeti panellakásba, ott éltünk tíz évig a gyerekekkel.

Az asszony tárgyilagosan beszélt. Időnként idegesen kisimította szemébe hulló haját és igazgatta orrán a divatos szemüveget, egyébiránt alig látszott rajta, hogy pszichológusnő. Az iskolából küldtek hozzá bennünket a lányokkal: nehezen olvastak. Juli karikás szemmel tűrte, hogy az osztály előtt nyilvánosan megszégyenítsék, rendszeresen meg kellett védenünk a pedagógusoktól, de Boriban emberükre akadtak, összeszorított szájjal, dacosan küzdött az igazáért.

– Mindkét gyerek eredetien gondolkodik. Juli is nagyon okos, de Borinak kiemelkedően magas az intelligenciahányadosa, nem lesz könnyű élete – mondta a pszichológusnő.

Borit skót lelki tanítómestere sem tudta betörni, büntette, igyekezett megalázni, nem értette, Bori azért kapaszkodott a Krisna-tudatba, mert baja volt a világgal, de lázadó alkata alkalmatlanná teszi arra, hogy alázatosan belesimuljon egy hierarchikus közösségbe. Aztán egy nap, amikor Abhay, a guru fia (akivel annak idején tréfásan el akartam cserélni a lányomat) betöltötte huszonegyedik évét, odaállt apja elé, és tőle szokatlan határozottsággal közölte: öt éve szerelmes Boriba, feleségül akarja venni. Hiába próbálta lebeszélni a guru, a fiú hajthatatlan volt, a lelki tanítómester nem tehetett mást: megkérte szilaj és engedetlen tanítványa kezét a fia számára. Így most van egy kedves skót vőm, egy guru nászom

és egy édes unokám: Somerville Brúnó Gopal. Először éreztem, folytatódik a több ezer éves lánc: a gyerekeimen keresztül örökké fogok élni.

A hajógyári szigeten, nyakamat nyújtogatva álltam a tömegben, az *I Love You* együttes koncertjén. Juli a színpadon énekelt, búgott a mikrofonba, fekete haja lobogott. Mellettem nyakigláb, pattanásos kamasz párás szemmel nézte, aztán magas hangon felvisított: – Julika, te vagy az Isten!

Petri Lukács Ádám azt írta a könyvében: az ő korosztályában két kiemelkedően tehetséges és izgalmas fiatal van. Az egyik Kepes Juli. A másikra nem emlékszem.

Amikor Gopszi megszületett, lerohantam a marcali kórházba, és azonnal kicsomagoltattam a babát. Nem tudom, láttak-e már fiút meztelenül, négy kislány után az ember nem is gondolná, milyen különbségek lehetnek a pelenkában.

Anyámnak nyolc unokája után Brúnó Gopal volt a harmadik dédunokája. A mi családunkban a gyerekek korából nem lehet következtetni a generációs szintekre, a két és fél éves Kata lányom például nagynénje a tizennégy éves Döninek, nővérem unokájának, nálunk teljesen normális mondatnak számít: „Légy szíves, pelenkázd be a nagynénédet!" Anyám el volt keseredve, hogyan fog emlékezni rá, melyik gyerek unokája, melyik dédunokája. Aztán boldogan kiáltott fel: – Megvan! Ha lány, akkor unoka, ha fiú: dédunoka.

Gopszi sem akarta zavarba hozni dédnagymamáját: harmonikusan simult a családi rendszerbe.

Az intézetben én voltam a legkisebb, még nem jártam iskolába, hatalmas lexikonokat tettek a fenekem alá, hogy fölérjem az asztalt, s ha erős szél fújt a hegyen, ketten fogták a kezemet: el ne szálljak.

Apámnak szerencséje volt, hogy annak idején összevesztek Rajkkal, börtön nélkül megúszta a Rajk-pert. Ezerkilencszázötvenötben, Rákosi háttérbe szorulása után rehabilitálták másodszor. Öt nyelven beszélt, fölajánlották, legyen a damaszkuszi kereskedelmi kirendeltség vezetője. A szabályok értelmében tőkés országokba nem lehetett gyerekeket vinni, a hivatalos változat szerint azért, nehogy megfertőzze őket a kapitalizmus szelleme, valójában az állam túsznak tartotta itthon őket, nehogy a szülők kint maradjanak. Szüleim tudták, mivel jár a külföldi kiküldetés, de úgy vélték, ez az egyetlen lehetőségünk, hogy kikerüljünk a gyűlölt társbérletből. Panni nővéremmel intézetbe kerültünk.

Sok előnyöm származott abból, hogy a kollégiumban én voltam a legkisebb: mindenki engem dédelgetett, bejárhattam nővéremhez a lányszobába és hamarabb rághattam a közös rágógumit, mint a többiek. Az intézetben az volt a szokás, aki csomagban rágógumit kapott, ami nagy kincs volt, mert akkoriban Magyarországon még nem lehetett kapni, az rághatta először. Utána körbeadtuk, és órával mértük, ki mikor kerül sorra. Az ízetlen gumi végül visszakerült az eredeti tulajdonoshoz, aki hozzáragasztotta a korábban megrágott gumikból gyűjtött gombóchoz vagy a füle mögött helyezte el ínségesebb időkre.

Amikor apám ötvenhat őszén hazajött értünk, hogy magával vigyen bennünket Bejrútba (addigra Szíriából áthelyezték Libanonba), még tartott a fegyveres harc. Szétlőtt házak, kifosztott kirakatok mellett száguldott a busz állomáshelyükre visszatérő diplomatákkal, családtagjaikkal és menekülőkkel megrakva. Jugoszlávia felé léptük át a határt, és nővéremmel azonnal megértettük, mit jelent a szabadság: Belgrádban lehetett rágógumit kapni.

Egy szál mackóruhában, félretaposott cipőben szálltunk le a bejrúti repülőtéren. Anyám, aki közben egyedül volt kint, és hetek óta nem hallott rólunk, zokogógörcsöt kapott, amikor meglátott bennünket. Bejrútot akkoriban még úgy emleget-

ték: Kelet Svájca. Lüktetett a szuk, a bazársor, a boltok előtt töröksipkás kereskedők trikk-trakkot játszottak, az utcán lefátyolozott arcú nők siettek. Egyenesen egy üzletbe mentünk, ahol felöltöztettek bennünket, a régi ruháinkat még a boltban kidobták a szemétbe.

Francia nyelvű protestáns iskolába írattak, a keresztlevelem szerint valóban református vagyok. A Kepes család Nagybánya mellől, Szinyérváraljáról származik, őseim ott voltak földbirtokosok. Szombatos kisnemesi família voltunk,

az Adami *Scuta gentil.* tom. V. szerint bizonyos Kepes András nyerte a „czimeres nemes levelet" II. Ferdinánd királytól 1628-ban, de később, ahogy a többi szombatosnak, nekik is dönteniük kellett: a református vallást választják, vagy ha továbbra is a szombatot akarják ünnepelni, áttérnek a zsidó hitre. A család kettévált. A mi águnk fölvette a zsidó vallást, de azóta is ki-be keresztelkednek. Apámnak volt mezítlábas barát unokatestvére és református püspök nagybátyja.

Anyám Pannival volt áldott állapotban, amikor Mexikóban az újságokból megtudták, a családból szinte senki sem maradt: a szülőket, testvéreket és a rokonság nagy részét koncentrációs táborokban pusztították el vagy a Dunába lőtték. Friss volt a seb és a félelem, szüleink úgy döntöttek, megkereszteltetnek bennünket, hátha így megússzuk az esetleges következő transzportot.

A püspök nagybácsi küldött a Pozsonyi úti lakásunkra egy lelkészt, mert szüleim nem mertek bemenni a templomba, de a püspöknek az volt a kikötése, szüleimnek is meg kell keresztelkedniük. Apám megszégyenülten állt a ceremónia alatt: a büszke ateista bolsevikot negyvenévesen egy lelkész locsolta szentelt vízzel.

Anyám nagybátyja, Dezső bácsi éppen hozzánk igyekezett, látta, amint a lakás ajtaján kilép a lelkész, apám idegesen kilesett a gangra, és gyorsan becsukta mögötte az ajtót. Dezső bácsi visszafordult a lépcsőházból, és fölment testvéréhez, Feri bácsihoz: „Azt hiszem, Katáék megkereszteltették a gyerekeket." A két öreg szomorúan ült. Az ő generációjukból csak ők maradtak a családból, meg Sándor bácsi Amerikában, mindkettőjüktől elvették az üzletet, most ráadásul Katáék megkereszteltették a gyerekeket, mi jöhet még?!

Péntek este váratlanul beállítottam Feri bácsiékhoz. A sötét hallban, a szépen megterített asztalon gyertya égett. Az öregek látták, a sábeszről még csak nem is hallottam, hogy ne hozzanak zavarba, azt mondták: Feri bácsinak születésnapja van, és a kezembe nyomták az egyik sült csirkecombot. A másik vékonyka csirkecombon osztozott a két öreg.

A szót, hogy zsidó, tízéves koromig nem ismertem. Akkor egy nap hazamentem az iskolából, és azt kérdeztem anyámtól, mit jelent az, hogy „dizsó". Anyám csodálkozva visszakérdezett, hol hallottam. Elmeséltem, hogy az iskolában Almai és Bozsai összeverekedtek, s miután Almai Jancsi földhöz kente Bozsait, ő azt mondta neki: „Te büdös dizsó!" Így, kontextusában már anyám is fölismerte a szót, ölbe vett, és elmesélte, miért nem ismerhettem a nagyszüleimet.

Dezső bácsi, nagyanyám testvére csíkos pizsamában ült az ágya szélén. Bélrákja volt, megcsonkított beleit kivezették az oldalán egy pelenkába, sohasem ment el otthonról. Ősz haja olyan göndör volt, mint az afrikaiaké, borzadva néztem nyitott pizsamáját, bozontos mellét. Még a hátát is sűrű szőr fedte. Dezső bácsinak nagy pisze orra volt és pöszén beszélt. A világválság idején, kivándorolt melósként Pittsburghben dolgozott. Kedvenc történeteit mindig úgy kezdte: „Amikor Pityszbörgben jártam." Hatévesen különösen azt a mesét szerettem, amikor Dezső bácsi hajóval megérkezett Amerikába, és hallotta, a kikötőben azt kiabálják az árusok: „Pina, pina!" Dezső bácsi nem tudta, amerikai mogyorót, „peanutsot" árulnak. Boldogan fölcsillant a szeme. – Itt ez így megy?!! Tudod, fiam – mondta vidáman –, fiatal voltam, azt hittem, a Paradicsomba érkeztem.

Gyerekkorunkban ha Pannival vonaton utaztunk, szüleink minden alkalommal elmesélték Andor történetét, aki kihajolt a vonatablakon, és egy pózna levitte a fejét. Szegény Andor bácsi feje berepült a következő kupé nyitott ablakán egy szörnyülködő utas ölébe. Nővéremmel meg voltunk győződve, ezt a képtelen tanmesét szüleink találták ki, hogy ne dugjuk ki a fejünket a vonatablakon. Harmincévesen először jártam

New Yorkban. Unokabátyámnak, Bandinak meséltem: Syracuse-ba készülök egy egyetemi kurzusra. Bandinak elkomorult az arca.

– Szegény Andornak ott vitte le a fejét a vonat.

Elkezdtem röhögni.

– Mit röhögsz, te hülye? – kérdezte – Szegény Andor huszonöt éves volt!

Én meg csak néztem Bandi tragikus arcát, és kínlódva röhögtem, pontosan úgy, mint egy hülye.

Bandi tizenhét évesen Dezső bácsival vészelte át az ostromot. A családját elhurcolták a Nyírségből, senki sem élte túl a háborút. Amikor a vidéki zsidókat deportálni kezdték, Bandi éppen Pesten vendégeskedett a családnál, rohant ki a Keletibe, de egy vasutas lelökte a szerelvényről a peronra. – Maradj Pesten, te őrült! – kiáltotta neki. Bandi feküdt a betonon, tapogatta fájó térdét, és káromkodott. Nem értette, miért olyan durva vele a vasutas. Megmentette az életét. Hónapokig ültek Dezső bácsival egy pincében. Tóth bácsi, a házmester befalazta őket, hogy ne találjanak rájuk a nyilasok, s egy elmozdítható téglán át hordta nekik az élelmet.

Dezső bácsi annyit beszélt, hogy Bandi majd megőrült, betéve tudta az összes pityszbörgi történetet, és sírva könyörgött Tóth bácsinak, szerezzen neki valami olvasnivalót. Tóth bácsi egy orosz tankönyvet dugott be az elmozdítható téglán át: mire az oroszok bejöttek, Bandi tűrhetően beszélte a nyelvüket. Amikor a pincefalat kibontották, Tóth bácsi mellett fiatal szovjet katona állt, csatakosan, piszkos gimnasztyorkában, dobtáras géppisztolyával hadonászott: – Nyemetszki? – kérdezte. Miután megbizonyosodott róla, hogy az áporodott lyukban nincsenek németek, megnyugodott, lecsatolta Dezső bácsi karóráját, zsebre vágta, és távozott. – Legalább az órámat visszakérhetted volna tőle! – zsörtölődött Bandinak Dezső bácsi. – Ezért taníttattalak oroszul hónapokon át?

ℰ

Dezső bácsiék éjjeliszekrényén ezüst keretben állt fiuk, Gábor fényképe. Jóképű srác volt, „mint egy amerikai filmsztár", mondták róla az újlipótvárosi nénik. Göndör fürtjeivel, kék szemével kisgyereknek is gyönyörű volt, egyáltalán nem tűnt zsidónak, az ostrom alatt a cselédlány bújtatta, mintha saját rokona lett volna. Amikor a nyilasok bejöttek a Váci úti bérházba, Gábor a gangon játszott, egy nagy, kövér bajuszos nyilas még meg is csipkedte az arcát, „ilyen egy igazi magyar gyerek!", mondta, majd kirángatta a szomszéd lakásból az ágyban fekvő, beteg, szűkölő Weiss bácsit, és az ötéves Gábor előtt a gangon fejbe lőtte. Gábor nem akart többé zsidó lenni.

Ötvenhatban műegyetemista volt, ott vonult diáktársaival a tüntetésen. Amikor bejöttek a szovjet csapatok, Margit néni kis kendőbe csomagolta a kevéske megmaradt családi ékszert, néhány gyűrűt és karkötőt, és becsúsztatta Gábor viharkabátjának zsebébe, próbáljon azzal új életet kezdeni Amerikában. Dezső bácsinak meg sem merték mondani, hogy a fiuk Nyugatra szökik. Ahogy a vonat az osztrák határ felé közeledett, Gábor sápadtan állt az ablaknál, nézte az őszi tájat, a csupasz mezőket. És hányt.

Gábor a legjobb egyetemeket végezte Amerikában, elegáns, művelt, nagyvilági férfi lett. Az értelmiségi társaságok kedvence volt, de gondosan ügyelt, hogy még a barátai se tudják meg zsidó származását. Hatvanéves volt, amikor nem bírta tovább magában tartani, és egyik legjobb barátjának, egy német közgazdásznak megvallotta a titkát. A nagydarab német férfi hallgatta és sírt. Azt mondta, Gábor minden barátja tudta, hogy Gábor zsidó, de ez senkit nem zavart. Csak Gábort.

ℰ

Vallásos nevelést sosem kaptunk, nem tudtam imádkozni. A bejrúti iskolában istentisztelettel kezdődött a tanítás. Miközben a többiek az imát mormolták, én összekulcsolt kézzel, behunyt szemmel a *Fel vörösök, proletárok*at hadartam magamban, amit az óvodában tanultam. Éppen addig tartott, mint a *miatyánk*.

ℰ

Ott álltunk tanácstalanul a bőröndökkel saját lakásunk előtt a Pozsonyi úti bérház körfolyosóján, és ránk csapták az ajtót. Apámat 1958-ban hazarendelték a minisztériumba. Mielőtt kiutaztak, szüleim ingyen, barátságból kölcsönadták társbérleti lakásunkat egy ismerősnek, de hazaértünkkor közölték, nem mennek ki a lakásból: nincs hova menniük. Laci bátyámék fogadtak be bennünket kétszobás, Lágymányosi utcai lakásukba. Ők hárman voltak, mi négyen, a földön matracokon aludtunk, aztán jobb megoldás híján nővéremmel visszakerültünk az intézetbe.

Hónapokig tartott a kényszerű táborozás, amikor nagybátyám egyik barátja megsúgta szüleimnek, hogy bácsikája, Engel Iván zongoraművész nem fog hazatérni Svájcból. Odaadta a másfél szobás garzon kulcsát: nyugodtan költözzünk be. Anyám még akkor is a törvényes utat választotta. „Ilyen kevés ésszel, mint ami nekünk van, kisfiam, az ember csak becsületes lehet!" – mondogatta. Elment a tanácshoz: utalják ki a lakást. „Nem úgy van az, elvtársnő!" – fortyant fel a hivatalnok. „Jelentsék be, aztán majd eldöntjük, kinek utaljuk ki." Anyám már régóta sírva fakadt, ha azt a szót hallotta: lakás, most zokogva fölugrott, és közölte, nála a kulcs, ő a gyerekeivel azonnal beköltözik, és onnan őt már csak a hullaszállítók fogják elvinni. Ott nőttünk föl a Keleti Károly utcai, másfél szobás lakásban, anyám nyolcvannégy évesen a mai napig ott él. Adott szavával ő sosem tréfált.

ℰ

Buenos Airesben egy belvárosi ház ötödik és hatodik emeletén éltünk, nyolcszobás, négy fürdőszobás lakásban, az andalúz kertes, csempézett teraszon zöld kerámia-békák köpték a vizet a szökőkútba. Szüleim nagyon népszerűek voltak a Buenos Aires-i diplomáciai testületben, különösen anyám, aki szintén diplomata volt és ragyogó társalgó. Kitűnően beszéltek spanyolul, és nagykövet kollégáik többségével azok anyanyelvén is megértették magukat: angolul, németül, franciául.

A Manuel Belgrano állami fiúgimnáziumba jártam, sötétkék zakóban, szürke nadrágban, fehér ingben, nyakkendővel, és *szenyor*nak szólítottak. A hajunkat pomádéval kellett hátrasimítanunk, olyan kemény volt a zselétől, hogy ha egy tégla a fejemre esett volna, biztosan darabokra törik. Az iskola máskülönben egyáltalán nem volt úri. Mindennapos dolognak számított, hogy petárdával fölrobbantották a vécécsészéket, füstölgő patkányirtót dobtak az osztályba vagy egyik-másik felsőéves valódi pisztollyal érkezett a gimnáziumba.

Fiatal gépírástanárnőnk, akinek kötött ruhája ráfeszült formás fenekére, nem mert a második padnál hátrább menni, mert tizennégy éves osztálytársaim a pad alatt röhögve onanizáltak. Én az első padban ültem, és nem értettem, mi a jó ebben. Későn érő típus voltam.

Kevés barátom volt. Osztálytársaim nem szívesen jártak hozzánk, mert a titkosrendőrség állandóan szemmel tartott bennünket, s miután elrabolták apám sofőrjét, szélsőjobboldali csoportok belőttek a nagykövetségre és megsebesítették az egyik diplomatát, a szüleim nem engedtek egyedül sehova.

Miközben otthoni barátaim a Balatonnál csajoztak, koncertekre jártak és buliztak, engem a konzervatív Jockey klubba vittek, ahol a medence szélén szolgálták fel a jeges koktélokat, a nők a kötelező zárt, egyrészes fürdőruhában, a férfiak hosszú sortban úsztak, kimérten: ennél unalmasabbat egy kamasz fiú elképzelni sem tud. Az utazásokat leszámítva egyetlen örömöm a koszos sarki mozi volt, ahol egymás után három amerikai filmet vetítettek, köpködtem a földre a szotyolát, és végignéztem valamennyit. Ha nem a moziban ültem, magyar klasszikusokat olvastam vagy valamelyik bárgyú televíziósorozatot bámultam.

Kedvenc sorozatom főhőse egy magas, szőke, kék szemű, széles állkapcsú újságíró volt, Mr. Evans, aki epizódról epizódra különböző kalandokba keveredett, gyönyörű nőket csábított el, végigpofozta az alvilágot, majd üvegfalú dolgozószobájában, háttérben a kivilágított hongkong-i öböllel, táskaírógépébe pötyögte a történetet. Akkor határoztam el: újságíró leszek. Magas, szőke, kék szemű és széles állkapcsú.

A negyedik gimnáziumot már itthon jártam. Azonnal nekiláttam valóra váltani elképzeléseimet. Szereztem egy ütött-kopott táskaírógépet, és elmentem boxolni a BKV Előrébe.

– Olyan jobbegyeneseket ütsz, mint egy olyan ökölvívó, aki már fél éve bokszol – mondta Gyula bácsi, az edzőm az első edzésen. Keményen zsákoltam, ugróköteleztem, árnyékol-

tam, de amikor Gyula bácsi egy év után is azt mondta, olyan jobbegyeneseket ütök, mint aki fél éve bokszol, láttam, ez nem az én terepem.

Panni nővérem férjhez ment, szüleim még kint maradtak egy évig, barátaim irigységére egyedül laktam Keleti Károly utcai lakásunkban. Nem volt nehéz visszailleszkedni a kis lakásba, szüleim úgy neveltek, a nyolcszobás Buenos Aires-i rezidencia csak díszlet, a luxusélet csupán szükséges kellék abban a színházban, ahol apám nagykövetként szerepet kapott. A barátaimtól sem szakadtam el teljesen, nyaranta mindig hazajártunk, ők segítettek letenni a különbözeti vizsgákat. Matematikából például rendszeresen úgy vizsgáztam, hogy lemásoltam a feladatot egy külön papírra, és kidobtam az ablakon az utcára. Tömpe Jancsi megoldotta, és valahogy visszalőtte az első emeleti terembe, ahová a vizsga idejére bezártak.

Egyéb lemaradásaimat azonban nehezen tudtam pótolni. Nem ismertem a divatos zenéket, gátlásos voltam, az Illés- és az Echo-klubban a fal mellett állva, sóvárogva néztem a csajokat, ők gyakran visszanéztek, de tovább nem jutottunk.

A barátaim már túl voltak az első szerelmeken és szakításokon, én még mindig ott tartottam, mint tizennégy éves koromban, amikor egyik koraérett osztálytársnőm, aki akkoriban már felnőtt férfiakkal hetyegett, zavarba hozott. Fagylaltot nyalogatott a Rózsadomb étterem előtt. „Én is nyalhatok?" – kérdeztem kajánul, mert hallottam, a nagyobb fiúk ilyenkor ezt kérdezték. „Ühüm!" – felelte. „De én nem a fagylaltra gondoltam!" – mondtam, és vártam, hogy zavarba jöjjön. „Én sem arra gondoltam" – válaszolta egykedvű arccal, és tovább nyalta a fagylaltját. „Na, szia – mondtam zavartan –, nekem mennem kell különtornára", és elrohantam.

Időnként sikerült egy-egy kislányt fölrángatni a szemrehányóan üres lakásba, de jó tíz évbe telt, amíg elhittem, hogy tetszem a lányoknak.

– Te is úgy csajozol, mint én – mondta egyik barátom –: dögnek tetteted magad, és megvárod, míg rád szállnak!

Anyám morális súlya csak növelte szexuális gátlásaimat. A lelkembe oltotta: ha egy kislánynak udvarolok, közben mindig gondoljak arra, örülnék-e neki, ha valaki a nővéreimmel így viselkedne. Lehet így csajozni?! Mire rájöttem, minek örülnének a nővéreim, már nős voltam, és mire rájöttem, mire vágyik a feleségem, elváltam.

Vajda Marci bácsi vékony, alacsony, nagy fülű ember volt, fanyar humorával, hihetetlen bölcsességével és pedagógia érzékével tucatnyi, később sikeres rádiós újságírót indított el a pályán. A Pagodában rendelt. Akkoriban még Mester Ákos is, pedig ő korábbi generációhoz tartozott, ha elbizonytalanodott magában, az öreget hívta segítségül, és Marci bácsi egy-két mondattal helyre rakta a lelkünket.

Az első, a bizonytalan kezdőkre jellemző nagyképű műsorom után csöndesen csak annyit mondott: „Tudod, amit nem lenne képed itt a Pagodában a szemembe mondani, azt ne mondd el több százezer embernek sem!" Azóta úgy beszélek a rádióban és a televízióban, hogy közben odaképzelem magam elé Marci bácsi gunyoros szemét.

– Ha leteszel elém húszdekányi jó anyagot, fölveszlek a kulturális szerkesztőségbe – mondta egy nap a Pagodában.

– Mennyi az a húsz deka? – kérdeztem. Az asztalon feküdt egy Népszabadság. Az öreg fölemelte, és visszadobta:

– Ez két deka!

Tudtam, én tíz népszabadságnyi cikket húsz év alatt sem fogok megírni, de eszembe jutott, készítettem már néhány ri-

portot és jegyzetet, ami jó súlyos szalagon volt. Fölszaladtam a szobába, és a Pagodában ledobtam az öreg elé az asztalra.

– Ez húsz deka!

Az öreg somolyogva a hóna alá csapta, és elvonult vele. Egy óra múlva csörgött a telefonom:

– Föl vagy véve! – aztán hozzátette: – Nagyon örülök neked, hosszú idő óta az első vagy, akit nem protekcióval kell fölvennem.

Rajongtam Marci bácsiért, otthon is a poénjait meséltem, előfordult, hogy házaséletünk legintimebb pillanataiban fölröhögtem, és meséltem az öreg aznapi mondását. Zsuzsa csalódott arccal tiltakozott: – Édesem, vannak pillanatok, amikor nem Marci bácsival kellene foglalkoznod!

Marci bácsi valamikor rendszeres jegyzetíró volt a rádióban, de amikor főnök lett, abbahagyta. „Ti sokkal tehetségesebbek vagytok nálam, majd bolond leszek jegyzeteket írni, hogy a hátam mögött összenevessetek, ez dumál, amikor rosszabbul ír nálunk is?! Nem írok semmit, csak kritizálok, és higgyétek azt, hogy többet tudok nálatok!"

Pontosan tudta, hogyan lehet szlalomozni a politikai karók között, mitől rándul görcsbe a gyomruk az elvtársaknak a pártközpontban. Már rovatvezető voltam, tízórányi műsor tartozott hozzám, amikor a fehér házból beállított két elvtárs. Azt mondták, segíteni akarnak, mert úgy látják, művészetkritikai műsoraimban nem követem a hivatalos álláspontot. Szívesen elmondanák, miről mit kell mondani. Döbbenten hallgattam őket, fogalmam sem volt, hogy egy ilyen baromságra mit lehet válaszolni. Marci bácsi ott ült mellettem, hallgattunk, aztán az öreg megszólalt: – Én azt szoktam mondani a gyerekeimnek – itt a vállamra tette a kezét –, dolgozzatok jól, a nép érdekében, különben segít a párt, a KISZ, a szakszervezet, és akkor nekünk végünk! – A két elvtárs bután nézett, aztán fölálltak és elmentek.

Az öreg két csomag cigarettát szívott naponta, aztán egy nap elvitték a mentők. Ahogy belépett a szerkesztőségbe, máris előkapta a cigit, és pöfékelni kezdett.

– Marci bácsi, az orvos eltiltott a bagótól! – kérleltük.

– Majd bolond leszek ezeknek egészségesen meghalni – mosolygott, és pöfékelt tovább.

Amikor bejelentette, nyugdíjba megy, pánikba estem.

– Mi lesz velem nélküled, Marci bácsi?

– Nyugi – felelte –, az elmúlt napokban körberohantam a rádiót, és mindenütt elhíreszteltem: ilyen zseni, mint te, évtizedek óta nem volt az intézményben. Mi ketten persze tudjuk, hogy ez nem igaz, de ahogy ezeket elnézem, két évbe is beletelik, amíg rájönnek. Van két éved, hogy összeszedd magad.

Csöngettek. Álmos szemmel kutattam az órám után a matrac mellett a földön, magamra rángattam a köntösömet, és kitámolyogtam az ajtóhoz. A gázszerelő volt, hét órára ígérkezett, elfelejtettem. Kóválygó fejjel bekísértem a konyhába, aztán fekete köd borult az agyamra.

A szerelő megrettent arccal ébresztgetett a padlón: – Kepes úr! Kepes úr, mi van magával?

A fáradtságtól és a mély álomtól leesett a vérnyomásom: elájultam. Izzadtan ültem a hokedlin, zavaros szemmel néztem a kék overallos, bajuszos férfit, ahogy a gáztűzhely csapját javította. Gyorsan végzett. Az előszobából még lopva belesett a szobába, ahol egyik barátnőm meztelenül aludt az ágyon, aztán a lépcsőn lefelé, félútról aggódva visszafordult:

– Vigyázzon magára, úgy látom, két végén égeti a gyertyát!

A válás után, harmincas éveim végén, be akartam pótolni eltékozolt kamaszkoromat: egyszerre öt lánnyal jártam. Hiába sportoltam annyit, az öttusa kimaradt: ötöt nem bírtam.

Amikor anyám megismerte Lilit, fölsóhajtott: – Édes fiam, ezt a lányt a Jóisten küldte!

ꟈ

A Váci utcában találkoztam Lacival, akkor jöttem haza Amerikából. Tudta, két éve külön élünk Zsuzsától, azt mondta, tudna nekem egy helyes lányt. – Annyi helyes lány van! – mondtam –, a komoly kapcsolathoz nekem már nagyon szigorú feltételeim vannak.

Kérte, soroljam.

– Legyen szép.

– Szép.

– Legyen okos.

– Okos.

– Legyen csinos.

– Csinos is.

– Legalább tíz évvel legyen fiatalabb nálam, mert én lassan öregszem.

– Pontosan tíz évvel fiatalabb nálad – mondta.

– Hülye szempont, tudom, de beszéljen angolul, mert Amerikában sok barátot szereztem, nem szeretném, ha rosszul érezné magát a társaságban, ha meglátogatnak.

– Angol–francia szakon végzett – felelte Laci mosolyogva.

– Legyen saját lakása, mert nő még egyszer nem fog beköltözni hozzám, örülök, hogy a válás után sikerült összekaparnom ezt a kis garzont.

– Van saját lakása, sőt egy kis kocsija is – húzta el Laci a száját.

– Hol a nő? – kérdeztem.

– Most éppen ösztöndíjjal külföldön van, de amint hazajön, meghívunk benneteket.

ꟈ

Öreg francia-magyar barátom, Tóni hívott telefonon.

– A lányom barátnője kommunikációt tanult Párizsban, jó lenne, ha beszélgetnél vele kicsit.

– Annyi lány szeretne kommunikációról beszélgetni velem mostanában – mondtam nagyképűen.

– Fölhívtad? – kérdezte Tóni egy héttel később.

Essünk túl rajta, öreg barátom kedvéért – gondoltam –, és fölhívtam a lányt. Megbeszéltük, a Szabadság téren a tv-székház előtt találkozunk. Egy fa mögött, félig megbújva helyes, törékeny, szőke hajú, franciás lány állt, kék csíkos kantáros vászonnadrágban, pamuttrikóban. Ismerősnek tűnt.

Később jöttem rá, az ágyam fölött függ nagybátyámnak, Kepes Györgynek egy kedves, bizarr rajza, egy légiesen könnyed sellőlányról, akinek szardínianyitó van a szájában: mintha róla rajzolta volna. Hatvan évvel korábban, a húszas évek végén nagybátyám megálmodta nekem ezt a lányt. Beültünk egy kávéházba beszélgetni a Dunaparton. Már két hónapja jártunk, de kommunikációelméletről nem esett szó.

Elmentünk együtt meglátogatni Laciékat.

– Örülök, hogy nélkülem is egymásra találtatok Lilivel – mondta Laci sejtelmesen mosolyogva.

ꟈ

A Nyúl utca sarkán hosszan ég a piros lámpa. Lili előttem ment sárga kispolskijával, vártam, váltson a lámpa. Lili kiugrott az autójából, hátra szaladt hozzám, behajolt az ablakon, és szájon csókolt. Mindig a Nyúl utca felé akartam menni.

ꟈ

Taxival rohantam Lilihez, nem mertem autóba ülni, olyan ideges voltam. Anyámnál ebédeltünk, amikor a feleségem elcsukló, fátyolos hangon telefonált:

– Nem lesz kisbabánk!

Lili meredten bámult maga elé a kórházi ágyon, sírni sem tudott. Hetedik hónapban volt, vérzett, az orvos azt javasolta, feküdjön be. Délelőtt az ultrahangos vizsgálaton fedezték fel: a magzatnak nyitva van a hasfala.

– A hasán kívül vannak a belső szervei, valószínűleg nem fogja túlélni a szülést – mondta az ultrahangos az együttérzés legkisebb jele nélkül. – Jobb is – tette hozzá –, mert ezek a fejlődési rendellenességek nem járnak egyedül, nagy az esély, hogy a gyerek értelmi fogyatékos is lenne! Majd megszakadt a szívem, ahogy Lilit néztem, annyira szeretett volna egy kisbabát. Legalább sírni tudna, gondoltam, talán megkönnyebbülne.

– Most mi lesz? – kérdeztem a nőgyógyászt.

– Megindítjuk a szülést – felelte.

– Mikor?

– Három nap múlva – mondta.

Megmerevedett az arcom a dühtől.

– Nem gondolják komolyan, hogy a feleségem itt fog feküdni három napig azzal a tudattal, hogy egy rémség van a hasában!

– Sajnálom – mondta az orvos –, az osztályvezető szeretne összehívni egy konzíliumot.

– Akkor én most bemegyek az osztályvezetőhöz, és kidobom az ablakon! – mondtam az indulattól reszketve. Az orvos látta, olyan állapotban vagyok, hogy megteszem, s minthogy a szülészet az ötödik emeleten volt, türelmet kért, beszél az osztályvezetővel. Leszegett fejjel, némán mentem utána a folyosón. Az ajtó előtt vártam, nem telt el egy perc, kivágódott az ajtó, kijött három orvos a szobából, ijedt arccal, lopva rám

néztek, mint egy őrültre, aztán elsiettek. Az osztályvezető, fekete keretes szemüveges, középkorú férfi idegesen tekintgetett az ablak felé. Próbálta magyarázni, hogy most majd végiggondolják, mi a teendő.

– Már késő! – mondtam. – A korábbi ultrahangos vizsgálatok alapján írásba adták, hogy a magzat egészséges, amikor fölfedezték, hogy baj van, még mindig megtehették volna, nem mondják el a feleségemnek, csak a konzílium után. Elég volt! Látta, milyen állapotban van a feleségem? Követelem: azonnal indítsák meg a szülést!

Az osztályvezető bólintott.

– Holnap reggel megindítjuk.

Nem volt rá szükség. A sokktól magától megindult a szülés. A nőgyógyász azt ajánlotta, Lili próbálja megszülni a magzatot, legalább kiderül, életképes-e. Zöld műtős ruhában, beöltözve vártam a szülést, ott akartam lenni a feleségem mellett, aztán a szülész félrehívott.

– Most már a felesége életéért folyik a harc. Császár mellett döntöttünk.

Kiküldtek a folyosóra, várjak ott, Lilit úgyis elaltatják, teljesen értelmetlen, hogy a műtőben hisztériázzak. A műtő is az ötödiken volt. Magamba roskadva ültem, aztán sietve megjelent két nővér, kezükben inkubátorral, felém biccentettek, kicsit lassítottak, akarom-e megnézni a babát. Erőt vettem magamon: Akármilyen, mégiscsak az én gyerekem, gondoltam. Az üvegdobozban gyönyörű, aprócska Hófehérke feküdt, meztelen hasán pelenkával.

– Ez egy szép kislány! – mondtam meglepődve és fellélegezve.

– Ez egy nagyon szép kislány – mondta az egyik nővérke szomorúan.

Lilit mély álomban tolták ki a műtőből, aztán zavartan odajöttek hozzám.

– A gyerek valószínűleg nem marad életben, de az a szabály, ilyenkor is nevet kell neki adni. Mi legyen a neve?

– Legyen Rozália Vera – mondtam szárazon.

Rozikát átszállították a Tűzoltó utcai klinikára, egy kiló hetven deka volt, pici hasán férfiököl nagyságúra tágult a köldöke, az áttetsző hártyán, mint a nejlonzacskóban a csirkeaprólék, jól látszottak a belei, a mája. Szelíden aludt. Néhány órával később megoperálták. Kontor tanár úr a homlokát törölgette a műtét után.

– Amerikában legfeljebb harminc százalék esélye lenne, hogy túléli. Nem vagyunk Amerikában – tette hozzá gondterhelt arccal, és megszorította a kezemet.

Elkezdődött a harc Rozi életéért. Reggelente berohantam Lilihez a Kútvölgyibe, aztán a babához a Tűzoltóba, vissza Lilihez, hogy beszámoljak a kislány állapotáról, esténként pszichológus barátunk, Ingusz Iván tartotta bennem a lelket: beültünk egy kocsmába beszélgetni, és berúgtunk. Lili napokig a gyerek nevét sem kérdezte meg, mély depresszióban bámult maga elé, el akarta felejteni ezt a rossz álmot.

Aprócska lányomat néztem az inkubátorban. Karjából infúzió, fejéből injekciós tű, orrából műanyag csövek lógtak ki, és Csipkerózsikám szelíden szendergett.

– Hülye is lesz? – kérdeztem aggódva a gyerekorvosokat.

– Dehogy lesz hülye! – csattantak fel az orvosok. – Minden reflexe tökéletesen működik, nézze meg, milyen gazdag fintorvilága van! Kimondottan okos kislány lesz!

Miközben a Kútvölgyiben napokkal korábban lemondtak róla, Rozi az orvosi beavatkozásokra tökéletesen reagált, szorgalmasan szopogatta a cukrozott oldatot egy gézdarabkáról, belső szervei biztatóan működtek.

– Majd meglátja, hogy nekilendül a fejlődésnek, ha végre anyatejet is kap! – biztattak a Tűzoltó utcában. A fejüket fogták az orvosok, amikor elmeséltem: a Kútvölgyiben Lilinek gyógyszerekkel elapasztották a tejét, mondván, ha már nem lesz gyerek, legalább a mellével ne szenvedjen.

Lilit tíz nap után engedték ki a szülészetről, egyenesen Rozihoz mentünk. Álltunk egymást átölelve az inkubátor előtt, és a könnyeinket törölgettük. Lili a trikójához kapott: megindult a teje, könnyes szemmel, mosolyogva nézte a Rozikának életet jelentő foltot. Lili anya lett.

Rozit magamhoz szorítva, halkan dúdolva altattam a műtő előtt. Hároméves volt, hátravolt még a nagy műtét: az újszülöttkori gyors, életmentő operáció után véglegesen el kellett rendezni belső szerveit, de az orvosok aggódtak, mit találnak, ha felnyitják. A többórás műtét után Kontor tanár úr zöld köpenyben, fején zöld sapkával lépett a várószobába, mosolyogva húzogatta le gumikesztyűjét:

– Mehet karatézni a lány! – mondta huncutul.

Azt mondtam magamban, a történet akkor lesz kerek, amikor Rozi tudományos teljesítményéért átveszi a Nobel-díjat. – Ez ugyanaz a Kepes Rozi, aki néhány éve Wimbledonban megnyerte a teniszversenyt? – kérdezik majd tőlem. És én büszkén, de szerényen bólintok.

Rozi immár tízéves. Szobájának falát beborítják az oklevelek: matematika-, meseíró- és nyelvtanversenyekről. Középen díszes lila oklevél függ: Kepes Rozália a Karate Európa Kupa bronzérmese.

Apám önkívületben feküdt az ágyon, lázálmában az Internacionálét énekelte. Régóta nem értette már a világot maga körül. Amióta egy vasárnapi ebéd alkalmával úgy összevesztünk, hogy apám rosszul lett, nem vitatkoztunk politikáról, pedig igazán igyekezett provokálni, szegény. Ilyenkor anyám intett a szemével: „Kérlek, hagyd!"

New Yorkban voltam, amikor anyám telefonált: meghalt az apám. Úgy zokogtam, mint egy gyerek, Juli és Bori ijedten nézett. Először látták az apjukat sírni.

Ötven felé közeledtem, amikor Lili fölvetette, legyen még egy gyerekünk. Az én eszményem a hindu gondolkodás: az ember huszonöt éves kora körül gyermekeket nemz, ötvenéves koráig felneveli őket, aztán befelé fordul, és csak a szellemi örömöknek él. Negyvenkettő voltam, amikor Rozi született, már az is inkább nagypapa kor, de Lili huszonkilenc volt, amikor megismerkedtünk, természetesnek tartottam, legyen közös gyerekünk, az ötvenéves apaságtól azonban visszarettentem. Hetekig gyúrtuk egymást érvekkel, indulatokkal, mindkettőnket megviselt a döntés. Egy nap pszichológus barátunk, Iván azt mondta, Lili annyira beleélte magát az újabb gyerekbe, hogy ha én ellenállok, lelkileg belerokkan. Mire haza értem, hindu eszményemet prolongáltam huszonöt évvel: én kértem Lilit, legyen még egy kisbabánk. Rozi különben is évek óta fűzött bennünket, ha már olyan szívtelenek vagyunk, hogy nem veszünk neki kutyát, legalább legyen kistestvére.

– Talán végre lesz egy fiad! – biztattak ismerőseim.

– Nem akarok én focizni járni a térre – feleltem –, nem szeretem a csatazajt, nem akarok szörnyeket látni a számítógépen, és nem a fiamból akarom kipréselni mindazt, ami nekem nem sikerült az életben. Negyediknek is kislányt szeretnék: bújjon csak hozzám cicásan, és birizgálja a fülemet! Egyféle embernek egyféle gyereke van! Meg aztán: aki szereti a nőket, szaporítsa őket!

Tíz éve éltünk együtt Lilivel. Mindenki úgy tudta, hivatalosan is a feleségem, de papírunk nem volt róla. Egy nap Rozi arra kért bennünket: mutassuk meg az esküvői képeinket, mert valahol látott hasonlókat. Bevallottam, nekünk nincs ilyen.

– Tudod, kislányom, az emberek különbözőképpen házasodnak. Vannak, akik templomban, vannak, akik csupán házasságkötő teremben, mi pedig mélyen belenéztünk egymás szemébe a mamával, azt mondtuk, szeretjük egymást, és azóta együtt élünk – mondtam neki. De láttam rajta, csalódott volt.

Végül is miért ne vehetném feleségül a feleségemet? Lili éppen negyvenéves volt, a férfiak ilyenkor szoktak ordenáré

módon tréfálkozni azzal, hogy lecserélik az asszonyt két húszévesre, erősítsük meg ezzel is: mi most már egy életre együtt maradunk. Megkértem a kezét.

– Nem kellene ezt a dolgot elkapkodni – felelte nevetve, de igent mondott.

Ünnepélyesen vonultunk. Mind a négyen: közöttünk, kézen fogva Rozi, Lili hasában, a szép menyasszonyi ruha alatt Kata. A hitvesi csók is hármasban csattant el, Rozi is részt követelt belőle. Vámos Miklós volt a násznagy, Dés Laci és Gőz Laci fújták a nászindulót. Volt többemeletes esküvői torta, tánc és mulatság, sírtunk és nevettünk, kétszáz barátunk állította: ilyen vidám lakodalmon életükben nem voltak. Rozi azóta is úgy emlegeti az eseményt: „Az esküvőnk."

Kata volt az első apás szülésem. Függönyt húztak Lili feje elé, hogy ne lássuk a műtétet, vacogott szegényke, mint egy kis madár, hozzábújtam, és szorítottam a kezét. Aztán a függöny mögül egyszer csak fölmutattak egy kövér öregembert, azt mondták: ez a kislányunk. Juli sem volt szép, na de ez még csak kislánynak sem tűnt! Ijedten néztünk össze Lilivel, mi

lesz ebből? Abban a pillanatban értettem meg a lélekvándorlást. Kata előző életében nyilván öreg buddhista szerzetes volt, még magán viselte előző életének vonásait. Lapzártakor Kata a legmulatságosabb gyerekem, egyfolytában nevetek, ha vele vagyok.

Hetek óta fájdalmat éreztem. Eleinte a gerincsérvemre gyanakodtam, az utóbbi időben olyan gerincfájdalmaim voltak, hogy csak fűzőben tudtam műsort vezetni. Aztán egyik este ijedten fedeztem fel egy daganatot.

– Rákom van! – mondtam Lilinek a konyhában.

– Miért kell mindjárt a legrosszabbra gondolni? – felelte, de láttam, ő is aggódik. Felhívtam orvos házaspár barátainkat Fenyvesi Andrist és Kardos Krisztát, azonnal telefonálgatni kezdtek. Másnap délben már Kriszta kollégájánál, Páczelt főorvosnál ültem a MÁV Kórházban. Megtapogatott, aztán együtt érző hangon közölte a diagnózist.

– Természetesen elvégezzük a vizsgálatokat, de ebben nem lehet tévedni. Olyan ez, mint amikor a rendőrök elkapják a gyilkost, és már csak a bizonyítékokat rendszerezik. Hétfőn megműtelek – mondta.

Próbáltam alkudozni: hétfőn felvételem lesz, de azt felelte, ezzel nem lehet várni. Éreztem, kimegy a vér a fejemből. Elsápadhattam, mert megkérdezte, nem akarok-e lefeküdni. Ledőltem a heverőre, néztem a mennyezetet, ő magamra hagyott, hogy a további vizsgálatok ügyében intézkedjen.

Annyiszor elképzeltem, hogyan viselkednék, ha egyszer egy orvos közölné: halálos beteg vagyok. Rezzenéstelen arccal tudomásul venném, gondoltam, hiszen nem félek a haláltól. Előző este föl is készültem rá, most mégis azt hittem, itt valami tévedés lehet. Tudtam, az ember halandó, de elképzelhetetlennek tűnt, ez rám is vonatkozhat. Magamat kezdtem sajnálni, aztán a gyerekekre gondoltam. Kata hét hónapos, lehet, sosem fogom megtudni, mi lesz a kis buddhistából? A nagylányok majd kiheverik, hiszen felnőttek, de Rozi nyolcéves! Ezt nem tehetem meg vele! Kardos Kriszta lépett a szobába fehér köpenyben és a köpenyénél is fehérebb arccal.

– Baaaszd meg! – közölte szomorúan énekelve, szokásos stílusában.

– Na de doktornő!

Amíg a másfél liternyi áporodott mentolízű folyadékot kortyoltam, amit a hasi CT-vizsgálat előtt szolgálnak fel, Kriszta velem maradt. Aggódva és szomorúan nézett. Én azonnal megsajnálom azt, aki engem sajnál, próbáltam fölvidítani, de csak cinikus akasztófahumorra futotta belőlem.

– Mit szólsz, egy digi-dagi daganat?! – Kriszta megütközve csóválta a fejét.

– Hátamon a zsákom, bennem meg a rákom – folytattam.

– Ezt hagyd abba, jó?! – kérlelt.

Közben belépett Páczelt főorvos, sápadtan figyelte, amint kínlódva röhögök. Elmesélte, milyen vizsgálatok várnak rám, aztán megint magunkra hagyott.

– Mitől ilyen sápadt a doktor úr? – kérdeztem Krisztát.

– Gondolod, egy orvosnak jó érzés ilyen diagnózist közölni egy beteggel? – felelte Kriszta.

– Szólj neki, legyen jobb kedvű, mert még azt hiszem, valami súlyos bajom van – mondtam álszent arccal. Kriszta elmenekült.

Telefonon hívtam Lilit, de nem értem el, anyámnak személyesen akartam beadagolni, hogy vele legyek, amikor megtudja. Aztán fölhívtam kollégámat és barátomat, Bodzsár Istvánt, mondja le a hétfői felvételt, és a szerződésemnek megfelelően értesítse a tv2 vezérkarát: ne számítsanak a műsoromra. Az osztályos orvos is elmesélte, milyen vizsgálatok várnak rám.

– Nagyon szar lesz? – kérdeztem.

– Nézze, ha jó lenne, magunknak csinálnánk – válaszolta tömören. Ez tetszett.

Mi az, amit az ember feldob és sosem lát többé? A talpa.

Három nappal később befeküdtem a műtétre. Addigra már tudtam, nincs áttét.

Kardos Kriszta és Bazsó Peti barátom, az International Medical Center igazgatója végigizgulták velem a CT-vizsgálatot, semmi kétség: átmenetileg élve maradok. Különszobát kaptam, hogy megkíméljenek a bámészkodó pillantásoktól. Gyerekkoromtól fogva ha megbetegedtem, úgy viselkedtem, mint egy beteg állat. Nem igényeltem a dédelgetést, befordultam a sarokba, és aludtam, amíg ki nem feküdtem a bajomat. Ez egy kicsit hosszú szunyókának ígérkezett. Az ápolónők kedvesek és zavartak voltak: ilyen híres fenékbe nem mindennap adnak beöntést és injekciót.

A műtét másnapján a kórházi telefon ébresztett bódult szendergésemből. Fiatal rádiós kolléga mutatkozott be, nem értettem a nevét. A hallgatók érdeklődnek a hogylétem felől,

mondta. Megköszöntem, valamit motyogtam, most letenném, de erőszakosan folytatta: igaz-e, hogy semmi bajom, csak összevesztem a tv2-vel, azért találtam ki ezt az egészet. Valami azt súgta, élő adásba kapcsoltak félbódultan, frissen operálva, de ilyen aljasságot nem feltételeztem. Később beigazolódott a sejtésem. Elhatároztam, amíg meg nem gyógyulok, nem adok interjút.

Szemembe húzott sapkával siettem át az Onkológiai Intézet parkján, próbáltam kerülni a fürkésző pillantásokat, és talán el akartam bújni a felismerés elől, hogy én most már ide tartozom a megcsonkított, kopasz, egykedvű emberek közé, akiket a köznyelv borzongva csak úgy emleget: rákos. Sajnáltam őket, és nem értettem, hogyan kerülök én ide. Hetekig tartott, amíg közösséget tudtam vállalni velük, állni tudtam a pillantásukat. Ahogy gyűlt bennem a sugárdózis, egyre jobban émelyegtem, egyre gyengébbnek éreztem magam.

Nem volt kedvem senkivel találkozni, magamba fordulva feküdtem a szobámban. A kórházba még jöttek a barátok, kollégák, de aztán lassanként elfogadták: a magányt választottam. Anyámmal tudtam a legjobbakat beszélgetni, csak a legközelebbi barátaimat láttam szívesen, csupán a gyerekeim tudtak felvidítani, de gyakran ahhoz is gyengének, fáradtnak éreztem magam, hogy velük foglalkozzam.

Lili tudomásul vette, hogy tíz óra tájban kerültem elő a szobámból, némán megreggeliztem a konyhában, aztán visszabújtam a kuckómba. Nem tudott mit kezdeni mélyülő depressziómmal. Ha barátok érdeklődtek felőlem, az egyszerűség kedvéért azt felelte: jól vagyok. Egész életében képtelen volt szembenézni a problémákkal, a mai napig lenyűgöz, milyen mesteri fokra tudta fejleszteni a hárítás csöppet sem könnyű tudományát a leghétköznapibb helyzetekben is. A tókélyt, azt hiszem akkor érte el, amikor mosogatás közben leejtette nagyanyja mívesen csiszolt, leheletvékony talpas poharát, s miközben nekem görcsbe rándult a gyomrom, látva, hogyan gurul pengve, ezer darabban szét a földön Lili családi múltjának egy darabja, ő mosolyogva rám nézett, és csak annyit mondott:– Hallottad, milyen szép hangja volt?

Szorongásait Lili egyik falubeli barátunkkal osztotta meg, aki évek óta rosszul élt a feleségével. Halk suttogásaikból csak mondatfoszlányok jutottak el hozzám nyitott ablakomon át a verandáról. Éreztem, a rák már nemcsak a testemet rágja, kezdi fölzabálni a kapcsolatunkat is. Vannak párok, akiket a nehéz helyzetek összehoznak, másokat még jobban elválasztanak. A halált legyőztem valahogy, gondoltam, az élettel, úgy tűnik, nem bírok elbánni.

Egy szép napon kiderült: meghaltam.

Jöttek a hírek, a városban széltében-hosszában mesélik: elpatkoltam. Nézők ostromolták a tv2-t és a színházat, ahol a műsort fölvettük, követelve, adjanak hírt rólam. Bulvárlapok a legrafináltabb cselekhez folyamodtak, követelőztek: adjak interjút. Naponta hívták a temetkezési vállalatot, mondják meg, mikor lesz a temetésem, tantestületekben zokogtak a pedagógusnők, elsirattak a kollégák és a művészvilág.

Visszajutott a fülembe, hogy az egyik stúdió vezetője már a műtét után azt terjesztette, olyan súlyos állapotban voltam, hogy az orvosok csak fölnyitottak, aztán visszavarrtak, mert nem volt érdemes hozzám nyúlni. A városházán díszsírhely után néztek, a biztosítótársaságomnál kiszámolták, milyen összegű életbiztosítást kell utánam fizetni a családomnak.

Egy kereskedelmi rádió és egy bulvárlap, amelyek nem akartak lemaradni a hírről, közölték a halálhíremet, Rédei Feri, a Népszabadság fotórovatának vezetője, jó barátom, tele-

fonált szorongva a feleségemnek, valóban meghaltam-e, mert tőle kértek fotót a nekrológhoz. A Magyar Televízió híradója csak azért nem mondta be a hírt, mert egyik munkatársam az utolsó pillanatban leállította. Az utcán hitetlenkedve néztek utánam, valaki rám szólt: „De hiszen te meghaltál!" „Látod, hogy élek" – feleltem. „Nekem ne magyarázz – válaszolta az ismerős –, biztos forrásból tudom!" Mindenki biztos forrásból tudta: családtól, munkatársaktól, barátoktól. Két temetési időpont is keringett a városban, próbáltam kinyomozni, melyik az igazi, mert arra azért elmentem volna. Az ember ne maradjon le a saját temetéséről!

Engem különösebben nem zavart a dolog: tudtam, hogy élek, vagy, gondoltam, ha ez a halál, nem is érdemes meghalni, annyira hasonlít az élethez. De családtagjaim és a barátaim könyörögtek, csináljak már valamit, mert naponta ötvenszer kell válaszolniuk a megrendült vagy kaján kérdésekre.

– Ide figyelj! Ma negyvenhét ember kérdezte, tényleg meghaltál-e. Nem bírom tovább! Az utolsó kettőre ráhagytam, hogy meghaltál – mondta telefonon Szilágyi Jancsi.

– Mondjátok azt, amit Mark Twain mondott, amikor az ő halálhírét költötték – feleltem –: A hír igaz, csak korai.

Végül úgy döntöttem, adok két interjút: az egyiket Rangos Katinak a *Reggeli krónikába*, a másikat Zentai Marinak a *Story*-ba. Öles betűk hirdették a sztármagazin címlapján: élek, de ők maguk sem hitték el. Már a nyomdában volt a lap, amikor szólt a telefon.

– Az egyik nyomdász határozottan állítja, tegnap este tényleg meghaltál. Könyörgünk, most már tarts ki a lap megjelenéséig!

Az emberek lassan belenyugodtak, elmulasztottam a nagy lehetőséget, hogy legendává váljak. Csak Mácsai Pali telefonált néhány nappal később:

– Rémes dolog terjed a városban – dadogta –, nem is tudom, hogyan mondjam el neked. Azt mesélik: élsz!

ꝏ

Múlni kezdett a rosszkedvem, újra úsztam, tornáztam, vidámnak, sőt boldognak éreztem magam, összejártam a barátaimmal. Havonta egyszer elmentem a rákkórházba kontrollra, de a vizsgálatokat felesleges aggodalomnak tartottam. Ha ez az orvosok mániája, gondoltam, legyen meg az örömük. Fél évvel az első műtét után Bodrogi tanár úr szánkázott rajtam az ultrahang nyálkás lapátjával és figyelte a képernyőt.

– Minek ezt folyton nézni? – kérdeztem. – Lehet még egy daganatom?

– Nem valószínű – felelte –, a statisztikák szerint erre legfeljebb két százalék esély van. – Ahogy a mondatot kimondta, elkomorult az arca. Egy ponton megállította a lapátot, és apró mozdulatokkal föl-le mozgatta, egyre feszültebb arccal.

– Benne vagyok a két százalékban? – kérdeztem.

– A fene vigye! – csóválta bosszúsan a fejét. – Ilyen pechet!

Vissza a MÁV Kórházba. Beöntések, injekciók, nővérkék, akik igyekeznek rábeszélni, áruljam el, mire vágyom, azt főznének nekem, csak hagyjam magam kényeztetni. Tolókocsin tolnak végig a zegzugos folyosókon a műtőig, mögöttem összesúgnak a betegek: „Láttad? A Kepes!"

Gerincvezetéses érzéstelenítés, a műtőben Páczelt főorvos immár ismerős szikéje és Bazsó Peti elegáns, megnyugtató mosolya. Peti bejött drukkolni a műtőbe, és naponta kétszer beült hozzám a szobába, mintha éppen csak arra járna. Páczelt Feri is igyekezett tartani bennem a lelket, a vizitek után visszajött külön beszélgetni. Éreztem, a második fordulót már rutinosan veszem. Ha akarják, minden héten visszajövök egy műtétre.

ꝏ

– Ki fog hullani a hajam? – kérdeztem Bodrogi tanár urat, amikor kemoterápiát javasolt.

– Az már igazán nagy pech lenne – felelte.

Infúzión át eresztették belém a vegyi anyagot, kicsit émelyegtem tőle. Barátaim aggódó arcát látva tovább viccelődtem velük, de elbizonytalanodtam. Az első daganatnál még megmagyaráztam magamnak, nyilván nem véletlenül kaptam, szükségem lehetett rá: tanuljak belőle. De a második feleslegesnek tűnt.

ℬ

Az utcán siettem valahová. Megbökdösték a hasamat. Lenéztem, Blanka néni állt előttem, teljes életnagyságban.

– Na, mi van? – kérdezte. – Nem veszed észre az aranyos Blanka nénit?

Távoli nagynéni volt, de miután kihalt körülötte a család, egyre közelebb került. Aranyos Blanka néninek nevezte magát: mindenki így szólította.

Ha Elza nénit két hétig nem hívtam föl, már úgy tett, mintha meg sem ismerné a hangomat.

– Ki is vagy te? – kérdezte. – Olyan régen nem hallottam rólad, hogy nem is emlékszem rád!

Blanka néni, ha két hónapig nem jelentkeztem, csak annyit mondott: – Tudod, édes fiam, mindig úgy örülök, ha a hangodat hallom!

Blanka néni ügyesen szervezte az életét. Hetvenévesen végrendeletet készített, a díszesen faragott ülőgarnitúrát a szomszéd orvosnőre hagyta, aki rendszeresen karbantartotta az egészségét, a gyönyörű szekretert pedig egy cukrászmesterre, aki cserébe hetente kétszer, amikor Blanka néni „a lányokkal" bridzsezett, nagy tálca süteménnyel állított be. A derék cukrász huszonhat éven át hordta a süteményt, de nem bánta, imádta az aranyos Blanka nénit.

Az örökségből nekem a két korabeli biedermeier könyvszekrény jutott, amit Miklós bácsi még a húszas években vásárolt, jól menő ügyvédként gróf Batthyány hagyatékából.

– Na, mit szólsz a szekrényeidhez? – kérdezte minden alkalommal, amikor meglátogattam.

– Nem szeretek erről beszélgetni, Blanka néni, ez olyan kínos – mondtam zavartan.

– De én meg szeretek! – felelte. – Nekem jóleső érzés, ha arra gondolok, hogy én már nem leszek, te ülsz majd a szobádban, nézed a gyönyörű szekrényeket, és rám gondolsz: „Ezeket az aranyos Blanka nénitől kaptam!"

Blanka nénit kilencvenhat évesen vittük kórházba. A kórteremben is ezüst evőeszközeivel evett, damaszt-szalvétát terített a Rosenthal tányérja alá. Olyan gyenge volt, hogy becsípett a konyakos meggytől, pityókásan mosolygott az ágyban.

– Hozhatunk neki konyakos meggyet? – kérdeztük az orvost aggódva.

– Mondja meg, mit árthat neki kilencvenhat évesen – felelte a doktornő ajkát biggyesztve.

Aranyos Blanka nénit életében egyszer hallottam panaszkodni. Halála előtt néhány órával pergamenfehéren feküdt az ágyában, karjában infúziós csővel.

– Hogy teszik lenni, Blanka néni? – kérdeztem halkan.

– Tudod, édes fiam – motyogta –, ez már nem az igazi!

Lili azt állította: három éve rosszul élünk. Érdekes, én nem vettem észre, talán azért, mert közben összeházasodtunk és született egy kislányunk. Néha én is éreztem ugyan, hogy szar, de azt hittem: ez csak a házasság. Kiegyensúlyozott családban nőttem fel, szüleim negyvenöt évig, apám haláláig éltek, apróbb válságokat leszámítva, boldogságban. Apám hetvenhét évesen is kézen fogva járt anyámmal. Számomra két zátonyra futott házasság után is hihetetlennek tűnik, hogy egy kapcsolatot, ahol gyerekek vannak, föl lehet rúgni. Két rosszul sikerült házasság után azonban már kénytelen vagyok elfogadni: nem lehet jó velem élni. Bár mind a két feleségem elismeri, válni viszont fantasztikusan jó tőlem: megértő és nagyvonalú vagyok. Ha másért nem, ezért érdemes hozzám jönni.

Miközben azt mondják, tudok szórakoztatóan társalogni és megnyílnak nekem az emberek, nehéz közel férkőzni hozzám. Kifelé nyitott vagyok, de befelé zárt. Gyerekkorom óta annyit vándoroltam országról országra, iskolából iskolába, hogy az ismeretségek könnyen mennek, de sokáig tart, amíg mély, intim kapcsolatokat tudok kötni. Akkor viszont olyan mélyen kötődöm, hogy belebetegszem az elszakadásba. Így azután féltem magam, falakat építek, senkit nem engedek igazán közel magamhoz. Kavarog a lelkemben a világcsavargó, akit az egyenlítői dzsungeltől az Északi-sarkig, a háborús fronttól a transzvesztiták életéig minden izgat, és a családapa, aki csak otthon lustálkodna a gyerekeivel. De családapának sem olyan vagyok, aki rendszeresen foglalkozik a gyerekeivel, segít a háztartásban, odafigyel a felesége minden rezdülésére, hanem inkább mint egy szicíliai keresztapa, aki esténként ül az asztalfőn a huszonnégy személyes tölgyfa asztal végén, körülötte anyja, testvérei, számtalan gyereke, unokája, volt, jelenlegi és jövendőbeli feleségei, és hatalmas szivarral a szájában szeretettel legelteti rajtuk a szemét. Gondolkodás nélkül keresztüllőne bárkit, aki rossz szót szólna a családjára, de azért a gyerekek és unokák sokáig ne lábatlankodjanak körülötte, mert az idegesíti. Ráadásul ha bárhol megjelenek, többnyire velem foglalkoznak, tőlem kérnek autogramot, engem ünnepelnek vagy utálnak, rólam szól az élet. Egy nőnek ez eleinte lehet érdekes, de minthogy mindkét feleségem értelmes és tehetséges, egy idő után belefáradtak abba, hogy mindig háttérbe szorultak, vágyni kezdtek arra, hogy saját értékükért becsüljék őket. Mindketten találtak hozzá partnert.

A második műtét után fél évvel Lili közölte: a kapcsolatunknak vége. Nem tudta elmondani, mi baja velem, de bármit tettem, idegesítette. Különbözik az ízlésünk, a gondolkodásmódunk, nem érdeklik a barátaim, mondta, ezért nem járt velem évek óta társaságba. Próbáltam még néhány elkeseredett kísérletet tenni, hogy visszahódítsam, virággal, figyelmességekkel, a gyerekeink iránt érzett közös felelősségünkre hivatkozva, de mindez csak bőszítette.

– Fogjad fel végre: nem szeretlek! – mondta.

Próbáltam viccre venni: biztosan téved, az újságok is megírták, engem mindenki szeret, rajonganak értem a nők, az ország legszexisebb palijának választottak. Azt felelte: én mindenből viccet csinálok. Végre valami, amiben hosszú idő óta egyetértünk.

Leköltöztem házunk pincéjébe, a garázs melletti kis szobába. Szépen berendeztem, külön fürdőszobája van és kijárata a kertre. Ott írogattam, esténként zenét hallgattam és rágtam

magam. Nyilván el kellene válni, gondoltam, de nem akartam otthagyni a gyerekeimet. Még mindig lelkiismeret-furdalásom van a nagylányok miatt, pedig akkor sem én akartam válni, aztán fél-fél évet velem voltak Amerikában, hogy ne szakadjak el tőlük.

Tizenöt évvel ezelőtt is hasonló helyzetben voltam. Az akkori feleségem is talált valakit, aki nem nyomasztotta a jelenlétével úgy, mint én, aki mellett egyenrangú partnernek érezhette magát. Zsuzsát könnyebben megértettem, húszévesek voltunk, amikor összekerültünk, harmadévben házasodtunk össze, az egyetem végén már megszületett Juli, a következő évben Bori. Aztán engem elragadott a munka, egyre sikeresebb lettem, Zsuzsa pedig otthon nevelte a gyerekeket. Nyilván mindketten sokat változtunk a tizenhét év alatt.

De amikor Lilivel megismerkedtünk, már ilyen voltam. Sőt, szerintem egyre jobb vagyok. Ő tudhatta, mire számíthat. Kapcsolatunk elején megbeszéltük, nekem a munkám teljesen leköti az energiáimat, a gyerekeket csak élvezzem, örüljek nekik, mondta, minden teendőt ő vállal. Én az ígéretemet korrektül betartottam: szinte semmit nem segítettem otthon.

A nagylányokkal szoros maradt a kapcsolatom, de a mindennapi életükben nem tudtam részt venni. A kicsiket nem adom!

Hónapok óta éltem otthon magányosan. Nem volt köztünk hangos szó, de hiányzott a szeretet. Aztán egy alkalommal Vámos Miklós talk-show-ra hívott a színházába, a Buda Stage-re, és az irodában megláttam egy karcsú, magas lányt. Olyan érzésem volt, mintha már régóta ismerném. Fürkésztem az arcát: dús szemöldöke kamaszkorom szerelmére, mély meleg barna szeme első feleségemére, arcformája Liliére emlékeztetett. Mintha egyesítené magában azoknak a lá-

nyoknak a vonásait, akik a legfontosabbak voltak az életemben. Olyan természetesen kezdtünk beszélgetni, hogy észre sem vettük a többieket a szobában.

– Ez ilyen komoly? – kérdezte Dorci, Miklós barátnője fél óra múlva.

– Micsoda? – kérdeztem.

– Ne játszd meg magad, mindenki látja, hogy régen együtt vagytok!

– Ne tréfálj – mondtam valóban meglepődve –, most beszéltünk egymással életünkben először!

Hitetlenkedve csóválta a fejét.

Olyan tempóban mélyült a kapcsolatunk, hogy nem is emlékszem hasonlóra. Percről percre fedeztük föl, mennyire élvezzük egymás társaságát, azonos az ízlésünk ételben, italban, zenében, tárgyakban. Végre ismét tudtam felszabadultan nevetni. Úgy döntöttem, nem fogom rejtegetni a kapcsolatunkat, se kedvem, se okom bujkálni, hazugságban élni, Marcsival szemben is igazságtalanság lenne.

Azonnal elmondtam Lilinek, szemmel láthatólag megkönnyebbült. – Nem ismerem ezt a kislányt, de máris szeretem! – mondta.

Marcsi azonnal összebarátkozott a nagylányaimmal, nem volt nehéz, egykorúak, amikor meglátogattuk Boriékat, Gopszi nem mászott ki az öléből, Juli viccesen arra kérte: Legyen az anyukája!

Három órát táncoltunk egyfolytában őrült latin zenére egy kaszinó megnyitóján, szakadt rólam a víz, az emberek a hátam mögött mosolyogtak Marcsira, és biztatták, mindent bele, pörgesse csak az öreget! Amióta megbetegedtem, több drukkerem van, mint a Fradinak. A tánc végén egy bögyös-fe-

nekes roma lány, aki a latin zenekart kísérte, odapenderült hozzám, és elismerően csettintett. – Én eddig is imádtalak, de soha nem gondoltam volna, hogy benned ennyi tűz van! Persze egy ilyen nő mellett kell is! – mondta, és a fejével Marcsi felé bökött.

Két hónapja ismertük egymást, elhatároztuk, amíg Rozi táborban lesz, néhány napra elmegyünk Portugáliába. Nagyokat fürödtünk a sziklás tengeröblökben, Marcsi mint egy kiscsikó élvezte a vizet, búvárkodott, én a parton egy füzet fölé hajolva írást mímeltem, de a papír fölött kilesve benne gyönyörködtem. A szállodában összebarátkozott a konyhalányokkal, abroszt szerzett, és a teraszon terített meg a reggelihez. Az éttermekben körülugrálták a pincérek, mindenki neki akart kedveskedni, ő pedig részletesen elmagyarázta nekik, hogyan kell ízletesen elkészíteni a halat és a salátát. Három pincér várta a távolban, elégedett-e az eredménnyel, és boldog mosollyal nyugtázták, amikor biztatóan kacsintott nekik.

A negyedik nap megrettentem a saját boldogságomtól. Mintha akkor értettem volna meg: lezárult életemnek egy újabb szakasza, ismét elveszítem a családomat, a gyerekeimet. Úgy éreztem magam, mintha egy ócska brazil szappanoperába csöppentem volna. Egész éjszaka némán ültem a teraszon, és néztem a tengert. Marcsi is fölébredt, velem virrasztott, aztán hajnalban, amikor még mindig képtelen voltam elaludni, elmentünk a szomszédos halászfaluba megnézni, hogyan pakolják ki a halászok az éjszakai zsákmányt. A halpiac még zárva volt, a kofák az üres pultokat mosták, reggelig csavarogtunk a kihalt utcákon.

Marcsi döbbenten nézte kínlódásomat, aztán az utolsó este, a vacsoránál halkan fölvetette, ha engem ennyire megvisel ez a helyzet, talán abba kellene hagynunk. Rábólintottam. Arra gondoltam, neki mindenképpen ez lenne a legjobb: huszonöt évvel fiatalabb nálam, fehér ruhás templomi esküvőről álmodik, családot, gyerekeket szeretne, én meg még hónapokig elbajlódhatok a lelkemmel, aztán se biztos, hogy erőm és kedvem lesz újrakezdeni. Másnap éjjel a repülőtérről ő vitt haza kocsival. Kitettük a csomagokat a ház előtt, megöleltük, megpuszíltuk egymást:

– Visszaadlak a családodnak! – mondta szomorú mosollyal.

Három bulvárlaptól hívtak telefonon. Körmönfont erőszakossággal puhatolóztak, mi van velem, aztán kibökték: „Az a hír járja a városban, hogy a Kepes megint otthagyta a négy gyerekét, és összeköltözött egy fiatal lánnyal."

Megfordult a világ. Háromnaponta, ahogy kamaszkorában én tettem vele, Juli hívott ebédelni: beszélgessünk rólam. Amióta legnagyobb lányom a lélektannal és a keleti tanokkal mélyen átitatott mozgásterápia, az Alexander-módszer tanára és komoly asszony lett, fokozott figyelemmel viseltetik a papa egészsége és lelki élete iránt. A hátam mögött rendszeresen konzultáltak Borival ideg- és elmeállapotomat illetően, Bori nem szalasztotta el az alkalmat, hogy finom utalásokat tegyen: kár lenne egy ilyen lányt elszalasztani. Miklós is hümmögött, meggondoltam-e a szakítást, jól ismeri Marcsit, büszke lány, ha megbántom, soha többé nem szerzem vissza!

Egy kávéházban fagyiztunk Marcsival. A szomszéd asztalnál, a hatalmas üvegablak előtt gondosan ápolt, kedves öreg bácsi ült, előtte kávéscsésze, szemüvegétől messze tartva az újságot figyelmesen olvasott.

– Hány éves lehet? – kérdezte Marcsi súgva.

– Fogalmam sincs. Talán kilencven – feleltem.

– Nézd, milyen helyes! Nem lehet, hogy százéves?
– Lehet. De miért érdekes ez?
– Gondolj bele, te ötven év múlva leszel ilyen! – mondta, mintegy önmagát nyugtatva.
Van rá esély. Akinek halálhírét keltik, az a babona szerint száz évig él. A mi családunkban egyébként is sokáig élnek az emberek, ha hagyják őket, apám egyik nagybátyja kilencvenkét éves korában kezdett el szanszkritül tanulni. Száz év felé érdemes megtanulni egy *holt* nyelvet, gondolhatta. Előbb-utóbb jól jöhet.

Marcsi vetkőztette Katát. Ahogy beemelte a kádba, lopva cuppanós puszit nyomott pucér hasára, és rám mosolygott:
– Olyan cuki!
Rozi ledobálta a ruháit, bemászott Kata mellé a vízbe, és rajongó szemekkel nézték Marcsit, ahogy feltűrt blúzában fürdette őket. Én meg ugyanilyen rajongással néztem mindhármukat.
A két kislány összebújt az ágyban, amíg „Gagyi mami" – ahogy Marcsi magát nevezi – mesélt. Aztán simogattuk Rozi és Kata hátát, míg elaludtak. Mit csináljak, a mi családunkban így szeretnek elaludni a lányok.
– Te mindig talpra esel – mondta Rangos Kati. – De ha lehet, már ne ugrálj!

Gyerekkoromban ha egy házat, amelyben üzlet volt, renováltak, tábla hirdette:

TATAROZÁS ALATT AZ ÁRUSÍTÁS
ZAVARTALANUL FOLYIK!

Mindenki tudta, hogy ez marhaság! A hiánygazdaság idején az árusítás akkor sem volt zavartalan, ha nem állványok,

káromkodó építőmunkások és lepotyogó malter között kellett bebukdácsolni az üzletbe. Úgy tűnik, kétéves tatarozásom befejeződött, megkeményedtem, ismét úszom, tornázom, teniszezem, tele vagyok energiával, felújítva várom a következő ötven esztendőt. Az életem, ha nem is zavartalanul, de folyik.

Utóirat

Rozi hatéves volt, amikor azt kérdezte: „Papa, mi az internet?" Olyan, mint egy hatalmas könyvtár, feleltem, bármire kíváncsi vagy, számítógépen lehívhatod a választ. Rozi elkerekítette a szemét, és szerelmesen nézett rám: „Papa, te vagy az én internetem!" Megtanulom használni a számítógépet!

TARTALOM